સાધ્યને માર્ગે

[શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ માસિકમાં
પ્રકટ થયેલા છૂટા લેખોનો સંગ્રહ]

લેખક અને સંગ્રાહક

મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ

સોલિસિટર અને નોટેરિ પબ્લિક

સં ૧૯૯૬] રૂ. ૦ [સને ૧૯૩૯

પ્રકાશક –

મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ
મલબાર વ્યુ
ચોપાટિ સિ ફેસ–મુંબઈ

મૂલ્ય ૦—૮—૦

મુદ્રક —

ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ
જ્યોતિ મુદ્રણાલય
જુમામસીદ સામે, અમદાવાદ.

પરિચય

લેખોના અનેક પ્રકાર છે સામાજિક, નૈતિક, રાજકીય, ધાર્મિક લેખો પૈકી કેટલાક તત્ત્વજ્ઞાનને લગતા હોય, કોઇ નૈતિક અને ધાર્મિક મિશ્ર હોય અને કેટલાક માત્ર આત્મદષ્ટિએ લખાયલા હોઇ યોગ અથવા અધ્યાત્મના વિષયને સ્પર્શ કરનારા હોય

યોગ કે આત્માને લગના વિષયો લખવામા કેટલીકવાર આત્મસન્મુખતા હોય છે અને કેટલીકવાર માત્ર લખવાની શક્તિપ્રાપ્તિની માન્યતા પર આધાર રાખી જનરજન ખાતર પણ લેખો લખાયલા હોય છે

કોઇ વખત સુખી ક્ષણે આતર મન્મુખતા થાય ત્યારે અદરની પ્રેરણાથી લેખો લખાઇ જાય છે એવા લેખો લખનાર પોતે વાચે ત્યારે થોડો વખત એને પણ શાતિ થાય છે અને જીવનની મીઠી ઘડીઓના સોણલાની સ્મૃતિ તાજી થાય છે

આવા કેટલાક લેખો આતર પ્રેરણાથી લખાઇ ગયા છે—એનો અત્ર સગ્રહ કર્યો છે એની સાથે લેખન સવત બતાવવાનો હેતુ પ્રેરણાના વિકાસનો મારા મન પર ખ્યાલ રહે તે હોઇ, જાહેર પ્રજાને તે બહુ ઉપયોગી નથી

મારા લેખોને મારી મગવડ ખાતર મે છ વિભાગમા વહેચી નાખ્યા છે આ સગ્રહમા મે બનતા સુધી (૧-૧) અને (૧-૨) વિભાગના લેખોજ દાખલ કર્યા છે આ આખા સગ્રહમા માત્ર આ મદૃષ્ટિને જ નજરમા રાખી છે, એમા સામાજિક કે ચર્ચાત્મક લેખ એક પણ નથી અને એકાદ અપવાદ સિવાય લગભગ સર્વ લેખો જૈન કે જૈનેતર આનદથી વાચી શકે એવા હોઇ, જાહેર પ્રજાને સાદર અર્પણ કર્યા છે

આ લેખોમા વિવિધતા તો છે, પણ લગભગ દરેકની પાછળ આતરદશા સન્મુખ થવાની તાલાવેલીની ભાવના હોઇ, એ સગ્રહનુ નામ 'સાધ્યને માર્ગે' રાખ્યુ છે સાધ્ય તો સર્વનુ એકજ હોઇ શકે આ જજાળમાથી મુક્ત થઈ અનત આનદનુ સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવુ અને નિર્વિકાર દશામા રહી સુખ દુ ખ કે રાગદ્વેષાદિ દદ્વોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો અથવા તે પર વિજય પ્રાપ્ત કરવો. આ 'સાધ્ય' ને 'માર્ગે' વધતા કેવી કેવી વિચારણા થાય, તે મારા શબ્દોમા જૂદે જૂદે પ્રસગે વ્યક્ત કરી છે, અને સ્વપરહિતની નજરે અત્ર તેનો સગ્રહ કર્યો છે

'સાધ્યનો માર્ગ' સહેલો પણ નથી અને વિકટ પણ નથી, પણ એ રસ્તે ચઢવા માટે અદરનો પાકો નિર્ણય કરવાની જરૂર છે એની કોઇ કોઇ ચાવીઓ મળી જાય તો પ્રયાસ કરવા યોગ્ય છે અને સફળ થાય તો ખાસ આદરણીય છે એવા માર્ગે જવાની ભાવનાકાળે મુમુક્ષુ તરીકે મને કોઇ કોઇ સ્ફુરણાઓ થઇ તે નોંધી રાખી છે અને તેનો અત્ર

સગ્રહ કર્યો છે એમા વિરોધ નહિ આવે, પણ જુદા જુદા દષ્ટિબિન્દુઓને સમજવા તો પડશે એમાથી કોઈ ઉપાદેય તત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તો લેખકનો પ્રયત્ન સફળ થવા સાથે જિજ્ઞાસુને લાભ થશે અને તે નિમિત્તે લેખકના પ્રયત્નને કાઈક બદલો મળશે આમાનો કોઈ પણ લેખ સાહિત્યની દષ્ટિએ લખાયલો નથી એમા જ્ઞાનને બતાવવાનો આશય હતો નહિ અને હોઈ શકે નહિ સાહિત્યને અને આત્મદષ્ટિને ખાસ વિરોધ નથી, પણ સાપેક્ષદષ્ટિએ નજર કઈ રહી છે તે પર ખાસ ધ્યાન ખેચવાની જરૂર જણાય છે આ લેખો ઉતાવળથી વાચવામા લાભ નથી અને વાચીને સાહિત્યનજરે ટીકા કરવા લાયક પણ નથી એમા આદરણીય તત્ત્વ જણાય તે જીવવા લાયક છે અને તે દષ્ટિએ લેખો વાચવા ખાસ વિજ્ઞપ્તિ છે આત્મિક વિચારણામા દેખાડો કરવાને કે વિદ્વત્તાનો આડબર કરવાને સ્થાન નથી અને તે રીતે એ લેખો ઉપર વિચારણા થાય તે આત્મહિત ખાતર જરૂરી છે આ સગ્રહ નવલકથાની રીતે વાચવો નહિ કે રેલવે કે ગાડીમા બે પાના વાચ્યા ન વાચ્યા અને બીજી ખટપટ કે વાતોમા પડી ગયા—તે રીતે વાચવાનો નથી શાત સમય, શાત વાતાવરણ અને મનની સ્થીરતા હોય ત્યારે વાચી તે પર વિચાર થશે તો તેમાથી કાઈક પ્રેરણાત્મક તત્ત્વ મળી શકશે એવી લેખકની માન્યતાને પરિણામે આ સગ્રહ સાદર કરવામા આવે છે આટલી વાતો કરી જનતાને વિજ્ઞપ્તિ કરૂ છુ કે આ લેખોમા પુનરાવર્તન દેખાય તો ક્ષમા કરવી લેખો જુદે જુદે વખતે લખાયલા છે, એટલે એના સગ્રહમા પુનરૂક્તિ દેખાય તો તે ક્ષતવ્ય ગણાવા અહ્યર્થના છે

આ સર્વ લેખો શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ માસિકમા છપા

થતા છે તેમાથી તારવી કાઢ્યા છે એ લેખોની પાછળ એક જ ભાવના જણાશે અને એ સર્વનો સાર એકાદ વાક્યમા મેળવી શકાય તેમ છે અને તે શોધી કાઢવા વાચકવર્ગને વિજ્ઞપ્તિ છે લેખોમા પણ તે ભાવ અનેકવાર વ્યક્ત થઈ ગયો છે આ જીવનનુ લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવા અને તેનુ સાફલ્ય કરવા માટે પોતાનુ શુ છે અને પારકુ શુ છે તેની શોધ કરવી અને આતર પરિણતિ નિર્મળ રાખવી એમા સર્વ લેખોની પાછળની ભાવનાનો સમાવેશ થઈ જશે એ વિષય ઘણો વિશાળ છે અને છતા એક વાક્યમા સહેલી શકાય તેવો છે એને ઘણા દૃષ્ટિબિન્દુથી વિચારવાની જરૂર કષ્ટસાધ્ય જીવો માટે છે અને આપણામાના ઘણાખરા એ વર્ગના હોઈ એને કોઈ ઉપયોગી વિચારપ્રવાહ મળે તો તે સુયોગ્ય છે એમ વિચારી આ સગ્રહ તૈયાર કર્યો છે

આવા લેખો લખવાની મારી યોગ્યતા કેટલી ઓછી છે તે હુ સારી રીતે સમજુ છુ મને અનેકવાર લાગ્યુ છે કે ઘણીવાર મે નાને મોઢે મોટી વાતો કરી છે એમ કરવામા મારી કોઈ કોઈ સુખી ક્ષણો માટે મારી જાતને ધન્ય માનુ છુ લેખ લખનારમા એવી વાતોમાનુ નથી છે કે નહિ તે જોવા કરતા વિચારમા કાઈ માર્ગદર્શન છે કે નહિ એ નજર લેખો વિચારાય એમ હુ ઇચ્છુ છુ મારી તાકાત બહારની ઘણી વાતો મે કરી છે એનો સ્વીકાર કરતા મને જરાપણ સકોચ નથી જેમ ઉપમિતિ કથામા વિમળાલોક અજન (જ્ઞાન), તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી (દર્શન) અને મહાકલ્યાણક ભોજન (ચારિત્ર) બતાવ્યા છે તેમ આમા ક્રિયાના રહસ્યો અને અનુભવના સ્ફુલિંગો સઘર્યા છે

અને ઉક્ત કથા એના મહાન લેખક શ્રી સિદ્ધર્ષિ પર ઉપકાર કરવા સારૂ વાચવા સાભળવા એમણે વિજ્ઞપ્તિ કરી છે, તેમ આ લેખો મારા પર ઉપકાર કરવા વાચવા વિજ્ઞપ્તિ છે

આ સગ્રહમા ૨૫ લેખો છે એમાના ઘણાખરાને શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશના તત્રીએ વાર્ષિક અનુક્રમણિકામા નૈતિક લેખોની કક્ષામા મૂકયા છે એ વાત મને સમીચીન લાગે છે એમા અચળ જૈન સિદ્ધાતને વાધો આવે તેવી એક વાત ન આવે એની ખાતરી તો એનુ જૈન ધર્મ પ્રકાશ માસિકમા સ્થાન છે, પણ તે ઉપરાત એમા વ્યવહાર અને નીતિનુ મિશ્રણ એવી રીતે થયું જણાય છે કે એને 'સાધ્યને માર્ગે' ઉપનામ મળે તો એની સાર્થકતા નામાભિધાનમા થાય છે એમ મને લાગે છે નીતિ અને ધર્મને વિરોધ તો હોય જ નહિ એનો સામાન્ય વાત છે, પણ નીતિની ઉત્કૃષ્ટ હદે ધર્મના અતરમા પ્રવેશ ઠેઠ સુધી થઇ શકે છે એ જૈન ધર્મનુ અનેકાત સ્વરૂપ સમજનારને જણાવવાની ભાગ્યેજ જરૂર હોય

વારવાર મનન કરી આ લેખો વાચવા વિજ્ઞપ્તિ છે અત્યારે વાચનની એટલી દિશાઓ ઊઘડેલી છે અને ઊઘડતી જાય છે કે એમા વારવાર વાચન કરવાનુ સૂચવવું એમા પણ ધૃષ્ટતા લાગે છે, છતા અમુક દષ્ટિ નજરમા રાખી ધૃષ્ટ ગણાવાના ભોગે પણ એવી વિજ્ઞપ્તિ કરૂ તો કૃપા કરી તે તરફ લક્ષ્ય આપવુ અને ધૃષ્ટતા માટે ક્ષમાયાચના કરૂ તેને સફળ કરવી

મહુવા નિવાસી શ્રી વનમાળીદાસ રાયચદ વારૈયાના

શ્રીયુત વનમાળીદાસ રાયચંદ વાણિયા

જન્મ ભા. સુ. ૨ ૧૯૪૪] [દેહોત્સર્ગ માગશર સુદ ૧૪ સં. ૧૯૮૬

શ્રીયુત વનમાળીદાસ રાયચંદ વારૈયા

ભાવનગર સ્ટેટના મહુવા શહેરમા તેમનો જન્મ સં ૧૯૪૪ના જેઠ સુદ ૧ ને રોજ થયો હતો તેમની પંદર વર્ષની વય થઈ ત્યારે તેમના પિતાશ્રીનુ અવસાન થતા કુટુબચિંતા તેમના માથા પર આવી પડી, એટલે અભ્યાસ છોડી એમણે નિર્વાહના સાધનો શોધ્યા શરૂઆત પંદર રૂપીઆના માસિક પગારની નોકરીથી કરી, આપમળે વધતા ગયા શેઠ મીઠાભાઇ નથુભાઇના એકસપોર્ટ ઇમ્પોર્ટ ખાતામાં ભાગીદારી થઇ અને ત્યા તેમણે પોતાની કુદરતી ચાલાકી અને ચીવટ સાથે પ્રમાણિક વ્યવહારના અનેક દાખલાઓ બતાવ્યા, વ્યાપારી તરીકે સારી નામના મેળવી અને એ રીતે પોતાનો યશ દીપાવ્યો

એમનો સ્વભાવ ખૂબ પ્રેમાળ હોઇ, એ અનેકને મિત્રો કરી શકતા હતા અને સ્પષ્ટવક્તા હોઇ સાચી વાત નિખાલસ દીલે કહેવામા જરાપણ સંકોચ ન રાખતા જીવનલીલાને વિસ્તર્યાને અનેક વર્ષો વીતી ગયા, છતા તેમના સબધી અને મિત્રો તેમને હજુ પણ યાદ કરે છે એ તેમની સબધ બાધવાની અને જાળવવાની રીતિ દાખવે છે

એક મનુષ્યની ગણના કરવામા તેનો શોખ કેવા પ્રકારનો હતો તે અગત્યનુ સ્થાન ભોગવે છે શ્રી વનમાળીદાસને આનદઘનજીના પદો અને અધ્યાત્મ વિષય તરફ ખૂબ તાલાવેલી લાગેલી હતી અને તેઓની અત અવસ્થા દરમ્યાન જેમણે તેમને પદો બોલતા સાભળ્યા તેઓ તેમની હૃદયમર્મજ્ઞતા સમજી શક્યા હતા વ્યાપારીનુ સરળ જીવન, સગા સબંધીનુ કાર્ય કરવાની ભાવના, પ્રમાણિક જીવન જીવવાની તમન્ના અને યોગ અધ્યાત્મના પુસ્તકોનુ મનનપૂર્વક વાંચન-એ સર્વ સાદા પણ સાધ્યલક્ષ્યી જીવનને

બરાબર સૂચવે છે તેઓને જે વિરલો ગમતા હતા તેવા વિરલો-લોકોનુ પુસ્તક તેઓના નામ સાથે જોડાય એ એક રીતે તદન યોગ્ય હકીકત જણાય છે તેઓ સં ૧૯૮૧ના માગશર સુદ ૧૪ને રોજ યોગ્ય ગાતા ગાતા દેહમુક્ત થયા અને પોતાની પાછળ બે પુત્રી વૃદ્ધ માતા અને પત્નીને મૂકી ગયા આ રીતે બેતાલીશમા વર્ષમા તેમનો દેહવિલય થયો અનંત શક્તિના આત્માને તો જ મરણ નથી બાકી શરીર છૂટી જાય તો વ્યવહાર નજરે 'મરણ' કહેવાય આવા સ્વશક્તિથી વધેલા સુવકનુ ટુંકું વ્યવહારદૃષ્ટિએ સુયોગ્ય ગણાય અને સાધ્યને માર્ગે પ્રગત ગણાય તેમના આત્માને શાંતિ મળો

મતિમત એમ વિચારોરે, મત મતીયનકા ભાવ
મતિમત એમ વિચારો રે

વસ્તુગતે વસ્તુ લહોરે, વાદવિવાદ ન હોય,
સૂર તિહા પરકાશ પિયારે, અંધકાર નવિ હોય ૧

રૂપરેખ તિહા નવિ ઘટેરે, મુદ્રા ભેખ ન હોય,
ભેદજ્ઞાન દૃષ્ટિ કરી પ્યારે, દેખો અંતર જોય ૨

તનતા મનતા વચનતા રે પર પરિણતિ પરિવાર,
તનમનવચનાતિત પિયારે, નિજ સત્તા સુખકાર ૩

અંતર શુદ્ધ સ્વરૂપમે રે, નહિ વિભાવ લવલેશ,
ભ્રમઆરોપિત લક્ષથી પ્યારે, હંસા સહત કલેશ ૪

અંતર્ગત નિહચે ગહીરે, કાયાથી [illegible] વ્યવહાર,
ચિદાનંદ તવ પામીએ પ્યારે, ભવસાયરકો પાર ૫

કાફી નગેતુ —શ્રી ચિદાનંદજી

સાધ્યને માર્ગે

[૧]

આત્મનિરીક્ષણ

कृती हि सर्वं परिणामरम्यं, विचार्य गृह्णाति चिरस्थितीह,
भवान्तरेऽनन्तशुचापासये तदा मन् ! क्रिमाचारमिम जहाति
अध्यात्मकल्पद्रुम

વસ્તુ વિચારત ધ્યાનતે, મન પાવે વિશ્રામ,
રસ સ્વાદન સુખ ઉપજે અનુભવ યાકો નામ
સમયસાર નાટક

'આત્મનિરીક્ષણ' એટલે પોતાના કરેલા કાર્યોની તપાસ, તે પર વિચારણા, અને ભવિષ્યમા કરવા ધારેલા કાર્યોની સ્પષ્ટ યોજના શાસ્ત્રકારોએ આત્મનિરીક્ષણનો ઉપયોગ બહુ સારો બતાવ્યો છે રાત્રીએ સૂતા પહેલા આખા દિવસમા કરેલા કાર્યો પર વિચાર કરવો, અને સવારે ઊઠતી વખતે પોતાની ફરજો વિચારવી તે બહુ જ ઉપયોગી અને લાભદાયક છે આવી ટેવથી ઐહિક અને પારલૌકિક લાભો શ્રેણીબદ્ધ મળ્યા કરે છે આ આત્મનિરીક્ષણથી કેટલા લાભો સામાન્ય રીતે થાય અને તેવી સ્વપરીક્ષા કેવી રીતે કરી શકાય એ બાબત પ્રસ્તુત છે પ્રથમ તે સદ્ગુણથી લાભો કેટલા થાય છે તે પર વિચાર કરીએ

૧. આત્મનિરીક્ષણથી લાભાલાભ તપાસવાની ટેવ પડે છે આખો દિવસ પ્રાણીઓ હારબધ કામો એક પછી એક કર્યે જાય છે, તેમા પોતાના લાભના કાર્યો

કર્યા છે તેનો વિચાર બહુ થોડાને હોય છે મનુષ્યો હમેશા લાભ તરફ તો નજર રાખે જ છે, પરંતુ બહુધા તાત્કાલિક લાભ તરફ તેની વિશેષ નજર રહે છે, તેથી ગમે તેવું અસત્ય બોલી અથવા તો છેતરપીંડી કરી જો પાંચ પચીશ રૂપિઆનો લાભ થતો હોય તો તેમ કરવા ચુકતા નથી પરિણામે તેને આ ભવમા જ હાનિ થાય છે અસત્યને અને ચાલનાર કદી પણ દુખી થતા જ નથી આ લોકમા પણ તેની આબરૂ એવી જામે છે કે તે જો વ્યાપારી હોય તો તેની દુકાનની ઘરાકી વધારે હોય છે, જો તે નોકર હોય તો થોડા વખતમા ઊંચા હોદ્દા પર આવે છે પરંતુ આવા પ્રકારની આબરૂ જામે તે પહેલા થોડાક પ્રતિકૂળ સપાટાઓ ખમવા પડે છે, જેમ કરવાને પ્રાકૃત મનુષ્યો શક્તિમાન થતા નથી આમ થવાનુ કારણ શું હશે ? એવો સવાલ સહજ થાય છે તેનો ઉત્તર એ જ છે કે તેઓને વિચાર કરવાની ટેવ નથી જો તેઓ વિચાર કરવાની ટેવ પાડે તો થોડા વખતમા સમજી શકે કે આમા પોતાને તાત્કાળિક થોડા લાભ છે, પણ જો તેનો ભોગ પોતે આપશે અને સત્ય માર્ગે પ્રવૃત્તિ કરશે, તો છેવટે બહુ લાભ થશે આવા પ્રકારની લાભહાનિ તોળવાની તાત્વિક શક્તિ આત્મનિરીક્ષણથી અલ્પ પ્રયાસે પ્રાપ્ત થાય છે

આત્મનિરીક્ષણથી પોતાના કાર્યો પર **વિચાર** કરવાનુ વિશાળ ક્ષેત્ર કબજામા આવે છે આપણે આખો દિવસ અસ્તવ્યસ્ત કામ કરી રાત્રીએ એકદમ સુઈ જઈએ છીએ. સુવું, ખાવું, પીવું, પહેરવુ, મોજશોખ કરવો અને મોત આવે ત્યારે મરી જવું, એ જ જીંદગીનુ સામાન્ય ચક્ર થઈ ગયું છે આ દરેક કાર્યોથી આત્મિક બળને

કેટલી હાનિઓ પહોચી છે તેનો આપણે વિચાર કરતા નથી, સમજતા નથી અને માત્ર ઉઘાડી આખે અધની માફક પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ આજકાલ તો જનસમૂહનુ જીવન સચા અથવા પથ્થર જેવુ દેખાય છે જેઓ બહુ પ્રવૃત્તિમા પડેલા હોય છે તેઓ આખો દિવસ કામ કર્યા જ કરે છે અને વગળ બધ થાય ત્યારે સચાની માફક બધ થાય છે આવા જીવો સચાને તેલ વિગેરે મૂકતા નહિ હોવાથી બળમા ઘસાતા જાય છે, ઓછા થતા જાય છે અને છેવટે અધોગતિ પ્રાપ્ત કરે છે સુસ્ત માણસો પથ્થરની માફક એક સ્થાનકેથી બીજે સ્થાનકે ગતિ કરવાને અસમર્થ છે તેઓને જો કોઇ પ્રેરે તો જરા ચાલે છે, પરન્તુ ઘણે ભાગે તેઓની આત્મિક શક્તિ કાટ ખાઈ જાય છે અને તેથી તેઓનુ આત્મિક બળ ધીમે ધીમે નાશ પામતુ જાય છે આ બન્ને પ્રકારના માણસોથી જુદા પ્રકારનો મધ્ય દૃષ્ટિવાળો પ્રાણી પોતાનાં સર્વ **કાર્યો પર નજર** રાખે છે, અને તેમાથી ચોક્કસ ભૂલો શોધી કાઢી તે તરફ પ્રવૃત્તિ થતી અટકાવે છે

આ ટેવથી પોતાના સર્વ **કાર્યો પર** કાબુ રહે છે તે હમેશા જાગૃત હોવાથી કોઈ પણ કાર્ય તેની નજર બહાર જતુ નથી તેવા માણસોની પ્રવૃત્તિ બહુ વિચારના પરિણામ તરીકે નિર્મીત થએલી હોય છે, તેથી તે નિયમીત રહે છે, નકામો વખત ગાળતો નથી, અને કાર્યો આટોપવામા તેને એવી તો ચાલાકી પ્રાપ્ત થાય છે તથા દરેક કાર્યો એક એવી સાકળમા ગુથાઈ જાય છે, કે તે દરેક આકડાઓ સહેલાઇથી પસાર કરી શકે છે, જ્યારે બીજો માણસ આ કામ કરૂ કે પેલુ કરૂ, તેની અકળામણમા આખો દિવસ રવડયા કરે છે

અને છેવટે એક પણ કામ સંપૂર્ણપણે કરી શકતો નથી. ટૂંકામાં આત્મનિરીક્ષણથી **કાર્યોમાં યોજના અને કાર્ય સિધ્ધિમાં સહેલાઈ** આવી જાય છે, અને તેને લીધે કાર્યો પર અંકુશ આવે છે બીજા માણસો કાર્યના સેવક થઈ રહે છે, દરેક કામ તેમને અડચણ કરે છે, ત્યારે આવા માણસના સંબંધમાં દરેક કામ તેનું સેવક થઈ રહે છે અનુભવથી આ બાબત સમજી શકાય તેવી છે

આવા પ્રાણીના **વ્યવહાર અને ધર્મ** બહુ **શુદ્ધ અને મંગલ** રહે છે કાર્યપદ્ધતિના પરિણામે આ લાભ અકસ્માતથી જ તેને મળી આવે છે, તે પર વિશેષ લખવાની જરૂર નથી વ્યવહારમાં ઘણા દાખલાઓ જોવામાં આવે છે જેથી આ હકીકત સહજ સમજાય તેવી છે

આત્મવિચારણાથી આ ઉપરાંત થતા અનેક લાભોનું દિગ્દર્શન મોટામાં મોટો લાભ **વિચાર શક્તિમાં વધારો** થાય છે તે છે દરેક વ્યક્તિને માલૂમ હશે કે આખા દિવસના કાર્ય પ્રસંગોમાં અનેક વિચારો આવ્યા હશે, સ્ફુરણાઓ થઈ હશે અને થવાની સાથે જ તે વિચાર-સાગરની સપાટિ પરથી નાશ પામી ગઈ હશે આવા અનેક વિચારોની નિશાની-ગંધ પણ રહેતી નથી પરંતુ જેને પોતાના સર્વ કાર્યો પર નજર રાખવાની ટેવ હોય છે તેને એમ થતું નથી તેને નવો વિચાર, નવી સ્ફુરણા, નવા નિયમો, નવા અવલોકનો, નવા ઉપદેશો કરવામાં, ગ્રહણ કરવામાં, ધારણ કરવામાં, ઠસાવવામાં અને પૃથક્કરણ કરવામાં અસાધારણ ચાલાકી આવી જાય છે ઘણી ખરી વખત દરેક વિચારોમાં સીધી રીતે અને કોઈવાર અદૃશ્ય અને આડકતરી રીતે સદુપયોગ જ થાય છે મુખ્ય

મુદ્દે તેની વિચારણાશક્તિ નિરર્થક જતી નથી આથી દરેક નવો વિચાર તેના પર અસર કરે છે કોઈ નવો પદાર્થ જોતા જ તે અવલોકી તેમાથી સાર ગ્રહણ કરે છે અને આ શક્તિ એટલી હદ સુધી વધે છે કે જે જગોએથી સામાન્ય માણસો દુર્ગુણો લઇ આવે છે તે જગાએથી તે સદ્ગુણો લઈ આવે છે બીજાઓને કાર્યોપર અ કુશ હોય છે, પરતુ મનમા કુવિકલ્પો થાય તેને **રોકવાની શક્તિ** બહુ થોડામા હોય છે આવી શક્તિ પણ તેને પ્રાપ્ત થાય છે આવો અસાધારણ માણસ પોતાના વિચારો દાબી શકે છે અને ધીમે ધીમે મન પર પણ એટલો કાબુ મેળવી શકે છે કે તેને ખરાબ વિચારો આવતા જ નથી, તેની વિચારશક્તિ પણ આથી એટલી ખીલે છે કે તે એક વિષય ઉપર કલાકના કલાકો સુધી અસ્ખલિતપણે વિચાર કરી શકે છે મનની આવી સ્થિતિ થવી તે બહુ મુશ્કેલ કાર્ય છે આપણે એક બાબત પર વિચાર કરવા માડશુ તો તુરત જ જણાશે કે બે ચાર મિનિટમા બીજા વિષયમા મન ઊતરી જશે અને બહુ મહેનત કરી ધ્યાન—એકાગ્રતા કરવા જશુ તો ઝોકા આવશે તેથી આવા માણસને વિચારશક્તિ જે કાબુ આવે છે તે બહુ લાભકારક છે

હવે મન અને વિચારશક્તિ પર આટલો કાબુ આવેલ માણસ કયા ગુણો પ્રાપ્ત ન કરી શકે? તે ગમે તે વસ્તુનો ત્યાગ કરી શકે છે, સાસારિક રાગો તેને લેપ કરતા નથી અને દ્વેષથી તે ચૂકતો નથી, કષાય તેનાથી દૂર જ રહે છે અને ગુણસ્થાનકના પગથીઆ તેને બહુ સહેલ થઈ પડે છે મુદ્દે ધીમે ધીમે અભ્યાસ પાડી આ ગુણ ખીલવ્યો હોય તો પરમ-

પદપ્રાપ્તિમા પ્રધાન મદદગાર થઈ પડે છે, એના સદેહ નથી તેવી હવે એ પરીક્ષા-તપાસ-કેવી રીતે કરવી તે પર વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે

આવા અનેક લાભોથી ભરેલો ગુણ પ્રાપ્ત કરવા માટે **આહુ અભ્યાસ-ટેવ-પુનરાવર્તનની બહુ જરૂર છે** પ્રથમ થોડેથી શરૂઆત કરવી જોઈએ આ ગુણના પ્રથમ પાયા તરીકે શાસ્ત્રકારે **૧૪ નિયમ** ધારવાનુ કહ્યુ છે આપણે આખી ઉમર સુધી દરરોજ ખાયા કરીએ, છતા આપણે કેટલી વસ્તુઓ દરરોજ ખાઇએ છીએ તે કહી શકશુ નહિ આપણે યાદ કરીએ તો તેમા પણ બહુ વખત જાય અને છતા તેમા ભૂલ રહેવાનો સભવ રહે છે છ માસની ટેવ પડી ચૌદ નિયમ ધારનાર ૧૦ મિનિટમા આખા દિવસનો હિસાબ તપાસી શકે છે અને બીજા દિવસ માટે વિચાર કરી રાખી શકે છે આ ચૌદ નિયમો ધારવાથી આપણી સર્વ સ્થૂળ પ્રવૃત્તિઓ કાબુમા આવી જાય છે કાયિક પ્રવૃત્તિના લગભગ સર્વ વિષયો તેમા સમાઈ જાય છે અને આનુ ખતથી આપણે થોડા વખ તમા કાયિક પ્રવૃત્તિઓ ઉપર કબજો મેળવી શકીએ છીએ આત્માવલોકન કરવાની ઇચ્છાવાળાએ પ્રથમ બાહ્ય વસ્તુથી જ શરૂઆત કરવી અને તે માટે શાસ્ત્રકારોના બતાવેલા ચૌદ નિયમોથી વાપરવાની, પહેરવાની, ખાવાની વિગેરે ઘણી બાબતો ઉપર અકુશ આવી જાય છે આ આચરણથી ઉત્ત રોત્તર કેટલો લાભ થાય છે તે આપણે હવે જોઈએ પરતુ આ લોકમા પણ **શરીરે નિરોગીપણુ** વિગેરે અનેક લાભો બહુ પ્રાણીને થતા દેખાય છે

ચૌદ નિયમો ધારવા એ ઉત્તરોત્તર થતા લાભોનુ

પ્રથમ પગથિયુ છે જ્યારે ચૌદ નિયમ ધારવામા સ્હેલાઈ આવે ત્યારે પછી પ્રાણીને પોતાને માટે વિચાર કરવાની ટેવ પડે છે દરેક પ્રાણીની ખાસ ફરજ છે કે અમૂક ગુણ હોય પ્રાપ્ત કરી બેસી રહેવુ નહિ, પરંતુ તેને વિશેષપણે મેળવવા—સર્વાંશે મેળવવા યત્ન કરવો આ નિયમ ધ્યાનમા ગણી આત્મ વિચારણા કરનારે પણ વધારો કર્યા કરવો જોઇએ આ વિચારો કઈ પધ્ધતિથી થાય તેના એક બે દાખલાઓ અહી બતાવ્યા છે જો કે ભેદજ્ઞાન થયા પછી આવી પ્રેરણાની જરૂર બહુ ઓછી રહે છે

પ્રથમ એક નોટ બાધી તેમા પોતે ધારવા યોગ્ય નિયમો (Principles)લખવા, તે લખીને તેને આપણી ઇચ્છા પ્રમાણે ગોઠવવા આ પ્રકારની મર્યાદા બાધવાની જરૂર છે મ્હોની વાત અથવા યાદશક્તિ પર આધાર રાખવાને બદલે લખી લેવાથી બીજા ઘણા ફાયદા છે, જે તે બાબતના અનુભવીઓ તરત જાણી શકે છે આવા પ્રકારના વિચારોના પરિણામોનો સગ્રહ કર્યા પછી એમાથી એક ક્રમ લેવાનો છે એક ક્રમ એવા પ્રકારનો છે કે નોટમા લખેલા પ્રથમ સદ્‌ગુણને પકડવો, તેના પર પદર દિવસ સુધી ખૂબ વિચાર કરવો, વિચાર કરી તેના સબધમા જે જે નવા વિચારોનો આવિર્ભાવ થાય તે લખી લેવા વળી રાતના એક કલાક વિચારણા કરવી, કે પાળવાના સદ્‌ગુણમા આજના દિવસમા આટલી ભૂલો આવી, આવી ભૂલો થવાના કારણો શુ હતા ? તેમ થવામા પોતાની અસાવધતા કેટલી હતી ? આવી આવી તેને લગતી સર્વ હકીકતો ધ્યાનમા લઈ તેવા કારણો આવતા કેમ અટકે તે પર વિચાર કરવો, તેવા સજોગોથી દૂર રહેવા

પ્રયત્ન કરવો, પ્રસંગ આવી પડતા તેમાથી શુદ્ધ રીતે બહાર આવવાનો આકરો નિર્ણય કરવો

આવા વર્તનવાળા માણસનુ ચરિત્ર જોઇએ તો તુરત જણાશે કે નિયમો પર ધ્યાન રહેવુ મુશ્કેલ છે દાખલા તરીકે પ્રથમ એક માણસ પ્રાણાતે પણ સત્ય બોલવાનો નિયમ કરે શરૂઆતમા તો ટેવ નહિ હોવાથી આખા દિવસમા કેટલી ભૂલો થઈ તે પણ સાભરશે નહિ, પણ પછી તેની દૃષ્ટિ સાધ્ય તરફ હોવાથી તે પ્રસગોને યાદ કરી એવી તો સહેલાઇથી દૂર કરી શકશે કે જોનારને આશ્ચર્ય થાય

આવી રીતે એક સદ્ગુણ પર મુખ્યપણે અને બીજાઓ તરફ ગૌણપણે ધ્યાન આપવાથી આ મપરિણતિમા અલૌકિક ફેરફાર થઇ જાય છે એક ગુણના અભ્યાસ પછી અનુક્રમે બીજા ગુણો લેવા, આત્મનિરીક્ષણ કરી ગુણ ગ્રહણ કરવાનો અને તેના વડે ગુણસ્થાનઆરોહ કરવાનો આ સર્વથી સારો ઉપાય છે

બીજો ક્રમ એ છે કે ધારેલા સર્વ ગુણો પર સાથે લક્ષ, તે દરેકમા થયેલી ભૂલોની નોધ લેવી અને દુર્ગુણો સાથે લડાઈ ચલાવી તેઓને મેળવી આપનાર પ્રસગોને અને તેવા સજોગોને મારી હઠાવવા આ ઉપાય પણ બહુ સારો છે પ્રથમના ક્રમથી એકાગ્રતા વધારે થવાનો સભવ છે

પ્રથમ બતાવેલા ક્રમને વધારે પસદ કરવાનુ એક બીજુ કારણ છે આ સત્ય હમેશા યાદ રાખવાનુ છે કે આ દુનિયામા આપણે **એક ગુણ સર્વાગે ગ્રહણ કરીએ** અથવા ગ્રહણ કરવા યત્ન કરીએ **તો બીજા સદ્ગુણો તેની પછવાડે ચાલ્યા આવે છે** આ વાત બહુ ધ્યાન

રાખી મન પર ઠસાવવા જેવી છે દાખલા તરીકે કોઇ મા-
ણસ સર્વાંશે 'પ્રમાણિકપણુ' ગ્રહણ કરે અથવા તેવો થવા
મહેનત કરે તો તે કદી હિંસા કરે નહિ, અસત્ય બોલે
નહિ—આ વિગેરે સર્વે મહાપાપો પતી જાય છે કારણ કે
રાત્રિએ તેની વિચારણા ચાલે ત્યારે તેને જણાઈ જાય છે કે
આ સર્વ કૃત્યોનો પણ અપ્રમાણિકપણામા સમાવેશ થાય છે
આવી રીતે સર્વે ગુણો તેને પ્રાપ્ત થાય છે માણસ એક
ગુણ મેળવવા પાછળ જો આખી જીંદગી અર્પણ કરે તો તે
સર્વ પ્રકારના લાભો—ઐહિક અને પારલૌકિક—મેળવી શકે
છે આવી સ્થિતિ થવા માટે પ્રથમ ઉપાય વધારે ઉપયોગી છે

જેને ગુણો પ્રાપ્ત કરવા હોય તેને માટે વિસ્તીર્ણ
ક્ષેત્ર છે દાખલા તરીકે પાપસ્થાનકો નિવારવા, શ્રાવકના
એકવીશ ગુણો ધારણ કરવા, દશ યતિ ધર્મોસાધવવા [દેશથી],
આઠ પ્રવચન માતા પાળવી, વિ. વિ આવા આવા અનેક
ગુણો શ્રેણીબદ્ધ આચરવાથી અથવા એક પછી એક મેળવવાથી
આ જીવ કોઇ નવા પ્રકારનો જ થઇ જાય છે તેનુ જીવન
હેતુવાળુ, સારા પરિણામવાળુ અને અનુકરણીય થાય છે
આ સખ્ત હરીફાઈના જમાનામા પ્રવૃત્તિમય જીવનો જોવામા
આવે છે એક દિવસમા આત્મિક હાનિ કેટલી થાય છે તેનો
ખ્યાલ કરવો મુશ્કેલ છે તેવા વખતમા આપણે કેટલા
ઘસાતા જઈએ છીએ, ડૂબતા જઇએ છીએ, અથવા ધારેલ
લાભોને મેળવવાના સાધનો કેટલા ઓછા થતા જાય છે તે
વિચારવાનુ પ્રત્યેક પ્રાણીનુ કર્તવ્ય છે વખત એટલો બારીક
આવી ગયો છે કે, આવા વિચારો કરીને માણસોને પૂછશો
તો કહેશે કે "વખત નથી" આ ફરીઆદ સામાન્ય થઈ છે.

મુદ્દે હકીકત તો એ છે કે "ઇચ્છા નથી" પરતુ પહેલા પ્રકારનો દાનો આપણુને સૂચવે છે કે, આપણામા આત્મિક બળ ઘટતુ જાય છે અને તેને અસત્ સ્થિતિએ તાણવાના સાધનો વધારે ને વધારે ઓછા થતા જાય છે આ મનુષ્ય ભવ પામીને લાભ મેળવવો તો બાજુએ રહ્યો, પરતુ જ્યારે તોટો બાધી જઇએ, ત્યારે તો એના જેવુ ખોટુ શું કહેવાય! પરતુ આ બાજુએ વ્યવહાર તરફ નજર કરીએ છીએ ત્યારે આપણી અક્કલ કાઈ કામ કરતી નથી

આના સખ્ત કર્મબધન થાય તેવા હરીફાઇના વખતમા તો દરેકે ખાસ વિચાર કરવો જોઇએ થોડા પાપોના બધમા આવનાર થોડો વિચાર કરે તો પાલવે, પરતુ અત્યારની પ્રવૃત્તિ તો તદ્દન પાપમય થઇ ગઇ છે વળી આવી વિચારણામા વખત કાઢવો તે નકામો છે, એમ લાગતુ હોય, તો તે અસત્ય છે આત્માને તેથી જે લાભ થાય છે અને આવતા ભવના તે વખત પર જે આશીર્વાદોનો વરસાદ વરસશે તે અત્યારની મોહ રૂપી ગરમીને શાન્ત કરી દેશે જ્યારે વલણ આ રસ્તા ઉપર ચઢી જાય છે ત્યારે એકે પ્રકારની ગુચ આવતી જ નથી, પરતુ મુખ્ય વાધો એજ છે કે આપણુ વલણ હજી તે તરફ ઢળ્યુ નથી

આ મ નિરીક્ષણુની જરૂરિયાત શી છે તે આટલા ઉપરથી સ્પષ્ટ થયું હશે દરરોજ સ્હવારે ઉઠી બે ઘડી વિચારવુ જોઇએ કે, હુ કોણુ? મારી ફરજો શી છે? હું અત્યારે મારી સ્વભાવદશામા છુ કે વિભાવદશામા છુ? ચાલુ સ જોગોને હુ સુધારી શકુ તેમ છુ કે નહિ? ધાર્મિક લાભ મારાથી બની શકે કે નહિ? મારી શક્તિ, ધન, વિદ્યા

વગેરેનો લાભ સાર્વજનિક થઈ શકે કે નહિ ? કેવી રીતે લોકોપયોગી હું થઈ શકુ ? આવા આવા વિચારો અમલમા આવે ત્યારે આત્મા હળવો થાય ધ્યાન રાખો વિચારમાત્રથી નહિ, પણ તે વિચારોને અમલમા મૂકવાથી આત્મા ઊંચી ગતિએ જવા યોગ્ય થાય છે વળી રાત્રિએ ઉપસંહાર પણ કરવો કે આજે શુ કર્યુ ? શુ કરવું જોઈતુ હતુ ? અને હવે શુ કરવુ જોઈએ ?

આ બાબત બહુ ઉપયોગી છે, દરેક વાચનારને ભલામણ કરવામા આવે છે કે ૨૪ કલાકમાથી એકાદ કલાક તો આવી વિચારણામા કાઢવો જ જોઈએ જો આવતા ફેરા (ભવ)મા આવી સ્થિતિ પણ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો આ જ ઉપાય છે, નહિ તો પછી આપણે માટે કયું સ્થાન યોગ્ય છે તે દરેક પ્રાણીએ વિચાર કરી લેવો આત્માર્થી પુરુષો આ વિષય લક્ષમા રાખશે તો બહુ લાભ થશે

{ જૈન ધ પ્ર પુ ૧૮
{ સવત ૧૯૫૮

જળમંદિરમાં સાત્વિક કલ્લોલ

[૨]

[૧]રાષ્ટ્રિય ઉન્નતિના રાજ્યદ્વારી પ્રકરણનો અનેક ઠરાવો દ્વારા પરામર્શ કરી, સ્વરાજ્યના ઠરાવ પર પ્રથમ પંક્તિના અનેક વક્તાઓના સુભાષિતો શ્રવણ કરી, દેશધર્મની ચર્ચા કરતા આખરે બે સહમિત્રો અને એક નોકર સાથે લખનૌથી કાનપુર માર્ગે બખતિયારપુર આવી, છેવટે બિહારને સ્ટેશને આવી પહોંચ્યા આ નવીન વાતાવરણમા આવતા ધર્મભાવના જાગ્રત થઈ ધર્મશાળામા સામાન મૂકી આ વિશાળ નગરીમા પગલા ચાલ્યા, ત્યારે પૂર્વકાળની આ મહાનગરીની વર્તમાન દશા જોતા મનમા ખેદ થયો જે પાવન વસુધરામા પૂર્વકાળના મહાપુરૂષો ચાલ્યા હતા તેની સ્પર્શના કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો, તે માટે અંતઃકરણ હર્ષથી ધડકવા લાગ્યું વિશાળાનગરીના ચૈત્યના દર્શનનો લાભ લઈ મનની વૃત્તિ પાવાપુરી જવાને ઉછળી રહી જે પવિત્ર સ્થાનમા આસન્ન ઉપકારી ચરમ તીર્થંકર શ્રી વીર પરમાત્મા નિર્વાણ પામ્યા તે સ્થાન કેવુ હશે, તેની રમણીયતા કેવી આકર્ષક હશે, તેમા ગમન કરતા કેવી હૃદયનિર્મળતા વધશે, એ વિચારમા વાહન પર બેઠા અને ગાડી આગળ વધવા લાગી

અમારી મંડળીએ નહોતી માઈલની મુસાફરી કરી નહિ હોય ત્યા તો સપાટ પ્રદેશમા દૂર ક્ષિતિજમા સુંદર વર્ણના દેરાસરો દેખાવા લાગ્યા એ પ્રદેશ પાવાપુરીનો રમ્ય વિભાગ

---

૧ આ વર્ષની નાતાલમા લેખક મિત્રો સાથે નેશનલ કોંગ્રેસના લખનૌના અધિવેશનમા ગયેલ. તેને ઉદ્દેશીને આ લેખ છે

છે એવું સમજાતાં પુનિત પાવન વસુધરાના માર્ગે ગમન કરવા તીવ્ર ઇચ્છા થઇ જે સ્થાન પર આપણે ગમન કરીએ છીએ ત્યાં પૂર્વે ગૌતમ ઇંદ્રભૂતિ ચાલ્યા હશે, નંદિવર્ધન અનેકવાર પોતાના બંધુને સુખ સમાચાર પૂછવા આવ્યા હશે, અનેક સાધુ મહાત્માઓ એ માર્ગે આવી ગયા હશે અને ખુદ વીરપરમાત્મા પણ એ માર્ગે ચાલ્યા હશે, એવા એક પછી એક સુંદર વિચારો આવવા લાગ્યા આખરે બહુ નજીક આવી લાગ્યા અને જ્યારે સરોવરની વચ્ચે આવેલ જળમંદિર દેખાયું ત્યારે હૃદયે જે શાંતિ અનુભવી તે અનિર્વચનીય છે, ભાષાથી અગોચર છે એ શાંત સ્થાનની બે બાજુ પરિવેષ્ટન કરતાં, દેવતાઓ એ સ્થાનપરની કેટલી માટી લઇ ગયા હશે અને હવે આપણુને એ સ્થાન જોવાની–નિરખવાની તક મળશે એ વિચારથી મંદિર તરફ હૃદય નમી ગયું, સરોવર તરફ પૂજ્યભાવ પ્રાપ્ત થયો, માર્ગ તરફ આકર્ષણ થયું ચોતરફ શાંતિનું સામ્રાજ્ય જણાયું વ્યાપાર ધંધાની ધમાલ કે કેસ એફીડે-વીટ કે દાવાઅરજીના તોફાન વગરના એ સ્થાનમાં જાણે રાગદ્વેષની ગંધ પણ ન હોય એવી સ્થિતિ અનુભવતાં, જરા દૂર આવેલ ધર્મશાળામાં મુકામ કરવામાં આવ્યો

સમય સાંજનો હતો સૂર્ય અસ્ત થવાને માત્ર એક કલાકનો સમય બાકી હતો પોતપોતાના સ્થાન શોધી તેમાં દાખલ થઈ જવાની પક્ષીઓની કીકીઆરી શરૂ થઇ હતી. સામાન્ય ભોજનવ્યવહાર પતાવી રાત્રીની શરૂઆત થતાં તરસ્યા હૃદયને શાંતિ આપનાર જળમંદિર તરફ પ્રયાણ શરૂ કર્યું અજવાળી રાત્રી હતી, પૂર્ણિમાનો દિવસ હતો, પોષ

માસ હતો, નીર સ્થિર હતુ, ચોતરફ એક મગ્ની શાતિ હતી, આખી કુદરત હસતી હોય એવો રમ્ય દેખાવ હતો કુદરત અને કૃત્રિમતા વચ્ચે ઝોલા ખાતુ મન, આખરે જ્યારે જળમદિરના દરવાજામાથી પગથી ઉપર ચાલ્યા ત્યારે એ લગભગ પાચનો ફુટની પૂલ જેવી વ્યવસ્થાવાળી પગથીપર વીરને સ્મરવા લાગ્યું એક બાજુ સ્થિર જળમા ચદ્રમા પોતાનુ પ્રતિબિબ નાખી રહેલો છે, બીજી બાજુ નાની માછલીઓ પાણીમા દોડાદોડ કરી રહી છે, સામે વિશાળ મદિર દેખાય છે—એવી સ્થિતિમા સૃષ્ટિના પૂર સૌદર્યને નીહાળતા વીર પરમાત્માની શોભ્યાત્રી આ રસ્તે પસાર થઇ હશે એમ સ્મરણુ થતા મદિર આવી પહોચ્યું અદર જઈ પાદુકાના દર્શન કરી ચૈત્યવદનની વિધિ કરી અતરમા વીર પરમાત્માની ભાવનાઓનો અનુભવ અને બહારની નજરે દર્શનનો અનુભવ ઠીક ઠીક સમય મદિરમા અને મદિરની આજુબાજુમા વીતી ગયો આ સ્થાન પરથી બહાર જવા ગમતુ નહોતુ

મદિરની બહારના ભાગમા ચારે બાજુ આવેલા ચોકને છેડે ચાર ગોખ (balcony) અને બુરજ છે ગોખમા સહચારીઓ સાથે બેની વીર પરમાત્માના સમયની વાર્તા કરવા માડી જાણે વીર પરમાત્માના નામમા જ કોઈ અપૂર્વ પવિત્રતા હોય એવો ભાવ જણાયો એ નામ બોલતા મનમા અદ્ભુત આનદ થવા લાગ્યો, અને સ્થાન (ક્ષેત્ર), યોગપ્રવૃત્તિમા ઘણું અગત્યનુ સ્થાન શા માટે ભોગવે છે તેનો કાઈક સાક્ષાત્કાર થયો

વાતો ચાલી કે જે વખતે વીર પરમાત્મા વિચરતા હશે

ત્યારે ધર્મની કેવી સુદૃઢ સ્થિતિ હશે ! અનેક રાજાઓ પ્રભુને નમન કરવા આવતા હશે ત્યારે આખી પ્રજામા ધર્મસામ્રાજ્ય કેવુ પ્રવર્તતુ હશે ! સમવસરણમા બેસી પ્રભુ દેશના દેતા હશે ત્યારે સહૃદય પ્રાણીઓના કેવા સુદૃઢ ભાવ થતા હશે ! અષ્ટ મહા પ્રાતિહાર્યને નજરે જોઈ લોકોને કેવો ચમત્કાર થતો હશે ! કુદરતી વૈર ભૂલાઈ જવાના પ્રેમ અને અહિંસાના અચળ સિદ્ધાન્તને વાતાવરણમા કેવો અવકાશ મળતો હશે ! એ સમયની ખરેખર બલિહારી છે ! જે પ્રાણીઓએ એ સ્થિતિ જોઈ હશે અને એથી લાભ પ્રાપ્ત કરી ઉત્ક્રાંતિ વધારી દીધી હશે તેઓ ખરેખર ધન્ય છે ! સ્પષ્ટ ગાન હૃદયમાથી નીકળી ગયુ છે —

> "નિર્મળ ગુણમણિ રોહણ ભૂધરા,
> મુનિ મન માનસ હંસ, જિનેશ્વર,
> ધન્ય તે નગરી, ધન્ય વેળા ઘડી,
> માત પિતા કુળ વંશ, જિનેશ્વર "

આવા ઉત્તમ સમયને, એ સમયના માણસોને, એ પરિચયમા આવનાર ભાગ્યવાનોને માટે વિચાર આવતા એ અદ્‌ભુત સમયની કાઈક ઝાખી થવા લાગી જ્યારે નગરના પ્રદેશમા પ્રભુ વિચરતા હશે ત્યારે લોકોનો કેવો સુદર ભાવ હશે, કેવી વૃત્તિઓ થઈ હશે, પ્રભુગુણની વિશાળતા ચોતરફ કેવી સુગંધ વિસ્તારી રહી હશે, ઋતુની સમશિતોષ્ણતા, ઈતિઉપદ્રવનો નાશ અને સર્વત્ર બાહ્ય આંતર શાંતિના સમયમા મનને કેટલી સ્થીરતા રહેતી હશે ! જ્યારે પ્રભુએ અનેક ભવ્ય જીવોને ઉપદેશ આપ્યો હશે ત્યારે સાભળનારને કેવી મજા આવી હશે ! અતિ મિષ્ટ સ્વરના શ્રવણમા કેવુ

સુંદર ગાન ચાલ્યુ હશે ! ચતુર્મુખે દેશના ધ્વનિ વિસ્તર્યો હશે, ત્યારે કેવો અનિર્વચનીય આનંદ પ્રસરી રહ્યો હશે ! એવી વાતોમા ગૌતમ ગણધરને પ્રથમ દેશના આપી તે પ્રસંગ ચા યો તે સ્થાન પણ અહીંથી બે માઇલ નજીકમા જ છે એમ જણાતા એ ગોબર ગામની સ્થિતિ પરત્વે વિચાર ચા યો ઇન્દ્રભૂતિનુ અભિમાન અને ભગવાન પાસે શકા નિવારણનો આખો પ્રસંગ યાદ આવતા હૃદયમા એક જાતની ઉર્મિ સર્જને થઇ આવી ઇન્દ્રભૂતિની પ્રથમ અવસ્થા પર વિચાર કરતા તેના પર જરા તિરસ્કારની લાગણી થઈ આવી, તેનુ અભિમાન અને તેને પોષણ કરવાના માર્ગો તરફ સહજ ખેદ થયો, પરન્તુ તરત અભિમાનને પોષવા પણ જરા અભિમાન દૂર કરીને પ્રભુસ્થાન પર ગમન કરવા તે ઊઠયા તે વાત આવી, ત્યારે મનમા જરા શાતિ થઇ અને તેના તરફ માન પેદા થયું આખરે જ્યારે પરમાત્મા તેને નામ દઇને બોલાવે છે ત્યારે મનમા આવેલ અભિમાનનો પ્રસંગ, શકાસમાધાનથી પ્રભુ સાથે થયેલ ઐક્ય અને ત્યાર પછી પ્રભુના સેવક બની તેના તરફ રાગ રાખવાની તેમની સાહજિક વૃત્તિ જોતા જીવનના અનેક સૂત્રો ઉકેલાઈ ગયા એ પ્રસંગ પર અનેક ચર્ચા ચાલી વીરપરમાત્માના શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓના જીવનો વિચારાયા

આવી રીતે ચર્ચામા એક બે કલાક પસાર થયા ત્યા ચદ્ર પૂર જોસમા પ્રકાશી આકાશના પૂર્વ તરફના અર્ધા માર્ગે આવી ગયો વાત બધ પડી. શાત જળમા અનારનવાર માછલાના હાલવા ચાલવાનો અવાજ આવતો હતો, બાકી સર્વત્ર શાતિ હતી આખા વિશ્વમા શાતિ ફેલાણી હોય, જાણે

કોઇપણ પ્રકારના દુ ખ ઉપદ્રવ વ્યાધિ કે વિષમતા જીવનમા હોય જ નહિ, મુક્તિમાર્ગ સરલ અને સીધો હોય, એવી સ્થિતિ અનુભવતા આતર વિચારણા ચાલી આ સ્થાને જ્યારે પ્રભુની શોકસ્વારી નીકળી હશે ત્યારે શોકની છાયા કેવી ફેલાઇ રહી હશે એ દૃશ્ય હૃદયસન્મુખ ખડુ થયુ એ પછી વીરજીવન આખુ હૃદય તટ પર આવવા લાગ્યુ મરીચિના ભવમા કરેલ અભિમાન પર વિચારણા ચાલી મનુષ્ય જીવનની તુચ્છતા અને ઉચ્ચતા પર વિચાર આવ્યા દરેક પ્રાણી અભિમાનમા કેવો મસ્ત રહે છે, પોતાની વ્યવહારકુશળતા સામાને સમજાવવાની યુક્તિઓ અને પ્રપચજાળના ગર્ભમા રહેલી ભવવાસનાનું ભાન થયુ અને ભરતમહારાજના ભક્તિ ભાવ પર અને શુદ્ધ શાસનરાગ પર પ્રેમ થયો માતાપિતા તરફ પ્રભુની ભક્તિ, વડિલ બધુ પર વાત્સલ્ય અને ઘોર ઉપસર્ગ સહન કરવાની પ્રભુની શક્તિ દૃઢતા અને સમતા પર વિચાર આવ્યો એમનો ગોવાળા તરફ સમભાવ અને ગોવાળો તરફનો મનોભાવ હૃદયને આનદ આપવા લાગ્યા અનેક ઉપસર્ગ અને પરીષહ કરનાર તરફ તેમની સાત્વિક વૃત્તિ પર વિચાર કરતા હૃદય પર અનિર્વચનીય અસર થઇ આવી મહા ભયકર ઉપસર્ગ કરનાર સગમ જ્યારે હતહૃદયે પાછો ફરે છે ત્યારે પ્રભુને તેના તરફ તિરસ્કાર નથી આવતો પણ "પોતાના પ્રસગમા આવ્યા છતા તે જરાએ સુધરી શક્યો નહિ અને ઉલ્ટો અનત સસારમા પરિભ્રમણ કરશે." એ વિચારથી આખમા પાણી આવી ગયા, એ વિચારણા કરતા મનમા કોઇ અદ્‌ભુત ભાવ આવી ગયો

2

प्रभु जाणे साक्षात् हाजर होय, मगमदेवता जिन थई
चा यो जतो होय अने प्रभुनी आंखमा पाणी आव्या
होय ते देखावो नजर सन्मुख तरवा लाग्या आवा प्रेमना
पाठोना जवलंत दृष्टांत मूकी जनार परमात्मानी केवी
अद्भुत आत्मदशा हशे ए विचारे मनने शांत करी दीधु
दयाना मव्य सिद्धान्तनो त्या अपूर्व विजय थतो अनुभव्यो
अने उदारता अने दाक्षिण्यनो महान् प्रसंग तेमा जोवामा
आव्यो शूलपाणीना उपद्रवो अने चडकोशीआना तीव्र
आक्रमणो मन पर तरवरी रह्या अने पग पर पायस राध
नार गोवाळीआना दृश्यो, खीला कानमाथी काढनाना हृदयने
मूर्छित बनावी दे तेवा प्रसंगो पसार थई गया. प्रभुनी
अडग शांति, धीरज अने एकता मन पर वसी रही

सपूर्ण ज्ञान थया पछी भव्य जीव तरफ उपकार करवा
गभीर देशनाना ध्वनि जाणे ए स्थानमा पडी रह्या होय,
अष्ट महाप्रतिहार्यो अने अतिशयनी शोभा त्या विस्तरी
रही होय, समवसरणनी शोभा सामे खडी होय, आकाशमा
दुंदुभि वागी रह्या होय, अनेक मनुष्यो अने देवो उपदेश
अमृतनु पान करवा आवी रहेला होय अने कर्णने पवित्र
करी आत्मसन्मुख थई जता होय, अहिंसा प्रतिष्ठा पा-
मेला स्थानमा तिर्यंचो पण पोतानु वैर भूली जता होय,
सिंह अने मृग, वाघ अने बकरी प्रेमना वातावरणमा
साथे चालता होय, सर्व इतिउपद्रव नाश थई गयेला होय
एवा शुद्ध प्रसंगमा केवी शांति प्रसरी हशे ? केवा आन-
दथी मनो नाची रह्या हशे ? केवी उर्मिओ हृदयमा उछळी
रही हशे ? ए विचारमा ने विचारमा प्रभु जीवनना

અનેક પ્રસંગો યાદ આવતા થોડો વખત આ શાંત સમયના મોજાઓ હૃદયપટ પર પસાર થવા લાગ્યા અને મનને અદ્ભુત શાંતિનો અનુભવ કરાવવા લાગ્યા એ જીવનમાં અદ્ભુત વિશિષ્ટતા છે અને એ મહાપ્રયાગે કરી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે એમ વિચાર થતા રાત્રિના સામ્રાજ્યમાં સ્થિર થએલ જળ અને તેના ઉપર પ્રસરી રહેલી ચંદ્રિકા તરફ જોઈ રહેલી આંખો શરીર તરફ વળી બંધ થઈ ગઈ અને આંતરદૃષ્ટિ વધારે ખુલી એકાંત સ્થાન, વ્યવહારની ધમાધમથી અગમ્ય સ્થાન અને મહાપુરૂષના અવશેષને ધારણ કરેલ પવિત્ર સ્થાનનો પ્રદેશ આત્મા પર સીધી અસર કરવા લાગ્યો, સ્વરૂપનું ભાન થયું વિશાળ આકાશમાં અનેક તારાઓ અને ચંદ્રની નીચે આવી રહેલ વિશાળ સૃષ્ટિમાં, નિર્જન પ્રદેશમાં સ્વસ્થાન શોધવા ભાવના થઈ મનુષ્યની ખોટી આશાઓ, નકામા પ્રયાસો અને ખોટા વલખાઓની તુચ્છતા સ્પષ્ટ જણાઈ, શાંત જીવન સંગ્રહવા યોગ્ય છે, અનુભવવા યોગ્ય છે અને મળેલ સામગ્રીનો આ પ્રાણી ઉપયોગ કરી શકતો નથી, અનુકુળતાનો લાભ લઈ શકતો નથી—એ વિચારણાને લઇને વીરજીવન અને સ્વજીવન વચ્ચે ઝોલા ખાતું મન આખરે બન્નેની તુલના કરવા લાગ્યું જાણે વીર પરમાત્માનું સાત હાથનું શરીર સરણા પ્રમાણમાં વધતું જાય છે, મોટું થતું જાય છે, વિકાસ પામતું જાય છે, એમ વધતા આખરે તે આકાશ સુધી પહોંચી ગયું, શુદ્ધ કંચનમય પરમ પવિત્ર શાંત દેખાવા લાગ્યું, તેના જમણા પગ આગળ સ્વશરીર એક કીડિ જેટલું નાનું હોય એમ લાગવા માંડ્યું અને તે પવિત્ર મહાપુરૂષના [illegible] પડી જાણે યાચના

કરતુ હોય એમ દશા અનુભવતા નીચેનુ ગાન સ્વત
નીકળી પડયુ

" તાર હો તાર પ્રભુ મુજ સેવક ભણી,
જગતમા એટલુ સુજસ લીજે "

આ વાકય ઘણીવાર બોલાયું, એના રાગમા લીનતા થઇ ગઇ, પ્રભાતનો રાગ હોવા છતા અત્યારે શાત સૃષ્ટિમા જાણે પ્રભાતની શાતિ પ્રસરી રહી હોય તેમ બરાબર રાગનો લય ચાલ્યો, પદની પુનરાવૃત્તિ વારવાર થવા લાગી અને જાણે પરમાત્માના શાત મહા શરીર તરફ જોઈ પોતાની અ પતાને અનુભવતુ ગાન પ્રભુ પાસે માગણી કરતુ હોય, પ્રભુમય થવા યત્ન કરતુ હોય, પ્રભુ દ્વારા યાચના કરતુ હોય અને પ્રભુને વિનવતુ હોય તેમ વારવાર "તાર હો તાર પ્રભુ "ની આતર ગર્જના કરવા લાગ્યું, પ્રભુને વિનવવા લાગ્યુ, પ્રભુને સમજાવવા લાગ્યુ, અને પ્રભુને પગે પડવા લાગ્યું એ ગાન શરૂ થયા પછી અનેક વાર બોલાયું, વિચારાયું અને પ્રભુને ઉદ્દેશાયું ગાનના સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે પછી તેમા લીનતા થતી ચાલી, તેમા એકાગ્રતા વધી અને સન્મુખ સ્થિત વીર પરમાત્માને અને અ પ જીવનને જાણે કોઈ એક્તા, કોઈ સામાન્ય ભાવ, કોઈ અપૂર્વ સબધ હોય એમ અનુભવાતા એ લય બધ થઈ ગયો અને 'ગિરૂઆ રે ! ગુણ તમ તણા, શ્રી વર્ધમાન જિન-રાયા રે ' એ બહુ પ્રચલિત સ્તવનાનો નાદ જામી ગયો, પુનરૂચ્ચાર વગર આખુ સ્તવન હૃદયમાથી નીકળી ગયુ અને તેમા જ્યારે 'તુમ ગુણગણ ગગાજળે, હુ ઝીલીને નિર્મળ થાઉ રે ' એ વચન નીકળ્યા ત્યારે પરમાત્મા

ગુણનો વરસાદ વરસાવતા હોય, એ વરસાદના અમૃતજળમાં આ લઘુ સૂક્ષ્મ શરીર સ્નાન કરી પવિત્ર થતુ હોય અને એ વરસાદ પડવો જારી હોય અને જારી રહેશે એવી ભાવના થતા આખરે—

'તુ ગતિ તુ મતિ આશરો,
તુ અવલબન મુજ પ્યારો, રે.'

એ વાક્ય બોલતા આ શરીર સામે ઉભેલા પરમાત્માને નમી પડયુ, પગે પડયુ, તેની સાથે થઇ ગયુ, તેને સ્પર્શ કરી ગયુ અને પ્રભુમર્વસ્વ એવો ભાવ બરાબર અનુભવવા લાગ્યુ 'તુ ગતિ અને તુ મતિ, તુ આશ્રય અને તુ અવલબન!' એ ચારે શબ્દોના ભણુકાર હજુ પણ વિસરાતા નથી, પ્રભુને મર્વ સમર્પણ કરી પ્રભુમા જ મતિ રાખવાની અને પ્રભુને સર્વસ્વ માની લેવાની ઉન્નત દશાનો અનુભવ કરતા આખરે ગાન ત્યા વિરમ્યુ, પ્રભુશરીર ઉપર ચડવા ઇચ્છતુ જોવાયુ, મન તેના તરફ જવા અને તે મય થવા આકર્ષાતુ જણાયુ, આખરે ચદ્રજ્યોત્સ્નામા તે મહા-શરીર મળી ગયુ

આખ ઉઘડી ગઈ! સામે શાત સરોવર છે, માછલીઓ કાઇક અવાજ પાણીમા અવાર નવાર કરે છે, બે મિત્રો બાજુએ બેઠા છે, આ અમલ સ્થિતિ પાછી જોવામા આવી વીર પરમાત્માનો દેહ વિસરાળ થઇ ગયો, પણ 'તુ ગતિ તુ મતિ આશરો, તુ અવલબન મુજ પ્યારો રે' ગાન તો ચાલુ જ રહ્યુ જાણે અલ્પ સમયમા જીવન અદ્દભુત દશાનો સાક્ષાત્કાર કરી આવ્યુ હોય, તેણે પરમાત્માને પ્રત્યક્ષ જોયા હોય અને સમારભાવથી તે દૂર થએલ હોય એવી દશા

અનુભવી પાછા જળ અને મદિર તરફ નજર જોઈ, બન્ને મિત્રોને જોયા અને તેઓની સાથે ધર્મચર્ચા ચાલુ થઈ, લગભગ અર્ધો કલાક ધર્મચર્ચા કરી બાર વાગ્યાના સુમારે મકાન તરફ પાછા ફર્યા.

પ્રભુગુણથી આકર્ષાઈ ત્યા આવનારની સગવડ જાળવવા પુણ્યાત્મા પ્રાણીઓએ ધર્મશાળાની સગવડ અને વ્યવસ્થા બહુ સુદર કરી છે ત્યા સુવાની તૈયારી નોકરે કરી રાખી હતી, પથારીમા પડતા ઉંઘ આવી ઉંઘમા પણ વીરપરમાત્માનુ ઉન્નત શરિર, શાન્ત સમયની ચ દ્રિકા અને સુરમ્ય પૃથ્વી તેમજ ગુણગાનજળનો વરસાદ પાછો વરસવા લાગ્યો, અર્ધજાગૃત નિદ્રિત અવસ્થામા વીર પરમાત્માના જીવનના અનેક પ્રસગો પસાર થવા લાગ્યા, વીરશરીરપર અપૂર્વ ભાવ થયો, લઘુ શરીર દૂરથી તેમના દર્શન કરવા લાગ્યુ, તેમને સ્પર્શ કરવામા પવિત્ર વસ્તુને જેવા હાથ અડાડતા જે ખચાણ થાય છે તે સ્થિતિ અનુભવતા આખરે નિદ્રા આવી ગઈ માનસિક અને સ્થૂળ દેહે તદ્દન સ્વસ્થ બની પ્રભાતમા ઉઠતાં વીરસ્તોત્રની ઘોષણા ચાલી એક બે સુદર પ્રભાતના રાગોનો નાદ અતરમાથી નીકળી ગયો

વ્યવહારૂ નિત્યકર્મથી પરવારી સ્નાન કરી શ્રી વીર પરમાત્માના નિર્વાણસ્થાનના દર્શનનો લાભ લીધો આ સ્થાન ધર્મશાળાની મધ્યમા આવેલ છે, સુદર પ્રાસાદથી રમ્ય બનાવેલ છે, ચિત્રવિચિત્ર કોરણીથી કૃત્રિમ બનાવેલ છે અને આકર્ષક આરસથી સ્થૂળ નજરને શાતિ આપનાર છે ત્યા રહેલ પ્રાચિન પાદુકાની સેવા કરી જળમદિર તરફ આવ્યા રાત્રિ કરતા કાઇક તદ્દન નવીનજ દેખાવ નજરે

પડયો' સૂર્ય પ્રકાશી રહ્યો છે, પવનથી સહજ અસ્થિર બનેલા જળકલ્લોલમા એકના અનેક સૂર્ય દેખાય છે, માછલીઓએ વિશેષ અવાજ કરતા પાણીમા દોડાદોડ કરી મૂકી છે, જળની વચ્ચે આવી રહેલા મંદિરમાથી ઘટાનો અવાજ સભળાય છે આવા પ્રેદેશમા આગળ વધ્યા, પગથી પર ચાલતા મહાવીરનું સ્મરણ થયુ, વર્ધમાનનુ વધતુ શરીર એક વાર મન પર દેખાઈ અદૃશ્ય થતુ જણાયું, પગથી પૂરી થઇ થઈ, મદિરમા સહમિત્રો સાથે દાખલ થઇ દ્રવ્યપૂજા કરી ઘણો આનદ થયો ભાવપૂજન નિમિત્તે અનેક શ્લોકો બોલ્યા પછી ચૈત્યવદનવિધિ કરવામા આવ્યો. સ્ફુટ મધુર સ્વરે ત્યાર પછી '**તાર હો તાર પ્રભુ મુજ સેવક ભણી**' એ દેવચદ્રજીના સ્તવનને બોલતા મનમા અદ્ભુત અપૂર્વ ભાવ ઉત્પન્ન થયો જયવિયરાય સ્તુતિ કરી રહ્યા પછી નીચેની સ્તુતિ ઊભા રહીને કરવામા આવી. તે બોલતી વખત મનમા આતર આનદ વધતો ગયો સામે વીર પરમાત્માની પાદુકા અને માનસિક મૂર્તિ હતા તેને ઉદ્દેશીને સ્તુતિ થઇ —

अपारघोरसंसारनिमग्नजनतारक !
किमेष घोर ससारे नाथ ! ते विस्मृतो जनः ॥ १ ॥
सद्भावप्रतिपन्नस्य तारणे लोकबान्धव !
त्वयास्य भुवनानन्द ! येनाद्यापि विलम्ब्यते ॥ २ ॥
आपन्नशरणे दीने करुणामृत सागर !
न युक्तमीदृशं कर्तुं जने नाथ ! भवादृशाम् ॥ ३ ॥
भीमेऽह भवकान्तारे मृगशावकसन्निभ,
निमुक्तो भयता नाथ ! किमेकाकी दयालुना । ॥४॥
इतश्चेतश्च निक्षिप्तचक्षुस्तरलतारकः,
निरालम्बो भयेनैव विनश्येऽहं त्वया विना । ॥५॥

अनन्तवीर्यसम्भार ! जगदाम्बदायक !,
विधेहि निर्भयं नाथ ! मामुत्तार्य भवाटवीम् । ॥६॥
न भास्करादृते नाथ ! कमलाकरबोधनम्
यथा तथा जगन्नेत्र ! त्वदृते नास्ति निर्वृतिः । ॥७॥
किमेष कर्मणा दोषः किं ममैव दुरात्मनः,
किं वास्य हतकालस्य किं वा मे नास्ति भव्यता ? ॥८॥
किं वा सद्भक्तिनिर्ग्राह्य ! सद्भक्तिस्त्वयि तादृशी,
निश्चलाद्यापि सम्पन्ना न मे भुवनभूषण ! ॥९॥
लीलादलीतनिःशेषकर्मजाल ! कृपापर !,
मुक्तिमथयते नाथ ! येनाद्यापि न दीयते । ॥१०॥
स्फुटं च जगदालम्ब ! नाथेदं ते निवेद्यते,
नास्तीह शरणं लोके भगवन्तं विमुच्य मे । ॥११॥
त्वं माता त्वं पिता बन्धुस्त्वं स्वामी त्वं च मे गुरुः,
त्वमेव जगदानन्द ! जीवितं जीवितेश्वर ! ॥१२॥
त्वयावधीरितो नाथ ! मीनवज्जलवर्जितः,
निराशो दैन्यमालम्ब्य म्रियेऽहं जगतीतले । ॥१३॥
स्वसंवेदनसिद्धं मे निश्चलं त्वयि मानसम्;
साक्षाद्भूतान्यभावस्य यद्वा किं ते निवेद्यताम् । ॥१४॥
मधित पद्मवन्नाथ ! दृष्टे भुवनभास्करे,
त्वयीह विकसत्येव विदलत्कर्मकोशकम् । ॥१५॥
अनन्तजन्तुसन्तानव्यापाराक्षणिकस्य ते,
ममोपरि जगन्नाथ ! न जाने कीदृशी दया । ॥१६॥
समुन्नते जगन्नाथ ! त्वयि सद्धर्मनीरदे
नृत्यत्येष मयूराभो मद्दोर्दण्ड शिखण्डिकः । ॥१७॥
तदस्य किमियं भक्तिः किमुन्मादोऽयमीदृशः,
दीयतां वचनं नाथ ! कृपया मे निवेद्यताम् । ॥१८॥
मञ्जरीराजिते नाथ ! सच्चूते कलकोकिलः;

यथा दृष्टे भवत्येव लसत्कलकलाकुल । ॥१९॥
तथैव सरसानन्दविन्दुसन्दोहदायक !
त्वयि दृष्टे भवत्येव मुर्खोऽपि मुखरो जन । ॥२०॥
तदेन मानमन्येथा नाथासम्बद्धभाषिणम्,
मत्वा जन जगज्ज्येष्ठ ! सन्तो हि नतवत्सला । ॥२१॥
किं बालोऽलीकवाचाल आलजाल लपन्नपि,
न जायते जगन्नाथ ! पितुरानन्दवर्धन । ॥२२॥
तथाश्लीलाक्षरोल्लाप जल्पकोऽय जनस्तव,
किं विवर्धयते नाथ ! तोष किं नेति कथ्यताम् । ॥२३॥
अनाद्यभ्यासयोगेन विषयाशुचिकर्दमे,
गर्ते सूकरसकाश याति मे चटुल मन । ॥२४॥
न चाह नाथ ! शक्नोमि तन्निवारयितु चलम्,
अत प्रसीद तत्रैव ! देव ! वारय वारय । ॥२५॥
किं ममापि विकल्पोऽस्ति नाथ ! तावक शासने,
येनैव लपतोऽधीश ! नोत्तर मम दीयते । ॥२६॥
आरूढमीयती कोटीं तव किङ्करता गत
मामप्यतेऽनुधावन्ति किमद्यापि परीषहा । ॥२७॥
किं चामी प्रणताशेषजनवीर्यविघायक !
उपसर्गा ममाद्यापि पृष्ठं मुञ्चन्ति नो खला । ॥२८॥
पश्यन्नपि जगत्सर्वं नाथ ! मा पुरत स्थितम्,
कषायारातिवर्गेण किं न पश्यसि पीडितम् । ॥२९॥
कषायाभिद्रुतं वीक्ष्य मा हि कारुणिकस्य ते,
विमोचने समर्थस्य नोपेक्षा नाथ ! युज्यते । ॥३०॥
विलोकिते महाभाग ! त्वयि ससारपारगे,
आसितु क्षणमप्येक ससारे नास्ति मे रति । ॥३१॥
किं तु किं करवाणीह नाथ ! मामेष दारुण,
आन्तरो रिपुसघात प्रतिबध्नाति सत्वरम् । ॥३२॥
विधाय मयि कारुण्यं तदेन विनिवारय,

उद्दामलीलया नाथ ! येनागच्छामि हेऽन्तिके । ॥३३॥
तथापत्तो भया धीर ! भवोत्तारोऽपि ते यश ।
एवं व्यवस्थिते किं या स्थीयते परमेश्वर ! । ॥३४॥
तदीयतां भवोत्तारो मा विलम्बो विधीयताम्।
नाथ ! निगतिकोद्धार न शृण्वन्ति भयादृशा ! ॥३५॥

"છેડો ન પામી શકાય તેવા ભયંકર સંસારસમુદ્રમાં
"ડુબેલા પ્રાણીઓને તારનાર! હે મારા નાથ! આ ભયંકર
"સંસારમાં આપ શું મને તદ્દન વિસરી ગયા? ભૂલી ગયા?
"ચૂકી ગયા? જેને લઇને હે લોકબંધુ! જો કે આપ સદ્ભાવ
"ધારણ કરનારને તારવામાં સદા તત્પર હો છો, છતાં હે
"ત્રણભુવનને આનંદ આપનાર મારા પ્રભુ! મારા સંબંધમાં
"આપ હજુ પણ વિલંબ કરી રહ્યા છો ૧-૨ અહો કરૂણા
"રૂપ અમૃતના સમુદ્ર! આપને શરણે આવેલ આ દીન પ્રાણી
"ઉપર આપ જેવા મહાનુભાવે આ પ્રમાણે કરવું તે કોઈ
"પણ રીતે છાજતું નથી ૩ હે મારા નાથ! હું તો એક
"હરણના બચ્ચા જેવો છું, તેને આપ જેવા દયાળુએ આ
"ભયંકર સંસારઅટવી (જંગલ)માં તદ્દન એકલો કેમ મૂકી
"દીધો? ૪. અરે મારા પ્રભુ! ચંચળચળ થતી આંખો આ
"બાજુ અને પેલી બાજુ નાખતો અને કોઈ પણ પ્રકારનું
"અવલંબન નહીં મેળવી શકતો હું, તો બીકમાં ને બીકમાં
"તમારા વગર મરી જઇશ. ૫ આવી મારી દયાજનક સ્થિતિ
"હોવાથી અહો અનંત શક્તિના ધણી! જગતને અવલંબન
"આપનાર મારા ઇશ્વર! આ સંસાર અટવી ઉતારીને મને
"ભય વગરનો કરો-બીક વગરનો કરો! ૬ હે નાથ! હે
"જગતના ચક્ષુ! જેવી રીતે કમળને વિકસ્વર કરવાને આ

"દુનિયામાં સૂર્ય સિવાય બીજો કોઈ પણ શક્તિમાન થતો નથી,
"તેવી રીતે તમારા વગર મને કોઈ જગોએ નિરાંત મળતી
"નથી, શાંતિ મળતી નથી, આરામ મળતો નથી. ૭. લીલા
"માત્રમાં–રમતમાં અનેક કર્મોના જાળાઓને કાપી નાખવાને
"શક્તિમાન થયેલા હે કૃપાપગાયણ પ્રભુ! હું આપની
"પાસે મોક્ષ માગું છું, મારે મોક્ષ જોઈએ છીએ, છતાં
"હજુ આપ તે બાબતનો વિલંબ કરી રહ્યા છો, તો હે
"ભુવનભૂષણ! શું એ તે મારા કર્મોનો દોષ છે? કે દુર્ગત્મા
"એવા મારા પોતાનો જ દોષ છે? કે હે સાહેબ! એમાં
"તે પેલા અધમ કાળનો દોષ છે? કે મારી પોતાની મોક્ષ
"જવાની યોગ્યતા (ભવ્યતા) જ નથી કે સુંદર ભક્તિથી શાહ્ય
"થનારા મારા પ્રભુ! મારી આપનામાં જોઈએ તેવી ખરેખરી
"ન ખમે તેવી સાચી ભક્તિ જ નથી? (મને અર્થીને અર્થ
"મેળવવામાં ઢીલ થાય છે તેનું કારણ શું?) ૮–૧૦. હે
"જગતને અવલંબન આપનાર! મારા નાથ! હું તો આપને
"સાચે સાચું કહી નાખું છું અને ઉઘાડી રીતે જણાવી દઉં
"છું કે મારે તમારા વગર આ દુનિયામાં બીજા કોઈનો
"આધાર નથી, ટેકો નથી, શરણ નથી ૧૧. હે નાથ! હે
"પ્રભુ! આપ મારી માતા છો, આપ મારા પિતા છો, આપ
"મારા બંધુ છો, આપ મારા સ્વામી છો, આપ મારા ગુરૂ
"છો અને હે જગતને આનંદ આપનાર! મારા પ્રાણનાથ!
"આપ જ મારા જીવન છો! ૧૨. હે દીનબંધુ! આપ જો મારો
"તિરસ્કાર કે મારી અવગણના કરી મને પાછો કાઢશો તો
"જેમ માછલી જળ વગરના પૃથ્વીપ્રદેશમાં તરફડી તરફડીને
"મરી જાય છે તેવી રીતે હું તદ્દન નિરાશ થઈને અને દીન-

"તાને સ્વીકારીને મરી જઈશ, નાશ પામી જઈશ ૧૩.
"મારા મનમાં અન્ય ભાવનો સાક્ષાત્કાર થયો છે, અને આ
"ગુણ વડે સિદ્ધ થયેલું મારૂં મન તમારામાં ખરાખર નિશ્ચળ
"થઈ ગયું છે, નહિ તો તમને આટલું નિવેદન શા માટે
"કરૂં? ૧૪ હે નાથ! ત્રણ ભુવનમાં પ્રકાશ કરનાર આપ
"સૂર્યને જોઈને કર્મના સમૂહોને બાળી નાખતું મારૂં મન
"કમળની જેમ વિકાસ પામે છે ૧૫ પરન્તુ હે જગન્નાથ!
"આપને તો અનેક પ્રાણીસમુહના વ્યાપાર ઉપર લક્ષ્ય આપ-
"વાનું હોવાથી આપની મારા ઉપર કેટલી દયા છે તે કાંઈ મારા
"જાણવામાં આવતું નથી ૧૬ હે જગતના નાથ! આપ
"સાહેબ જેવા શુદ્ધ ધર્મ રૂપ નીર (જળ-પાણી) થી ભરેલા
"વાદળા નહીં આવતા, મોર જેવો આ સકલ પ્રાણી નાચ
"કરી રહ્યો છે ૧૭ ત્યારે સાહેબ! મારી એવી સ્થિતિ થઈ
"છે તે તેનું મારી ભક્તિ છે કે મારૂં એક પ્રકારનું ગાડપણ
"છે? તેનો હે મારા નાથ! મારા ઉપર કૃપા કરીને જવાબ
"આપો) ૧૮ જેવી રીતે સુંદર આંબાના વિશાળ વૃક્ષ ઉપર
"મોહોરો આવવા માટે અને તેનાથી આખો આંબો સુશોભિત
"થઈ જાય તે વખતે મારા નાથ! સુન્દર ગાન કરનાર કોકિલ
"પક્ષી અત્યંત મધુર ગાન કરવા મંડી જાય છે અને કલ
"કલારવ ચોતરફ કરી મૂકે છે, તેવી રીતે સુંદર રસપૂર્વક
"આનંદના બિન્દુઓને આપનાર હે મારા પ્રભુ! આપને
"જોઈને આ પ્રાણી તદ્દન જડભરત જેવો મૂર્ખ હોય તો
"પણ વાચાળ થઈ જાય છે ૧૯-૨૦ હે જગતના વડવીર!
"હું કદાચ કાંઈ અન્તચમ્ન કે અવ્યવસ્થિત બોલતો હોઉં
"તો પણ મારી અવગણના કરશો નહિ, મારો તિરસ્કાર કરશો

"નહિ, મારી ઉપેક્ષા કરશો નહિ, કારણ કે સત પુરૂષો તો
"નમનાર તરફ હમેશા પ્રેમ બતાવનાર–ચાહ દર્શાવનાર હોય
"છે ૨૧. હે મારા ઇશ્વર! એમ સમજો કે એક છોકરો હોય,
"તે જેવુ તેવુ—ગાડુ ઘેલુ બોલતો હોય, વાચાળ થઈ ગયેલો
"હોય, બોલકણો હોય, છતા તેની ઘેલીગાડી વાત તેના
"પિતાના આનદમા વધારો નથી કરતી ?)૨૨. તેવી રીતે
"હે નાથ! આ પ્રાણી (હુ જાતે) ગામડીઆ અક્ષરો બોલતો
"હોય, અર્થ ઘટના વગરના શબ્દો લવી જતો હોય છતા
"તે આપના સતોષમા વધારો કરે છે કે નહિ? તે હે પ્રભુ!
"આપ તુરત કહી દો, જણાવી દો, સ્પષ્ટ કરી નાખો ૨૩.
"હે પ્રભુ મારૂ મન ઘણુ ચપળ છે અને તે અનાદિ કાળના
"અભ્યાસને લઈને ડુક્કરની પેઠે વિષય રૂપ અશુચિના કાદવથી
"ભરેલા ખાડામા દોડ્યુ જાય છે, પણ તેને તેમ કરતા હુ
"અટકાવવાને શક્તિમાન થતો નથી, તો મારા દેવ! મારા ઉપર
"કૃપા કરીને તેને તેમ કરતા વારો! તેને અટકાવો અટકાવો!
"તેને થોભાવો થોભાવો! ૨૪–૨૫. અહો મારા પ્રભુ! શુ
"આપના શાસનમા હજુ મને કાઈ વિકલ્પ વર્તે છે કે આટ
"આટલુ બોલી રહ્યો છુ છતા આપ મને ઉત્તર પણ આપતા
"નથી? ૨૬ હે પ્રભુ! હું આટલી હદે ચઢયો, આપનો
"સેવક થયો, છતા હજુ પણ પરીષહો મને કેમ ત્રાસ આપે
"છે? ૨૭ પ્રણામ કરનાર જનોને મહાવીર્ય આપનાર મારા
"પ્રભુ! નાદાન ઉપસર્ગો હજુ પણ મારો કેડો કેમ મૂકતા
"નથી? ૨૮ આપની સમીપે રહેલા આખા જગતને આપ
"જુઓ છો, જોઇ શકો છો, છતા આશ્ચર્ય છે કે આપની
"સન્મુખ રહેલા આપના આ સેવકને કષાયરૂપ શત્રુવર્ગ

"આટઆટલી પીડા કરે છે, હેરાન કરે છે, ત્રાસ આપે છે તે
"આપ હજુ કેમ જોતા નથી ? ૨૯ હે પ્રભુ ! આપ તો દયાના
"ભંડાર છો, છતા આપ ક્યારની ત્રાસ પામતો મને જોઈ
"રહ્યા છો અને ઉપેક્ષા કરો છો, પણ આપે મારા ગણ-
"ધમા ઉપેક્ષા કરવી એ કોઈપણ રીતે યોગ્ય નથી, કારણકે
"આપ એ દુશ્મનોથી મને છોડાવવાને પૂરતા શક્તિમાન છો
"૩૦ અહો મહા ભાગ્યવાન ! આપ સસારનો પાર પામી
"ગયેલા છો, તમને જોઈને મને સસારમા હવે એક ક્ષણ
"વાર પણ રહેવાની ઇચ્છા થતી નથી, તેમા મને આનદ
"આવતો નથી, તેમા મને મઝા આવતી નથી ૩૧ છતા
"હે માગ પ્રભુ ! મારો અદર રહેલો મોટો અતરગ શત્રુ-
"સમુદાય મને બહુ સખ્ત રીતે બાધી લે છે મારો કેડો
"મૂક્તો નથી તો હવે હુ શુ કરૂ ? કેમ કરૂ ? ૩૨ હે દયાળુ !
"મારા ઉપર દયા લાવીને આપ અદર રહેલા શત્રુસમુદાયને
"અટકાવો, હઠાવો, પાછા પાડો, જેથી હુ આપસાહેબની
"પાસે જલદી આવી પહોચુ ૩૩ અહો ભડવીર ! આ સસાર
"આખો તમારે આધીન છે/અને સસારનો પાર પમાડવાનુ
"પણ તમારા હાથમા જ છે છતા હે પરમેશ્વર ! હવે શા
"માટે બેસી રહ્યા છો ? કેમ બેસી રહ્યા છો ? ૩૪ હવે
"તો મને સસારનો પાર પમાડી આપો, તેમા જરાપણ વિ
"લબ ન કરો, આશ્ચર્ય છે કે આવી રીતે પ્રકટપણે કરાયેલી
"મારી પ્રાર્થના આપ જેવા મહાનુભાવો સાભળતા નથી !
"૩૫ "

ઉપર પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી રહ્યા પછી આખ મીચાઈ
ગઈ, પરમાત્માનો કાઈક સાક્ષાત્કાર થયો, થોડો વખત એ

અતિ આનંદદાયક સ્થિતિ અનુભવી ધર્મશાળા તરફ સર્વ સાથે પાછું ગમન થયું ભોજનક્રિયા કરી લઈ પાછા વળવાની મુસાફરીની તૈયારી કરી લીધી મન વળી એક વાર પાછું જળમંદિર તરફ ખેંચાયું, તેથી ચાલતે મુકામે એ અતિ શાંત સ્થાનને શરીર ફરી ભેટી આવ્યું અને એ સ્થાનને નિરખતા એ સ્થાનમાં આગલી રાત્રે તથા તે દિવસે અનુભવેલ આનંદરસના કલ્લોલમાં મગ્ન કરતા મુસાફરીને માર્ગે પડયા. હજુ પણ એ પ્રસંગ યાદ આવે છે ત્યારે રોમાંચ ખડા થાય છે, મન અસાધારણ આનંદ સ્થિતિ અનુભવે છે અને જીવનની એ સુંદર ક્ષણોને યાદ કરી એ સ્થળને ભેટવાને, એ શાંતિનો અનુભવ કરવાને, એ આત્મરમણતા પ્રાપ્ત કરવાને ઇચ્છા-હોંશ-અભિલાષા મનમાં સર્વદા રહે છે

{ જૈ ધ પ્ર પૃ ૨૩૪
સંવત ૧૯૭૪ }

વિચારણા અને અવલોકન

[૩]

સંસારચક્રમાં બહુ પ્રકારની બાબતોનો વિચાર કરવાનો છે મનુષ્ય જીવનની ઉત્કૃષ્ટતા એવા પ્રકારની વિચારસરણીની પ્રાપ્તિને લઈને જાણી શકાય છે આખી જીંદગી એ એક મહાન્ અને વિકટ પ્રશ્ન છે એ પ્રશ્નના ફતેહમંદ નિકાલમાં આખા જીવનની ફતેહનો આધાર રહેલો છે જીવનનું સાફલ્ય વધતે ઓછે અંશે વિચાર અને વર્તનની શુદ્ધતા પર આધાર રાખે છે અને સાફલ્યમાં તેથી તરતમતા ઘણી રહે છે જે પ્રાણીઓ આ જીવનને મોજશોખનું સાધન માને છે, જેઓ આ જીવનમાં ઇંદ્રિયતૃપ્તિ કરવાનું જ સાધ્ય રાખે છે, જેઓ વખતે વખતે કામવાસનાને આધીન થઈ જાય છે, જેઓ ધનપ્રાપ્તિના અસાધારણ પણ નિરર્થક પ્રયાસમાં રાત દિવસ મશગુલ રહે છે, જેઓ ધનને કે વિષયને જીવનપ્રાપ્તિનો છેલ્લો શબ્દ ગણે છે, જેઓ જીવનની કિંમત રૂપિયાના અથવા મોજશોખના વિલાસના સરવાળામાં આંકે છે, જેઓ રાત્રિ દિવસ ધમાધમ કે પ્રવૃત્તિ કરવામાં જ મોજ માને છે, અથવા કોઈ કાર્ય કે દિશા ન સૂઝવાથી જેઓ આખો વખત આળસમાં, નિદ્રામાં, વાતો કરવામાં, વેધ પાડવામાં કે ટીકા કરવામાં ગાળે છે, જેઓ રાજખટપટ કે તિરસ્કારના વાદળો વરસાવવામાં, લાકડા લડાવવામાં કે અન્યને ભોગે પોતાનો ઉત્કર્ષ સાધવામાં જીવન લક્ષ્ય દોરે છે—આવા આળસુ કે અપ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિવાળાને આ વિચારણામાં સ્થાન નથી, સંસારના કીડાઓને આ ચર્ચા કરવાનો અધિકાર નથી અને આ ભવમાં મળેલા કે મેળવવા

ધારેલા વૈભવસુખમાં ઇતિકર્તવ્યતા સમજનારને અત્રે કોઈ પ્રકારનો લાભ કે આનંદ નથી

× × × ×

પ્રથમ વિચાર તો એ પ્રાપ્ત થાય છે કે **આ જીવનનું સાધ્ય શું ?** જ્યાંસુધી પ્રાણી સાધ્યનો નિર્ણય કરતો નથી ત્યાંસુધી તેના સર્વ પ્રયત્નો નકામા થાય છે વહાણનો માલમ કયાં જવું છે તેનો નિર્ણય કરે છે, રેલ્વેમાં બેસનારો પોતાના અંતીમ સ્થાનની ટીકિટ ખરીદે છે, ગાડામાં બેસનાર ચોક્કસ સ્થળે પહોંચવાનું ભાડું ઠરાવે છે આવી રીતે કોઈ પણ પ્રવૃત્તિનો વિચાર કરીએ તો જણાશે કે દરેક પ્રાણી વ્યવહારદૃષ્ટિએ કોઈ પણ ક્રિયા કરે છે તેમાં તેની નજર અમુક ચોક્કસ પરિણામ નિપજાવવાની હોય છે તે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાના જો યોગ્ય સાધનો યોજે તો તે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરે છે અથવા બીજા ત્રીજા પ્રયત્નો કરીને અવનવી યોજના કરીને પણ, બની શકે ત્યાંસુધી તે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવા પાછળ પડે છે કોઈ પણ વ્યવહારૂ કાર્યના સબંધમાં પણ વિચારણા કરવામાં આવશે તો આ નિયમ સતત જળવાઈ રહેતો જણાશે અને તેટલા માટે વ્યવહારદક્ષ પુરૂષો કહે છે કે, **મુર્ખ માણસ પણ પ્રયોજન વગર પ્રવૃત્તિ કરતો નથી.** વ્યવહારનો આ સાદો નિયમ છે, જાણીતો નિયમ છે, સમજુને ને મંદ મતિવાળાને પણ એક સરખી રીતે લાગુ પડતો નિયમ છે તદ્દન અક્કલહીન ગાડા કે ગમાર માણસને બાદ કરતા આ આબાદ લાગુ પડતો નિયમ આપણા જીવનને લાગુ પડે છે કે નહિ ? તે હવે વિચારીએ

આપણે જીવનની નાની નાની પ્રવૃત્તિઓ પણ પ્રયોજન

ઍરિસ્ટર–'આ પ્રમાણે છેવટે પરીક્ષા પસાર કરી નડે કૉલેજ હું અહીં આવ્યો છું'

યોગી–'બહુ સારું, હવે શું કરશો?'

ઍરિસ્ટર–'હવે કોર્ટમાં કેસો ચલાવીશ, વકીલાત કરીશ'

યોગી–'પછી?'

ઍરિસ્ટર–'પછી પૈસા કમાવા માંડીશ'

યોગી–'પછી?'

ઍરિસ્ટર–'પછી ગોરી પરણીશ, ઘર માંડીશ'

યોગી–'પછી?'

ઍરિસ્ટર–'પછી મોટર લઈશ'

યોગી–'પછી?

ઍરિસ્ટર–'પછી બાગ બગીચો બંધાવીશ'

યોગી–'પછી?'

ઍરિસ્ટર–'પછી ઘરમાં ઘરેણાં વસાવીશ, વાસણ, ફરની ચર, કપડાં, ગાડીઓ વિગેરે લઈશ, વીજળીની બત્તીઓ, પંખા વિગેરેથી શોભા કરીશ, જીવનના અનેક લ્હાવા લઈશ'

યોગી–'પછી?'

ઍરિસ્ટર–'સાહેબ, પછી પછી શું કરો છો? પછી મરી જઈશ'

આવી વાત છે! પછી મરી જઈશ એ કહેતા કહેવાઈ તો ગયું, પણ વિચારવાન હોવાથી તેને અંગે વિચાર શ્રેણી ચાલી આ પ્રમાણે વ્યાપારી કે નોકર, શિક્ષક કે સેવક, વૈદ્ય કે ડૉક્ટર, ઇજનેર કે શી પી, સુતાર કે દરજી, ન્યાયાધીશ કે અમાત્ય–ગમે તેને બરાબર વિગતવાર પૂછવાથી જણાશે કે અમુક અમુક બાબતો કરવા પછી છેવટનો જવાબ તો તે

ઉડાવશે નહિ તો 'મરી જાશ,' એ આવશે સમજુ માણસની આ દશા હોય? અનેક પ્રવૃત્તિ કરીને છેવટે 'મરી જઈશ,' એવી ઠેકાણા વગરની વાત હોય? અને એવડી બધી પ્રવૃત્તિના પરીણામે પાછુ કાઇ ન રહેવાનું હોય તો થોડા વર્ષના પખીડાના મેળા ખાતર અનેક ધમાલ, દાવાદાવા, કારસ્થાન અને ગોટાળા કરવા, ઉઘ વેચી ઉજાગરા કરવા, ટાઢ તડકો સહન કરી ભારો ખેચવા, સાચુ ખોટુ કરી હવેલીઓ બાધવી અને પછી 'પછી મરી જઇશ' એવો જવાબ આપવો એમા કાઇ સમજણ, એમા કાઇ વિચારણા, એમા કાઇ દીર્ઘ દષ્ટિ, એમા કાઈ સાપેક્ષવૃત્તિ, એમા કાઇ સાધ્યસ્પષ્ટતા લાગે છે? એવો જવાબ છેવટે આપવો પડશે એમ લાગતુ હોય તો કોઇ સમજુ માણસ પ્રથમથી જવાબ આપવાની ધૃષ્ટતા પણ કરે ખરો? અને એ સિવાય બીજો કોઇ પણ જવાબ ચાલુ વ્યવહારૂ માણસો જેને દુનિયા 'ડાહ્યા' અથવા 'વ્યવહારદક્ષ' કહે છે તેના મગજમા આવે અથવા હોઇ શકે ખરો? આ સર્વ બાબતો વિચાર કરવા યોગ્ય છે

આ મગજમા તદ્દન આત્મિક દષ્ટિએ એકાતસ્થાનમા બેસી આત્માની સાક્ષીએ સમજુ પ્રાણી વિચાર કરે તો આખી પ્રવૃત્તિના અતિમ સાધ્યની સુસ્પષ્ટતાને અગે બહુ ખેદ થાય તેવુ છે, અને એમ લાગશે કે આ તો આખો રસ્તો જ ભૂલી ગયા છીએ, આપણા વહાણુને હોકાયત્ર જ નથી, વહાણુનુ સુકાન જ વિસરાઇ ગયું છે અને આવા સુકાન અને હોકાયત્ર વગરના વહાણુને તો પછી જેવો પવન લાગે તે પ્રમાણે અસ્તવ્યસ્ત પણે ખેચાઇ જવાનું રહ્યુ એવા ધક્કેલા ખાતા ભર દરીએ રખડતા સુકાન વગરના વહાણુને પોતાની માલમ-

ગીરી નીચે આવી પડેલુ જોઈ વિચારવાન હશે તે ખેદ પામશે, મુઝાશે અને પોતાની યોગ્યતાની કિંમત આંકી પોતાની જાત ઉપર જ દયા ખાશે. આવી જાતની કબૂલાત જનસમાજ વચ્ચે કોઇ આપનાર નથી, કારણ આ પ્રાણીને 'સ્વમાન'નો એવો ખોટો ખ્યાલ છે કે એ પોતાના અયોગ્ય કાર્યને ઢાંકી દેવા પ્રયત્ન કરશે, અને આ તો એવો પ્રશ્ન રહ્યો કે જો તેનો સાચો જવાબ આપે તો પોતે તદ્દન અક્કલહીન મૂર્ખમા ખપે, તેથી પોતાની સર્વ ક્રિયા સાધ્યના ખ્યાલ વગરની છે એવી વાતની કબૂલાત ઘણે ભાગે કોઇ આપનાર નથી અને દુનિઆના લોકોનો મોટો ભાગ ઘટતે વધતે અંશે તેના જેવોજ હોવાથી તેની આ વિચીત્ર માન્યતાને ટેકો આપશે, સામાન્ય રીતે કોઇ બાહ્ય કાર્યમા કે અનુષ્ઠાનમા અથવા કર્તવ્યમા તેના જીવનની ઇતિકર્તવ્યતા મનાવી લેશે અને આ પ્રાણી તેમ માની લેશે, પોતાના મનને મનાવી લેશે, સમજાવી લેશે પણ ખરેખર તેમ નથી અહીં જે સાધ્યની અસ્પષ્ટતાનો ખ્યાલ કરવા વાત કરી છે તે તદ્દન એકાન્તમા પ્રાપ્ય છે, વિચારણાને પરિણામે સમજાય તેવી છે અને આત્માને પૂછવાથી જણાય તેવી છે વ્યવહારૂ માણસોનુ માની લીધેલુ શાસ્ત્ર આ **આત્મિક શાસ્ત્રથી** તે બાબતમા સકારણ અને આપેક્ષદૃષ્ટિએ તદ્દન જૂદુ પડે છે

ત્યારે આ તો બહુ આકરી વાત થઇ આપણા સર્વ કાર્યનો અતિમ હેતુ જ નથી, અથવા છે તો અસ્પષ્ટ અને ગોટાળાવાળો છે એમ હોય તો તો પછી **જીવનવ્યવહાર તદ્દન ખોટા પાયા ઉપર** થઇ જાય, અર્થ કે પરિણામ વગરનો થઇ જાય અને છેવટે મોટા ફેરફાર કરવાને યોગ્ય થઇ

જાય ત્યારે આમા સમજવુ શુ ? કરવુ શું ? કયા જવું ? કોને પૂછવુ ? આવા આવા સવાલો થશે આપણે એ સર્વ જાણતો પ્રસગો મેળવી વિચારતા રહીએ

× × × ×

આપણી સર્વ ક્રિયાઓમા અતિમસાધ્ય **સુખપ્રાપ્તિનુ** માનેલુ હોય છે પણ એ **સુખનો** ખ્યાલ બહુધા બહુ જ સ્થૂળ હોય છે અને ઘણો ખરો **અસ્પષ્ટ** હોય છે **ખરૂ સુખ શુ છે? અને ક્યા છે?** તેનો ખ્યાલ જ બહુ અચોક્કસ અને ઘણો વિચિત્ર હોય છે પ્રથમ આપણે સ્થૂળ સુખ તપાસીએ તો તેમા તો કાઈ સાર જેવી વાત નથી ખાવાના સારા પદાર્થો મળે, શરીરે આભૂષણો ધારણ કરવાના મળી આવે, કે રહેવાને હવેલીઓ મળે,—ટુકમા કહીએ તો ઈંદ્રિયના સર્વ સુખો મળે કે તે સુખ માણવાના સાધનો ઉપસ્થિત થાય કે લભ્ય થાય તેમા તો કાઈ સાર નથી, કેમકે તે બહુ થોડો વખત રહેનાર હોય છે તેવા અલ્પસમયસ્થાયી વિષયોને સુખ માનવુ એ મોટામા મોટી ભૂલ છે વળી પૌદ્ગલિક વસ્તુની બાબતમા એક બીજો પણ ખ્યાલ રાખવાનો છે કે એ વસ્તુઓ જ્યાસુધી પ્રાપ્ત થઇ ન હોય ત્યા સુધી જ એની મજા છે એક ઘડીઆળ લેવા બાળકને ઇચ્છા થાય છે, તે ન મળે ત્યાસુધી તેને તેની પ્રાપ્તિથી બહુ સુખ મળશે એમ એ ધારે છે પગે ચાલનારને ગાડી કે મોટર વસાવવામાં સુખ લાગે છે, ભાડે રહેનારને ઘરના ઘરમા સુખ લાગે છે, સુશીબતે પણ જેવું તેવુ ભોજન મેળવનારને મીઠાઇ કે દૂધ પાકપુરીમાં સુખ લાગે છે બાકી એ વસ્તુ મળ્યા પછી પરિણામે કાઇ નથી, એકાદ બે કલાક કે અમુક દિવસ જરા

પ્રેમ જેવુ લાગે છે, પોતાના સ્નેહી કે મળગીને તે સબંધી વાત કરવામા રમ પડે છે, પછી કાઈ નહિ. બરાબર વિચાર કરવાથી આ વાતનો ખ્યાલ આવી શકશે ત્યારે સ્થૂળ વિષયો પ્રાપ્તિ કરતા પ્રાપ્તિ પહેલા માની લીધેલું સુખ એને પ્રાપ્તિ કરાવવા પ્રેરણા કરે છે ત્યારપછી એની પ્રાપ્તિનો વિચાર કરીએ

આપણુ જીવન તપાસશુ તો, છે એ વસ્તુમા પ્રેમ કે સતોષને બદલે, નથી એના વિચારમા અને એને મેળવવાની ખટપટ અને દોડાદોડમા એ ગુથાઈ ગયેલુ જોવામા આવશે. એ એક જ બાબત સ્થૂળ વસ્તુઓના સુખને નકામુ બનાવવા માટે પૂરતી છે એક વ્યવહારદક્ષ યોગી ગાઇ ગયા છે કે "તૃષાથી ગળુ સુકાઈ જતું હોય ત્યારે સ્વાદિષ્ટ ઠડુ પાણી મળે તેમા સુખ શુ ? ભુખથી પેટમા બળતરા ચાલતી હોય ત્યારે રોટલી કે ભાત મળે તેમા સુખ શુ ? રાગનો અગ્નિ જ્બી રહ્યો હોય ત્યારે તેના નિવારણનું સાધન મળે તેમા સુખ શુ ? એ તો બધા વ્યાધિને નિવારણ કરવાના ઉપાયો છે તેને આ પ્રાણી ભૂલથી સુખ માની બેઠો છે" આ વાત બહુ વિચારવા જેવી છે વસ્તુત સ્થૂળ વસ્તુની પ્રાપ્તિમા સુખ નથી જેમને આ વસ્તુ મળી નથી તેઓ એમ ધારી રહ્યા છે કે એની પ્રાપ્તિમા જરૂર સુખ છે અને તેથી જેમને એ વસ્તુ મળી ગઈ છે તેમને તેઓ પોતાની નજરે સુખી ધારે છે બાકી હવે બીમા વસનાર કે બન્ને વખત ભાણુ ભરી ભોજન કરનારને પૂછો, તેઓના હૃદયનુ પૃથક્કરણ કરો, તો સમજાશે કે આ વાત સત્ય નથી ધનવાળાને કે સાધનસપન્નને સુખી માનવા જેવી બીજી ગભીર ભુલ કોઇ નથી

વળી એના સુખના સાધનો થોડો વખત રહે પણ પછી શું? એ વસ્તુઓ જાય કે વિનાશ પામે, ત્યારે તે પ્રાણીનો કકળાટ જોયો હોય, એની હૃદયની બળતરાનો ખ્યાલ કર્યો હોય, એની માનસિક અસ્વિસ્થતા તપાસી હોય, તો એવા સાધનોને દૂરથી નમસ્કાર કરવાનું મન થાય તેવું છે, કેમકે એવી સ્થૂળ વસ્તુઓ તો કોઈ વખત સ્થિર રહેતી નથી અને લાંબો વખત ટકતી નથી ત્યારે એવી ઠગારી વગરની અને પોતાના તાબા બહારની વસ્તુઓ ઉપર કાયમના સુખનો ખ્યાલ બાંધી આખી જીવનનૌકા એના આધારે ચલાવવી અને પછી તેના વિનાશ વખતે વિમાસણો કરીએ તો સમજણનું કર્તવ્ય હોય નહિ તેથી સિદ્ધ એ થયું કે એવી વસ્તુઓ ન મળે ત્યાં સુધી જ સુખ હોય છે, માન્યતામાં માનેલું સુખ વસ્તુઓ મળે એટલે નરમ પડી જાય છે, હોય છે ત્યારે વસ્તુની કિંમત નથી અને જાય છે ત્યારે આકરો કકળાટ થાય છે, જે વસ્તુ સ્થિર ન હોય, લાંબો વખત ટકનારી ન હોય, નાશવંત હોય, તેની ઉપર મદાર બાંધી આપણી જીવનનૌકા ચલાવીએ તો આપણું વહાણ હોકાયંત્ર અને સુકાન વગરનું જ રહેવાનું એ વાતનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ થાય છે

જ્યારે સ્થૂળ વસ્તુઓમાંના સુખના ખ્યાલ ખોટા નીકળ્યા એટલે વ્યવહારમાં ડાહ્યા ગણાતા દક્ષ પુરૂષોનો ઘણો મોટો ભાગ તો જે વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે દોડાદોડ કરી રહ્યો છે તે તદ્દન ખોટે રસ્તે છે એમ જણાય હવે **માનસિક સુખ** તરફ નજર ફેરવી જોઈએ ઘણુંખરૂં સુખ તો માન્યતામાં જ રહેલું હોય છે અને માન્યતા જો સ્થૂળ પ્રકારની હોય, જાડી

હોય, દીર્ઘ વિચાર અને સંસારપ્રપંચના સ્પષ્ટ ખ્યાલ કે વિવેક વગરની હોય તો સુખ શું છે? તે સમજાતું જ નથી અને ઘણી વાર માનસિક સુખને બદલે ઉપાધિ વહોરવી પડે છે એ સંબંધી સહજ વિગતમાં ઉતરવું યોગ્ય લાગે છે કેટલીક વાર પોતાના સુખને બદલે પરના સુખનો ખ્યાલ કરી પ્રાણી પ્રવૃત્તિ કરે છે અહીં તેને માનસિક સુખ થાય છે કે કેમ? તે તેના વિચારની સ્પષ્ટતા અને કર્તવ્યપરાયણતા પર આધાર રાખે છે જો તેના ખ્યાલો અહીં પણ સ્થૂળ હોય, પોતાની વાહવાહ બોલાવવા માટે સમાજકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતી હોય, લોકોમાં માન સન્માન મેળવવા પ્રવૃત્તિ થતી હોય, તો તેમાં પણ કાંઈ મઝા નથી, ખરો આનંદ નથી, વાસ્તવિક સુખ નથી માનસિક સુખનો ખ્યાલ બહુધા સ્થૂળ હોય છે, અસ્પષ્ટ હોય છે અથવા દુનિયાદારીને લગતો હોય છે એ સર્વ આવકા છે, વેઠ છે, ધમાલ છે, એક પ્રકારનો વ્યવહાર જ છે મનમાં આ પ્રાણી જેને સુખ માને છે તે તદ્દન સ્થૂળ પ્રકારનું અને મોટે ભાગે માની લીધેલું હોય છે અને વળી બહુ થોડો વખત ટકે તેવું હોય છે એવા સુખને સુખ કહેવાય જ નહિ

× × × ×

સ્થૂલ કે માનસિક સુખને અંગે ત્રણ વાત ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે એક તો એ સુખ ન મળે ત્યાં સુધી આનંદ રહે છે, બીજું એ મળ્યા પછી એમાંથી રસ ચાલ્યો જાય છે અને ત્રીજું એ બહુ થોડો વખત ચાલે છે એ રીતે જોતા એવા સુખની પાછળ વલખાં મારવાં એ વસ્તુસ્થિતિનું અજ્ઞાન, દીર્ઘ વિચારની ગેરહાજરી અને સારાસાર—આદરણીય અનાદરણીયના જરૂરી વિવેકની ખામી બતાવે છે દુનિયાના

ખ્યાલથી આવી મહત્ત્વની બાબતમાં લેવાઈ જવા જેવું નથી દુનિયા હમેશા સ્થૂળ ખ્યાલ કરનારી, તાત્કાલિક ફળમાં સંતોષ પામી જનારી અને વિશિષ્ટ પરિણામ તરફ આંખો બંધ નાખનારી હોય છે દુનિયાના અસ્પષ્ટ ખ્યાલો ઉપર મદાર બાંધીને આપણી સાધ્ય બાબતોનો નિર્ણય કરવામાં–આદર્શને ચોક્કસ કરવામાં આ રીતે બધી વખત સ્ખલના થાય છે, ભૂલ થાય છે ત્યારે વાસ્તવિક સુખ શુ છે? ક્યાં છે? કેમ મળે? કેવા પ્રકારનું હોય? તે શોધવાની અને તેને અનુસારે સાધ્યનો નિર્ણય કરવાની ખાસ જરૂરીઆત પ્રાપ્ત થાય છે એ સુખની શોધમાં અને એના નિર્ણયના ચોક્કસપણામાં જીવનનું સાફલ્ય છે આ દૃષ્ટિબિન્દુથી સત્ય અને વાસ્તવિક શાશ્વત સુખ શોધવા પ્રયાસ કરવો આવશ્યક છે, કર્તવ્ય છે, આદરણીય છે

× × × ×

અતિ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવી બાબત તો એ છે કે **આ જીવનના પ્રશ્નો ઉપર આપણે બહુધા વિચાર જ કરતા નથી.** આપણે અનેક દેશોની નીપજ આવકના આકડાઓનો અભ્યાસ કરીએ છીએ, હિંદુસ્તાનની આયાત નિકાસના આકડા પર તુલના કરીએ છીએ, ભૂતકાળના ઈતિહાસના પાના ઉથલાવી તે પર અભિપ્રાય આપીએ છીએ, જુના લેખો, તામ્રપત્રો, સિક્કાઓ વાચવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ, વર્તમાન યુગના મોટા બનેલા કે મોટા મનાતા મહાપુરુષોના ચરિત્રો સાભળીએ છીએ, વિચારીએ છીએ અને તે પર ચર્ચા ચલાવીએ છીએ, આવી બહારની અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ, યથામતિ અને સયોગાનુસાર પરન્તુ હિત

કેમ થાય તે મનથી વિચારો કરીએ છીએ, કાઇક અમલ પણ કરવાની તજવીજ કરીએ છીએ–પણ આ સર્વમા પોતે કોણ છે? ક્યાંનો છે? પોતાનો ઇતિહાસ શો છે? પોતે કેટલા માલનુ ભક્ષણ કરી ગયો? કેટલુ પાણી વગેરે પી ગયો? પોતાના ન ઉકલ્યા ઇતિહાસના પાના ક્યા છે? કેમ મળે? કોને મળે? ક્યારે મળે? એ પનો ઉઘાડવાનો કોઈ દિવસ વિચાર થતો નથી, કોઈ વખત એ ઇતિહાસ વાચવા વિચારવા યોગ્ય છે એવો ખ્યાલ પણ થતો નથી અને એ ઇતિહાસ કોઈ સાભળના કહે, સભળાવે તો તે તરફ લક્ષ્ય પણ જતુ નથી આખી દુનિયાની બાબતમા અભિપ્રાય આપનાનો દાવો કરનાર પોતાની જાતનો વિચાર ન કરે, આખી દુનિયાના ઝગડા ચૂકવવાનો યત્ન કરનાર ન્યાયાધિશ પોતાના આતર ઝગડાનો ઉકેલ પણ ન કરે, આખા જગતની વિચારણા કરનાર પોતાને માટે જરા પણ તક હાથમા ન ધરે એ વાત ખોટી લાગે છે, ન બનતા જવી લાગે છે, છતા વસ્તુત એ વાત સાચી છે, ખરેખરી છે, લગભગ આપણા પ્રત્યેકના મનમા દરરોજ બનતી જોવામા આવે છે

આપણામાના કેટલાક રાજનીતિજ્ઞો હશે, તે રાજ્યના સવાલોનો અભ્યાસ કરી સરકારને પ્રશ્નાવળી દ્વારા મુઝવતા હશે, કાઉન્સીલમા નવા નવા બીલો લાવી પ્રજાહિત માટે પ્રયત્ન કરતા હશે, તેઓએ વિચારવુ કે કદી પણ આતર સામ્રાજ્યના સવાલોનો અભ્યાસ કર્યો છે? કદી પણ સ્વજીવન નિર્ણય કરવા ધા ધિખ્યુ ઘડી કાઢવાના બીલ આદર પામ્યા છે?

આપણામાના કોઈ મ્યુનિસિપલ બાબતોમા રસ લેતા કોઈ શહેર સુધરાઈના પ્રશ્નોનો અભ્યાસ કરી વખતો વખત

જાહેર રસ્તાઓ, હોસ્પિટલો, સ્કૂલોના પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરતા હશે, તેઓએ તપાસવું કે કોઈ વખત આત્મનાટિકાના સીધા સરળ રસ્તાને સાફસુફ કરવાનો કે આત્મયોગની નિશાળને તપાસવાનો વિચાર પણ કર્યો છે ?

અનેક **જ્ઞાતિના આગેવાનો** અનેક વખત નાતના ઝગડાઓ ચૂકવે છે, ઘણા માણસોના વ્યવહારની યોજનાની નિયંત્રણા કરે છે, તેઓ વિચારશે કે તેઓએ કદી મોહચારિત્રના આંતર ઝગડાઓ ચુકવ્યા છે ? અસ્ખલિત વહેતા કષાયાદિની નિયંત્રણાના માર્ગો યોજ્યા છે ? અથવા આત્મતત્ત્વના સુનિયંત્રિત થઈ શકે તેવા બંધારણની શકયતા પણ યાદ કરી છે ?

એજ પ્રમાણે **વ્યાપારીઓ** હજારોની ઉથલપાથલ કરી ગાંઠે મેળ મેળવશે પણ આત્મપ્રગતિના માર્ગ પર દરરોજ કેટલી કમાણી કરી, કેટલા પાછળ પડયા, તેનું આત્મનિરીક્ષણ કરી દરરોજના તો શું પણ વર્ષોના ધુંચવાડાના જમે ઉધારના સરવૈયા કદી કાઢશે ખરા ? રોકડ વેચાણની ઉપયુક્તતા અને ઉધારની અવધીરણા કરનાર વ્યવહારદક્ષો કદી વર્તનના વિચારો અને આચારોમાં રોકડ ધર્મ અને ઉધાર ધર્મનો તફાવત વિચારે છે પણ ખરા ? આ ॥ અનેક દાખલાઓ લબાવી શકાય આપણે સોની કે સુતાર, મોચી કે માળી, તેલી કે તંબોળી, અથવા તો નિશાળના અધ્યાપક કે કોલેજના પ્રોફેસર, વકીલ કે ઇજનેર, ડોકટર કે વૈદ્ય સર્વ પોતાથી અન્યની ચિંતા કરનાર, તે કાળ વધતે ઓછે અંશે જીવનવ્યવહાર ચલાવનારા, ઐહિક સંપત્તિ કે કીર્તિ સંપાદન કરનાર અને કોઈ કોઈ જાણે અજાણે આત્મધર્મ સન્મુખ રહેનારા જોવામાં આવશે, મોટો ભાગ તો સંસારને ઉપભોગનું

સાધન માનનારા અને તે દ્વારા માની લીધેલા સુખમા મ્હાલનારમા ઘસડાતા જ મળી આવશે

પણ આ સર્વ વ્યાપાર કરનાર પોતે કોણ છે? શા માટે આ સર્વ ધમાલ કરે છે? પોતાનું અંતિમ સાધ્ય શું છે? ક્યાં જવાનું છે? ત્યા જવાના સાધનો કયા કયા છે? અને તે કોને અને ક્યારે તથા કેમ ઉપલબ્ધ છે? તેનો વિચાર કરનાર બહુ અલ્પ છે મોટો ભાગ તો પોતાથી પરની વિચાર ણામા જ મતોર માનનારો હોય છે, પોતાને માટે તો જાણે કાઈ વિચારવાનું રહેતુ નથી, વિચારવા યોગ્ય કાઈ છે જ નહિ, અને પોતે આદરેલ જીવનપ્રણાલિકા આદર્શભૂત છે, એમ માની કામ લેનારો છે એક બીજો એવો વર્ગ છે કે જે સમાજથી પોતાને દબાયેલા-હણાયેલા-કચડાયેલા માનનારો હોય છે અને પોતે અકિંચિત્કર છે એવા ખ્યાલમા તદ્દન **નિર્માલ્ય** જીવન જેમ તેમ કરીને પૂરૂ કરનારો હોય છે

કેટલાક માણસો પરસેવામા, કેટલાક અધમ દુર્વ્યસનની સેવામા, કેટલાક ભીખ માગવામા અને કેટલાક ખુશામત કરવામા જીવન પતિત કરે છે આવા સમાજના વિભાગ અંગોનો વિચાર હાલ ન કરતા વિશિષ્ટ અંગોના જીવન આપણે બારિકીથી અવલો કીએ છીએ, ત્યારે તેમા અનેક વિરોધો, ગોટાળા અને અવ્યવસ્થા જોવામા આવે છે પણ આ સર્વ બાબતો આત્મનિરીક્ષણ કરનારને, વસ્તુસ્વભાવ સમજનારને સ્વપરનો વિવેક કરનારને જ જણાઈ શકે તેમ છે જ્યા સુધી પર વસ્તુ કઈ કઈ છે? અને તેનો પોતા સાથે સબંધ કેવો અને કેટલો છે? તથા શા માટે થયેલો છે? તેનો ખ્યાલ ન આવે ત્યાસુધી એ વિરોધ, ગોટાળા, કે અવ્યવસ્થા લક્ષ્ય પર પણ નહિ આવે

અત્યારે સામાન્ય જીવનક્રમ એવી રીતે ઘડાયલો છે કે જાણે પોતે એક નાની દુનિયાનો મધ્યબિન્દુ હોય, પોતાની નાની દુનિયાને આનદ થાય, તેઓ જરા વખાણ કરે, તેઓ ખુશી થાય, એટલે તેમા આ પ્રાણી જીવનનું સાફલ્ય માને છે પોતાની સમજણ અને વ્યવહારદક્ષતા માટે વખાણનારાને બહુ ઊચો ખ્યાલ બધાઈ રહેલો હોય છે પરિણામે પોતાના ધધા કે વ્યવહારમા ચુસ્તતા એટલી રહે છે કે પરનો સબધ નિરતર વધતો જાય છે વાત એટલે સુધી આવે છે કે એક મજૂર પોતાની આઠ દશ આનાની દરરોજની કમાણી કરવામા પોતાની જાતને કુશળ માને છે અને પોતાની નાની દુનિયાના વખાણ સાભળી જીવન સફળ થયુ ધારે છે અને ભિખારી પણ બીજાની આઠ દશ પૈસા મેળવવાની શક્તિ કરતા પોતાની ચાર આના પ્રાપ્ત કરવાની પ્રવીણતામા મસ્ત રહે છે એવી રીતે આખી દુનિયાનો નાનો મોટો વર્ગ સસારને વળગી રહી મગ્ન રહે છે અને અતિમ પ્રશ્નો પર વિચાર કરતો નથી, વિચાર કરવાની એને જરૂર પણ માલૂમ પડતી નથી અને આડાઅવળા અથડાઇ પીટાઇ નાનો મોટો ઢગલો જોવામા કે જમે ઉધારના સરવાળા જોઇ ખુશ કે નાખુશ થવામા જીવન વ્યતિત કરે છે પણ એમા પોતે કોણ છે? અને પોતાનો એ વસ્તુ કે રકમ સાથે સબધ શો છે? તે વિચારતો નથી અને એ ફેરમા જીવનકાળ પૂર્ણ થયે માની લીધેલા વિષયોમા પરવસ્તુનો કાઇક વ્યય કરી કે વિભાગ કરી જીવન સફળ થયેલુ ધારવા, માનવા કે મનાવવા યત્ન કરે છે આ સર્વ ઘુચવણમા પોતે ઘુચવાઇ જાય છે, અટવાઇ જાય છે અને એકરસ થઇ જાય છે

તુ જો જરા વિચાર કરીશ તો તને જણાશે કે આ દશા વિચારકની ન હોય, સમજુની ન હોય, પ્રગત જીવનની ભાવનાના આદર્શવાનની ન હોય. એ તો એક નાટક છે, એક ખેલ છે, મનોવિકારોનું ચિત્ર છે, નખડનારના માનેલા વિશ્રામો છે, સ્થૂળ આસક્તિના ધામો છે, મગ્ન પ્રાણીઓના રસનો સમૂહ છે એ સર્વમા તુ પોતે કોણ છે અને તારો જીવનઆદર્શ શો છે? તે જણાતુ નથી જીવનકલહની મારામારીમા, વિષયની પોષણાના સાધનોની યોજનામા, બાહ્ય કીર્તિ કે યશશ્રવણની પિપાસાની તૃપ્તિમા, ઢગલાઓ એકઠા કરવાની ધૂનમા, એકઠા થયેલા ઢગલાના રક્ષણની યોજનામા—આ અસરગી જીવનવિચારણા, નિરીક્ષણ કે આદર્શની સ્પષ્ટતા વગર ખડક સાથે અફળાઈ પડે છે અને કાં તો ખરાબે ચઢી જાય છે અથવા અનંત જળપ્રવાહમા તણાઈ જાય છે ત્યારે આમા તું કોણ? અને તારૂ શું? એનો વિચાર કર એમા તે ઉપરાતની જે વસ્તુ કદાચન મળી આવે તે તારા નથી એટલી પૃથક્કરણ ક્રિયા સાથે કરતો જજે આ સ્વરૂપના વિવેચનમા અને એ વિવેકને પરિણામે થતા અનિવાર્ય નિર્ણય પ્રમાણેની વર્તનામા તારા જીવનનું સાફલ્ય છે જેને તુ તારા માને તે સદા તારા તે સબંધે રહેવા જોઈએ, જે વસ્તુને તુ તારી માને તે સર્વદા તારી સાથે રહેવી જોઈએ, તેનો અને તારો કદી વિયોગ થવો ન જોઈએ અને જો કદી પણ તે તારી નથી એમ થવાનો સભવ દેખાય તો અત્યારે પણ તે તારી છે એમ માનવામા તારી કલ્પના જ છે એમ ધારી લેજે આવી રીતે શાશ્વત રહેનાર અને નિરંતર સુખ આપનાર વસ્તુને પીછાની લેવાની બાબતમા ઉતરવાનું થશે

એટલે જીવનના ઘણા મુશ્કેલ સવાલોનો કોયડો ઉકેલવાનું બળ-સામર્થ્ય તને પ્રાપ્ત થશે અને તે વિચારણા ઉત્તરોત્તર તને માર્ગદર્શક થઇ પડશે.

આવા ખ્યાલથી તુ તારી જાતને તપાસ, તારા શરીરને તપાસ, તારી ઇંદ્રિયોને તપાસ, તારા આભૂષણોને અવલોકી જો, તારા ઢગલાઓને વિચારી લે, તારા સ્નેહી સબધી સગાઓને માપી લે, તારા પુત્ર કલત્રની કિમ્મત કરી લે, તારા વિચારોની ઘટમાળને તોળી લે, તારા માલ, ખજાના, હવેલી, જમીન, હક્કો વગેરે સર્વ વસ્તુઓ, જનો, અને ચીજોને તુ જોઇ લે તે તને તારી લાગે તો વાસ્તવિક અર્થમા તે તારી માલેકીની છે કે નહિ? તે તુ જોઇ લે અને પછી તેના ઉપર નિર્ણય બાધ એ તારા પૃથક્કરણમા અનિત્ય સબધને, અસ્થિર સબધને, અચોક્કસ સબધને એક કક્ષામા મૂકજે અને નિત્ય, સ્થિર, સ્પષ્ટ સબધને બીજામા મૂકજે

જીવનનિર્ણયના જે મહા પ્રશ્નો છે તેમાનો આ અતિ મહત્વનો એક પ્રશ્ન છે, અવના સર્વ પ્રશ્નો કરતા વિશેષ મહત્તા ધરાવનાર આ પ્રશ્ન છે સ્વપરના વિવેકમા આખા જીવનની ચાવી છે મોટા તોફાનો ઉઠાવવા, ધમાલો કરવી, દોડાદોડ કરવી, અથવા આત્મતત્ત્વ ગવેષવા અનેક ઉપાસના કર્મ કે જ્ઞાનભાવના કરવી અથવા મન્તવ્ય પ્રમાણે સામાન્ય કે વિશિષ્ટ જીવન ગાળવાના વલખા મારવા એ સર્વનું અતિમ રહસ્ય સ્વપરના વિવેકમા છે જીવન સાદુ છે કે વિશિષ્ટ છે અન્યને આકર્ષક છે કે ઉપેક્ષ્ય છે, પરોપકારમય છે કે સ્વાશ્રયી

છે કે સ્વાર્થમય છે, ધધાવાળુ કે નોકરવાળુ છે, વ્યવહારુ છે કે શાન્ત છે—એ સર્વ વિશેષણો છે, એની સફળતાનો સરવાળો અમુક દેશ કે કાળની અપેક્ષાએ કે અમુક વખાણ કે માનપત્રોની સખ્યાથી કરવાનો નથી, એની સફળતા જીવનમા સ્વપરવિવેક અને તદ્દિવેકજન્ય વર્તન કેટલુ થયુ છે? તે પર થાય છે ઘણીવાર ધામધુમ કરનારા માણસોના ચરિત્રો લખાય છે એથી અકળાવુ નહિ, દુનિયાની દષ્ટિ સર્વદા નિષ્પક્ષ કે ચોકખી હોતી નથી, દુનિયાદારીની તુલનાના ત્રાજવા પણ ક્રુન્યવી હોય છે અને તારે તો ખ્યાલમા રાખવુ કે ઘણી વાર મ ત પુરુષો અપ્રસિદ્ધ રીતે જીવનોત્કર્ષ સાધતા હોય છે દુનિયા તેમને જાણે કે ન જાણે તેની તેને દરકાર હોતી નથી, હોઈ શકે જ નહિ તેઓનુ સાધ્ય આતરવિકાસનુ હોય છે અને તે ધોરણે દોરેલી રૂપરેખા પર તેઓ જીવનવહન કરે છે

જીવનસાફલ્યની આ એક અનુપમ ચાવી છે સ્વપરનો વિવેક કરી સ્વનો આદર કરવો, સ્વનો પ્રેમ કરવો, સ્વનો વિકાસ કરવો, સ્વનુ સ્થાન પ્રાપ્ત કરવુ, સ્વની પ્રગતિના સાધનો યોજવા, પરને ઓળખવા, પરભાવને જાણવા, પરભાવ, પરવસ્તુ અને પરજનને પર તરીકે સમજવા અને તેની તેટલી કિંમત મૂકી તેને અનુકુળતા અને શક્તિ અનુસાર દૂર રાખવા, તેમા વ્યામોહ ન પામવો અને તેનાથી ઉપર તરી આવી સ્વમા ઇતિકર્તવ્યતા સમજવી અને આદરવી આ પ્રમાણે તારી જીવનપ્રગતિ દોરીશ તો તને આખી જીદગીને છેડે આ જીવન નિષ્ફળ ગયુ છે, ફેરારૂપ થયુ છે, નકામુ ગયુ છે, એમ કદી નહિ લાગે વિશિષ્ટ આદર્શવાનનો આ માર્ગ હોય,

ભાવનામય જીવન વ્યવહારના દરેક પ્રદેશમા જોડી દેનારની આ દશા હોય, વાસ્તવિક સુખના લ્હાવા લેનારની આ ઉત્કટ દૃષ્ટિ હોય શમસામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગપર ચઢી જવાનો આ સીધો સરળ અને નિષ્કંટક માર્ગ છે, એમ તત્ત્વદૃષ્ટાઓ વિના સંકોચે ભાર મૂકી મૂકીને અનેક આકારમા ભાખી ગયા છે, અને એ માર્ગે ચઢવાની ભાવના રાખવી એ તારૂ ઇષ્ટ કર્તવ્ય હોવુ જોઇએ એમ દીર્ઘ વાચન, શ્રવણ અને સમાગમને અંતે થયેલ અવિસંવાદી સ્પષ્ટ નિર્ણય છે

જૈ ધ પ્ર પુ ૩૯ પૃ ૪૦-૩૫૩ } સં ૧૯૭૯-૮૦

ભૂલ્યો બાજી

[૪]

આજે બેસતો મહિનો હતો ચાર ઘડી પાછલી રાત્રીએ વ્હેલા ઉઠી ઘરના મંદિરમાં કુટુંબના સર્વ બાળકાદિ સાથે નવસ્મરણ, ગૌતમસ્વામી રાસ, પ્રભાતીઆ, છંદ વિગેરેનું ગાન કરી, દેહશુદ્ધિ કરી, સ્નાત્રપૂજન બહુ આહ્‌લાદ સાથે કર્યાં. ઉત્તમ સ્વર સાથે યોગ્ય બાજના સહયોગથી કવિવિશારદ પંડિત વીરવિજયજીકૃત અંતરાયકર્મની પૂજા ભણાવાતી હતી તેમાં ભાગ લીધો તે વખતે ચોથી પૂજામાં એક પદ આવ્યું, તેનો લય ત્યાર પછી મનમાં આખો દિવસ વાગી રહ્યો એ ધ્વનિમાં ખેદ અને હર્ષ હતા, શાંતિ અને અસ્થિરતા હતા, નિર્વેદ અને પ્રેમ હતા

રાત્રિના શાંત સમયે બગિચામાં પાછો એ ધ્વનિ વધારે સ્ફુર્યો.

બાજી બાજી બાજી, ભૂલ્યો બાજી

એ ધ્વનિ દશવીશ વખત આવ્યો, વારવાર તેનો જાપ ચાલ્યો કોની બાજી ? કોણ ભૂલ્યો ? કયારે ભૂલ્યો ? શા કારણથી ભૂલ્યો ? તેની સાથે વળી આખું પ્રભાતનું દૃશ્ય—અનેક સુંદર વસ્ત્રભૂષણથી સજ્જ થયેલા પૂજન કરનારા, ભાવથી ગાનાર જૈનો, પ્રભુની શાંત મુદ્રા, સુંદર પુષ્પની આંગી અને આંગીની વખતનો સર્વનો હર્ષ—માનસ સમક્ષ સિનેમાના ચિત્રપટ પેઠે પસાર થયા, અને છતાં મનમાં તો એક જ લય ચાલી કે "બાજી બાજી બાજી, ભૂલ્યો બાજી !"

ત્યારે શું આણી બાજી ખરેખર ભૂલી જ ગયો ? આ

સર્વ રમત કેમ થાય છે ? શા માટે થાય છે ? એની પછવાડે કોણુ ખેલ કરે છે ? આવી બાજી માંડી શા માટે ? અને રમતા આવડી નહિ કે માડતા જ આવડી નહિ ? અને આ સર્વ કેમ ચાલે છે ? આવા આવા કેમ અને ના માટેના સવાલોના ગર્ભમા "બાજી ભલ્યો" નો સુમધુર પણ ખેદ કરાવનાર લય તો આવ્યા જ કર્યો

આ પ્રમાણે ખેદ અને આનદમા ઝોકા ખાતુ મન આખરે આગળ ચાલ્યુ

"કાળ અનાદિ ચેતન રઝળે, એકે વાત ન સાજી,
મયણાભાઇણી ન રહે છાની, મળીઆ માતપિતાજી.
ભૂલ્યો બાજી."

આ દિશાએ વિચારણા ચાલી, બહુ બહુ ઘાટ ગોઠવ્યો પણ બાજી ભૂલવાનો ખ્યાલ અને ત્રાસ ચાલુ રહ્યા, પણ પ્રાતે તેમા જરા શાંતિ આવી, જરા ટેકો મળ્યો, કાંઈક આધાર મળ્યો એક તો બાજી ભૂલ્યો, રમતા જ ન આવડી, ફસાઈ ગયો-એવો ખ્યાલ ચાલતો હતો, તેમા તેની પછવાડેની અનાદિ કાળની વાત ખડી થઇ અત્યારની બાજી ભૂલ્યો છે એટલુ જ નહિ પણ એ તો અનાદિ કાળથી બાજી માડતો જ આવ્યો છે, ભૂલતો જ આવ્યો છે અને એની બધી વાતો જ ઉંધી છે, ખોટી છે, ઉલટે માર્ગ જ છે, આડે અવળે રસ્તે જ ઉતરી પડેલ છે અરે, અહીં તો એટલે સુધી વાત કરી નાખી છે છે કે એની એક પણ વાત સાજી નથી, એક પણ વાત પ્રશસ્ય નથી, એક પણ વાત સીધે માર્ગે નથી

અહાહા ! શી વિચારણા અને કયા તણાઇ ગયા ? આ તો કાઇ રસ્તો જ દેખ ... ભૂલ્યા તો ખરા, પણ ભીંતે

ભૂલ્યા ! આખો રસ્તો જ અવળો લીધો. વારવાર બાજીઓ ગોઠવી અને ઉપાડી, માંડી અને સંકેલી, પણ દરેક વખતે મોટે ભાગે ભૂલ્યા ! બાજી માંડતા પણ ન આવડી અને સંકેલતા પણ ન આવડી. આખી રમત ખોટી માંડી અને આખરે હારેલા જુગારીની માફક ભગ્ન હૃદયે પોતાની માનેલી સર્વ ચીજો અને વસ્તુઓ મૂકી રમતની જગ્યા છોડી ચાલ્યા ગયા, અને આવું એક વાર નહિ, પણ અનેક વાર થયું, પાંચ પચાસ વાર નહિ, પણ અનંતી વાર થયું. ભૂતકાળમાં નજર નાખી તો કાંઈ છેડો જ દેખાય નહિ.

આ અનુમાનથી જણાય કે અનેકવાર ખેલો ખેલ્યા અને આખરે હારી, બધું મૂકી દઈ, નાગા થઈ, ધોડે હાથે-ખાલી હાથે ઉપડી ગયા. આમ તો સુગ્રવણ વધતી જ ચાલી, પણ બાજીનું માંડવું અને હારીને ઉપડી જવું એ સિવાય કાંઈ દેખાય જ નહિ, કાંઈ વિચાર દૃષ્ટિમાં આવે જ નહિ, કાંઈ નવીનતા ખ્યાલમાં આવે જ નહિ.

કંઈક બાજીઓ મોટા પાયા પર પણ માંડી હશે ! કંઈક વાર મોટી ધનાઢ્ય કરી હશે ! કંઈક વાર વાહ વાહ બોલાવી હશે ! કંઈક વાર મોટા રાજ્યના માલેક થયા હશું ! ખમા ખમા બોલાવી હશે ! પાણી માગતા દૂધ મળ્યા હશે ! પણ આખરે બાજી સંકેલતી વખતે એમાનું કાંઈ મળે નહિ ! છંદ્રજાળની રમત જેમ બધું ખલાસ ! અને આપણે તો પાછા ચક્કરમાં જ્યાંના ત્યાં. કોઈ વાર શેઠ શાહુકાર થયા, વ્યાપારની ધમાલો કરી, લાખો કરોડની ઉથલપાથલ કરી, ચાકરો પર હુકમ કર્યા, પણ આખરે ખલાસ ! બાજી ઉપાડી અને બધું વિસરાઈ ! કેટલીક વાર નાની બાજીઓ માંડી, કેટલીક વાર હાની જ બાજી

માંડી, કેટલીક વાર આનંદની, કેટલીક વાર શોકની, કેટલીક વાર સંયોગની, કેટલીક વાર વિયોગની—કાંઇક કાંઇક કર્યું જણાય છે, પણ આખરે બાજી સંકેલેલી, અને વાતમાં કાંઇ માલ નહિ. ત્યારે સાચી બાજી તો માંડેલી જ નહિ કે માંડવાનો પ્રયત્ન પણ કરેલો જ નહિ!

અત્યારે પણ શું? આ તો અગાઉની ભૂલ ચાલુ જ છે, હજુ પણ પસ્તાવા વગર કે સંકોચ વગર, ઉશ્કેરણી વગર કે સ્થિરતા વગર એજ આકારની બાજી ખેલાયા કરે છે અને તેમાં તાદાત્મ્ય ભાવે આગળ વધાય છે ત્યારે શું આ વખતે પણ બાજી ભૂલાશે અને એને એજ હાલ રહેશે? અરે અત્યાર સુધી તો એક પણ વાત 'સાચી' કે સીધી જણાતી નથી, પણ એ ને એજ વાત ચાલુ રહેશે કે કાંઈ ફેરફાર થશે? ધુંચ વધતી જ ચાલી અને એજ માર્ગે વિચારણા આગળ વધી

આમાં કાંઇ ટેકો? કાંઈ આધાર? કે આવીને આવી જ વાતો કરવાની છે! સમજણનો સાર શો? વાંચ્યા વિચાર્યાનું પરિણામ શું? વધારે વધારે ધુંચો ઉભી થતી જણાઈ ઉપર નીચે અને અંદર જોતા સાચી વાત એક પણ દેખાણી નહિ ઉપર ઉપરના મોહના આવિર્ભાવો અને ધમાલ કરતા વિશેષ કાંઈ દેખાયું નહિ અને લોકાચાર અને લોકૈષણા સિવાય કાંઈ ખાસ સવિશેષતા દેખાણી નહિ.

પાછો પ્રભાતનો ભાવ ચિત્રપટ પર ખડો થયો અને તેની સાથે શ્રીપાળ રાજાનો રાસ નાનપણમાં સેંકડો સ્ત્રીઓ વચ્ચે માતુશ્રીને ધર્મવિનોદ કરાવવા વાંચેલો તે યાદ આવ્યો. રાજસભામાં **સુરસુંદરી** અને **મયણાસુંદરી** આવ્યા છે, પિતા અભ્યાસની પરીક્ષા કરે છે, સુરસુંદરી અભિમાનમાં

આવી મદદ કરે છે, મયણા કર્મને પ્રાધાન્ય આપે છે, રાજા પોતાની બાળકી પરની સત્તાના મદમા મયણાને કોઢીઆ સાથે પરણાવે છે, સુરસુંદરીને અરિદમન રાજા સાથે પરણાવે છે, ગુરુપ્રસાદથી અને સિદ્ધચક્રની ભક્તિથી શ્રીપાળનો કોઢ દૂર થાય છે, તે દૂર દેશમા મુસાફરી કરી મહારૂપવાન નવકન્યા પરણે છે, મોટી રાજ્યઋદ્ધિ મેળવે છે અને છેવટે મયણાના પિતા ઉપર આક્રમણ કરે છે

ઉજ્જૈન નગરીની બહાર મોટો સૈન્યનો પડાવ જામ્યો છે, પ્રજાપાળ રાજા ગભરાય છે, શ્રીપાળ દેવસહાયથી રાત્રે પોતાને ઘેર જાય છે, ત્યા મયણા અને તેની સાસુ (શ્રીપાળની માતા) આનદ અને ભેદની વાતો કરતા સભળાય છે, તે દિવસ થએલ અમૃત ક્રિયાના ઉમગકો મયણાને આવે છે, પ્રભાતે થયેલો આહ્લાદ આખો દિવસ ચાલે છે અને રાત્રે પણ આનદમગ્ન રહે છે, સાસુને તે આનદની વાત કરે છે, અને જરૂર આજે પતિ મેળાપ થવો જોઈએ એવી વાત કરે છે નગરની ચોતરફ લશ્કર વીટી વળેલ હોવાથી માતા શકા બતાવે છે, તે વખતે તેનું વચન સત્ય કરવા શ્રીપાળ બહારથી બારણા ખખડાવે છે, પછી અદર જઈ માતા અને પત્નીને મળે છે, માતાને ખભે અને પત્નીને હાથ પર લઈ પોતાની નગર બહારની લશ્કરી છાવણીમા આવે છે

શ્રીપાળ મયણાને પૂછે છે—' બોલ ! તારા બાપને કેવી રીતે તેડાવુ ?' શાણી મયણાને અગત અપમાન લાગ્યું નથી, પણ જૈન ધર્મનું રાજસભામા અપમાન થયું તે વાત તે ભૂલી શકી નહોતી ધર્મપ્રભાવ વધે તેમ કરવુ એટલો તેણે જવાબ આપ્યો શ્રીપાળે મયણાના પિતાને કહેવરાવ્યું કે કાધ પર

કુહાડો લઈને આવો અથવા લડવા તૈયાર થાઓ

આખું દૃશ્ય ભારે મનહર છે આખું ચિત્ર ઉત્કૃષ્ટ ચિતારાએ ચીતર્યું છે, આખો ભાવ કવિએ ન ભૂલી શકાય તેના લયમાં ઉતાર્યો છે અને તદ્દન તાજણો મહાકાવ્યાની પ્રખર વિદ્વાને ઉપાડી લઇ ચાલુ જમાં નવીન રંગો પૂર્યા છે પ્રજાપાળ ગજા વખત વિચારી ગયો, ખભે કુહાડો રાખી, તાએ થઈ, અજાણ્યા દુશ્મન ની છાવણીમાં આવ્યો

પ્રતાપી શ્રીપાળ વિવેક ન ભૂલ્યો

સાસરાને સામે લેવા ઉમળકાથી દોડયો અને તેના હાથમાંથી કુહાડો લઈ જમણી બાજુના સુવર્ણ સિંહાસન પર તેને બેસાડયા

આ વખતના આનંદનું વર્ણન શું થાય? બાજી રમનારને બાજી રમતા આવડતી હતી, વ્યવહાર અને ધર્મ જાગતા હતા, બન્નેના સ્પષ્ટ ખ્યાલો વિવેકસર જાગૃત હતા એટલે એ બાજીમાં ભૂલ કેમ થાય? આનંદ પ્રસંગને ઉચિત નાટક કરવાનો હુકમ થયો ત્યા વિચારણાનો મુખ્ય મુદ્દો પ્રાપ્ત થાય છે આ આખું ચિત્ર લખવામાં તો વખત જાય છે, પણ ચિત્રપટ પર આખો બનાવ એક સપાટામાં આવી જાય છે શ્રીપાળનો હુકમ થયા છતાં નાટક શરૂ થતું નથી શ્રીપાળની નવે પત્નીઓ, પ્રજાપાળ મહારાજ, પ્રધાનવર્ગ આખું લશ્કર અને સૌભાગ્યસુંદરી, રૂપસુંદરી ઉચિત સ્થાનકે બેઠા છે, શ્રીપાળે ફરી વાર હુકમ કર્યો, પણ નાટક શરૂ થતું નથી તપાસ કરતા જણાયું કે સારામાં સારા નાટકના પેડામાંના મુખ્ય પેડાની આગેવાન નટી નાટક કરતા આચકો ખાય છે આખરે તેને ખુલાસો પૂછતા પોતે મયણાની બહેન સુરસુંદરી

છે અને નાનાને પરણેલી હોવા છતા નગરે પહોંચતા રાને ધાડ પડી, પોતે ચોરાણી, મહાદુઃખ પામી, છેવટે મહાકાળ રાજાને ત્યા વેચાણી અને નટી થઈ—એ વાત પ્રકટ થાય છે

અને છેવટે બોલી કે આજે મારા માતપિતાને નજરે જોયા એટલે તેને પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનો ખ્યાલ થયો, પોતાનું સભામા બોલવું અનુચિત હતું તે સમજાયું, કર્મનો પ્રભાવ સાચો છે એનું ભાન થયું, મયણાની તત્ત્વબુદ્ધિ પરીક્ષાને પરિણામે પ્રવેશી અને સાચી હતી એમ તેની ખાત્રી થઈ આ સર્વ વાતનું ભાન **જ્યારે માતપિતા મળ્યા ત્યારે થયુ**

કાળ અનાદિ ચેતન રઝળે, એકે વાત ન સાજી,
મયણા બહેણી ન રહે છાની, મળીયા માત પિતાજી ભૂલ્યો

(મયણાની બહેણી ભગિની–બ્હેન) સુરસુંદરીને જ્યારે માતપિતા મળ્યા, ત્યારે પછી તે છાની કેમ રહી શકે? તે પોતાની જાતને કેમ ગોપવી શકે? તે પોતાનો સાચો આકાર કેમ છુપાવી શકે?

ત્યારે અત્યાર સુધી તો એક પણ વાત સાજી નથી, પણ હવે **માતપિતા** મળ્યા, તેમનુ **ઓળખાણ** થયુ, છતા હજુ નટીનો વેશ રાખવો છે કે અસલ સાચા સ્વરૂપે પ્રગટ થવું છે? બાજી ખોટી જ માડવી છે કે તેમા કાંઈ સુધારો ફેરફાર કરી સાચે માર્ગે આવવુ છે? સાચા ખેલ ખેલવા છે?

આવા પ્રભુ મળ્યા, આવા માતપિતા સમાન પરમાત્મા મળ્યા, આવા વીતરાગ મહાત્માનો યોગ થયો એ ભારે વાત થઈ, એના ગર્ભમા હવે કાંઈ **સાજી** વાત થાય, તો આ સર્વ લેખે લાગે

અને તેમ બનવુ-બનાવવુ-શક્ય છે એક વખત સુરસુંદરીની જેમ પડદો તોડી નખાય, ભેદભાવ ન રખાય, માતપિતા જોડે સાચી વાત કહી શકાય, સત્ય સ્વરૂપ કહી દેવાની હિમ્મત આવે, તો **માવતર તો કદી કમાવતર થવાના નથી.** હૃદયમંદિરમા એ માવતરનો વાસ થાય એટલે બધુ યોગ્ય થઈ રહેશે

પણ અત્યારસુધી તો બાજી ભૂલાણી છે, ખોટી ખેલાણી છે, અત્યાગની રમતો પણ અવળી મંડાણી છે ખેલ ખેલાઇ જતા રમત સંકેલવી પડશે, તેનો કદી ખ્યાલ આવે છે? એકાદ વાત સાજી થાય તોપણ ઠીક, પણ રસ્તો શો? અને તે કેમ મળે?

વાત **સાજી** થાય એવી સ્પષ્ટ ઇચ્છા કદી થઈ છે? ભાવનાની સ્પષ્ટતા અને પ્રબળ પુરૂષાર્થ, સાધનોના ખ્યાલ અને દૃઢ નિશ્ચય આગળ એક પણ વાત અશક્ય નથી એવુ જાણતા છતા એમાનુ એક પણ નથી થયુ એ વાત લક્ષ્યમા છે?

હવે માતપિતાનો બાહ્ય યોગ તો થયો છે જો હજુ પણ નાટકના ખેલ કરવા હોય, નાચ નાચવા હોય, તો નટ તરીકેનો પગાર મળ્યા કરશે, બાકી રાજ્યગાદીના પદ પર આરોહણ કરવાની ઇચ્છા હોય તો માબાપ પાસે ઉઘાડી રીતે બહાર પડો, માબાપને સાચી વાત જણાવી દો અને થયેલી સ્થિતિના કારણો વિચારી પશ્ચાતાપ કરો પછી માતપિતા અરિદમનને બોલાવી તમને ઘટતે સ્થાનકે મોકલવાનો યોગ્ય પ્રબંધ કરશે

અને નહિતર તો "બાજી ભૂલ્યો" "બાજી ભૂલ્યો" "બાજી ભૂલ્યો" —એ વાત ખરી જ રહેશે એ વાતને

ખરી-ખોટી રાખવામા જ તમને મહત્તા લાગતી હોય તો તમારો માર્ગ તમે જાણો અથવા જે કુમાર્ગને માર્ગ માનવાની ભૂલભરેલી માન્યતાને અંગે તમે અત્યાર સુધી ચાલ્યા છો, તેમા આગ માર્યા કરશો અને ખાડા ટેકરામા અટવાયા કરી ત્રાસ પામશો તેમા તો શી નવીનતા છે? "ખાડો ભૂલ્યો"—તે વાત તો એજ આકારમા રહેશે અને એક પણ વાત એ માર્ગે સાજી નહિ થાય

આવા આવા વિચાર ચાલતા હતા ત્યા મન પર આવરણ આવવા માડ્યુ, બગિચામા મદ મદ પવન વાતો હતો તેની લહેરમા ઉંઘ આવી ગઈ અને વિચારધારા અટકી ગઈ

જૈ ધ પ્ર પુ ૪૧ અક } સ ૧૯૮૨
પૃ ૨૫૩ }

જિનેન્દ્રપૂજા

[૫]

पापं लुम्पति दुर्गतिं दलयति व्यापादयत्यापदं,
पुण्यं सञ्चिनुते श्रियं वितनुते पुष्णाति निरोगताम्।
सौभाग्यं विदधाति पल्लवयति प्रीतिं प्रसूते यशः,
स्वर्गं यच्छति निर्वृतिं च रचयत्यर्चार्हतां निर्मिता।

સિંદુરપ્રકર

જિનેન્દ્રપૂજાનો વિષય બહુ અગત્યનો છે જૈન કોમમા મોટો પક્ષ જ્યારે સર્વ પ્રકારની પૂજાનો સ્વીકાર કરે છે ત્યારે અમુક જૈન કોમ અમુક પ્રકારની પૂજા બાદ કરતા બાકીની પૂજાનો સ્વીકાર કરે છે પૂજા બે પ્રકારની છે **દ્રવ્યપૂજા** અને **ભાવપૂજા** દ્રવ્યપૂજા એટલે પ્રભુપૂજન માત્ર ઉત્તમ દ્રવ્યોથી તેમનુ સન્માન કરવુ અને તે સત્કાર સાથે પ્રભુની જુદી જુદી અવસ્થાઓ પર વિચાર કરવો જૈન માર્ગમા શુષ્ક દ્રવ્યપૂજા નથી દરેક **દ્રવ્ય નિમિત્તે ભાવપૂજા અતર્ગત** વ્યક્ત હોય છે અને સર્વ દ્રવ્યભાવપૂજા ઉપર કળશરૂપ ખાસ ભાવ પૂજા કરવાનો ઉપદેશ અને કર્તવ્ય તેમજ વર્તન પણ તેવુ જ છે પૂજાનો આ ઉત્તમ પ્રકાર છે, શિષ્ટ સપ્રદાયથી ચાલ્યો આવે છે અને પ્રાણી તે માર્ગને અધુના પણ અક્ષરશ અનુસરે છે

જૈન માર્ગમા કેટલાક સ્થૂળદૃષ્ટિ જીવોને દ્રવ્યપૂજા રુચતી નથી શાસ્ત્રાધાર તેઓને માટે આગળ બહુ બતાવાઈ ગયો છે અને હાલમા વિદ્વાન મહાશયો તરફથી બહાર પડેલા લેખોમા તે સબધમા પૂરતુ અજવાળુ પણ પાડવામા આવ્યું છે તેથી

આ પ્રસંગે શાસ્ત્રાધાર દ્રવ્યપૂજાને અનુકૂળ છે કે નહિ તે સવાલ બાજુ ઉપર મૂકી માત્ર બહારના પ્રાકૃત વિચાર થી જ આ સમ્પ્રદાય ઉપર વિચાર કરવાની જરૂરિયાત થઈ છે શાસ્ત્રના ફરમાન તરફ વિચાર ન કરીએ તો પણ બરાબર વિચાર કરવાથી જણાશે કે **દ્રવ્ય પૂજાની ખાસ જરૂર છે** આ જમાનામા દરેક બાબત ઉપર વિચાર કરવાની આવશ્યક્તા છે કોઈ પણ બાબત જૈન શાસ્ત્રમા આગ્રહથી ફરમાવેલી નથી, ખાસ કરીને દ્રવ્યપૂજાની કેટલી જરૂર છે અને આ જમાનામા પ્રવૃત્તિમય જીવન થવાથી ઉપયોગિતા વધે છે કે ઘટે છે તે બાબત પર વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે આ સવાલ દ્રવ્યપૂજાના પ્રબળ નિમિત્ત મૂર્તિપૂજા પર વધારે ઢળી જાય છે અને તેથી તેની આવશ્યકતા પર વિચાર કરીએ

*અત્યાર સુધીમા કોઈ પણ પ્રજાએ **મૂર્તિપૂજા વગર ચલાવ્યુ હોય એમ ઇતિહાસ પરથી માલુમ પડતુ નથી** દરેક પ્રજા એક અથવા બીજા રૂપમા મૂર્તિપૂજા સ્વીકારતી આવી છે જ્યારે મૂર્તિપૂજા હદ બહાર જાય છે એટલે કે મૂર્તિને મૂર્તિ ખાતર પૂજવાનુ થાય છે, ત્યારે તેમાથી જુદો વિચાર બતાવનારા લોકો નીકળી આવે છે, પણ આવા લોકો ખાસ કરીને આગળ વધી ગયેલા વહેમ પર અને નહિ કે મૂર્તિપૂજા પર આક્ષેપ કરનારા હોય છે માડાત્રણસો વરસ પહેલા થોડાક ક્રિશ્ચિયનોએ મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ વિચારો બતાવ્યા છે અને હાલ તેઓ 'પ્રોટેસ્ટન્ટ' પંથના કહેવાય છે, પરતુ તેઓના વિચાર માત્ર દેખાવમા જ મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ લાગે છે, પણ વસ્તુત તેમ નથી તેઓએ જે માર્ગ લીધો તે મૂર્તિ

*See C H C Mogazine Vol I P 65

પૂજાને અંગે વધી ગયેલા વહેમો તરફ પોતાનો તિરસ્કાર બતાવવારૂપ હતો. આ ઉપરાંત મુસલમાન અને જ્યુ× લોકો મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ હોય એમ દેખાય છે. આપણા હિંદુસ્તાન તરફ નજર કરીએ તો આખો દેશ મૂર્તિપૂજક છે.

કેટલાક નાની નાની કોમ યા સમાજના લોકો આ બાબતમાં હાલમાં વિરુદ્ધ વિચાર બતાવનાર નીકળવા લાગ્યા છે. દાખલા તરીકે આર્યસમાજ, બ્રહ્મસમાજ અને આર્યસમાજના લોકોએ અતિ પરાકાષ્ઠાએ પહોંચેલી મૂર્તિપૂજા દૂર કરી છે. જૈન કોમમાં પણ ૨૦૦ વર્ષ પહેલા ઢુંઢક લોકોએ જૈનપૂજા કાઢી નાખી છે, પરંતુ તેઓ બહુ ઓછી હદમાં તેને દૂર કરી શક્યા છે. આગળ જતા જણાશે કે તેઓનો મત મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ નથી અને હોઈ શકે પણ નહિ.

મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ પ્રસંગે પ્રસંગે આવા વિચારો જુદી જુદી પ્રજાએ બતાવ્યા છે, છતા પણ મૂર્તિ વાપરવા માટે દરેક પ્રજાએ વારવાર કેવી વલણ બતાવી છે તે જાણવાજોગ છે. જ્યુ લોકોને તેઓનો આર્ક છે, મુસલમાન લોકો કાબાને માન આપે છે અને શીખ પ્રજાને ગ્રંથ છે. વળી કોઈ પ્રજા કે પંથ સ્થૂળ મૂર્તિપૂજા કબૂલ કરતી ન હોય તે પણ અજાણપણે **માનસિક મૂર્તિપૂજા** તો સ્વીકારે છે જ.

સર્વ પ્રજાની આવી વલણ કુદરતી રીતે હોવાથી મૂર્તિપૂજામાં કોઈ એવા પ્રકારનું રહસ્ય હોવું જોઈએ કે તે વિચારવા યોગ્ય હોય અને તેથી આપણે તે તારવી કાઢવું જોઈએ. **મૂર્તિ એટલે શું ?** આ સવાલ સ્વાભાવિક છે. મીસીસ એની બીસેન્ટ કહે છે કે—

× યાહુદી —

An idol is an image which shows symbolically some attributes or group of attributes of the supreme

પરમાત્માના કેટલાક ગુણોને અથવા ગુણસમૂહને દૃશ્યરૂપે બતાવે તે મૂર્તિ. પરમાત્માના ગુણો જોવાનું અને જ નહિ, પણ જેને જોવાથી દૃશ્યમાનરૂપે પરમાત્માના ગુણ નજરમા આવે, તે તરફ ધ્યાન ખેંચાય, સ્વાભાવિક રીતે તે પર ઈહા થાય—એજ મૂર્તિ. આવા પ્રકારની મૂર્તિને જોવાથી અને વાંદવાથી શો લાભ થાય તે હવે જોઈએ

એ તો પ્રસિદ્ધ વાત છે કે આપણુ મન સંજોગને વશ હંમેશા વર્તે છે આવુ મસ્ત હરિફાઈના જમાનામા અખંડ પ્રવૃત્તિમા પડેલા આ જીવને **પરમાત્મા** કોણ છે? શું છે? કેવા છે? વિગેરે **વિચાર કરવાનો અવકાશ મળતો નથી** ધંધાની દોડાદોડ અને તત્સંબંધી પ્રાસંગિક વિચારોમા આ જીવ ગર્ભાવસ્થાથી અંત પર્યંત સર્વથારૂપે જીવન પૂર્ણ કરે છે કેટલાક નિરુદ્યમી જીવો તદ્દન પ્રમાદમા જ જીવન પૂર્ણ કરે છે આ બન્ને પ્રકારના જીવોને તો પરમાત્મા સંબંધી વિચાર કરવાનો કાંઈ પણ અવકાશ સંભવિત હોય તો તે મંદિરમા મૂર્તિ સન્મુખ જ છે ઘણાખરા જીવોને પરમાત્માનું સ્મરણ પણ મૂર્તિપૂજા વગર થઈ શકતુ નથી, એ અવલોકન ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવ્યુ છે જેમ જેમ સમય આગળ ચાલતો જાય છે, તેમ તેમ આ જગતની વિચારણા અને લક્ષ્ય વિશેષ જરૂર ધરાવનારુ થતુ જાય છે આવી સ્થિતિ હોવાથી આપણને પરમાત્મ તત્વ યાદ **આપનાર** તરીકે પણ મૂર્તિપૂજાની ઉપયોગિતા જણાય છે

હવે બીજી વાત એ યાદ કરવાની છે કે આપણુ **મન**

બહુ અસ્થિર છે એક બાબત ઉપર પાચ મિનિટ સ્થિર ચિત્તે વિચાર કરવાનું સોંપવામા આવે તો આપણે જરા પણ સ્થિરતા રાખી શકીએ નહિ, એટલે કે પાચ મિનિટ સુધી બીજી બહારની કોઇ પણ બાબત ઉપર લક્ષ્ય પણ ન આપીએ અને આપેલી બાબત ઉપર તદ્દન એકાગ્રતાથી વિચાર કરીએ એ બનવુ બહુ મુશ્કેલ છે આવી માનસિક અસ્થિરતા હોવાથી તેને સ્થિર કરવાનુ કારણ કાંઈ પણ જોઇએ દાખલા તરીકે નાટકના તખ્તા પર એક માણસ બધી વાર્તા સુંદર શબ્દોમા કહી જાય, તો તેથી આપણને જરા પણ અસર થશે નહિ, પરંતુ પાત્રો જ્યારે દૃશ્ય રૂપે તે આપણી સન્મુખ રજૂ કરે, ત્યારે અમુક વિષય ઉપર બેચાર કલાક સુધી એકાગ્રતાથી ધ્યાન આપવુ હોય તો પણ આપી શકીએ છીએ આવી જ રીતે પરમાત્માના આઠ ગુણનું કીર્તન, અર્હતના બાર ગુણ અથવા પ્રાતિહાર્ય વિગેરે અતિશયોનુ ચિત્તાકર્ષક વર્ણન આપવામા આવે અથવા કલ્પના કરવામા આવે, પણ શાન્તમૂર્તિ પરમાત્માનું પ્રતિબિંબ જોઇને હૃદય પર જે અસર થાય છે તેવી અસર Abstract (ભાવના) થી થતી નથી મનુષ્યસ્વભાવ અને મનના અવલોકન કરનારાઓ જોઈ શકે છે કે મનુષ્યના મનની આ નબળી બાજુ છે, પરંતુ મનોબળ અને શરીરબળ જે છે તે જ છે અને ન ગ્રહણની નબળાઈમા વધારો થતો જાય છે અને બાળવત્તર મ ગ્રહણ થવાનો સભવ ઓછો થતો જાય છે, તેથી મનને અને શરીરને જોડી દેનાર, બાહ્યદૃષ્ટિ ભૂલાવનાર, એકાગ્રતા કરાવનાર અને વચનાતિક્રાંત આન-

दनो अनुभव करावनार मूर्ति जेवु अवलंबन शा माटे तजी देवु ए समजातु नथी. जेओ अवलंबन वगर ध्यान करी शकता होय, शास्त्रीय भाषामा कहीए तो-जेओ सातमा अप्रमत्त गुणस्थानकथी आगळ चाल्या होय, अथवा अप्रमत्त यति होय, तेओने माटे आ विषय नथी, परंतु उक्त प्रकारना माणसो आ काळमा प्राये होय नहि, तेथी बाकीना माणसोने तो मूर्तिपूजा मूकी देवाथी धर्म पामवानुं प्रबळ साधन मूकी देवा जेवु थाय छे

वळी केटलाक माणसो मूर्तिपूजा मानता नथी तेओ खरेखर भूल खाय छे ज्यारे ध्यान करे त्यारे तेओ शु कल्पे छे? ज्ञान, दर्शन, चारित्रनी एकत्रता ते आत्मा-परमात्मा-चिद्‌घन स्वरूप-परमज्योति विगेरे आनुं ध्यान तेओ केवी रीते करी शके? जेओने भावनारूप अदृश्य पदार्थोमा रमण करवानी टेव न होय अने जेओने मनोयोग साध्य न होय, तेओने काई आधार-टेको जोईए, नहि तो आजुबाजुना बळता विषयो पर मन दोरवाई जाय छे आथी करीने तेओ साधारण रीते केवळी भगवाननी भूमि पर विहारनी स्थिति के एवी कोईपण स्थिति मनमा कल्पे. आम थवाथी तेओ मानसिक पूजाना अभिलाषी थया अने मानसिक मूर्तिपूजा माननारथी टकी पण स्थूळ मूर्तिपूजानी ना पाडी शकाय नहि वळी मानसिक मूर्तिपूजा करनार केटलीक वार मोटो भूलावो खाय छे तेओ पोतानी मानसिक मूर्तिने खरेखर परमात्मा ज माने छे, ज्यारे स्थूळ मूर्तिपूजा माननार पोतानी मूर्तिने परमात्म स्वरूप बतावनार, स्थापनारूप, *कल्पित आरोप तरीके ज माने छे, समजे छे आथी करीने जे भूल मानसिक

* Expositor

મૂર્તિપૂજક કરે છે તે ભૂલ સ્થૂળ મૂર્તિપૂજા કરનાર કદી પણ કરતો નથી

અમારા કેટલાક ભાઈઓ પરંપરાગત ધર્મ પ્રમાણે ચાલી આવતી મૂર્તિપૂજાને માન આપતા નથી, તેઓની ધાર્મિક વૃત્તિ જ્યારે જોઈએ છીએ, ત્યારે મૂર્તિપૂજાની ઉપયોગિતા જણાઈ આવે છે ઉપર જણાવ્યુ તેમ આવા પ્રકારના લોકોને ધર્મ શુ છે? તેનો વિચાર પણ આવતો નથી ઐહિક સુખ, તેના સાધનો, પાછા પડવાથી શોક અને મસાગ્યાનામા જીવન પૂર્ણ કરનારને મૂર્તિનુ ઉત્કૃષ્ટ સાધન આદરણીય છે

પ્રસંગ કાર્તિક માસનો હતો શરદ્‌ઋતુ ઊતરના આવી હતી ચોમાસુ ઊતરી ગયુ હતું સર્વ વનરાજી ખીલી રહી હતી આખુ જંગલ, તેનો લીલો દેખાવ મનને અને ચક્ષુને શાંતિનો આભાસ આપતા હતા વૃક્ષો આનંદમા આવી પોતાના ડાળરૂપી હસ્તો લંબાવતા હતા પક્ષીઓ પોતાના માળામાથી ઊડતા હતા સમય પ્રભાતનો હતો ઉદયાચળ તરફ સૂર્યનો અરુણ સારથિ દિશાઓને પ્રકાશતો હતો આકાશ સ્વચ્છ હતુ આવા અખંડ શાંતિના વખતમા એક મુમુક્ષુ હાથમા પુષ્પની છાબડી લઈ સુંદર વૃક્ષો પરથી પૂર્ણ ખીલેલા ગુલાબ, કેતકી, ચંપો, નેવલી (ગુલદાવદી) વગેરે શુદ્ધ પુષ્પોને વીણી લેતો હતો, વીણીને પુષ્પપાત્રમા ક્ષેપન કરતો હતો અને મનમા પરમાત્માનુ ધ્યાન કરતો હતો તેના મનમા પરમાત્મભાવ સિવાય કોઈ પણ પ્રકારનો વિક્ષેપ નહોતો થોડા વખતમા પુષ્પપાત્ર વિવિધ પુષ્પથી ભરી તેણે દેરાસર તરફ આવવા માંડ્યુ દેરાસરે આવી, શુદ્ધ જળથી સ્નાન કરી પુષ્પ ક્રમવાર જુદા પાડ્યા અને તેનાથી સુંદર

ભરવા માડયું વચ્ચે વચ્ચે ગુલાબ મૂક્યો, પડખે મોગરો અને
છેડા પર લીલો ચંપો અને બીજે છેડે પીળો ચંપો, વચ્ચે
વચ્ચે સેવતી અને ચોતરફ મોગરો મૂક્યો પછી પ્રભુસન્મુખ
આવી, શુદ્ધ જળથી ન્હવણ કરી, સુવર્ણપત્રથી આંગી કરી,
૫ ઘર ચઢાવી, મુગુટમા અને પ્રભુશરીર પર પુષ્પ ચઢાવ્યા.
શોભતી જગોએ, વર્ણવ્યવસ્થા અને જાતિક્રમવાર ઉપર, નીચે
અને પડખે પુષ્પઘટા કરી દીધી આ વખતે પ્રભુ શરીરની
કાંતિ અજબ બની રહી ધૂપ વિગેરે પૂજા કરી પ્રભુ પાસે
બે મોટી દીવી પર જ્યોતિમય દીવા કર્યાં અને બે
નાની બાજોઠી પર બે બીજા દીવા કર્યાં આ દીવાની જ્યોતિ,
પ્રભુની કાંતિ અને પુષ્પ તેમજ અત્તરનો મઘમઘાટ–સર્વની
એકત્રતા થઈ દેરાસરમા તદ્દન શાંતિ હતી પ્રભુસન્મુખ
બેસી, સ્વસ્તિક કરી, ફળ નૈવેદ્ય ધરી, શાંત અને એકાગ્ર ચિત્ત
કરી ગાન કરવા માડયું

પ્રીતલડી બંધાણી રે, અજિત જિણંદશુ,
પ્રભુ પાખે ઘડી એક મન ન સુહાય જો.

કરુણાદિક કીધી રે સેવક ઉપરે,
ભવ ભય ભાવઠ ભાગી ભક્તિ પ્રસન્ન જો

સુમન સાથે ધીમેથી જેમ જેમ આ અવાજ ચાલ્યો
તેમ તેમ હૃદયમા ભેદ થવા લાગ્યો અને જે વખતે—

તારકતા તુજમાહી રે શ્રવણે સાંભળી

— એ પદ ગાયા પછી—

" ભવભય ભાવઠ ભાગી '—

એ પદનો સુંદર ધ્વનિ હૃદયવીણામાંથી ઊઠયો તે વખતે હૃદયમાં ખરખર ભાન્યું કે આ મસાણની બેડી અત્યારથી નાશ પામી અહાહા! શું દિવ્ય ધ્યાન! શો અનુભવ! જેઓ મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ હોય તેઓ ભલે હસે, અથવા ગમે તેમ બોલે, પણ આ અલૌકિક આનંદ—દુઃખમય ઉવિનવ્યમાં આ સુખની રેખા—પ્રેમમય જીવનની હદ છે હૃદયના એકતાનથી અષ્ટાપદ પર ગાન કરતા ગવણે તીર્થંકર નામકર્મ કેવી રીતે બાંધ્યું તેનો જરા ખ્યાલ આવ્યો અને મૂર્તિપૂજાનું પુષ્ટ આલંબનત્વ અનુભવગોચર થયું **એક વાર મૂર્તિ સન્મુખ જુઓ, આંખ મીચો, મનમાં તે જ મૂર્તિનું ધ્યાન કરો, તેવી જ મૂર્તિ કલ્પો, ફરી આંખ ઉઘાડો, મૂર્તિમાં સ્થાપિત ગુણો બોલી જાઓ, આંખ બંધ કરો, મૂર્તિને કલ્પો, ગુણોને કલ્પો, મૂર્તિને ભૂલી જાઓ અને ગુણોને કલ્પો અને તેના પર એકાગ્રતા કરો. આ જ કર્તવ્ય અને મોક્ષસાધનનો પરમ ઉપાય.**

કલ્પનાશક્તિને આટલી હદ સુધી લઇ ગયા પછી એક બાબત પર જરા ધ્યાન આપવાની જરૂર છે જેઓ સ્થાનકવાસીઓ મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ છે એમ માને છે તેઓ રહસ્ય સમજ્યા નથી **સ્થાનકવાસીઓ** મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ કદી પણ હોઈ શકે જ નહિ, કારણ કે તેઓ બહુ પ્રકારે મૂર્તિપૂજા માનનારા છે ઘણા કારણોમાંનું એક કારણ એ છે કે તેઓ **શાશ્વતી પ્રતિમા** માનવાની હા કહે છે હવે સહજ દૃષ્ટિથી જણાશે કે શાશ્વતી પ્રતિમા એ પણ પ્રતિમા જ છે, તેથી તેઓ મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ તો છે જ નહિ

હવે સવાલ બાકી એ જ રહ્યો કે મૂર્તિ કેવી માનવી અને તેને યોગ્ય સામગ્રી કેવી રાખી શકાય? આ બાબતમા જે મતભેદ છે તે મૂળ હકીકતનું સ્પષ્ટ ભાન ન હોવાથી થયેલ છે જે લોકો કોઇ પણ એક પ્રકારની મૂર્તિ સ્વીકારતા હોય તેઓ પછી મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ હોવાનો દાવો કરી શકે નહિ જ્યા પરમાત્મપણાનો આરોપ કરવો છે ત્યા પછી આરોપિત વસ્તુની શાશ્વતતા અશાશ્વતતાનો સબધ જોવો ઉપયુક્ત નથી **આરોપિત પદાર્થ આરોપને યોગ્ય, ચિરસ્થાયી, પરમાત્મગુણનુ ભાન કરાવનાર અને પ્રમોદ કરાવે તેવો નિર્મળ જોઇએ,** પરતુ આવી વ્યવસ્થા વિગેરેની સામાન્ય હકીકત પરથી **મૂર્તિ**પૂજા વિરુદ્ધ વિચારો બતાવવાની જે હિમત કરવામા આવે છે તે તદ્દન અસ્થાને છે, અયોગ્ય છે, અને વસ્તુસ્થિતિના જ્ઞાન અને જન સ્વભાવના અવલોકનની ગેરહાજરી બતાવે છે ધર્મનો ભાસ રહેવા ખાતર પણ અનાદિસિદ્ધ મૂર્તિપૂજાની ખાસ જરૂર છે

વળી બીજી બધી દલીલ કરતા એક વાત આ જમાનામા બહુ ધ્યાનમા રાખવાની જરૂર છે આ સમય બહુ અગત્યનો છે અત્યારે પાશ્ચિમાત્ય વિચારો સાથે પૂર્વના અને લાબા વખતથી ચાલતા આવેલા જૂના વિચારોનુ સઘટ્ટન થાય છે આ વખતે જે વિદ્વાનોના હાથમા ધર્મનુ સુકાન હોય, તેઓએ ધર્મના **અવલબન** જેવા લાગતા સર્વ **સાધનોને મજબૂત બનાવી દેવાની બહુ જરૂર છે** અત્યારે ધર્મનો આભાસ વધારે દેખાય છે, પણ જેઓ શાતિથી એકાતે વિચાર કરતા હશે તેઓ જોઈ શકશે કે મૂળ પાયા ખવાઈ જતા જાય છે આ પાયાને મજબૂત કરવાની બહુ

જરૂર છે આવતા જમાનામાં ધર્મભાવના અને સંસારભાવનાને મજબૂત લડાઈ થવાની છે, અને તે પ્રસંગે જો ધર્મના સાધનો લૂલા થઇ ગયા હશે તો ધર્મનો ડંકો વાગતો અટકી જશે અથવા બહુ અસ્પષ્ટ ધ્વનિ કરશે અત્યારે પણ અવાજ મંદ થતો જાય છે પંચમ કાળમાં ધર્મના સાધનો પૈકી શાસ્ત્રાનુસાર જૈન દ્રવ્યાનુયોગના સ્પષ્ટીકરણ (Exposition) વિગેરેની જેટલી જરૂર છે તેટલી જ જરૂર મૂર્તિપૂજાની છે. કારણ આ કાળમાં આ બેનો જ આધાર છે અમારા જૈન ભાઇઓને કહેવાની જરૂર છે કે આવા સાધનને મંદ પાડવામાં કર્તવ્ય ચૂકાય છે એ જોઈ લેવાનું છે જ્યારે પક્ષભેદ અને આગ્રહ છોડી આ બાબત પર વિચાર કરવામાં આવશે ત્યારે ઉપરની સાદી દલીલની આવશ્યકતા સમજી શકાશે

મૂર્તિપૂજાની જરૂર છે એમ જોયા પછી **પૂજાના પ્રકાર** પર વિચાર કરીએ પૂજા બે પ્રકારની છે એક દ્રવ્યપૂજા અને બીજી ભાવપૂજા દ્રવ્યપૂજામાં ઉત્તમ પદાર્થો મેળવી પ્રભુસન્મુખ ધરવા દ્રવ્યપૂજા કરતી વખત બાહ્ય શુદ્ધિ બહુ સારી રાખવી આચાર અને વિચારને બહુ નજીકનો સંબંધ છે બાહ્ય શુદ્ધિ વગર મનમાં પ્રેમ પણ આવતો નથી, માટે શાસ્ત્રમાં બતાવેલી રીતિ પ્રમાણે ન્હાઈ, સ્વચ્છ થઈ, શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી, અષ્ટ, સત્તર, એકવીસ પ્રકારી પૂજા કરવી પૂજા દરમ્યાન અંતરદૃષ્ટિ ભાવના તરફ રાખવી દરેક પૂજા વખતે અમુક અમુક અવસ્થા ભાવવાની છે તે ભાવવી અને પ્રભુ જેવા થવાની ઇચ્છા રાખવી પરમાત્મસેવાનું ફળ એ છે કે બરાબર એકતાન થાય કે આ જીવ પરમાત્મસ્વરૂપ થઈ જાય છે

ભાવપૂજામાં પ્રભુની સિદ્ધ અવસ્થા ભાવવી, આ આત્માને

પરમાત્મતત્વ સાથે જોડી દેવો, બહિર્ભાવ તજી દેવો, વિચારવુ કે સર્વ ગુણો અહી (આત્મામા) ભરેલા છે, બીજા પાસે લેવા જવા પડે તેમ નથી આ ગુણ પ્રકટ કરવાને કર્મ તોડવાની અને તે માટે ધ્યાનાગ્નિ સળગાવવાની જરૂર છે પ્રભુનુ ધ્યાન કરતા કરતા આવી ઉત્કૃષ્ટ ભાવના, સસારનિર્વેદ અને આત્માના શુદ્ધ ગુણો તરફ વિચાર કરવો વળી મહાન પૂર્વાચાર્ય રચિત સ્તવન વડે કીર્તન કરવુ જેઓને ભક્તિરસ પર પ્રેમ હોય તેને માટે પડિત શ્રી **મોહનવિજયજી**, રામવિજયજી, માનવિજયજીના સ્તવનો બહુ આનદ આપનારા થશે અને જેને ઊડી ફિલસૂફી અને દ્રવ્યાનુયોગ પર પ્રેમ હોય તેઓને **આનદઘનજી, દેવચદ્રજી**ના સ્તવનો ઉપયોગી થશે ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીના સ્તવનો બન્ને વર્ગને એક સરખો લાભ અને આનદ આપનારા છે આવી રીતે પ્રભુના ધ્યાનમા લીન થઈ ભાવપૂજા કરવી એવો આનદ કરવો કે તેનો ઓડકાર–તેની છાયા–તેની ખીહારા આખા દિવસ સુધી હૃદયમા રહે. કદાચ દ્રવ્યપૂજા એ એકડો ઘુટવા જેવુ લાગતુ હોય તો તેથી ડરી જવાનુ નથી, **એકડા ઘુટતા ઘુટતા** એકડા આવડી જશે અને પછી જગ આત્માભાસ થશે કે તરત પોતાનુ શુ કર્તવ્ય છે તે પોતાની મેળે જ સમજી શકાશે આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય ત્યા સુધી આ જિનેન્દ્ર પૂજનનુ ઉત્કૃષ્ટ સાધન વિસારી ન મૂકવાની એટલુ જ નહિ પણ જેમ બને તેમ પુષ્ટ કરવાની નમ્ર વિનતિ છે

જૈ ધ પ્ર. પુ. ૩૦ અક ૨ પૃ ૩૪   સ ૧૯૬૦

ઋજુવાલુકાને તીરે.

[૬]

વીર પરમાત્માના નામસ્મરણ સાથે આખી રાત્રિ શાત નિદ્રામા વ્યતીત થઈ સેકડો વર્ષ પહેલા પરમાત્માને જગત્ તત્ત્વનો પ્રકાશ થયો હશે, આખા જીવનના ભૂત-ભાવી ભાવો હસ્તામલક જેવા દેખાયા હશે, જીવનના સવાલોનો નિર્ણય થઈ ગયો હશે, સસારપ્રવાહના પડદા ખૂલી ગયા હશે, અનત જીવોના શાશ્વત સુખો અને અનત જીવોના જીવનકલહોનો સાક્ષાત્કાર થયો હશે તે વખતે કેવી અદ્ભુત દશા પ્રાપ્ત થઈ હશે, કેવો અનિર્વચનીય આનદ થયો હશે, કેવો આ માનુષજન્મ રેલાઈ રહ્યો હશે, કેવી શાતિ પ્રસરી રહી હશે ! તેની કલ્પના આખી રાત અતરાત્મા નિદ્રામા કરતો રહ્યો શાત સ્થાનનુ સુદર વાતાવરણ, અત્યત સૌદર્યથી ભરપૂર વનરાજી, સર્વત્ર રમતી કૂદતી પશ્ચિમ દિશામા પ્રકાશી રહેલ શાત જ્યોત્સ્ના, આકાશમડળમા નૃત્ય કરી રહેલ તારાનક્ષત્રોનો સમુદાય, ઝગઝગાયમાન વતુ તેનુ અતિ સુદર ડોકિયા કરતુ તેજ, પૂર્વ દિશામા ઊગેલ શુક્રનો વૈભવ, માથે આવી રહેલ બૃહસ્પતિ અને બાજુમા હસતા સાત સપ્તર્ષિઓનો સમૂહ, સખ્ત ઠડી છતા ચારે તરફ નજરને આકર્ષી રહ્યા, પ્રેરણા કરી મનને ખેચવા લાગ્યા, નિદ્રા અને સ્વપ્નદશાનો ત્યાગ થઈ ગયો, શ્રી વીરના જીવન-પ્રસગો એક પછી એક આખ સામે તરવરી રહ્યા, એમના પર ગોવાળે કરેલ ઉપસર્ગો સન્મુખ સ્થિત થયા, ગોપે કાનમા ખીલા નાખવાનો પ્રસગ સામે અનુભવ્યો, ખીલા

અહંકાર ટાઢના જાણે રાડ પડતી હોય, સામેની શિલામાં ફાટ પડતી હોય, એમ લાગ્યું, ચંડકોશિયાની ભયંકર ફેણાઓ સામે દેખાણી 'બુઝ ચંડકોશિયા ! બુઝ' એવા શબ્દ મહાત્માના ગંભીર શાંત સ્વર સાથે નીકળતા જણાયા, ગોશાળાના અનેક ઉપદ્રવો અને પ્રસંગો પસાર થતા જણાયા, સિદ્ધાર્થ પ્રભુસન્મુખ ઊભેલો જણાયો, ભયંકર ઉપદ્રવો કરી થાકી **સંગમ** પાછો જતો હતો તે વખતે પ્રભુની આંખમાંથી નીકળતા કરુણાશ્રુ દેખાયા, કાયોત્સર્ગ મુદ્રાસ્થિત પ્રભુના પગ પર ખીર રાંધતો ગોવાળીઓ દેખાયો, અને જાણે એ સર્વ દુ:ખનો એકદમ છેડો આવી જતો હોય, સર્વ દુ:ખોનો નિકાલ થઈ જતો હોય, સર્વ કચવાટોનો અંત આવતો હોય, તેવી રીતે એક કાળું શરીર પ્રભુના સુવર્ણદેહમાંથી નીકળી દૂર જતું જણાયું, ચારે તરફ પ્રકાશ પ્રસરતો જણાયો અને ચંદ્રજ્યોત્સ્ના અને પ્રભુનો પ્રકાશ ચારે તરફ એક થઈ જતા જણાયા બાજુમાં ખળખળ નાદ કરતી **ઋજુવાલુકા** નદી ચાલી જાય છે, પક્ષીઓ ઝાડમાં અવાજ કરે છે, સાથેના સાધુઓ હજુ નિદ્રામાં પડ્યા છે, ત્યાં આ દૃશ્ય ધર્મશાળાની બહાર અનુભવી ઠંડીનો અનુભવ કરી, ધર્મશાળાના દ્વાર પર ખડા થતા જ સાથે આવેલા મુમુક્ષુઓ પૈકીના એકે ગાન લલકાર્યું ભૈરવની ઘટના ચાલી લય સાથે ગાન થયું

ચલના જરૂર જાકું,
તાકું કૈસે સોવના ? ચલના૦
ભયે જબ પ્રાત કાલ,
માતા ધવરાવે બાલ,
જગ જન કરત હૈ,

સકળ સુખ ધોવના. ચલના૦
મુરગીકે બધ છૂટે,
ઘૂવડ ભયે અપૂઠે,
ગ્વાલ બાલ મિલકે,
બિલોવત વલોવના. ચલના૦
તજ પરમાદ જાગ,
તુ ભી તેરે કાજ લાગ, ચલના૦
ચિદાનદ સાથ પાય,
બિરથા ન (આયુ) ખોવના. ચલના૦

એક બાજુ વીર પરમાત્માની પરમજ્યોતિનો લય લાગી રહ્યો હતો, તેવામા આ પ્રેરક ગાન સાભળી ચિત્ત ચમકયુ- બોલનારનો અત્યત સુદર રાગ, લય અને તાનપૂર્વક ગાવાની શુદ્ધ પદ્ધતિ, કઠનુ ગર્ભિત માધુર્ય અને ચોતરફનું તદ્દન શાન વાતાવરણ હૃદય પર સચોટ અસર કરતુ હતુ ગાનાર દરેક પદ ચાર પાચ વાર બોલી 'ચલના જરૂર જાકુ, તાકુ કૈસે સોવણા?' એ લય તો લગભગ દશ બાર વાર બોલતા હતા, તેની હૃદય પર અનિર્વચનીય અસર થતી હતી, શુદ્ધ વાતાવરણની આતર અમરનો સાક્ષાત્કાર થતો હતો

એ અત્યેક લય વખતે મનને નવીન નવીન ભાવનાઓ થતી હતી, હૃદય અવનવા બનાવો પર સ્થિત થતુ હતુ, મગજ અનુભવેલી જૂની વિચારસૃષ્ટિ પર કલ્પનાનુ જાળ પાથરી બેસતુ હતુ, ભવ્ય કલ્પનાઓ, દશ્યો, ચિત્રો સ્મૃતિપથમાથી પસાર થતા હતા અને અનેક પ્રકારની શાન લાગણીઓ અને જીવનકલહના ઝપાટાઓની અલ્પતા જોતા હતા 'ચલણા જરૂર' આ વાત સાચી હશે, જરૂર જવાનુ જ છે તો પછી

અહીં ઘરબાર કોના માટે બાંધ્યા ? શા માટે એને પોતાના માન્યા ? એ માન્યતા થવાના કારણો શા ? એ માન્યતા ખોટી છે તો પછી આખી ઇમારતનો પાયો જ ખોટો છે અને તેવા ખોટા પાયા પર બાંધેલી ઈમારત કેવી રીતે અને કેટલો કાળ ટકશે ? પાયા ખેસી જશે ત્યારે પછી શું કરશું ? અને ખોટી કલ્પના કરી પોતાની માનેલી વસ્તુ છોડી જશે અથવા છોડવી પડશે ત્યારે મન પર કેવી અસર થશે ? કેવી સ્થિતિ થશે ? એનો જરા ખ્યાલ આવ્યો અને ચાલ્યો ગયો.

ત્યારે ચાલવાનું તો જરૂર છે, પણ કેટલીક યાત્રાનું ચલન યાદ આવ્યું, છેલ્લા થોડા દિવસોથી કરેલી યાત્રાની મુસાફરીને અંગે ચાલવાનું બધા કરતું હતું તે પણ યાદ આવ્યું, વ્યવહારમાં રાત્રે ઊંઘતા હતા તે પણ યાદ આવ્યું, ધનપ્રાપ્તિના ઉધામાઓ યાદ આવ્યા, મગાસણપીના માની લીધેલા વ્યવહારો યાદ આવ્યા, આખો સંસાર જાણે ચાલ્યો જતો હોય, સાધ્યના ઠેકાણા વગર દોડાદોડ કરતો હોય, કેટલીક વાર પાછો ચક્કરમાં પડી તેજ સ્થાનકે આવતો હોય, નકામી અર્થ વગરની દોડાદોડ કરતો હોય, કેટલીક વાર ચાલતો હોય અને કેટલીક વાર દોડતો હોય એમ જણાયું. આવી રીતે ચલન અને સ્થિરના વચ્ચે હિંચોળા ખાતું મન વળી વિચારમાં પડ્યું કે—'ચાલવાનું જરૂર તો પછી સૂવું કેમ ?' આ યાત્રાળુઓ, મિત્રો અને સહચારીઓ ઊંઘે છે, આપણું સાધ્ય તો યાત્રાનું છે, તીર્થ હજુ દૂર દેખાય છે, ત્યાં પહોંચવું છે, તો આ સર્વે કેમ ઊંઘે છે ?

ત્યારે આપણે નક્કી વાસ્તવિક રીતે ઊંઘીએ છીએ કે

જાગીએ છીએ ? આ વિચારની સાથે વળી ' **ચલના જરૂર જાકુ, તાકુ કૈસે સોવણા ?** ' એ લય હૃદય પર જામી ગયો, એના પર વિચારણા ચાલવા માંડી, એ લય ફરી ફરી સંભળાવા લાગ્યો અને આખા જીવનપટના દર્શન થવા લાગ્યા આપણે **ચાલવાનુ એટલે શુ ?** પગ વડે આગળ વધવુ તે પણ ચાલવુ કહેવાય ! શરીર છોડી ચાલ્યા જવુ એ પણ ચાલવુ કહેવાય ! નીચે પ્રયાણ કરવુ એ પણ ચાલવુ કહેવાય, સાધ્યના ઠેકાણા વગર દોડાદોડી કરવી, એ પણ ચાલવુ કહેવાય, વર્તુળમા દોડાદોડી કરીને હાલી ચાલીને ઘણા પરિશ્રમને પરિણામે પાછા ત્યા ને ત્યા જ આવવુ એ પણ ચાલવુ કહેવાય, અને સર્વ સબધ છોડી નિવૃત્તિનિવાસમા ગમન કરવુ એ પણ **ચાલવુ** કહેવાય આ ચાલનાની વાત તો બહુ જ વિચારવા લાયક છે આ રીતે જોતા તો આખી દુનિયા એક અથવા બીજા પ્રકારે ચાલ્યા જ કરે છે, ચેતનાલક્ષણમા જ ચાલવાનો ભાવ અતગર્ત હોય છે એમ દેખાયુ પછી તો નિગોદથી માડી સર્વ જીવોમા ચલનક્રિયા થતી દેખાઈ કોઈમા એક પ્રકાર, તો કોઈમા ચલનનો ઉપર જણાવેલો બીજો પ્રકાર, તો કોઈના અન્ય પ્રકાર, પણ ચલન તો સર્વત્ર નિયમસર જણાયુ ચકા હા ! ત્યારે આખુ જીવન ચલન પર જ રચાયેલુ છે અને જીવનવ્યવહાર પણ ચલન પર જ રચાયલો જણાય છે, તો પછી આપણે **શા માટે એમી રહેવુ ?** તે વખતે ચૌદ રાજલોક જાણે આગળ ચાલતા હોય, હલીચલી રહ્યા હોય, અને સર્જન દોડાદોડ વઈ રહેલી હોય-એનો ભાન થયો

પણ એ સર્વ **ચલનો** દેખાય છે તેમા ઠેકાણુ ક્યા

છે ? કેટલાક તો ખાલી દોડાદોડ કરે છે, કેટલાક દોડાદોડનો અર્થ પણ સમજતા નથી, કેટલાકની બુદ્ધિ ઘણી મર્યાદામા બધાઇ રહેલી દેખાય છે, કેટલાક ચાલવાની વાત પર વિચાર જ કરતા નથી, મારા સર્પની સાથે ઘસડાયા કરે છે અને અર્થ વગરના ઠેકાણા વગરના પછાડા મારે છે જેઓની વિચાર-શક્તિ ખીલેલી નથી એવા નીચેની હારમા રહેલા જીવનોના ચાલવામા તો ઘણાખરા ખોટા પછાડા દેખાયા પછી મનુષ્ય-જીવન પર લક્ષ્ય ગયુ, ત્યા કોઈ કોઈ જગ્યાએ સરખાઈ દેખાણી; ઘણાખરા મનુષ્યો તો જીવનકલહમા સબડાતા જણાયા, સવારથી સાજ સુધી શારીરિક કે માનસિક મજૂરી કરી ઈદ્રિયના ભોગો ભોગવવામા આસક્ત થયેલા અને ધન એકઠુ કરી ઘરબાર ચણાવવામા, નકામી દેશ, રાજ્ય, સ્ત્રી, કે ભોજનની વાતો કરવામા, નાટક, ચેટક, સિનેમા જોવામા અથવા વ્યાપાર કરવામા, નોકરી કરવામા, ખાવાપીવામા, ઇર્ષ્યા કલહ કકાસ કરવામા, એકબીજાનો ટાટો પીસવાના કામમા ચલન કરી રહ્યા હોય એમ દેખાયુ, પોતાને નાના નાના સર્કલ (વર્તુળ) ના અગત્યના અગભૂત માની તેના માની લીધેલા સભ્ય વહારને અનુરૂપ જીવન કરી તેમા માનપ્રતિષ્ઠા મેળવવાના ખ્યાલમા પ્રયાસ કરતા જણાયા, થોડાક મનુષ્યો પ્રમાણિક જીવન ગાળી વ્યાવહારિક નજરે થોડી કમાણી કરી જીવન કે વ્યવહાર સારુ ચલન કરતા જણાયા અને તેથી પણ થોડા મનુષ્યો અતિમ સાધ્ય લક્ષ્યમા રાખી આત્મોન્નતિ કરવાના સ્પષ્ટ અસ્પષ્ટ ખ્યાલથી ચલન કરતા જણાયા.

એક વળી ઘણી નવાઇ જેવી બાબત જોવામા આવી ચલનને બોજારૂપ ગણી તેને તુચ્છકારતા, તેના સબધમાં નહિ

જતા એવા છેલ્લા વર્ગના લક્ષ્યવાળા પુરુષો ચલન તો આખો વખત કરતા, પણ જનસમાજના ચાલુ ચલનો કરતા તેઓના **ચલનોનો પ્રકાર જૂદો** પડતો હતો તેઓ લોકરજન કે લોકપ્રેમ મેળવવાની ઇચ્છા ન કરતા માત્ર પોતાના હૃદય તરફ અને ઉપર આવેલી નિર્વૃતિ નગરી તરફ જ ધ્યાન આપતા હતા તેઓના ચલનો તરફ મનુષ્યો મનમા હસતા, તેમને 'વેદીઆ' કહી તિરસ્કારતા, તેમને 'બાવરા' કહી પજવતા, તેમને જગદ્વ્યવહારને માટે 'અયોગ્ય' ગણતા, તેમને કેટલીક વાર 'મૂર્ખ' પણ કહી નાખતા આવા મનુષ્યો બીજા મનુષ્યોના વખાણ કે માનની અપેક્ષા વગર પોતાના ચલનો ચાલુ રાખતા અને જગતની હામી કર્યા વગર મનમા સમજતા કે બીચારા ઠેકાણા વગરની દોડાદોડ કરનાર આ 'અંધ' મનુષ્યોની હાર ચાલી રહી છે, તેઓના શા હાલહવાલ થશે? કોઈ વાર પ્રસગ જોઈ જીવનવ્યવહારના સાચા સૂત્રો બોલી જતા, કોઈ યોગ્ય અધિકારીને સત્ય સ્વરૂપ સમજાવતા અને કોઇ વાર આતરધ્વનિમા આલાપ કરી જતા, પણ એકદરે પોતાના મતવ્યમા મસ્ત રહી ચલન ચાલુ રાખતા આ **વર્ગની સખ્યા ઘણી ઓછી** હતી અને જો કે મનુષ્યો તેમની હાસી કરતા, છતા કેટલાક મનુષ્યો તેમના ચલનો માટે અદરખાનેથી માન પણ ધરાવતા હતા.

આવી રીતે એક યા બીજા પ્રકારે ચલન આખા વિશ્વમા ચાલી રહેલુ જણાયુ પૃથક્કરણ કરીને આ સર્વ વિચારો લખતા તો ઘણો વખત લાગે કે પણ આટલુ દૃશ્ય હૃદયચક્ષુ સન્મુખ પાચ-પદર સેકન્ડમા થઈ ગયુ, આખા વિશ્વનાં ચલનો અનુભવાઇ ગયા અને અતરાત્મામા મન સ્થિર થયુ

"તારુ કેમા ગોવના"[*] ઘણી ભારે વાત થઈ ગઈ અંતરાત્માએ ચલનો જોઈ લીધા, ચલન એ ચેતનનો સ્વભાવ લાગ્યો, ચલન એ જીવનક્રમ લાગ્યો, એની અત્યાજ્ય જરૂરીઆત સમજાણી ટૂંકામા, ચલન અનિવાર્ય જણાયા, એટલો નિર્ણય થતાં જ એ ભાવને પકડી લેવાની અને પકડીને એને લાભમા ફેરવી નાખવાની આવશ્યકતા લાગી ઘણા ચલનો નકામા જણાયા, સાચ વગરના જણાયા અને પ્રગતિને બદલે પશ્ચાદગતિ કરાવનારા જણાયા, કેટલાક ત્યા ને ત્યા લઈ આવનાર જણાયા અને કેટલાક પ્રમાદ અને સાંસારિક ભાવની અસરથી મંદ થઈ જતા જણાયા એ ચલનો પર 'બ્રેક' ચડેલી જણાઈ એક તો ચલનોમા ઘણી વાર સાધ્ય ન મળે અને વળી તેમા વિષયપિપાસા, ધનસંગ્રહેચ્છા, માનપ્રતિષ્ઠા ભાવના, ભોગાભિલાષ, રાગદ્વેષપરિણતિ, પૌદ્ગલિક સુખમગ્નતા વિગેરે 'બ્રેકો' જણાઈ એટલે ચલનોને વધારે બારિકીથી તપાસવાની ઇચ્છા થઈ, તો વળી એ ચલનો સામે સખત પ્રહાર કરી રહેલી સાત સ્ત્રીઓ પિશાચીણીઓનો આકાર લઈ ઊભેલી નેત્રમા આવી એ સાત* સ્ત્રીઓને વધારે સારી રીતે ઓળખતા તેઓ ચલનો પર નીચે પ્રમાણે અસર કરનારી જણાઈ

(૧) જરા-વૃદ્ધાવસ્થા-ચલનોને મંદ કરનારી, શરીરને શિથિલ કરનારી, બાલને ધોળા કરનારી, બાલને ધોળા કરનારી માથામા ટાલ પાડનારી, અવયવોને નરમ કરનારી, ચામડીમા વળીઆ પાડનારી, ટાંકને કંપ કરાવનારી, બુદ્ધિને નરમ

* આ સાત સ્ત્રીઓનું અદ્ભુત વર્ણન ઉપમિતિ ભવપ્રપંચ કથાના ચોથા પ્રસ્તાવમા છે. સા. ()

પાડનારી, અધપણુ ને બહેરાપણુ લાવનારી, દાતને દૂર કરનારી, ચૌવનને નાશ કરનારી, સ્રીપુત્રોથી પણ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરાવનારી, મુખમાથી લાળ પડાવનારી આ જરા ચલનો પર જબરી અસર કરે છે

(૨) રૂજા—વ્યાધિઓ આનાથી શરીરને મદવાડ આવે છે હેડકી, ભમરી, હરસ, ગુલ્મ, શૂળ, તાવ, સન્નિપાત, ખસ, કોઢ, ભગદર, અરુચિ, જળોદર, ક્ષય, અતિસાર વગેરે અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ લાવીને એ ચલનોમા મોટા ફેરફાર કરી નાખે છે, પ્રકૃતિમા વિકાર કરાવી નાખે છે, શાત મગજને અસ્વસ્થ બનાવી દે છે, દયા ઉપજાવે તેવા બૂમબરાડા પડાવે છે, આખમાથી આસુ પડાવે છે, પથારીમા આમતેમ પછાડા મરાવે છે અને મનુષ્યશરીરમા નારકીના દુ ખો અનુભવાવે છે

(૩) મૃતિ—મરણુ મોટા મોટા ચક્રવર્તીને પણ પોતાના બાહુમા પકડનાર, ગૃહસ્થ કે ગરીબ, વૃદ્ધ કે તરુણ, બળવાન કે નિર્બળ, ધીર કે વીર, મૂર્ખ કે વિદ્વાન્—કોઈને પણ એ છોડતી નથી, સર્વ ચાલુ ચલનોને અટકાવી દે છે, શરીરને દુર્ગંધમય અને કાષ્ઠ જેવુ ચેતના વગરનુ બનાવી મૂકે છે, નામમાત્રથી મોટા દેવેન્દ્રને પણ ડરાવે છે, દીર્ઘ નિદ્રાનુ ભાન કરાવે છે, ધન, ઘર, સ્રી સાથે વિયોગ કરાવે છે, ચલન અમુક વખત માટે તદ્દન બધ કરાવી દે છે અને પ્રાણીને ઉપાડીને અન્યત્ર ફેકી દે છે, જ્યા તેના સગાઓ તેને ઓળખતા નથી, ધન અને ઘરબાર પરનો તેનો હકક ઊઠી જાય છે અને તેને મનમા મહાત્રાસ થાય છે

(૪) ખલતા—લુચ્ચાઇ, શઠતા, પૈશુન્ય (ચાડી), મિત્રદ્રોહ, કૃતઘ્નતા, નિર્લજ્જતા, મદ, મત્સર, મર્મોદ્‌ઘાટન

પરપીડન, ઈર્ષ્યા–એ સર્વનો સમાવેશ આ **ખલતામા** થાય છે એ મનુષ્યોના ચલનો તદ્દન વિચિત્ર પ્રકારના અને અત્યત ખોટે માર્ગે જનાર કરી મૂકે છે પ્રાણીને લાગે છે કે એ ચાલે છે, ગતિ કરે છે, પણ ખલતા સાથે હોય ત્યારે તે ઊલટી જ ગતિ કરે છે મનમા વિચાર જુદા, ભાષણ બીજા પ્રકારનુ અને વર્તન તેથી પણ વિપરીત–એવી મન, વચન કાયાની વિરૂપતા આ ખલતા કરે છે અને ચલ રમા વક્રતા આણે છે

(૫) **કુરૂપતા**—કદરૂપાપણુ, લગડાપણુ, કાણુપણુ, ઠુબડાપણુ, ઠુઠાપણુ, ખુધાપણુ વિગેરે દૃષ્ટિને પણ ઉદ્વેગ કરે તેવા પૂર્વ પાપના પરિણામો આ કુરૂપતા લાવે છે, ખરાબ આહારવિહારને પરિણામે એ વધારે અસર નીપજાવે છે અને પ્રાણીને અન્યની સોબતને પણ અયોગ્ય બનાવે છે એકદરે શરીરની વક્રતા નિર્ગુણપણુ સાથે લાવે છે સાધારણ રીતે નિર્મળ આકૃતિમા જ સુદર ગુણો હોય છે કુરૂપતાગાના ચલનો બહુધા ઘણા ખરાબ હોય છે

(૬) **દરિદ્રતા**—દળદર જળથી, આગથી, લૂટથી, ચોરીથી, રાજ્યથી, મદ્યથી, જુગારથી, સટ્ટાથી, વેશ્યાથી, વ્યસનથી, વનહાનિ થવી એ દળદર—દ્રારિદ્રય છે ખરાબ આશાના પાસમા બધાયેલો પ્રાણી અનેક ચલનો કરે છે, પણ ફળ કાઈ મળતુ નથી અને અનેક રીતે ધન ખોઈ બેસે છે એ દળદરથી દીનતા આવે છે, મન ટુકુ થઇ જાય છે, જ્યા ત્યા ધનની માગણી કરવી પડે છે, ભૂખના પછાડા દેખાય છે અને ચલનોમા મહાવિકાર થઇ જાય છે

(૭) **દુર્ભગતા**—દુભાગ્ય. તેથી લોકમા લઘુતા થાય છે, ચિત્તમા દુ ખ થાય છે, વચન કોઇને ગમતુ નથી,

કાર્યો કોઇને રુચતા નથી, એના તરફ કોઇ માનની નજરે જોતુ નથી, એના ઘરમા પણ એનુ માન રહેતુ નથી, એના ભાઈઓ ને સબધીઓ પણ એની સાથે ભાષણ કરતા નથી

ચલનો ઉપર આની રીતે અનેક પ્રકારના આઘાતો પડે છે, અનેક એને અટકાવનાર છે, અનેક એની દિશા ફેરવી નાખનાર છે, અનેક એને વક્ર કરી નાખનાર છે, અનેક એને ઢગધડા વગરના બનાવી દેનાર છે, અનેક એનો માર્ગ લાબો કરી નાખનાર છે, અનેક એને સાધ્યથી તદ્દન જૂદી જ દિશાએ લઇ જનાર છે, અનેક માર્ગમા વિઘ્ન અને અગવડો ઊભી કરનાર છે આથી ચલનો થાય તેમાં પણ ઘણો વિચાર કરવા જેવો છે ચાલવા માડ્યા એથી સાધ્ય સિદ્ધ થતુ નથી, ચાલવાની સાથે સાધ્યને ઓળખવુ જોઇએ, એના માર્ગ સમજવા જોઇએ, એને સમજીને શોધવા જોઇએ, એ માર્ગે આડાઅવળા રસ્તાઓ આવે તેથી સાવચેત રહેવુ જોઇએ અને સાધ્યને નિરતર લક્ષ્યમા રાખવુ જોઇએ

પણ એક વાત તો ચોક્કસ છે કે સૂઇ તો ન જ રહેવુ, ચાલવુ તો જરૂરનું છે, ચાલવુ એ ધર્મ છે અને ચાલ્યા વગર માર્ગે આગળ વધાય તેમ નથી આ લોકો સૂઇ રહ્યા છે તે તો ભૂલ જ જણાય છે આ સામે સમેતશિખરનો મહાન પર્વત છે, તેની ડાબી બાજુમા શ્રી પાર્શ્વનાથનુ શિખર જણાય છે, તે અત્યારે આપણું સાધ્ય છે, તો હવે અહીં સૂઈ રહેવું અયોગ્ય છે આપણા સાધ્યને પહોચવા આપણે ચાલવું જ જોઇએ આપણે વળી સૂવાની વાત કેવી?

અહીં વીરપ્રભુને સર્વ સાક્ષાત્કાર થયો હશે ત્યારે કેવી જ્યોતિ જાગૃત થઇ હશે! એ પરમાત્માના ચલનો સામે

નજર રાખી, કુદરતની હરિયાળી અને વનરાજીનો વિકાસ હૃદયપટ પર રાખી, આપણુ સાધ્ય છે તે તરફ જલ્દી જવુ જોઇએ શ્રી પાર્શ્વનાથ પરમાત્માના સાધ્ય સ્થાનકે પહોંચી ત્યાથી જે સાધ્ય માટે તેઓ ચલન કરી ગયા તે સ્થાનનો વિચાર કરશુ, તેમના વચનો સમજશુ, તે પથ નીહાળશુ, તે માર્ગે ગમન કરશુ હાલ તો એક જ સાધ્ય કે ગમે તેમ કરીને એ દૂરના ગગનચુમ્બિત શિખરે પહોચવુ

યાત્રાળુઓ, સહચારીઓ જાગતા ગયા, ગાન આગળ વધતુ ગયું માતા પુત્રને ધવરાવે છે, લોકોની હારો નદીકાંઠે મુખ ધૂવે છે, કમળમાથી સુગંધી છૂટે છે, ગોવાળના બાળકો માખણુ વલોવે છે, વિગેરે ગાનના શબ્દો માનસચિત્ર કલ્પતા હતા, ત્યા આ સમયસૂચક શબ્દો બોલાયા.

તજ પરમાદ જાગ,
તુ ભી તેરે કાજ લાગ !

અહાહા ! શી મજાની વાત કરી ! પ્રમાદ ત્યાગ, જાગૃત થા અને તારી ફરજ બજાવ. ફરજ શી ? કોના તરફ ? કેવી રીતે બજાવાય ? એ પર હજુ ખ્યાલ કરાય ત્યા તો પાછો 'ચલના જરૂર' નો લય દશ વીશ વાર સભળાયો. યાત્રાળુઓ, સહચારીઓ જાગવા લાગ્યા, ચાલવાની તૈયારી થવા લાગી, સર્વે નદીકાંઠે આવી વીરને સ્મરવા લાગ્યા, સામેના ગિરિશિખરને નમવા લાગ્યા અને કૈવલ્ય અને સિદ્ધ દશા વચ્ચે ડોલવા લાગ્યા. કાઇક સાક્ષાત્કાર થયો, કાઇક ચમત્કાર જણાયો, જીવનના ઉચ્ચ પ્રદેશોની ઝાખી થઇ, સ્થૂળ જીવન કરતા વિશિષ્ટ ચારિત્રયુક્ત જીવનની ઊડી ચાવીઓ ફરતી જણાઇ, હૃદયવીણાના તારો પર ઝણઝણાટી થતી લાગી,

સર્વત્ર શાંતિમાં નદીના પાણીના ખળખળાટની અંતરમાં દેવ-મહોત્સવ, ઈંદ્રની સ્તુતિ, સમવસરણની રચના જણાયાં એ સર્વ અખંડ શાંતિમાં સામેથી એક સન્યાસીનો અવાજ આવ્યો એને આખા જીવનનો એક જ સંદેશો જગતને કહેવાનો હતો અને તે વારંવાર બોલતો હતો લોકો સાંભળે છે કે હસે છે તેની દરકાર વગર તે પોતાનો રહસ્યમય સંદેશો કહેતો હતો અમે સાંભળ્યું, તે બોલ્યો –

ભૂલ મત જાના, વિસર મત જાના,
ઘડીઘડીકા પલપલકા–લેખા લીયા જાયગા.

બે, ચાર, પાંચ વાર આ સંદેશો સાંભળ્યો, વિચાર થયો, અંદર નજર ગઈ લેખા કોણ લેશે? કોણ દેશે? લેનાર દેનારનો અભેદ જણાયો પણ **ઘડીઘડીનો જવાબ આપવો અને લેવો પડશે** એમ જણાયું, ચલન કરવાની સાથે હિસાબ રાખવાની જરૂર જણાઈ ત્યાં તો યાત્રાળુઓનો નાદ થયો 'શ્રી મહાવીર સ્વામીની જય'–એ અવાજ સાથે પ્રયાણ આદર્યું, નિર્મળ જળ, પ્રભાતનો સૂર્યોદય અને શાંત વાતાવરણને છોડી બાંધેલ સડક પર આગળ ચલન કર્યું, આખો વખત 'ચલના જરૂર જાકું, તાકું કૈસા સોવના' નો લય મન પર આવ્યા કર્યો અને તેની સાથે સાથ જ 'ભૂલ મત જાના' વાળો આખો સંદેશ કર્ણ પર અવાજ કરવા લાગ્યો અમે આગળ વધ્યા, આખે રસ્તે **ચલન ને લેખા** પર વિવેચન સહચારીમાં થયું તે વળી કોઈ અન્ય પ્રસંગે ચીતરશું જીવનની આ ક્ષણ હજુ સુધી ભૂલી શકાણી નથી, ભૂલાય તેવી નથી, ભૂલતાં નથી, ભૂલવાની ભાવના પણ નથી

જૈ ધ પ્ર પુ ૩૫ અં ૧ } સં. ૧૯૭૫
પૃ ૨૦

મળેલી ગુમાવેલી તક

[૭]

વાર અનતી ચૂકીયા ચેતન,
ઈણ અવસર મત ચૂકે

શ્રી ચિદાનદજી

સુદર ભાવના ભાવતી વખત તુ અનેકવાર ફરિયાદ કરે છે કે-'તારી સાધ્ય દૃષ્ટિ તો ઘણી ઊચી છે, પણ તારી ભાવનાને અમલમા મૂકવાની તને તક મળતી નથી, તારે ઘણુ ઊંચે ઊડ્ડયન કરવુ છે, પણ તારા સયોગો તને તેમ કરવા દેતા નથી' તારી ધન સબધી સ્થિતિ સરખાઈવાળી નથી એમ તને લાગે છે, તારા સબધીઓ બરાબર રીતે જીવનમા સ્થિત થયેલા તને લાગતા નથી, તારે માથે પુત્રપુત્ર્યાદિની જવાબદારી રહેતી હોય એવુ તને લાગે છે, તારે જીવનકલહમા હજુ ઘણુ કરવાનુ બાકી રહી ગયુ છે એમ તને લાગે છે, તારે માથે નાની મોટી રકમનુ દેવુ હોય તે તને સાલ્યા કરે છે, તારા આજુબાજુના પાડોશીઓની સરખામણીમા વ્યવહારમા કે સપત્તિમા, એશઆરામના કે હવેલી બગિચામા તુ ઘણો પછાત પડી ગયો હોય એમ હરીફાઈમા તને લાગે છે—આવા આવા અનેક કારણે તુ માની લે છે કે—'તારી ભાવના તો ઘણી વિશાળ છે, ઉદાત્ત છે, મહાન છે, ભવ્ય છે, પણ તારી અનુકૂળતાઓ ઓછી હોઇને તને તારી ભાવનાઓ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા દેતી નથી, તને પૂરતી તક મળતી નથી, તેથી જ તુ સસારમા સબડ્યા કરે છે, નહિ તો તુ સસારથી ઉપર જઇ અત્યારસુધીમા ક્યારનોય આત્મોન્નતિ સાધી શક્યો

હોત’–આવા આવા વિચારો તને શાંત રીતે આત્માવલોકન કરતા કોઇ કોઇ વખત આવી જાય છે, આત્મચિંતવન કરવાની કોઈ સુખી ક્ષણે તુ આવો ભાવ અનુભવે છે અને પછી ભાવનાની વિશિષ્ટતામા કાંઇ પણ વ્યવહારુ પગલુ પ્રગતિને માર્ગે ભર્યા વગર તારી **ભાવના ભાવનાસૃષ્ટિમા જ પર્યવસાન પામે છે;** અને સારા વિચાર કર્યા, એટલો આત્મસંતોષ લેવા સાથે તુ આખરે **હતો ત્યાનો ત્યા** જ રહે છે

પણ આવા **આત્મસંતોષમા** કંઇક **આત્મવંચના** છે એવો કદી વિચાર આવ્યો છે ? એમા આત્મનિર્બળતા છે એવો ખ્યાલ આવ્યો છે ? એમા આત્મદશાની સ્પષ્ટ અવનતિ છે એવો નિર્ણય કરવા સુધી વિચારણા લંબાઇ છે ? ન લંબાણી હોય તો તેના કારણો બરાબર વિચારી લે અને પછી જો કે તારી વિચારણાને અનુરૂપ તારી કાર્ય-રેખા જરા પણ છે ? અથવા વિશિષ્ટ અવદાત સ્થિતિએ પહોચવાની તારી વિશુદ્ધ ભાવના છે કે માત્ર મન મનાવવાનું ખાલી ધાંધલ છે ?

તુ તારી **જીવનદશા બરાબર જોઈ જા** તારી આટલી વયમા તને કેવા કેવા અનુભવો થયા તેનો આખો ઇતિહાસ અવલોકી જા તારી બાળવયથી અત્યાર સુધીમા તને **પ્રગતિ** કરવાના કેટલા **પ્રસંગો** મળ્યા અને તે દરેક તે કેવા ખોટા બ્હાના નીચે ગોટા વાળીને ગુમાવ્યા તે ગણી જા તે વ્યાપારમા પૈસા ખોયા હશે ત્યારે જરૂર ધનની અસ્થિરતા લાગી હશે, અને હવે (ત્યાર) પછી ધન પર કદી વિશ્વાસ કરવો નહિ એવા વિચારો આવ્યા હશે, પણ પછી એવા વિચારનુ પરિણામ શુ ? તારા નજીકના સગા

કે પ્રેમી મિત્રના મરણપ્રસંગે તને જીવનની અસ્થિરતા સમજાણી હશે અને પછી આ સંસારનો વિશ્વાસ ન કરતા તેનાથી આગળ વધવા, તેનાથી દૂર જવા વિચાર થયો હશે, પણ પછી શું ? તારા ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ રાખનાર ઘરરખુ વ્યવહારદક્ષ પત્નીનું મરણ થતા તે કેટલાક દિવસ ભાવના ભાવી હશે કે 'હવે પરણવુ નહિ અને આ સંસારનુ ખરુ કારણ સ્ત્રી છે તેનો પ્રસંગ દૂર થતા હવે આત્મોન્નતિ થાય તેવુ જીવન ગાળવુ ' આવા આવા મોહના આવિર્ભાવથી થયેલા વિચારોનો તે અમલ કર્યો કે પાછો થોડા દિવસમા 'પરણી બેઠો અને એવા જ મોહથી સંસાર ચલાવ્યો ? ધર્મના વ્યાખ્યાન ચાલતા હોય ત્યારે તારી વિચારસરણી ક્યા દોડે છે ? કેવી ભાવનાસૃષ્ટિ હૃદયસન્મુખ રચે છે ? અને પાછો તારી દુકાને કે ઓફીસે જાય છે ત્યા તારા શા વ્યવહારો ચાલે છે ? તું સુંદર પુસ્તકો વાચે છે કે સ્વાધ્યાય કરે છે ત્યારે કેવી વિચારસૃષ્ટિ ઘડે છે ? અને પાછો વ્યવહારમા જોડાતા તારા વર્તનના કેવા ઢંગધડા હોય છે ? તારા શરીરે જરા આકરો વ્યાધિ થયો હોય, વૈદ્ય કે ડોકટર એ વ્યાધિના સંબંધમા ગંભીર મુખમુદ્રાથી વાતો કરતા હોય, તારા સગા સંબંધીઓ તારી પાસે આવી વારંવાર તારી તબીયતના સમાચાર ચિંતાપૂર્વક પૂછતા હોય, ત્યારે તું તારા મનમા તારા માની લીધેલા વ્યવહારને અંગે કેવા વિચાર કરે છે અને એ વ્યાધિમાથી દૈવયોગે મુક્તિ મળે તો પોતે શું શું કરશે તેના કેવા સુંદર ઘાટ ઘડે છે અને પાછો સાજો થતા એ સર્વ વિચારો-નિર્ણયો કેટલી સગવડ પડતી રીતે તું વીસરી જાય છે ?

તું નોકર હો તો તારા શેઠ ઠપકો આપે ત્યારે તને કેવુ લાગે છે ? તું શરીરે ખોડવાળો હો તો તારી ખોડા સબંધી ખ્યાલ આવે ત્યારે તને મગજ પર કેવો વિરક્ત ભાવ આવે છે ? તુ સ્ત્રી હો તો નિર્માલ્ય વેધવચકાના પ્રસગો પર કેવો વિરક્ત ભાવ આવે છે ? તને તેવા વાતાવરણમા રહેવુ પડતુ હોવાથી કેવુ દુખ થાય છે ? તારા પિતાના અઘટતા વર્તન અથવા આધિપત્યના ખ્યાલો તને કેટલુ દુખ આપે છે ? આવી તો હજારો વાતો કરી શકાય. તુ તારુ પોતાનુ જીવન તપાસી જા અને પ્રત્યેક બનાવ પર વધારે ઊડા ઊતરી તેનુ ગભીરતાપૂર્વક અવલોકન કરી જા તેથી તને જણાશે કે, 'તને અનેક તકો મળી છે, તને ઘણા પ્રસગો મળ્યા છે, તને બહુ કારણો પ્રાપ્ત થયા છે, પણ **પ્રત્યેક વખતે તે ગોટા વાળ્યા છે, તારા મનને મનાવી લીધુ છે અને ખાલી ભાવના ભાવી છે.**

તારા મિત્રની પત્ની ગુજરી ગઈ તે પ્રસગ યાદ કર તે વખતે તારા મિત્રની ભાવના કેટલી ઉદાત્ત હતી ? તેણે એક વખત ભાવનાના ઉદ્રેકમા ત્યા સુધી કહી દીધેલુ તને યાદ છે કે—'ચાલો, હવે જજાળ ગઈ ! બાકીનુ જીવન શાતિથી ગાળશુ અને આત્માની પ્રગતિ કરશુ ' તેની આવી સુદર દેખાતી ભાવના કેટલા વખત ટકી ? તેના બીજા મિત્રો આવ્યા, તેના વડીલો આવ્યા અને તેને જરા વ્યવહારમા બને છે તેમ કહ્યુ કે-' ભાઈ ! કાઈ સ્ત્રી વગર ચાલે ? તમારે નાના છોકરા છે, ઘરમા વડિલ સ્ત્રીવર્ગમા કોઈ નથી અને તમને ઘડપણમા હાકશે કોણ ? અને તમારી ચાકરી કોણ કરશે ?'

પરણુવા જેવડી વયના છોકરા હતા, પોતાની પુખ્ત વય હતી, છતા આખરે તેાે ગોટા વાળ્યા તે નાની ઢીંગલી લઇ આવ્યો અને હવે સમારમા રમ લે છે અને હેરાન થાય છે આવી રીતે મળેની તક ગુમાવવા માટે પશ્ચાત્તાપનો કાઇ અર્થ છે?

તારા એક બીજા મિત્રને લાખો રૂપિયા દૈવયોગે સાપડી ગયા તુ તેની પાસે એક સુવ્યવસ્થિત સસ્થા માટે પૈસા લેવા ગયો તેણુે તને કહ્યુ કે—‘આવતી સાલમા આપીશ’ તે વખત તેની પાસે તેની જરૂરિયાત કરતા હજાર ગણુા વધારે પૈસા હતા, તારી માગણીવાળી સસ્થા માટે તેને માન હતુ, તેનો વ્યાપાર અસ્થિરતાથી ભરપૂર હતો, તેણુે નોકર તરીકે જીવન શરૂ કરેલ અને કરોડો રૂપિયા મેળવ્યા હતા, તે તેને સસ્થાની જરૂરિયાત અને ઉપયોગિતા બતાવી, અને તે સર્વ તેણુે સ્વીકારી, છતા તને કાઇ આપ્યુ નહિ. બીજે મહિને પવન ઉલટો વાયો, બજાર ફરી ગઇ, કરોડમાથી મોટી રકમ ચાની ગઈ, હવે તે વખતે તને સારી રકમ ન આપવા માટે તે તારો મિત્ર પશ્ચાત્તાપ કરે છે એનો કાઇ અર્થ છે? એ વિચારમા તને કાઇ યોગ્યતા લાગે છે? મળેલી તક ગુમાવ્યા પછી પશ્ચાત્તાપ કરવો અને ઉપરની બુદ્દીકોટાની ભાવના ભાવ્યા કરવી અને હે ચેતન! એવી વાતો કરવી, એમા કાઇ ખરો માલ છે? એમા આત્મદૃષ્ટિની કાઇ સાચી કિંમત છે?

તુ બીજી બાજુએ તપાસ કર એમા ઘણુ આત્મમન છે બુદ્દીકોટાની ભાવના તે સાભળી હશે. તદ્દન સાદા માણુસો રાત્રે દેરાસરની બાજુની અગાશીમા બેસી

'ચાલો આપણે સિદ્ધાચળ જઇએ, મોટો સઘ કાઢીએ, હજારો માણસોનુ સ્વામીવાત્સલ્ય કરીએ,' આવી આવી ભાવના ભાવતા હતા, અદરથી તદ્દન પોલા હતા, કોરા ધાકકોર હતા, માત્ર વાતો કરનારા જ હતા અને કોઇના દિલમા એક અશ પણ કર્તવ્યપ્રેરણા હતી જ નહિ તેઓ અતરગથી એમ માનતા હતા કે—'પોતે કઇ કરી શકે કે નહિ તેની વાત જ નથી, માત્ર ભાવના ભાવીએ તો પણ ઘણ છે, ઘણુ છે' એવી રીતે વર્ષો સુધી દરરોજ ગત્રે આત્મવચના કરતા હતા આપણામાના ઘણાખરા એવુ વારવાર કરે છે અને ભાવના ભાવવામા જ ઇતિકર્તવ્યતા માને છે ખુદીકોટાનુ નામ કહેવત તરીકે ચાલુ થઇ ગયુ છે, પણ તુ પોતે અને તારા અમારા ઘણા ઓળખીતાઓ એ જ પ્રમાણે આત્મવચના કરે છે અને એવી ભાવના ભાવવામા જ મોજ લે છે ભાવનાની સર્વ બાબત તાત્કાલિક બની શકે કે અમલમા મૂકી શકાય તેવી હોતી નથી, પણ ભાવના કરનારે તે દિશાએ સચલન તો કરવુ જ જોઇએ, માત્ર બોલવાથી કે વિચારવાથી જ લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અને કશુ કર્તવ્ય કરવાની જરૂર નથી, એવો ખ્યાલ હોય તે ખરેખર આત્માને છેતરે છે તેટલો વખત મનને શુદ્ધ માર્ગે ચલાવ્યું એટલે મનથી બધાતા પાપો ઓછા થયા, એવુ માની, આત્મભાન વીસરે છે અને સસારમા વધારે ગૃદ્ધિ કરી ચીકાશપૂર્વક આકરા કર્મો બાધે છે

ત્યારે હવે શા વિચાર પર આવ્યો? તને આત્મોન્નતિ કરવાની તક મળી નથી એ મિથ્યા પ્રલાપ છે, ખોટી ફરિયાદ છે, નિર્જીવ બ્હાના છે, સાચુ આત્મવચન

છે અને તારી અતિ નિર્મળતા બનાવનારુ વાક્ય છે તને નાના મોટા અનેક પ્રસગો મળ્યા છે, તને પાર વગરની તકો પ્રાપ્ત થઈ છે, તને સેકડો વખત માર્ગદર્શન પણ થયુ છે, છતા તુ તેનો લાભ લઈ શક્યો નથી, તેનુ રહસ્ય સમજી શક્યો નથી, તેના ઊડાણુમા ઊતરી શક્યો નથી, અને તે રીતે અત્યારે ભાવના ભાવના તુ ખાલી આ સવચના જ કરે છે

તુ તારી **એકજ દિવસની કાર્યવિચારણા તપાસી** જા સવારથી સાજ સુધી અને છેવટે રાત્રિએ સૂતા વખત સુધી તને કેટલી તકો મળી છે ? અને તે દરેકને અગે તે કેટલો લાભ લીધો છે ? તે વિચારી જા પ્રથમ શરૂઆતમા તને એ કાર્યમા રસ નહી પડે, તકો મળી હતી અને તેને ગુમાવી હતી એમ પણ નહી જડી આવે, પણ તારે વધારે ઊડા ઊતરવુ પડશે અને જેમ જેમ તુ પૃથક્કરણ કરતો જઇશ, આત્મનિરીક્ષણ કરતો જઇશ, કાર્યનો સબધ અને તેને ઉત્પન્ન થવાના કારણોની શોધમા ઊડો ઊતરીશ, તારી વિચારસરણીનો પ્રવાહ કયા વિકારને અનુસરતો હતો તેના ગુણદોષની પરીક્ષા કરીશ, એટલે તને બહુ મોટો પ્રકાશ પ્રાપ્ત થશે, **તને લાગશે કે એક દિવસમા જ ઘણી તક ગુમાવી**, બહુ લાભ લેવાના આગળ વધવાના પ્રસગો જતા કર્યા, અને માત્ર મનને ગોટા વગાવ્યા સિવાય કાઈ પ્રગતિ કરી નહી

જો તુ એકાદ માસ કે વર્ષનુ સિહાવલોકન કરી જઇશ તો તો તને મોટી શરમ થાય એટલા પ્રસગો તુ જોઈ શકીશ માત્ર એ સર્વ બાબતમા શરત એ છે કે લૌકિપણાની

દૃષ્ટિએ તારા કાર્ય પર નિરીક્ષણ ન કરવુ, પણ તદ્દન એકાતમા-શુદ્ધ નિર્લેપ શીશી મૂકવી અને આતર અવલોકન કરવુ

ઘણી વખત તે જોયુ હશે કે તારા મિત્રો સો બસો રૂપિયા ખરચનાનો દાવો કરી પાચ સાત વાર તેનો લાભ લે છે અને વર્ષો સુધી રકમોને ચોપડામા જમે કરી રાખે છે; તે પોતે એક ઉપવાસ કર્યો હોય તો ઘણા માણસો જાણે, તેવી રીતે તું તેની વાત કરે છે, કેટલીક વાર ત્રણ ઉપવાસ કર્યા હોય તો જાણે તે વાતમા દમ નથી એવા શબ્દોમા વાત કરી તુ સાભળનાર પાસેથી માન ખાટવા સ્તુતિના શબ્દો સાભળવા ઇચ્છે છે તારા કર્તવ્યની પર્યાલોચના કરતી વખતે, આવા વિકારજન્ય પરિણામોને બાજુએ મૂકજે (તુ એકલો હો, શાતિમા હો, કોઇને તારી કીર્તિના ગઢમા પ્રવેશવાનો કે તોડી પાડવાનો પ્રસગ ન હોય, એવા શાત વાતાવરણમા તુ તારી ઉપર્યુક્ત વિચારણા કરી જોજે, એટલે તને જણાશે કે-તને-સેકડો હજારો તકો અત્યાર પહેલા મળેલી છે અને તે તે વિકારને વશ થઇને ગુમાવી છે.)

માનસિક વિકારોમા ખાસ કરીને કપાયો—ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ-એક અથવા જૂદા આકારમા મીઠા અથવા આકરા રૂપમા આવિર્ભાવ પામે છે તને ન સમજ પડે તેવી રીતે પણ ઘણી વાર તે ઘુસી જાય છે અને કેટલીક વાર બહુ સૂક્ષ્મ રીતે તને હેરાન કરે છે ખાસ કરીને સર્વથી વધારે આકરો વિકાર મોહનો છે, જેના સબધમા તારી સાથે કોઇ અન્ય પ્રસગે વાત કરશુ, પણ મારા કહેવાની મતલબ એ છે કે એવા કોઈ વિકારને એકાતમા સ્થાન ન મળે એવુ વાતાવરણ તુ ઊભુ કરજે, તારી-

જાતને છેતરવા પ્રયત્ન કરતો નહિ અને ખરી રીતે મૂકી તુ તારો જીવનક્રમ અવલોકી જજે, એટલે તને લાગશે કે-' તે ઘણી તકો ગુમાવી છે, બહુ ખોયુ છે, અને વિચાર કરવાથી તને બહુ ખેદ થાય તેવી પરિસ્થિતિ તે નીપજાવી છે '

પણ હવે એ ગયેલી વાતનું તું ક્યાસુધી ચિંતવન કરીશ ? તેવું ચિંતવન બિનજરૂરી છે એમ નથી જ્યાસુધી તને એમ લાગશે નહિ કે તે તકો ગુમાવી છે અને તદુપરાંત તે મજાની હતી, ત્યા સુધી તુ હજુ મળવાની તકને ઓળખી પણ શકીશ નહિ એટલે વસ્તુના જ્ઞાન માટે અને ભવિષ્યના લાભ માટે આટલી વિચારણા તારે **જરૂરી છે, બાકી ભૂતકાળની સ્ખલના પર હવે શોક કરવો તે નકામો છે** ત્યારે હવે ભવિષ્ય માટે તારો શો વિચાર છે ?

'વાર અનંતી ચૂકીઆ ચેતન ! ઇણ અવસર મત ચૂકો '— એમ **થી ચિદાનંદજી** મહારાજ ગાઇ ગયા છે ને તો આ ભવમા અનેક તકો ગુમાવી એટલું તે જોયું, કદાચ તું અત્યારે ન સ્વીકારતો હો તો બરાબર શાંત વાતાવરણમા વિચાર કરીશ ત્યારે તે વાત તું જોઇ શકીશ, પણ સદ્ગુરુ યોગી તો ગાઇ ગયા છે કે-' તને અનંતી વાર અપૂર્વ તકો મળી છે અને તે પ્રત્યેક વખત તુ ચૂક્યો છે, તે તકોનો તે લાભ લીધો નથી ' પ્રગતિ કરવાને બદલે કા તો હતો ત્યા ને ત્યા જ રહ્યો છે અથવા પાછો હઠ્યો છે તે અનેક વખત તીર્થંકર કે કેવળીની દેશનાઓ સાભળી હશે, તે અનેક વાર ધર્મગુરુના ઉપદેશનું શ્રવણ કર્યું હશે, તને અનેક વાર તારી જરૂરિયાતથી વધારે ધન સાપડ્યું હશે, અનેક પ્રસંગે બુદ્ધિબળમા તું તારા સહજનોથી આગળ વધતો થયો હોઇશ, અનેક વાર તને વગર

આગવડે ઉપકાર કરવાના કારણો પ્રાપ્ત થયા હશે, અનેક વાર તુ સમાજ, જ્ઞાતિ કે સસ્થાનો ઉપરી બન્યો હોઇશ, અનેક વાર મોટા જગલમા તારી પાસે કોઇએ અન્ન કે જળની માગણી કરી હશે, અનેક વાર તુ વર્તનમા મૂક્યા વગર સૂત્ર સિદ્ધાતનો અભ્યાસ કરી ગયો હોઇશ, તે મેરુ પર્વત જેવડો મોટો ઢગલો થાય તેટલા ઓઘાસુહપત્તિ કર્યા હશે અને છતા આમ કેમ? પણ હવે આવી અજાણની તે તને કેટલી વાત યાદ આપવી ? હવે તો **ભવિષ્યનો વિચાર કર.** હવેથી નિર્ણય કર કે-' આ વખતે તો પૂરતો લાભ લેવો છે, મળે તે તકનો જરૂર ઉપયોગ કરવો છે, જ્યારે જ્યારે પ્રગતિ કરવાના પ્રસગો પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જરૂર આગળ વધવુ છે અને અત્યાર સુધી જે અનેક વખત ભૂલો કરી છે તેનુ આ વખતે પુનરાવર્તન કરવુ નથી, તેવી ભૂલ વધારે વખત કરવી નથી અને મળતો લાભ ગુમાવવો નથી ' તારે આ અવસર ચૂકવો નહિ તારે વિચારવુ કે આવો વખત ફરી ફરીને મળનાર નથી તને અત્યારે ઘણા પ્રકારની અનુકૂળતા મળી છે તારા શરીરસ્વાસ્થ્ય કે ધનસપત્તિને અગે તુ ધારીશ તો સતોષ લઇ શકીશ બાકી તુ ઉપર ઉપર જોયા કરીશ તો તો તારા કોડ કોઈ કાળે પૂરાવાના નથી તારી પાસે લાખ હશે અને લાખોવાળા અન્યને તુ જોઇશ અને લાખો હશે તો કરોડોવાળાને જોઇશ એ રીતે તો **મનોરથભટ્ટની** ખાડ ભરાશે નહિ અને તારે આગળ વધવાના તો સ્વપ્ના જ થઇ પડશે

માટે હવે અવસર વર્તી લે, વર્તમાન સ્થિતિમા સતોષ રાખી લે, તક મળે તેનો લાભ લે, આત્મપ્રગતિ કરવી છે તે વિશાળ સાધ્ય લક્ષ્યમા **રાખ, લોકૈષણા**

છોડી દે, શુધ માર્ગનુ અન્વેષણ કર, ન મળ્યો હોય તો તપાસ કર, તેના સાધનો સમજી ધારી લે અને તે દિશાએ માર્ગ મુકરર કરી સાધનોનો મળે ત્યારે ઉપયોગ કર પછી એમા અમુક આવો ખ્યાલ કરશે કે તેવુ ધારશે તેવા નિર્માલ્ય વિચારો છોડી દે તારી ઉન્નતિનો માર્ગ તારે જ સાધવો છે, તારે જ શોધવો છે અને તારે જ તે માર્ગે ગમન કરવાનુ છે વાતો કરનારા, ઉપદેશ આપનારા કે ટીકા કરનારા તને આગળ ધપાવવાના નથી તારુ કલ્યાણ તારા પોતાના હાથમા છે, તારાથી જ થઇ શકે તેવુ છે, અને તેનો હાલ તુરતને માટે સરલ ઉપાય એક તો ચોક્કસ છે કે તને પ્રગતિ કરવાના જે જે પ્રસગો મળે તે તે સર્વનો તારે પૂરતો લાભ લેવો, નકામી નજીવી નાની નાની બાબતોમા ફસાઇ જવુ નહિ, જરા જેટલો લાભ મળે તેવુ કાંઈ દેખાય તો તેવી નાની બાબતોમા સન્તોષ માની લેવો નહિ અને મળતી દરેક તકનો પૂરતો લાભ લેવો

તને તકો હજુ પણ ઘણી મળશે, દરરોજ મળશે, દરેક મિનિટે મળશે, પ્રત્યેક પળે મળશે તેને તુ ઓળખી લેજે, તેને તુ તારા લાભમા ફેરવજે, તેને તુ તારી સેવિકા બનાવજે, તેને તુ તારા પોતાની ખાતર જ તારી માની લેજે, ત્યારપછી તારે કેવા માર્ગે આગળ વધવુ તે વળી અન્ય પ્રસગે આપણે એકાતના વિચારશુ ,

જૈ ધ પ્ર પુ ૪૧ }
પૃ ૧૭૪ } સ ૧૯૮૧

પરિણતિની નિર્મળતા

[૮]

આપણા જીવનનો મોટો ભાગ અવ્યવસ્થિત વિચાર કરવામા અને હેતુ કે પરિણામ વગરની પ્રવૃત્તિ કરવામા વ્યતીત થાય છે, એવુ આપણે આપણા પોતાના જીવન પર અવલોકન કરી જઇએ તો જરૂર જણાઇ આવે છે આપણા **મનોરાજ્યની દશા** બગબર જોઇએ તો તેમા ઠેકાણુ જણાશે નહિ જે વખતે એને શાત રાખવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ તે વખતે એ વધારે જોરમા આવી મોટા મોટા ઠેકડા મારે છે, જ્યારે એને એક દિશાએ સ્થિત કરવા ઇચ્છીએ છીએ ત્યારે એ તેથી ઊલટી દિશાએ ખેચાઇ જાય છે, જ્યારે અમુક વિષયનો વિચાર ન કરવા કે એ બાબતને તદ્દન **વિસરી જવા નિર્ણય કરીએ છીએ ત્યારે** એ વિષય કે બાબત **મન પર વારવાર આવે છે,** બેવડા કે ચારગણા જોરથી આવે છે અને એક કરતા વધારે વખત આવ્યા કરે છે

એવી માનસિક અવ્યવસ્થિત દશામા વિશેષ અગવડની વાત તો એ છે કે એ **(મન) સ્થાન કે સમયને પણ આધીન રહેતુ નથી** સાધારણ રીતે વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિમા સ્થાન સમય જોઇ શકાય છે દાખલા તરીકે સામાયિકના કાળમા આપણે કોઇને ક્રોધનુ વચન નથી કહેતા, સાવદ્ય આદેશ નથી આપતા કે હુકમ પણ નથી કરતા અને તેવે પ્રસગે કાયાની પ્રવૃત્તિ પણ સ્થિર રહી શકે છે, તેવી જ રીતે આપણે રાજસભામા કે કોર્ટમા, મેળાવડામા કે

જાહેર પ્રસગોમા વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ પર અકુશ રાખી શકીએ છીએ તેના કારણો શા છે તે અત્યારે વિચારવાનુ પ્રસ્તુત નથી, પણ એ બાબત એવી છે કે આપણે અમુક પ્રસગોમા સમાજના ચોક્કસ ધોરણને માન આપીને કે ધર્મના ફરમાનને તાબે થઈને વાચિક કે કાયિક પ્રવૃત્તિ પર અકુશ વધતે ઓછે અશે રાખી શકીએ છીએ પણ માનસિક પ્રવૃત્તિના સબધમા તેમ બનતુ નથી, બનાવવાનો જે કાઇ પ્રયત્ન કરવામા આવે છે તો તેમા સફળતા મળતી નથી અને ગમે તેવા પ્રસગોમા સર્વ સ્થળે અને સર્વ વખતે મન તો નિરકુશપણે ફર્યા જ કરે છે આપણી ઇચ્છા ન હોય તો પણ સામાયિક જેવા પવિત્ર કાળમા કે આવશ્યકને અગે કાઉસ્સગ્ગમા પણ એ તો યૂરોપ કે અમેરિકા સુધી પણ ભમી આવે છે પ્રસન્નચદ્ર રાજર્ષિને બન્યું હતુ તેમ એ કાઉસ્સગ્ગમુદ્રાએ રહેવા છતા અદર મોટુ ધમસાણ મચાવી મૂકે છે અને કઇ લાભ કે પ્રસગ ન હોવા છતા તદુલ મત્સ્યની માફક નિરર્થક પાપના ભારા બાધી લે છે

વાચિક અને કાયિક પ્રવૃત્તિ ઉપર તો કોઇ કોઇ વાર અકુશ લાવવાનુ બની શકે છે, પણ મન ઉપર બનવુ ઘણું મુશ્કેલ છે, લગભગ આપણા જેવા માટે અશક્ય જેવુ છે અને એ બાબતમા જેમ જેમ વધારે ઊડા ઊતરતા જઇએ છીએ તેમ તેમ મુશ્કેલીમા ચોક્કસ વધારો થતો જાય છે યોગમાર્ગમા પ્રવૃત્ત થયેલા મોટા મહાત્માઓ પણ એ **મનની દુરારાધ્યતા** સ્વીકારી ગયા છે અને એને અકુશમા લાવવાની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકી ગયા છે શ્રીમદ્ આન

દધનજી જેવા મહાન યોગી એને માટે ગાઈ ગયા છે કે

જેમ જેમ જતન કરીને રાખુ,
તેમ તેમ અળગુ ભાગે.

અને છેવટે – **મન સાધ્યુ તેણે સઘળુ સાધ્યુ**

આ બે મહાન સૂત્રોમા મન સબધી આખા વિજ્ઞાનનો સમાવેશ થતો લાગે છે એ ક્યા ક્યા, કેવી રીતે અને કેવા આકાશમા ઊડે છે, એને પકડવા જતા એ કેવુ વાકુ થઈ છટકી જાય છે, એ સર્વ વાત આવા પ્રખર યોગીએ કરી છે આટલી બધી મનની છટકવાની શક્તિ ચોકાશ સાથે સલગ્ન હોવાથી, એની સાધનામા સર્વ વાતની ઇતિકર્તવ્યતા મનાઈ છે અને તે તદ્દન યોગ્ય છે ત્યારે આપણે માટે તો બહુ મુશ્કેલ સવાલ ઉત્પન્ન થાય છે પકડવા ગયે એ મન છટકી જાય તેવુ છે, અને પકડવાના સ્ના લેતા એ ગમે ત્યા નાશી જાય તેવુ છે, એના પર નાખતા ધારેલા અકુશો એવડા જોરથી પ્રતિક્રિયા કરી સામો ધસારો કરે છે અને એની સાધના કર્યા વગર છૂટકો નથી–આવી અતિ ગૂચવણ ભરેલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે શારીરિક પ્રવૃત્તિમા અનેક લાલચો છે, વાચિકમા દમ દેવાના કે દામથી પ્રવૃત્તિ કરવાના પ્રસગો છે, છતા યોગ્ય અકુશો હોય તો તેમાથી ઉપર આવવાના અને તેના ઉપર સામાન્ય પ્રાપ્ત કરવાના પ્રસગો સુપ્રાપ્ય છે, પણ મન માટે તો ભારે અગવડભરેલી સ્થિતિ જણાય છે, અને આપણા અડગ નિશ્ચયોને એક પળ માત્રમા તોડી શકનાર તેમજ બેવડા સુખે નામ કરનાર મનના સબધમા રસ્તો કાટાની વધારે ગૂચવણ અવલોકન કરતા જણાય છે, અને એ સર્વ છતા સર્વભાવના કરવાના મહાન કાર્યમા એની સાધના કરવી અનિવાર્ય છે, તેથી

એ બાબતમા ઉપેક્ષા ગણી શકાય તેવુ પણ નથી ત્યારે એ અતિમુશ્કેલ અને સાથોસાથ અતિ આવશ્યક મનની સાધના કરવાનો કોઈ ધોરી માર્ગ–રાજમાર્ગ પ્રાપ્ય છે કે નહિ? તે પર આત્મદષ્ટિએ વિચારણા કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે અને છેવટે એવો કોઇ ધોરી માર્ગ ન મળે તો દિશાદર્શન થઈ શકે તેવુ કાઈ છે કે નહિ તે પર અવલોકન કરવાની બહુ જ જરૂર છે આત્મદષ્ટિએ વિચાર કરતા આ વિષયમા બહુ મુશ્કેલી જણાય છે જે કાર્ય કરવામા, જે સવાલનો નિર્ણય કરવામા, જે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવામા સિદ્ધ મુનિઓ થાકી ગયા, યોગીઓ મુઝાઈ ગયા, તેવા વિકટ પ્રશ્નમા આ વિચારણા પડી જાય છે

એક વાત એવી છે કે આપણા **જીવનનો ચોક્કસ પ્રકારનો** ઢોંગ હોય છે આપણી આત્મિક પ્રગતિ પ્રમાણે આપણા પ્રત્યેક કાર્યની દિશા બંધાય છે આપણે કોઈ ચોક્કસ પ્રાણીને પૂરતા પરિચયથી ઓળખતા હોઇએ તો અમુક સયોગોમા તે કેવી રીતે કાર્ય કરશે તે કહી શકાય છે દાખલા તરીકે અમુકને આપણે તદ્દન જૂઠુ બોલનાર તરીકે જાણતા હોઇએ, તો તેની પાસે ગમે તેવા ખોટા સોગન ખવરાવવાના પ્રસગે તે તેમ કરવા અમુક લાલચે વશ થશે એમ આપણે તેને માટે કહી શકીએ બીજી વ્યક્તિ પ્રમાણિક વ્યવહાર કરનાર હશે તો તેની પાસે ખોટી વાત કરવાની દરખાસ્ત મૂકવાની હિંમત પણ ચાલશે નહિ આવી રીતે દરેકના જીવનની અમુક રેખાઓ (Curves) પડે છે, અને તે રેખાચિત્ર પ્રમાણે તે ચાલે છે જે પ્રાણીનો રેખાક્રમ શુદ્ધ હોય છે તેનો વ્યવહાર શુદ્ધ રહે છે અને જેનો વાંકોચુકો હોય છે તે સીધો રસ્તો હોય તોપણ ઊંધટો અથવા આડાઅવળો ચાલે છે આનો દાખલો આપવો પ્રાસગિક લાગે છે

આ પૃષ્ઠની નીચેના ભાગમા છેલ્લી પક્તિની ડાબી બાજુ નીચે એક બિંદુ (Point) છે તે જુઓ નીચેની છ લાઈન મૂકી દઈને સાતમી લાઇનની જમણી બાજુએ બીજુ બિંદુ જુઓ હવે એ બિંદુઓ પર નજર સ્થિર કરો જેઓ સીધી લાઇનના માણસ હશે તેઓ ડાબેથી જમણા સીધા ચાલશે અને જરા પણ આડેઅવળે માર્ગે ઊતર્યા વગર નીચેની બીજી, ત્રીજી, ચોથી, પાચમી અને છઠ્ઠી પક્તિઓ કાપી, સાતમીને છેડે જમણી બાજુએ આવી અટકશે આ તદ્દન સરળ પ્રકૃતિના શાન્ત સમયજ્ઞ વિચારશીલ પ્રાણીનો માર્ગ સમજવો.

બાકીના બીજાના માર્ગોની વાત કરતા પાર આવે તેમ નથી ડાબા બિંદુથી જમણા બિંદુએ જવાનો સીધો માર્ગ આદરનારા જવલ્લે જ હોય છે કેટલાક આડાઅવળા ચાલે છે, જમણા બિંદુને પહોચતા સીધા રાજમાર્ગથી જરા ઊચા નીચા થતા જાય છે, તેમનો રેખામાર્ગનો આકાર ગોમૂત્ર સમાન થાય છે, કેટલાક તો સીધો માર્ગ મૂકી, ઉપર જઈ, આડા થઈ, ઘણો લાંબો ચકરાવો લઈ, જમણા બિંદુએ આવે છે, કેટલાક અનેક વળાણો લઈ, ઘણે ઊચે જઈ ઠેકાણે આવે છે આવુ પ્રત્યેક જીવનના મગધમા બને છે દરેકનો વિકાસ જેટલો હોય તેટલો તે સીધો-સરળ થાય છે, જેટલી વક્રતા હોય છે તેટલો તે આડોઅવળો ફરે છે

આ જીવનક્રમના વળાણોમા વર્ણું મહાન સત્ય છે બહુ અવલોકનથી એ સમજી શકાય તેવુ છે મુબઇ ગોડીજીના દેરાસરજીથી ભાયખાળાના દેરાસરજી જવાનુ સાધ્ય હોય તો સીધી સડકે ભીડી બજારને રસ્તે જનાર આ નિયમ પ્રમાણે બહુ ઓછા સમજવા, જ્યારે

કેટલાક નળળાજાને રસ્તે જાય છે, મોરબીવાળા ક્વીન્સ રોડ પર આવી, લેમીંગ્ટન રોડને રસ્તે થઈને જાય છે અને તદ્દન વિચિત્ર પ્રવૃત્તિવાળા રે વેમા બેસી, દાદર સુધી બી. બી. એન્ડ સી આઇ મા જઈ જી આઇ પી. મા ભાયખળે આવી લવલેનમા જાય છે દેખીતી રીતે આ વાતમા ઘણો વિરોધ લાગે છે, છતા જીવનક્રમ તપાસતા જણાશે કે જે સાધ્ય પ્રાપ્ય હોય અને જે માર્ગ સીધો-સરળ હોય તે લેનારા બહુ અલ્પ હોય છે, જ્યારે આડાઅવળા માર્ગો લેનાર બહુ વધારે હોય છે કેટલાકના જીવનના વળાણો તો એવા પડે છે કે એ સીધો રસ્તો દેખતા હોય તો પણ તેને છોડીને આડેઅવળે રસ્તે જ ચાલવું પસદ કરે છે, તેને સીધા માર્ગમા મજા જ આવતી નથી, આડેઅવળે રસ્તે જ તેમને જીવનના લ્હાવા દીસે છે

આ આખી હકીકત એક મહાન પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરે છે તે પર વિચારણા વારવાર કરવા યોગ્ય છે અને તે અત્ર આપણે કરશુ અત્યારે આ જીવનવળાણોના પ્રસગને મનની સાધનાના પ્રસગ સાથે જોડી દેવા પૂરતો જ ઉપયોગી ગણવાનો છે મન સાધનાની મુશ્કેલી ખરેખરી છે તે આપણે ઉપર જોયુ હવે તેની સાથે જો જીવનક્રમના વળાણોનો સબધ હોય તો જીવનક્રમ ફેરવવા સબધી વિચાર પ્રાપ્ત થાય છે

અને જીવનના વળાણોનો આધાર ખાસ કરીને મન ઉપર જ છે જેવો આપણો વિચારમાર્ગ તેવો આપણો જીવનક્રમ આપણા મનનુ વળણ સીધું અને સરળ હોય તો આપણા જીવનના વળાણો તદ્દન સીધા અથવા ઓછા અને આછા વળવાળા પડે તે તદ્દન ઉઘાડી હકીકત છે, એટલે માનસિક સાધનાની મહત્તા આથી વધારે સુસ્પષ્ટ

થઇ જેવુ આપણુ જીવન આપણુ મન ઘડે છે તેવુ જીવનક્રમનુ બધારણુ થાય છે, અને તેથી આપણા જીવનક્રમના વળાણો સીધા પડે તેનો ઉપાય ચિતવવાની ખાસ વધારે જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે અથવા આપણા જીવનના વળાણો સીધા થાય તેવા માર્ગો શોધી કાઢીએ તો તે આડકતરી રીતે મન સાધનાનુ કામ બરાબર કરે છે તેથી **આપણા વળાણો કેવી રીતે સીધા થાય** તે પ્રશ્ન પર આપણે આવી જઇએ છીએ પણુ આમા આપણા મૂળ પ્રશ્નમા જે ગૂચ ઉત્પન્ન થઈ તેનો કાઇ નીકાલ થયો નહિ આથી તો મનની આખા જીવન પર અસર છે અને એ જીવનક્રમ લગભગ મન પ્રમાણે જ મુકરર થાય છે એવો નિર્ણય થવાથી આપણા ગૂચમા વધારો થયો, મનની સાધનાની જરૂરિયાત વધારે ચોક્કસ જણાઈ, પણુ મુશ્કેલીનો અત આવ્યો નહિ જીવનક્રમ આખો સીધો સરળ કરવાનો એક ઉપાય જણાય છે અને જો કે તેમા મુશ્કેલી તો ઘણી છે, પણુ તે પ્રયાસથી મેળવી શકાય છે આપણી **પરિણુતિની નિર્મળતા ઉપર આપણો જીવનક્રમ બંધાય છે.** આપણે આપણું વાતાવરણુ એવુ બનાવી શકીએ છીએ કે જ્યારે પણુ ખોટો વિચાર કે લાલચ આવે ત્યારે આપણે તેની સામે પ્રચડ યુદ્ધ કરી શકીએ ગમે તેવી ખોટી લાલચો કે દુનિયામા ફસાવાના પ્રસગો આવે ત્યારે જો આપણે આપણા મનને સીધા માર્ગ પર રાખવાની ટેવ પાડી હોય તો ઉપર જણાવેલી મુશ્કેલીનો છેડો આવે હવે આ **પરિણુતિની નિર્મળતા પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ આપણુ હૃદયબળ છે** મન ગમે તેટલી દોડાદોડી કરે પણુ જો તેના ઉપર હૃદયનુ દબાણુ હોય, હૃદય તેના ઉપર

અંકુશ રાખી શકતું હોય તો મન આખરે હૃદયને તાબે થાય છે

આપણે જીવનક્રમ એવો ગોઠવવો જોઈએ કે જ્યારે જ્યારે સૂચના પ્રસંગો આવે ત્યારે **મન પર હૃદય રાજ્ય** કરે, જ્યારે જ્યારે લાલચમાં પડવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે ત્યારે મન ત્યાં જવા લલચાય તે જ વખતે હૃદય મન ઉપર મજબૂત અંકુશ (બ્રેક) મૂકી દે

એવું બનવા માટે બહુ અભ્યાસની જરૂર છે, નિરંતરની ટેવની જરૂર છે, આત્મનિરીક્ષણની જરૂર છે, અસાધારણ સુંદર ચારિત્રબળ કેળવવાની જરૂર છે, આખું જીવન વિશુદ્ધ કરી દેવાની જરૂર છે, આખું વાતાવરણ અતિ વિશુદ્ધ કરવાની જરૂર છે અને એવી રીતે ચારિત્રધારણપૂર્વક એક વખત આખા જીવન પર અંકુશ આવી જશે એટલે પછી ગમે તેવી લાલચો સામી આવશે કે મન ગમે ત્યાં ગબડવા પ્રેરણા કરશે, પણ જરાએ વાંધો નહિ આવે મનની મુશ્કેલી તેની નિરંકુશતામાં છે અને દુઃખ એ છે કે એના પર જે અંકુશ પડે છે તે અંદરથી જ પડી શકે છે એટલે જ્યારે જ્યારે આપણે અંકુશનો ખ્યાલ કરીએ છીએ ત્યારે ત્યારે આપણે બહારના અંકુશો પર સ્થિર થતા હોઈ મુઝાઈ જઈએ છીએ. વાણી કે કાયા પર બહારના અંકુશો શક્ય છે અને તે સ્થૂળ જ હોય છે, પણ મન પોતે આંતરિક હોઈ તેના પર અંકુશ પણ આંતરિક જ હોઈ શકે છે અને તેને શોધી કાઢવો એ જીવનની ફત્તેહ છે

મન પર હૃદયનો અંકુશ બરાબર શક્ય છે તે કેવી રીતે હોઈ શકે તે પણ જરા જોઈ લઈએ **મન મગજનો**

વિષય છે, જ્ઞાનનો વિષય છે, બુદ્ધિ એ એની છાયા છે અથવા મનનુ વિચાર રૂપે આવિર્ભાવ પામતુ પ્રગટ સ્વરૂપ છે આ સર્વ જ્ઞાનનો વિષય છે

બીજી બાજુએ **ચારિત્ર (વર્તન) એ હૃદયનો વિષય** છે માર્ગાનુસારીપણાથી ભાવસાધુપણા સુધીના સર્વ લક્ષણો તપાસીએ અથવા સમકિતના સડસઠ ગુણો તપાસીએ તો તેમાના અમુક દ્રવ્યવી બાહ્ય ગુણોને બાદ કરતા બાકી સર્વ ચારિત્રનો વિષય છે ચારિત્રનો સબધ મોહનીય કર્મ સાથે વધારે રહેલો છે એના પર માર્ગદર્શક પ્રકાશો પડે છે તે સર્વ અતરમાથી ઉદ્ભવે છે અને એવી પ્રકાશ પાડવાનો રસ્તો સૂઝી શકે છે એવા નિર્મળ ચારિત્રથી જ્યારે આખુ જીવન વિશુદ્ધ થઈ જાય ત્યારે સદ્‌ગુણ એ ચાલુ પ્રથા કે પથ (માર્ગ) બને છે અને અવગુણો ઉપર આડા હાથ દેવાય છે ધીમે ધીમે ટેવ પાડવાથી આ વિશુદ્ધ ચારિત્રના ગુણો એટલા સુદર રીતે ગોઠવાઈ જાય છે કે એ મન પર બરાબર અકુશ રાખી શકે છે અને આખા જીવનને વિશુદ્ધ, સરળ અને આદર્શમય બનાવે છે

આ આખી વાર્તા બહુ સરળ છે મન પર અકુશ **રાખવાનો** અને તેથી અમુક વલણ આપવાનો **માર્ગ ચારિત્ર** જ છે આપણુ જીવન એવા પ્રકારનુ બનાવી દેવુ જોઈએ કે મન ગમે તેટલા ફાફા મારે પણ એને અવકાશ મળે જ નહિ અને એક વાર જીવન વિશુદ્ધ થઈ જાય એટલે પછી મન દોડાદોડ કરતુ સ્વાભાવિક રીતે અટકી જાય છે

મનની ચચળતા હમેશા ચારિત્રની અસ્થિરતા સાથે જ હોય છે જ્યા વર્તનની એકતા આવી, સદ્‌ગુણમા રમણતા

આવી, આત્મનિરીક્ષણનો અભ્યાસ આ વો અને પ્રત્યેક કાર્યનું જીવન અને વિકાસ સાથે સમાનાધિકરણ થયું એટલે મનની ચચળતા તદ્દન જવા જેવી સ્થિતિએ આવી ગઈએમ ચોક્કસ લાગે છે અને કદી સહજ ચપળતા હોય તો તે થોડા વખતમા જરૂર દૂર થઇ જવાની છે એમ નિ મદેહ લાગે છે

બરાબર વિચારણા કરતા જણાય છે કે મન ગમે તેટલુ પણ આખરે પૌદ્‌ગલિક છે અને વર્તનની આખી બાબતનો સબધ આત્મા સાથે છે અને આત્મા અને પુદ્‌ગળ ને લડાઈ થાય ત્યારે આત્મા જો એના મૂળ સ્વરૂપસન્મુખ હોય તો જરૂર આત્માને જ વિજય મળે, એટલે આપણને જે ગૂચ શરૂઆતમા જણાઈ તેમાથી આરપાર નીકળવાનો એક જ માર્ગ જણાય છે કે આપણી પરિણતિ—આપણી આતરદશા નિર્મળ કરવી, આપણું વાતાવરણ વિશુદ્ધ કરવુ અને આપણું વર્તન તદ્દન સુસ્પષ્ટ, પ્રમાણિક, દભ કે કલેશ વગરનું—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વિગેરે સર્વ આતર વિકાર વગરનું કરવુ અથવા તેવા પ્રકારનું કરવાનો અભ્યાસ પાડવો, લાલચના ગમે તેવા આકરા પ્રસગો આવે ત્યારે સાધ્ય લક્ષ્યમા રાખી લાલચને લાત મારવાનો અભ્યાસ પાડવો અને જેમ બને તેમ **પોતાના કાર્ય પર પોતાનુ સામ્રાજ્ય** સ્થપાય તેમ કરવુ આ કાર્ય પત્ર પર લખી શકાય તેટલુ સહેલુ નથી અને તે મહેનુ નથી તેથી જ ખાસ કર્તવ્ય છે

આપણે જીવનવ્યવહાર એવો ઘડી શકીએ કે આપણામા અસત્ય, અપ્રમાણિકપણું, દભ, નીચ સ્વાર્થસાધનતા આદિ વ્યવહારુ દુર્ગુણોનો અભાવ થાય. આ તો તદ્દન સાદી વાત થઈ પ્રગતિના માર્ગમા નહિ વધવાવાળા અથવા પરભવ

નહિ માનનારા પણ આટલો વ્યવહાર તો કર્તવ્ય માને છે. ત્યારપછી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વિગેરે પર બને તેટલો અંકુશ લાવવામાં આવે, આ જીવનમાં પોતાની ખરી ચીજ કઈ છે અને પારકી કઈ છે એ સમજવામાં આવે અને અંતરંગ દૃષ્ટિએ જીવનક્રમ ઘડવા અને વિકાર પર કોઈ પણ રીતે અંકુશ લાવવા પ્રબળ ભાવના અને દૃઢ નિર્ણય થાય તો પછી ચારિત્રધારણ એવા પ્રકારનું થઈ જાય છે કે એ જીવનમાં તુચ્છ વિચારો કે અસ્પષ્ટ ખ્યાલો આવતા નથી તુચ્છ વ્યાધિઓ કે ભ્રમિત મન થાય છે તે સર્વ અધમ વર્તનના પરિણામ છે એ પ્રમાણે એક વાર માર્ગની સરળતા થઈ, એટલે પરિણતિની નિર્મળતા થશે અને જેમ જેમ પરિણતિ વધારે નિર્મળ થશે તેમ તેમ આગળ પ્રગતિ થશે, મન પર અંકુશ આવશે, બુદ્ધિશક્તિમાં વધારે વિવેક આવશે અને જે મુરકેલી શરૂઆતમાં ઉત્પન્ન થઈ હતી તેનો નિકાલ થઈ જશે

આખી વાતનો સાર એ થયો કે જો **મનની સ્થિરતા** કરવી હોય તો તે **માટે વર્તનની વિશુદ્ધિ** ઉપર ધ્યાન આપવું, વર્તનની વિશુદ્ધિ થવા માટે **હૃદયબળ મજબૂત** કરવું, હૃદયબળ મજબૂત કરવા **પરિણતિ** જેમ બને તેમ **નિર્મળ** રાખવી અને પરિણતિની નિર્મળતા માટે ચારિત્રધારણના મૂળ મુદ્દાઓ ઉપર ખાસ લક્ષ્ય રાખવું, મનોવિકારોને બરાબર ઓળખવા, એના પ્રકટ અને ગુપ્ત આવિર્ભાવોનો અભ્યાસ કરવો અને એમ ચારિત્રમાં પ્રગતિ કરતા જતા મનનું દુરારાધ્યપણું ઓછું અને કમજોર થતું જતું દેખાશે અને છેવટે એના પર વધારે વધારે અંકુશ આવતા છેવટે પૂર્ણ અંકુશ આવી જશે

પરિણુતિની નિર્મળતા ચારિત્રનો વિષય હોઇ, પ્રયાસથી પોતાની કરી શકાય છે શરૂઆતમા તેમા મુશ્કેલી તો જરૂર લાગે, પણ અભ્યાસથી એ સુશક્ય છે અને એની છાયા મનની ગડમથલ ઉપર સીધી રીતે પડી શકે છે યોગમા પ્રગતિ કરવા માટે પરિણુતિની નિર્મળતા બહુ અગત્યનુ સ્થાન ભોગવે છે અને એનુ સ્થાન એટલુ બધુ મહત્ત્વનુ છે કે એક યોગીએ વાતચીત કરતા **જૈન શાસ્ત્રનો** વિચાર કરવાને અગે તેનો **સાર** જણાવતા એક વખત કહ્યુ હતુ કે આખા જૈન શાસ્ત્રનો નૈતિક (Ethical) નજરે સાર બે વાકયમા આવે છે,

સ્વપરનુ વિવેચન કરો અને
પરિણુતિની નિર્મળતા કરો.

સ્વ અને પરનો ભેદ સમજી વિચારી સ્વનો આદર થાય અને પરિણુતિની નિર્મળતા થતી રહે તો આ જીવનયાત્રા સફળ છે, કૃતકૃત્ય છે, સારુ પરિણામ નિપજાવનારી છે, ભવના ફેરા મટાડનારી છે અને ઇચ્છિત સ્થાનકે લઈ જનારી છે

પરિણુતિની નિર્મળતાને **અનુભવજ્ઞાન** સાથે બહુ નજીકનો સબધ છે, તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે આવી રીતે મન-બુદ્ધિ પર પરિણુતિનો અકુશ રહે છે, અને તે જ પરિણુતિ અનુભવજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે, જે યોગપ્રગતિનો પરમ આત્મા છે આ પ્રસગ બહુ આકર્ષક છે, વિચારીને સમજમા ઉતારવા જેવો છે

જૈ ધ. પ્ર પુ ૪૧ } સ ૧૯૮૧-૨
પૃ ૨૯૩-૩૧૬

આત્મમંથન

[૧૦]

આજે તો વિચારમાં ખૂબ આગળ ચાલ્યા ગયા પડખે વહન કરતી નદીનો શ્વેત પ્રદેશ, તેની પડખે બંને બાજુની રેતાળ જમીન અને એક કાંઠા પર આવેલ વિશાળ વડવૃક્ષની નીચે વિચારધારા શરૂ થઈ અને આગળ વધતી ચાલી ચારે તરફનું સૃષ્ટિસૌંદર્ય, પડખેની લીલી વનરાજી, સમીપવર્તી નદીમાંથી પ્રતિબિંબિત થતો સૂર્યપ્રકાશ—એ કોઈના તરફ ખ્યાલ રહ્યો નહિ કેટલેક દૂર ખેતરોમાંથી નીકળતા મનુષ્યોની વાતચીતના અવાજ અને પક્ષીને દૂર કરવાના પડકારા સિવાય એ કુદરતની અખંડ શાંતિનો ભંગ કરનાર કોઈ નહોતું અખંડ શાંતિ અને સુમધુર પમરાટની વચ્ચે આ વિચારધારા કાળ અને દિશાના માપ વગર ચાલી, આગળ વધી, નિરંકુશ બની ગઈ

વિચારણામાં વિચારો કાંઈક સ્ફુટ અને કાંઈક અસ્ફુટ હતા સંસારની અનેક પ્રકારની વાવાઝડીમાં અટવાઈ ગયેલા આ પ્રાણીને પ્રથમ પોતાનું સ્થાન શોભતું લાગ્યું, પોતે ધંધામાં વ્યવસ્થિત દેખાયો, સારો પેદા કરનાર જણાયો, દુનિયાની નજરે ' **કરમી** ' લાગ્યો, એકથી વધારે સંસ્થાના સંચાલક તરીકે પોતાનું સન્માન થતું અનુભવ્યું, સભામંડપમાં મળતા અગ્રસ્થાન એના સ્મરણપથમાં આવી ગયા, દુનિયાના અનેક અનુભવો એના સપાટાબંધ કામ કરતા મસ્તકના ઉપર પસાર થઈ ગયા અને **પોતે કાંઈ છે, કાંઈ કરી શક્યો છે,** એવો ખ્યાલ કરતો હતો તેવામાં

એની નજર આજુબાજુ પડી, પૃથ્વીની વિશાળતા અને આકાશની અનતતાએ એને ઘેર્યો સૂર્ય લગભગ અસ્તાચળની છેલ્લી હદે આવ્યો હતો, પક્ષીઓ પોતાના સ્થાન શોધતા કિવ કિવ અવાજ કરી રહ્યા હતા અને અહીથી તહી દોડા દોડ કરતા હતા અને પૂર્વ દિશાએ આકાશનો રગ લાલ થતો જતો હતો

આવી શાન્તિમા એના વિચારો ફર્યા, એને અનત આકાશ સાથે સરખામણા પોતાની **જાતની અલ્પતા** લાગી, વિશાળ સૃષ્ટિમા પોતાનુ સ્થાન નાનુ લાગ્યુ, વિશ્વના મનુષ્યની ગણનામા પોતાની સખ્યા અતિ નિર્માલ્ય લાગી, 'કમી' પણાના માનેલા લ્હાવામા પોતાની જાતને જ ભૂલી ગયો હોય એવો ભાસ થયો, સન્માન સમાસ્થાનના અગ્રપણામા પોતાની માન્યતાની જ ભ્રમણા અથવા કલ્પનાના અગની ઝાખી થવા લાગી અને દુનિયાની દોડાદોડીમા એણે આત્મના જ્ઞાનનુ વિસ્મરણપણુ (**આત્મવિસ્મરણ**) થઇ ગયેલુ જોયુ એ ઊચે જુએ ત્યારે આકાશ દેખાય અને પખીઓમા અવાજ સભળાય, નીચે જુએ ત્યા પોતે સરી જતો હોય–લપસી જતો હોય અને કાઈ શોધતો હોય, છતા શોધવાની વસ્તુ અદશ્ય નાની થઈ જતી, સુચવાઇ જતી, અધકારમય થતી જતી હોય એમ જોઇ રહ્યો, અનુભવી રહ્યો

આ સર્વ શુ થાય છે એ કાઈ સમજાયુ નહિ બાજુમા પડેલા પથ્થરને ટેકવી એ બેઠો અને વિચારમા પડી ગયો પ્રથમ એને મોટરની દોડાદોડ, નવી બનાવેલી સડકો, આકાશમા ઊડતા વિમાનો, ગાડીઓ અને લોકોની દોડાદોડ દેખાઇ, પોતાના નિવાસસ્થાન અને પરિજનના પરિચયો અને તે સાથેના અનેક

પ્રસગો તેના સ્મરણુપથમા આવી ગયા, પણ એથી તેની મૂઝવણુમા વધારો થયો

લગભગ અર્ધો વ ટા સુધી પોતાના જીવનના અનેક બનાવો એના સ્મરણુપટ પર આવી ગયા ત્યા તો આકાશમા તારાઓનુ દર્શન થયુ, ચોતરફ અખડ શાતિ પ્રસરી રહી, પક્ષીઓ ઊડતા બધ થઇ ગયા અને શાત આછો અધકાર ચારે તરફ વ્યાપી ગયો નદીના બીજા છેડાથી દૂર સમીપમા ચદ્ર દેખાયો અવ્યવસ્થિત વિચારદશામા એવી રીતે બીજો અર્ધો ઘટો પસાર થઈ ગયો

પુખ્ત વયના એ પુરુષને હવે પૂર જોસમા વિચારો આવવા લાગ્યા બહુ ખાધુ, બહુ પીધુ, બહુ હાણ્યા, બહુ માણ્યા, બહુ ફર્યા, ઘણુ જોયું, અનેક આવ્યા, અનેક ગયા પણ આ બધુ શુ ? કોને માટે ? એનો છેડો ક્યા ? એ ક્યાથી વળગ્યા ? એ ક્યારે આવ્યા ? એ શુ થયુ ? એનુ પરિણામ શુ ? એ વિચારની સાથે એ અનત આકાશ ઉપર જોઇ રહ્યો અને બુદ્ધિમાથી એક પણ પ્રશ્નનો જવાબ મળ્યો નહિ. એ વધારે મુઝાયો આજુબાજુની શાતિ વધારે થતી ગઇ તેમ એનો ઉકળાટ વધતો ચાલ્યો, એનુ મસ્તક જાણે ફરતું હોય એવી સૂક્ષ્મ-તીક્ષ્ણ વેદના એને થવા માડી

દુનિયાની નજરે એકદરે ઘણી ફતેહમદ જિદગી કહેવાય એવી સ્થિતિના એ પુરુષની મનોદશા અત્યારે અસ્રગી થઇ પડી એને થયુ કે આ તો દુનિયાના પ્રવાહમા પોતે બહુ દૂર ઘસડાઇ ગયો છે, પૂર વધતુ જાય છે, પોતે દરિયા તરફ જતો જાય છે અને જેમ જેમ પોતે પ્રવાહ ઉપર આવવાના ફાફા મારે છે તેમ તેમ એ વધારે વધારે ઘસડાતો જાય છે

પછી એની દૃષ્ટિ નિર્મળ વતી ચાલી, એનો ઉદ્‌ગાટ કાઇક ઓછો થયો અને પોતે જાણે પ્રવાહને ઓળખી ગયો છે તેથી કોઇ મહાન્ સત્ય પ્રાપ્ત થઈ ગયું છે એવી વિચારણાની શાતિ તે અનુભવવા લાગ્યો.

ત્યા તો પાછો લક્ષ્મીનો ઢગલો, શેર સર્ટિફિકેટો, સોના હીરા મોતીના ઘરેણાથી ભરેલી તીજોરી, મોટો પરિજનવર્ગ, વિસ્તૃત સ્નેહીવર્ગ, આપ્તજન અને આડતીયા સાભર્યા, સભાના અગ્રસ્થાનની મીઠાશ યાદ આવી, 'પધારો પધારો' ના મીઠા વચનો કર્ણપ્રિય થતા લાગ્યા અને પ્રવાહની વિપત્તિઓ વિસરાવા લાગી વળી પાછુ ચિત્રપટ ફર્યું, પ્રવાહ જરા દૂર ઓસરતો જણાયો. પોતે ડાબી બાજુ ઊભો ઊભો પ્રવાહમા ગોથા ખાતા જનસમૂહને જોતો ઊભો છે એવુ ચિત્ર ખડુ થયુ અને વળી સયોગોની મીઠાશમા પોતે લપેટાઇ જવા લાગ્યો.

ત્યા વળી ઊચે આકાશ તરફ નજર ગઈ અનેક તારાઓથી ભરેલા આકાશની એક બાજુએ નિશાપતિ પોતાની શાત ચદ્રિકા વિસ્તારી રહ્યો હતો, નદી-જળનો શાત ખળખળ અવાજ આવતો હતો અને નક્ષત્રગણના તારલાઓ તેની સાથે વાત કરતા હોય તેમ એને લાગ્યું અનત આકાશ, દૂરના તારાઓ અને ચદ્રની જ્યોત્સ્ના સાથે પોતાની એકતા અનેકતા અનુભવતો એ દિઙ્મૂઢની જેમ બેસી રહ્યો ઊચે જુએ ત્યા નવીન ભાવ દેખાય એકતા કેમ થઇ શકે એનો જીવનમા ખ્યાલ કરેલો નહિ, ચિત્તની વ્યગ્રતા દૂર કરેલી નહિ, મનને એક વિચાર પર સ્થિર કરવાનો અભ્યાસ પાડેલો

નહિ એટલે આટલા અનુકૂળ સંયોગો મળ્યા ત્યારે વિચારમાં પડી ગયો, પણ **એક પણ મુદ્દા ઉપર સ્થિર થઇ શક્યો નહિ**, એક પણ ખ્યાલ દીર્ઘકાળ ચાલ્યો–ટક્યો નહિ, એક પણ વિચારણાનો નિર્ણય થઇ શક્યો નહિ

સંસારમાં ખૂબ માણેલા વ્યવહારકુશળ મહારથીને આવી શાંત જ્યોત્સ્નામાં પણ દુનિયામાં અંધકાર પથરાતો દેખાયો, ચારે તરફ સખ્ત ધુમ્મસ લાગી હોય અને આંખ જેમ સામેની ચીજ જોવાને પણ અસમર્થ બને તેવી તેની વિચારદશા થઇ આવી ચંદ્રિકાથી એને શાંતિ ન થઇ, સુંદર અનિલલહરીએ એના મગજને ઠંડક ન કરી, નદીના આછા જળસિકરોએ એની આંતર ચિંતાગ્નિ પર જળસિંચન ન કર્યું

એને મનમાં થયા કર્યું કે પોતે કાંઇક ચૂકયો છે, પોતાને રસ્તો લેવો હતો તે કરતાં ઊલટે રસ્તે ઉતરી ગયો છે, માર્ગભ્રષ્ટ થયો છે અને પરિણામે એનું સાધ્ય દૂર દૂર જતું જાય છે એની નજર પણ હવે તો એટલી પહોંચતી નથી અને એ જેમ જેમ આંખો માંડીને વધારે દૂર જોતો જાય છે તેમ તેમ ચંદ્ર પણ દૂર દૂર જતો હોય, આછા ઘેરા વાદળાં વધારે વધારે આવી પડતાં હોય અને ચંદ્રદર્શન લગભગ ઓસરી જતું હોય એમ તેને ભાન થતું ગયું એના જીવન-પટના પ્રસંગો એક પછી એક કલ્પનામાં આવી ચાલ્યા ગયા, ભુંસાઈ જતા લાગ્યા અને આવી ભ્રમણાત્મક મનોદશામાં એ પોતાના બંગલા તરફ ચાલ્યો. કાંઇ અવ્યક્ત દશા અનુભવી પણ એ શું હતું ? એમાં આંતર રહસ્ય શું હતું ? અને એ શ્રમ હતો કે ભાન હતું ? એમાંનું કાંઇ એના સમજવામાં આવ્યું નહિ નીચે દૃષ્ટિ રાખી એ શુભ્ર જ્યોત્સ્નામાં નદી તરફ

ચાલ્યો, ભેખડ ઊતરી નદીજળમાં એણે પગ મૂક્યો

નદીના શીતળ જળનો સ્પર્શ થતાં એની વિચારધારા અટકી પડી, એણે જે કાંઈ અવ્યક્ત વેદના અનુભવી હતી તે ઓસરી ગઈ, એણે દૂરથી સામે કાંઠે દૂર દૂર આવેલા નગરના અવાજો સાંભળ્યા, વ્યવહારની ધમાધમ તેના ખ્યાલમાં આવી અને મગજમાં પોતાના ચાલુ વ્યવહારના ચિત્રો એક પછી એક પસાર થઈ ગયા પોતે કાંઈક અવર્ણ્ય દશા અનુભવી હતી તેની થીકાશ તો હજુ તેના મગજમાં હતી, તેની ચાલમાં અને તેની આંખોમાં દેખાતી પણ હતી, પરંતુ એને પાણીનો સ્પર્શ થતાં જ જાણે એ મૂર્છામાંથી જાગ્યો હોય, ઝબકી ઊઠ્યો હોય, એમ તેને લાગ્યું

નદીમાં એક પછી એક પગ પડતા ગયા અને એ આકાશ-સન્મુખ હતો, આત્મદયાસન્મુખ હતો, તેને બદલે નગર સન્મુખ આવતો ગયો એને જે કાંઈ અવ્યક્ત અનુભવ થયો હતો તેને સ્થાને એ બાહ્ય વ્યવહારના સ્વપ્ન જોવા લાગ્યો જીવનકલહમાં એ સાર ખાત વ્યવહારદૃષ્ટિએ એણે વિજય મેળવેલ એ એને સાંભરી આવ્યા, સ્વજન સંબંધીના વૃન્દો એની આપ્ પાસે તરવરી રહ્યા અને પોતાનું નાનું જગત પોતાને કેન્દ્ર બનાવી જાણે પોતાને માટે સર્વ કાર્યો કરી રહ્યું હોય એવા ભાનની સાથે એનો પગ એક પથ્થર સાથે અથડાયો, જળમાં પગ હોવાથી બહુ વ્યથા ન થઈ, પણ એની ભાંગતી વિચારધારા હવે તદ્દન તૂટી ગઈ વૃક્ષ નીચે અનુભવેલી દશા અને જળમાં ચાલતા અનુભવેલા વિચારસ્વપ્નો સર્વ ઓસરી ગયા. પગને તપાસી અર્ધ મુગ્ધદશામાં એ બગલા તરફ ચાલ્યો.

આખે રસ્તે તેનું મન તદ્દન શૂન્ય થઇ ગયું હતું એને પગ જરા કળતા લાગતા ત્યારે એ તેને હાથ દઇ દબાવતો, બાકી તદ્દન ચૂપકીદીમાં એક માઇલ દૂર આવેલા બંગલા તરફ પોતે ચાલ્યો જતો હતો ચંદ્રના પ્રકાશમાં વિશાળ સૃષ્ટિમાં લીલા છોડવા અને લતામંડપ વચ્ચે થઇને ચાલ્યા જતાં એની આંખો વનરાજીને જોતી નહોતી, એના કાન અવાર-નવાર થતા પક્ષીઓના ટહુકા સાંભળતા નહોતા, એને શાંત પવન ઠંડો લાગતો ન હતો. એ તો એવી જ શાન્તિમય દશામાં નિરભ્ર આકાશ નીચે કાંઇ પણ વિચાર વિના બંગલા તરફ ચાલ્યો જતો હતો

બંગલા બહાર નાનો બગીચો હતો અને બગીચા વચ્ચે સુંદર ફુવારો હતો. ફુવારાની બાજુમાં ઢળતો બાંકડો હતો એ બાંકડા ઉપર તે બેસી ગયો અને પછી એની વિચારશ્રેણી ચાલી એમાં થોડો વખત મોહનું આક્રમણ ચાલે, સંસાર તરફ મન દોરાય, પોતાના વૈભવ, માન, પ્રતિષ્ઠા અને સમાજમાં ઉત્તમ સ્થાન નજર આગળ તરવરી રહે વળી પાછા અનંત આકાશ, અસંખ્ય તારલા અને ચંદ્રની શાન્તિ જોતાં વિચારમાં પડી જવાય. આ સર્જનો છેડો ક્યાં? અને આ સર્વ શેને માટે? અને પોતે ક્યાં ઘસડાતો જાય છે? અને આ ધમાલમાં કાંઇ સાર જણાતો નથી અને તેમ છતાં એનું આકર્ષણ કેમ રહે છે?

કંઈ કંઇ વિચારો આવ્યા, અનેક પ્રકારની આત્મચિંતા થઇ, પણ મનમાં નિર્ણય થયો નહિ એકસરખી અસ્વસ્થ માનસિક દશા અનુભવતા એ યુવાનને કલાક દોઢ કલાક એ દશામાં પસાર કરતો કોઇએ જોયો નહિ આજે એ બંગલા

અને બગીચામા એકલો હતો દૂર માળીનુ ઝુપડુ હતુ, પણ તેમાથી કાઈ અવાજ આવતો ન હતો, એટલે થાકેલ માળી સુખ નિદ્રામા પોઢી ગયો હશે એમ અનુમાન થતુ હતુ

આ સસારમાથી સુખ મેળવવા ઘણા પ્રયાસો કરેલ હોવા છતા અને વ્યવહારદૃષ્ટિએ સુખી ગણાય એવા સાધનવાળા એ યુવકને આજે કાઈ ચેન નહોતુ કોઈ ગભીર ગેરસમજણુ થઇ ગઈ હોય અને પોતે આખો રસ્તો ભૂલ્યો હોય એમ તેને લાગ્યા કરતુ હતુ પણ આ સર્વ શુ હતુ ? અને શા માટે હતુ ? એનો નિર્ણય એના મનમા કાઈ પણ થયો નહિ.

પછી એણે વધારે વિચાર કરવા માડયો પોતાના વ્યવસાયમા પોતે કરેલા ધોરણને અને નિર્ણીત સિધ્ધાન્તોને વળગી રહી શકયો હતો કે નહિ ? તે પર ખ્યાલ ગયો એ પ્રદેશમા એને સહજ પ્રકાશ અને ઘણુ અધારૂ દેખાયું એ શું હતું ? પોતે જીવનના નિર્ણય પાળી શકયો હતો ? પોતે સત્ય અને પ્રમાણિકપણાની જે ભાવના જીવનની શરૂઆતમાં કરી હતી તેને વળગી રહ્યો હતો ? સાદી જિદગી ગાળવાના પોતાના મનોરથો બર આવ્યા હતા ? પોતાની આવડત, અભ્યાસ કે બુદ્ધિનુ ખોટુ અભિમાન ન કરવાના નિર્ણયને તે વળગી રહ્યો હતો ? પોતાની અનુકૂળતાઓનો અન્યને લાભ આપવાના નિર્ણયનો સાગોપાગ અમલ થયો હતો ? 'માન નથી જોઇતુ ' એમ કહીને માન મેળવવાનો અભિલાષ દૂર થયો હતો ? દભ અને માયાથી પોતે દૂર રહી શકયો હતો ? વૈભવ આટલો મળ્યા છતા હજુ પરિસમાપ્તિ કરવાનો વિચાર આવ્યો હતો ? વિચાર આવ્યા અને સુનિર્ણયો થયા તેનો અમલ થયો હતો ? જરા અભિપ્રાયભેદ થતા નિરતરના સહ-

ચારીઓ સાથે શા માટે ખેદ થતો હતો? પોતાના મત સિવાય અન્યત્ર પણ પ્રામાણિક મતભેદ હોઈ શકે છે એમ ડાહી સિદ્ધાન્તની વાતોને પોતે અમલમા મૂકવાને બદલે અન્યને ગેર ઈન્સાફ કરવાના કેટલા પ્રસગો વહોરી લીધા હતા? પોતાનુ વ્યક્તિત્વ પ્રકટ કરવાના પ્રસગો મળે તેનો કેટલો લાભ લીધો હતો? સમગ્ર વિશ્વના આત્મસમુદાયમા પોતે એક અલ્પ જીવન છે એવી વાતો કરવા છતા હૃદયથી તેનુ અનુકરણ થયુ હતુ? ઇદ્રિયના સયમની વાતોનો અતરથી અમલ કેટલો કર્યો હતો? હજુ સુદર ભોગક, સુગધિ પદાર્થ કે મધુર ગાયન તરફ આકર્ષણ કેમ થતુ હતુ? અને સસારની અસારતાની વાત જાણી, સાભળી, કહી, છતા ચોક્કસ પ્રસગ આવે ત્યારે એ કયા ઊડી જતી હતી?

આવા આવા અનેક સવાલો ઊઠયા અને ઊઠીને અતરમા ગયા જરા બારીકીથી જીવન જોઈ જાય, તપાસી જાય, ત્યા ઉપર ઉપરનો દેખાવ અને દાવપેચ ઘણા લાગ્યા, અને એક પણ બાબત અતરમા ઊડી ઊતરી હોય એમ એને પોતાને લાગ્યું નહિ

આવી અનેક ગૂચવણ મનમા થયા કરતી હતી ત્યા લગભગ દશ વાગે એને **સ્વય સ્ફુરણા** થઈ એને લાગ્યું કે અત્યાર સુધી વ્યવહારની પોષણા જ વધારે થઇ છે, ખરો સયમ હોવા કરતા સયમી દેખાવાની રુચિ વધારે થઈ છે, નિયમ કે વિચારણાના ધોરણમા ઘણી અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે અને સસાર પર રાગ ન કરવાની ધૂનમા એક પ્રકારે એને વધારે ચાપ્યો —નેવ્યો—ભોગવ્યો છે આટલો ખ્યાલ થતા એક વાતની ઘડ બરાબર બેસી ગઈ એને નિર્ણય થયો કે **શાન્ત વિચારણાની**

અને તે માટે શાન્ત વાતાવરણની ઘણી જરૂર છે અને અવકાશ લઈને જો પોતે નિરંતર આત્મનિરીક્ષણ કરવાનું રાખે અને ખાસ કરીને પોતે કોણ? ક્યાંથી આવ્યો? પોતાનું શું છે? અને પરભાવમાં કેમ પડી ગયો? એ પર જો બરાબર વિચારણા નિખાલસ રીતે પોતે કર્યા કરે તો ખોટા દેખાવ કરવાની કે ઉન્માદમાં તણાઈ જવાની અંત પર્યન્તની પરિસ્થિતિ પર પોતે જાતે જ મોટો તફાવત નીપજાવી શકશે. અન્યવસ્થિત વિચાર કરવાથી, સંસારના મનોવિકારોને તથાસ્વરૂપે ઓળખેલા ન હોવાથી, મનોવિકારનું અંતર ગુપ્ત સ્વરૂપ સમજેલ ન હોવાથી પોતે એકંદરે ઘણું ખોયું છે, દુનિયાની નજરમાં પોતે ગમે તેટલો ભાગ્યશાળી કે 'કરમી' ગણાય, પણ એમાં કંઈ વળશે નહિ, એ બાહ્ય દશામાં ઉપર ઉપરના ધાંધલમાં પોતે ઘણું ગુમાવ્યું, સમજ્યા વગર શક્તિનો નિરર્થક વ્યય કર્યો અને અનંતતા, ગંભિરતા કે સૌહાર્દતાના ઊંડાણમાં કદી ઊતરી શક્યો નહિ.

એ દેહાત્મભાવના ભાન સાથે અંતરદશા જાગી અને એક નિર્ણય થયો કે આત્મવિચારણા–ચિર આત્મનિરીક્ષણ વગર કાંઈ વળે તેમ નથી ઉપર ઉપરના ભાવોની વિચારણામાં કે અમુક કૃત્ય સમાજમાં કયું સ્થાન લેશે? અથવા પોતાના સંબંધીઓ તેને માટે શું ધારશે? એના નિરાકરણમાં પોતે પોતાની જાતને જ વિસરી ગયો છે ખાસ ઊંડાણથી આત્મનિરીક્ષણની જરૂર છે, અને તેને માટે શાન્ત વાતાવરણ અને શાંતિવાળા સમયની જરૂર છે એ ઉપરાંત અંતર આત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે બીજા કયા સાધનો મેળવવાની જરૂર છે એનો પણ એણે વિચાર કરવો ધાર્યો અને તે સંબંધી

કાઇક વિચારણા ચાલતી હતી ત્યા એક મિત્ર આવી પહોચ્યો અને આજની વિચારધારા અત્રે અટકી

મિત્રને ટકી વાતચીતમા પતાવી દઈ સુનક બગલામા ગયો. એક મોટા આલિશાન હોલની બાજુમા નાના ઓરડામા પલગ પડયો હતો સામેની બારીમાથી ચદ્રનો પ્રકાશ પૂર શાતિમા આખા બગીચા પર પડી રહ્યો હતો નાના ઓરડાને યોગ્ય ગૃહોપસ્કરણો હતા, પણ અત્યારે આ સાધનસપન્ન મુમુક્ષુનું ચિત્ત કોઈ વાતમા પરોવાતુ ન હતુ વીજળી (ઇલેકટ્રીક)નો સ્વીચ બધ કરી એણે બારીની બહાર નજર કરી ખાલી આખે ચોતરફ જોઈ એણે પલગની મચ્છરદાની ઊચી કરી અને સૂતો સૂતો વિચારમા લીન થયો

પોતાનુ આખુ જીવન ચિત્રપટ પેઠે નજરસન્મુખ ચાલી ગયુ, પોતાના સાધનો નજરમા આવી ગયાં, પોતાની અસ્ફુર્તિઓ સામે તરવરી રહી, પોતાના મનોવિકારો હૃદયમાથી બહાર નીકળતા દેખાયા, માન અને માયાએ પોતાને કેટલો મૂઝવ્યો છે એનો ખ્યાલ આવ્યો આમ "આત્મમથન" કરતા એને વિચાર આવ્યો કે આ સર્વનો છેડો ક્યા? આમ ને આમ ક્યા સુધી ચલાવવુ? શાને માટે? કોને માટે? માયામા એને આત્મવચન લાગ્યું અને માન તો તદ્દન અસ્થિર જ દેખાયુ માન આપનારમાના કેટલાકના સ્વાર્થ અને કેટલાકની નિર્બળતા એણે જોઈ, વિચારી, પરતુ જીવનની અલ્પતા અને વિશ્વસત્ત્વોની અનતતા પાસે એમા કઈ દમ જણાયો નહિ, એમા એને રસ જ પડયો નહિ આ પ્રમાણે ચાલવા દેવામા આવે તો તો છેડો અતિ દૂર ને દૂર જતો જણાયો અને જેમ જેમ લાબે જુએ તેમ

તેમ છેડો લબાતો જતો જ જણાયો શુ થાય છે ? અને ક્યા છેડો આવે છે ? એની શોધમા એ વધારે ઊડો ઊતરવા લાગ્યો, ત્યા આખા દિવસના થાકથી આખમા ઊઘ આવવા માડી

તુરત એણે આત્માને અનુશાસન કરવા માડ્યુ, ઊઘવા પહેલાની જાગૃતિનો લાભ લઇ લીધો, પરમાત્માના નામોચ્ચારણ સાથે બરાબર ધ્યાયી લીધુ કે —

"હુ એકલો છુ,
મારૂ કોઇ નથી,
હુ કોઇનો નથી"

આ ભાવના ભાવતા એના મનમા જરા પણ દીનતા ન આવી, એ બાપડો બિચારો ન થઇ ગયો, આખા જગલમા સિહ એક જ હોય છતા એના ધૈર્યની અડગતા એના ખ્યાલમા જ હતી. આ સસ્તારક પોરસીનો વિધિ કરી લઇ, આત્માનુશાસન કરી, પરમાત્માના નામોચ્ચારણ સાથે એણે દરરોજ આત્મવિચારણા અને આત્મમથન કરવા અને તે દ્વારા આત્મનિરીક્ષણ કરી જવા વિચાર કર્યો, ત્યા તો તેની આખો મળી ગઈ

જૈ પ્ર. પ્ર પુ ૪૩ } સ ૧૯૮૩
પૃ ૫૪

○○○

સંત સમાગમની સુખી ઘડી

[૧૦]

સારો અભ્યાસ કરી, જાતમહેનત કરીને સારો દ્રવ્યસંચય તેણે કર્યો હતો આખો વખત પ્રવૃત્તિમય જીવન ગાળવા છતા બાલ્યકાળના અભ્યાસથી આત્મવિચારણા કરવાની શુભ ઘડીઓ એને કોઇ કોઇ વાર મળી આવતી સંતસમાગમ અવારનવાર થતો ત્યારે તેની પાસે તે મુક્તકંઠે પોતાની પ્રવૃત્તિમય જીવનઘટનાની વાત કરતો હતો **એને અસાર પદાર્થ પર મોહ ઘણો થતો હતો, અસારને અસત્ તરીકે વારંવાર જાહેર કરવાના પ્રસંગ લેતો હતો, છતા પોતે મોહ છોડી શકતો ન હતો.**

જાતમહેનતે મેળવેલ ધનનો વ્યય પ્રથમ એણે સુંદર મકાન બાંધવામા કર્યો નદીથી જરા દૂર મોટા વિસ્તારવાળી જગ્યા ખરીદી તેમા સુંદર બગીચો તૈયાર કરાવ્યો અને વચ્ચે એક ભવ્ય મકાન બંધાવ્યું બગીચામા વચ્ચે ફુવારો સંગેમરમરનો મુકાવ્યો ચારે તરફ બાક, વ્યવસ્થિત કરેલી વીથિકાઓ, વેલીમંડપો અને શણગાર, કોડા અને ઈંટથી એણે બાગને રમ્ય બનાવ્યો બાગની વચ્ચેનો મહાલય મોટા રાજદરબારના વૈભવની સાથે સરસાઈ કરી રહ્યો હતો

મોટા ઓરડામા ખુરશી અને કાચનો શણગાર એક સારામા સારા પાશ્ચાત્ય ગૃહને દીપાવે તેવો હતો વીજળીની લાઇટની વ્યવસ્થા ભીંત અને ટેબલ ઉપર સારી અને સુવ્યવસ્થિત હતી આખા મકાનમા ફરનીચર હજારો રૂપિયાનું, ખાસ તૈયાર કરાવેલું અને જ્યા જેવું જોઈએ તેવું ગોઠવાયું હતું

અને એ મકાનમા પહેલે દિવસથી જ એણે પોતાનો નિવાસ કર્યો હતો એની ભીતોની સફાઈ, લાકડકામનો રગ અને ફરનીચર પરની ચોખ્ખાઈ એની ચીવટ અને સુરુચિ બતાવી રહ્યા હતા

એને મૈત્રી બહુ ઓછા મનુષ્યો સાથે હતી. ધંધા સિવાયનો વખત વાચન લેખનમા ગાળવાનો એને નાનપણથી શોખ હતો. કોઈ કોઈ વખત એ સારા સતપુરુષોને લઈ આવતો, એમની પાસેથી રુચિપૂર્વક આત્મવિચારણાનો અભ્યાસ કરતો અને અતરપ્રેમથી તેમનુ બહુમાન કરતો. ફુરસદ અલ્પ હોઈ આવા પ્રસગો તેને થોડા જ મળતા, પણ મળતા ત્યારે એ હૃદયપૂર્વક તેમની પાસે પોતાના મનની વાતો કરતો અને ખાસ કરીને પોતાના ચિત્તની એકાગ્રતા થઈ શકતી નથી તેની ગૂચવણ તે તેમની પાસે રજૂ કરતો. ધ્યાનયોગની એને તાલાવેલી હતી, પણ પોતાનો તેમા સક્રિય સ્વરૂપે અનુપ્રવેશ પણ થઈ શકતો નથી તે વાતનો ઊડો ઊડો ખેદ પણ તેને સાથે જ હતો અને પ્રત્યેક સત જ્યારે એને કહે કે એનુ કારણ એની મમાગ્રસિમ્મા હતી ત્યારે એને એ વાતમા સત્યના દેખાતી, પણ સસારમા રહીને એને સાધના કરવાનો મોહ લાગ્યો હતો, છતા કોઈ કોઈ મીઠી ઘડીઓ એને મળતી ત્યારે તે એમતમા વિચારણા જરૂર કરતો અને તેવી એક સુખી ઘડી તેને આજે પ્રાપ્ત થઈ હતી.

બપોરે ચાર વાગે એક સતનો સમાગમ થયો. તેઓ બગલે પધાર્યા એટલે એણે સાધારણ રીતે ચર્ચાવાર્તા કરવાને બદલે તેમને પોતાનો બગીચો અને બગલો બતાવ્યા પછી દરેક ઓરડામા સતને ફેરવ્યા પોતાની સાધારણ વસ્તુ ઉપર

પણ સામાન્ય રીતે પ્રાણીને ઘણો મોહ હોય છે અને એણે તો ઘણું ઉમદા ફરનીચર (ગૃહોપસ્કર) એકઠું કરેલ હતુ એટલે ફરતો ફરતો એ પોતાના ફરનીચરના અને ઘરની બાંધણીના વખાણ કરતો જાય અને સત પણ મૌનપણે તે જે કહે તે સાભળ્યા જાય પ્રત્યેક ઓરડાના ફરનીચરની એણે વાત કરી, એમા દરેકની વિગત કહેતો જાય અને પ્રત્યેક ઓરડાનો ઉપયોગ પણ જણાવે કોઈ અભ્યાસગૃહ, કોઇ સામાયિકગૃહ, કોઈ પૂજનગૃહ, કોઇ શયનગૃહ, કોઈ સત્કારગૃહ, કોઇ ભોજનગૃહ, કોઇ પુસ્તકગૃહ વિગેરે વિગેરે ઉપર નીચે એમ કુલ આખુ ઘર–બગલો બતાવી પોતે તેના વખાણ કર્યા, પણ સતપુરુષ એક અક્ષર ઉચ્ચર્યા નહિ સત યોગી હતા, એણે જૈન અને અન્ય દર્શનોનો, ધ્યાન યોગનો અને અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો સમર્થ અભ્યાસ કર્યો હતો, અને અભ્યાસને એમણે સક્રિય વર્તનમા મૂક્યો હતો એમ તેમની વાત પરથી જણાતુ હતુ એક જગ્યાએ દશ બાર ઉપાનહ (જોડા–પગરખા) પણ જોવામા આવ્યા. છેવટે ઉપરની અગાશીમા એક નાનુ કેબીન બનાવ્યું હતું તે બતાવતા એણે કહ્યુ કે–'ત્યાથી એક બાજુ આખા શહેરનો, બીજી બાજુ નદીનો તથા વૃક્ષોનો અને ત્રીજી બાજુ ડુગરોનો લીલોછમ દેખાવ દેખી શકાય છે' એ જોયા પછી સત કેબીનમા એક સ્થાને ગાદીતકીઆ હતા ત્યા બેસી ગયા બાજુમા સુંદર પલગ પર ગાદી, સ્વચ્છ ચાદર અને મચ્છરદાની હતા. સતની સામે ચટાઇ ઉપર બેઠા પછી એણે કહ્યુ કે–'જી! આપ કેમ કઇ બોલતા નથી?'

સત —'હું એક વાતનો વિચાર કરી રહ્યો છુ

મુમુક્ષુ —'અડચણ ન હોય તો આપનો વિચાર મને જણાવશો ?'

સંત —'એ તો એક સાધારણ બાબત છે તમે તમારી વાત આગળ ચલાવો'

મુમુક્ષુ —'મારે હવે કાંઈ હકીકત કહેવાની નથી. આપ એ વિચાર જણાવો'

સંત —'એ વિચાર તમને ગમે તેવો નથી એ જાણવાથી તમને ખેદ થાય તેમ છે'

મુમુક્ષુ —'આપ એ સંબંધી નિશ્ચિંત રહો, મને ખેદ નહી થાય, પણ કાંઈક જાણવાનું મળશે તમારા જેવાના વિચારભિન્નતાથી ખેદ થાય એ અકલ્પ્ય છે'

સંત —'એમ ધારી લેવું તે ખોટું છે જ્યાં સાધ્ય જુદાં હોય, ત્યાં વિચારદશામાં પણ મોટો ભેદ રહે છે અને વિચારની સહનશીલતા બહુધા દુષ્પ્રાપ્ય છે'

મુમુક્ષુ —'સાધ્યમાં ભેદ નથી, સાધનમાં ભેદ હશે અને કેટલીક બાબતમાં મારી મોહાસક્તિ હશે, પણ વિચારભેદ સહન કરી ન શકાય તો તો સાહેબ! મારી કેળવણી લાજે આપ દીર્ઘ મૌન સેવી રહ્યા હતા તેથી જ મને જિજ્ઞાસા થઈ હતી આપ યોગ્ય લાગે તો જરૂર આપની વિચારસરણીને વ્યક્ત કરી બતાવો'

સંત —'તારા છેલ્લા જવાબમાં કેટલુંક સત્ય છે, પણ તે અનુભવ વગરનું છે અન્યના વિશાળ વાચન અને તારા વાચનનું એમાં પરિણામ હશે, પણ એને તું જીરવી પચાવી શક્યો નથી'

મુમુક્ષુ —'એ ખરું હશે, પણ તત્ત્વજિજ્ઞાસા એ જીવન

જીવવાનો પ્રથમ રસ્તો છે એટલે જિજ્ઞાસા પૂરી પાડવી એ તો આપને કર્તવ્ય પ્રાપ્ત થયું ગણાય.'

સત —'જિજ્ઞાસા જરૂર કર્તવ્ય છે, પણ આખું જીવન જિજ્ઞાસાતૃપ્તિમાં જ જાય અને એનું સક્રિય પરિણામ ન આવે તો તો તે વંધ્ય ગણાય. સર્વની જિજ્ઞાસા પૂરી પાડવી એ એ દૃષ્ટિએ મારું કર્તવ્ય ન ગણાય.'

મુમુક્ષુ —'સર્વ જિજ્ઞાસા વંધ્ય છે એમ પણ ન કહી શકાય કોઈ આત્માનો વિકાસ કષ્ટસાધ્ય હોય તો પણ તે જિજ્ઞાસા દ્વારા સક્રિયરૂપે ધીમે ધીમે ઠેકાણે આવી શકે એને વિચારણાનું સાધન આપ્યું હોય તો કોઈ વાર એ જાગી પણ જાય!'

સત —'એમ ક્વચિત્ બને છે ખરું કર્તવ્ય તરીકે નહિ, પણ તારા પ્રશ્નોત્તરની અંદર રહેલા સત્ત્વબળની ખાતર હું તને મારા વિચાર કહું છું તે તું સાંભળ'

મુમુક્ષુ —'જરૂર વિચાર કરીશ વિચારવા યોગ્ય બાબતનો વિચાર કોણ ન કરે?'

સત —'એ હકીકત તારે વિચારવા યોગ્ય છે કે નહિ અથવા તે રીતે તું વિચાર કરી શકીશ કે નહિ તે હું કહી શકતો નથી, પણ તે તારી જિજ્ઞાસાને તો જરૂર તૃપ્ત કરશે

'વાત એમ છે કે જ્યારે તે નીચેના ઓરડાઓ બતાવ્યા ત્યારે તે કહ્યું કે અમુક માર્ગે મોટા માણસોને આવવાનો રસ્તો છે, અમુક માર્ગે નોકરોને આવવાનો માર્ગ છે, અમુક રસ્તે ઘરનાં માણસો અંદર આવે તેવી ગોઠવણ છે–વગેરે વગેરે તે વર્ણનથી બધા બારીબારણાં હું જોતો આવ્યો છું અને મને તો એક જ વિચાર આવે છે કે

જ્યારે તને આઠ પગે બહાર કાઢશે ત્યારે આ ઘરમા પાછા આવવાનો માર્ગ ક્યો ? તુ કયે રસ્તે પાછો આ જ બગલામા આવીશ ? એનો હુ વિચાર કરી રહ્યો હતો ' તે મોટા માણસોને આવવાના, ઘરના માણસોને આવવાના, નોકરવર્ગને આવવાના માર્ગોનો ઘણો વિચાર કર્યો જણાય છે, પણ તારો પોતાનો વિચાર કર્યો હોય એમ મને જણાયુ નહિ ! મે એ માર્ગ—તારા પાછા આવવાનો માર્ગ ઘણો શોધ્યો, પણ મને જડયો નહિ અને ઉપરકરના વર્ણન તથા દર્શનમા એવા માર્ગની તે મને પ્રતીક્ષા કરાવી નહિ હુ એ માર્ગનો વિચાર કરતો હતો જ્યારે આપણે એક બાબતમા ધ્યાનથી વિચાર કરતા હોઈએ છીએ ત્યારે બોલવાનુ કામ પાલવતુ નથી-તે મારા મૌનનુ કારણ છે '

મુમુક્ષુ —'ત્યારે હુ જે વર્ણન કરતો હતો તે તો આપે સાભળ્યુ જ નહિ હોય ?

સત —'દરેકે દરેક હકીકત બરાબર સાભળી છે સાભળ્યા વગર તો તે વર્ણનમા અમુક માર્ગ–બારી બારણા રસ્તાની વાત ન આવી એમ કેમ કહી શકાય ?'

મુમુક્ષુ —'પણ આપે તો કહ્યુને કે આપ આખો વખત વિચાર કરતા હતા ? વિચારની એકાગ્રતા સાથે શ્રવણ કેમ નથી શકે ? '

સત —'સાભળતી વખત વિચારધારા બધ થઇ જતી નથી . સાભળતી વખતે વિચારસરણી ચાલ્યા કરે છે બોલતી વખત એકાગ્રતા તુટી જાય છે '

મુમુક્ષુ—'ત્યારે હોય તળિયે (ગ્રાઉન્ડ ફ્લોરપર) જ એ સેવાલ અને કેમ પૂછ્યો નહિ?'

સત—'તારી એકાગ્રતા વર્ણનમા હતી એ તૂટી ન જાય એટલા માટે.'

મુમુક્ષુ—'આપ વર્ણન કરવાની હકીકતને એકાગ્રતા કહો છો? એ તો ઐહિક વાત છે'

સત—'ઐહિક કાર્યમા પણ એકાગ્રતા તો જોઇએ જ એકાગ્રતાના બે પ્રકાર છે પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત. વિચારવા જેવી વાત એ છે કે સાંસારિક અપ્રશસ્ત બાબતમા આ પ્રાણીની એકાગ્રતા ઊલટી વધારે થાય છે'

મુમુક્ષુ—'અનેક આશાભરી દુનિયાના વ્યવહારમા પણ એકાગ્રતા જોઇએ એ તો આજે જ જાણ્યું!'

સત—'એ બરાબર સાચુ છે જે એકાગ્રતા સંસારના વિલાસમા, ધામીની ક્રીડામા, નૃત્યકીના નાચમા, હિસાબ ગણવાની રસગાઢતામા કે કોઈ પણ ચાલુ કાર્યમા થાય છે તેવી જ આત્મવિચારણામા, ધ્યાનયોગના સક્રિય જીવનમા, પરોપકાર કર્તવ્યના વ્યવહારમાં અને પરગુણ પ્રમોદમાં થાય તો આ સંસાર સ્વર્ગ થઈ જાય.'

મુમુક્ષુ—'પણ સાહેબ! લાણા સરવૈયા કાઢીએ, સરવાળાઓ કરીએ, તાલસૂરથી નાચીએ કે વગાડીએ એ તે કાંઈ એકાગ્રતા કહેવાય?'

સત—'એ બરાબર એકાગ્રતા કહેવાય એકાગ્રતાની વ્યાખ્યા એક વસ્તુ કે વિચારમા લયલીનપણુ એ વસ્તુ કે એ વિચાર સિવાય બીજી કોઇ ચીજ કે ભાવ આપી દુનિ-

યામા તે વખતે નથી એવી મનની એકચિત્તતા થવી એ 'એકાગ્રતા' કહેવાય સ્ત્રીપુરુષના લગ્નસબંધમા, વિરહમા, નૃત્યમા, હિસાબ ગણવામા એવી એકાગ્રતા થાય છે અને એ જ એકાગ્રતાની દિશા ફેરવવામા આવે અને એનો ધ્રુવકાંટો સસાર તરફ છે તેને બદલે આત્મસન્મુખ કરવામા આવે તો એનાથી આત્મિક લાભ થાય **એકાગ્રતા કરવાની આવડત ઓછીવધતી સર્વમા છે. દિશા ફેરવવાની જ માત્ર જરૂર છે**'

મુમુક્ષુ—'પણ સાહેબ! વારવાર **મરણનો વિચાર** કરવાથી લાભ શો?'

સત—'તે સવાલની દિશા એકદમ બદલી નાખી એકાગ્રતાની પ્રશસ્તતા તારા સમજવામા આવી ગઈ એમ ધારી, તને કહું છુ કે મરણનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે, કારણ કે એ ચોક્કસ બનવાનો બનાવ છે એનાથી ડરવાની જરૂર નથી, પણ એને માટે તૈયાર રહેવાની જરૂર છે'

મુમુક્ષુ—'પણ મરણ સબધી વિચાર તો ઘાતક છે એનુ કેમ?'

સત—'એમા સમજફેર થાય છે મરણને અમુક દૃષ્ટિએ ઘાતક કહી શકાય, પણ **ઘાતક સબધી વિચાર પણ ઘાતક છે એ માન્યતા ખોટી છે**'

મુમુક્ષુ—'એ વાત ન સમજાણી'

સત—'એક ખૂન કરનાર અથવા મહાલોભી કે ક્રોધી મનુષ્ય હોય તે ઘાતક છે, પણ સમદૃષ્ટિથી આપણે તેના સબધી કે તેની ભવિષ્યત્ અપકાન્તિ અને વર્તમાન અધોદશા પર વિચાર કરીએ તો તે વિચાર કાંઇ ઘાતક નથી'

મુમુક્ષુ —'એવા પતીત પામરના વિચાર શા માટે કરવા? સદ્દગુણી વીતરાગના જ વિચાર ન કરીએ?'

સંત —'વળી મુદ્દો ખરી જાય છે વીતરાગ કે ગુણવાનના વિચાર કરવા, પણ ગુણને બરાબર ઓળખવા માટે એનાથી ઊલટી ખાસીઅતો, ટેવો અને વર્તનોનો અભ્યાસ કરવો જ પડે એ રીતે ઘાતક ગણાતો વિચાર એને બરાબર ઓળખવા માટે જરૂરી છે અને એમ સમજીએ ત્યારે જણાશે કે એ વિચાર પોતે ઘાતક નથી'

મુમુક્ષુ —'પણ આપણે દુર્ગુણનો કે તેવી વાતનો વિચાર જ શા માટે કરવો? વિચાર કરતા કરતા તેવા થઈ જઈએ અથવા મનમા તે માટેનો ત્રાસ મટી જાય'

સંત —'ત્યા પણ સમજફેર છે વિચાર કરતા તેવા થઈ જવાશે—એ કઈ કક્ષાના વિચાર કર્યા છે તે પર આધાર રાખે છે વેશ્યાને ત્યા જવાના વિચારથી વેશ્યાને સારી માની વેશ્યાના રૂપ, લાવણ્ય વિલાસ કે મસ્તીનો વિચાર કરીએ તો જ એ વિચાર ઘાતક થાય. એટલે એ અપ્રશસ્ત એકાગ્રતામા આવે છે અને તે ત્રાસની વાત કરી તે વસ્તુને એકાગ્રતાથી વિચારી ઓળખ્યા વગર બને નહિ અને **વિચાર બરાબર કર્યા હોય તો ત્રાસ મટતો નથી, પણ સ્થિર થાય છે, જામી જાય છે, દૃઢ થઈ જાય છે**'

મુમુક્ષુ —'પણ "મરી ગયા, મરી ગયા" એવું વિચારવું એ વિચાર જ ઘાતક છે, એમ મારુ કહેવુ છે મરણ આવશે ત્યારે મરી જઈશું, પણ એનો અત્યારથી જ કકળાટ શા માટે કરવો?'

9

સંત—'મરણ આવશે ત્યારે મરી જશું એમ કહેવું દીર્ઘદર્શીને ઘટે નહિ એમાં સુકાન વગરના વહાણ જેવી દશા થાય તૈયારી વગર ગૂંચવણ ઘણી થશે'

સુમુક્ષુ—'પણ સાહેબ! એનો પ્રથમથી વિચાર શા માટે કરવો જોઈએ?'

સંત—'એક સાધારણ મુસાફરી કરવી હોય તો તમે ભાતું તૈયાર કરો છો, બેડીંગ (બીસ્તર) બાંધો છો, પેટીમાં કપડાં નાખો છો, નાનું સરખું ઘર નાની પેટી (ટ્રંક)માં વસાવી દો છો, તો મહા મુસાફરી માટે તૈયારી ન જોઈએ? અને જોઈએ તો તે વિચાર કર્યા વગર થાય ખરી?'

સુમુક્ષુ—'મરણ અને મુસાફરીને સંબંધ શો છે? એ તો જ્યાં જવાનું હશે ત્યાં જશું'

સંત—'મરણ અને મુસાફરી લગભગ એક જ કક્ષાના છે, એકમાં ક્યાં જવું છે તે ઘણીખરી વાર આપણે જાણતા હોઈએ છીએ, બીજામાં નથી જાણતા 'પ્રયાણ' એ બન્નેમાં સામાન્ય (સાધારણ) ધર્મ છે, અને જવાનું હશે ત્યાં જશું એ બોલવું જેટલું સહેલું છે તેટલું કરવું સહેલું નથી–ખાસ કરીને સંસારરસિકો માટે'

સુમુક્ષુ—'એટલે આપ શો ભેદ પાડો છો?'

સંત—'વાત એમ છે કે તમે સંસારીઓ અનેક કાવાદાવા કરી ધન મેળવો, પરણો, ઘરબાર બાંધો, પ્રજા-સંતતિ વધારો, મૈત્રીઓ કરો, જ્ઞાતિજનોનો પ્રેમ મેળવવા અનેક જમણો આપો, વહીવટો ચલાવો, સંસ્થાઓ ખોલો, ટૂંકામાં અનેક પ્રકારમાં સંબંધો કરો, પોતાપણું માનો, નામકીર્તિ મેળવો –એ સર્વને મૂકીને જવું પડે, એની સાથેનો સંબંધ

'સર્વથા સદાને માટે છોડવો પડે-એ કાઈ જેવી તેવી વાત તમ સસારીઓ માટે નથી'

સુમુક્ષુ—'અમારા માટે અને તમારા માટે જૂદા કાયદા છે?'

સત—'ના કાયદા તો એક જ છે, પણ ડાયરેક્ટ પરિણામ આણનાર પ્રસગો જૂદા છે જે પ્રાણી સસારથી ઊચે આવ્યા હોય તેને આ સાંસારિક બધના જરા પણ ગૂચવણ કરતા નથી આ વાત માત્ર બાહ્ય વેશને અગે નથી સસારથી અલગ રહેનારને સાસારિક બધનો મોહ કરતા નથી અને મોહ વગરનાને કોઈપણ વસ્તુ છોડતા ખેદ થતો નથી.'

સુમુક્ષુ—'એટલા માટે આપે કહ્યુ કે, "જ્યા જવાનું હશે ત્યા જશુ" એ બોલવા જેટલુ વર્તવુ સહેલુ નથી, હવે સમજાયુ ત્યારે મરણને અગે અમારુ શુ કર્તવ્ય?'

સત—'કર્તવ્ય એટલુ જ કે મરણથી ડર્યા કરવાને બદલે એને માટે સર્વદા તૈયારી રાખવી. આ અત્યારના ચોપડા ક્યારે સકેલવા પડશે તે ખબર નથી, પણ જેના સરવૈયા (અપ-ટુ-ડેટ) છેલ્લા દિવસ સુધીના તૈયાર હોય, જે જમે ઉધારની સ્થિતિ સમજતો હોય, તેને ત્યા ધાડ ગમે ત્યારે આવે તો તેને ગભરાવાનુ કારણ નથી વ્યવહારમા તેમ જ આકસ્મિક બાબતમા દેવાળીઆનો હિસાબ ન રાખનો'

સુમુક્ષુ—'એટલે શુ? આપ વળી દેવાળા!! શબ્દ ક્યાથી લાવ્યા?'

સંત —'વ્યવહારમાં દેવાળીઆ લોકો સરવૈયા કાઢતા નથી, ચોપડા તૈયાર રાખતા નથી, પોતે પોતાના ઘરની વસ્તુસ્થિતિ સમજતા નથી, આંખો મીંચીને વેપાર ખેડે જાય છે અને ધાડ આવે ત્યારે દોડાદોડ કરી મૂકે છે, નાસભાગ કરે છે, ગોટા વાળવા માડે છે એ સ્થિતિ આત્મવિકાસના ખરા ઇચ્છકની ન હોય જેણે મમત્વનો વેપાર માંડયો જ નથી, એને તો અહીં પણ આનંદ છે અને પછી પણ મજા જ છે. એને ત્યાં ધાડ જ પડવાની નથી, એટલે એને ભય જ નથી'

મુમુક્ષુ —'ત્યારે આપે ડરવાની શી વાત કરી?'

સંત —'ઘણા માણસો મરણ શબ્દથી ડરે છે એના વિચારને અપશુકનિયો ગણે છે, એની વાતને તુચ્છકારે છે આ ઠીક નથી મરણ માટેનો વિચાર જરૂર કરવો, એથી તૈયારી બાકી રહેશે અને મરણ આવી પડે ત્યારે ગભરાટ નહિ થાય'

મુમુક્ષુ —'મરણ વખતે ગભરાટ થતો હશે?'

સંત —'ગભરાટની વાત જ જવા દે લગભગ ૯૫ [પ્રમાણ] ટકાના મરણ અસાધ્ય અવસ્થામાં થાય છે, સન્નિપાતમાં જ થાય છે, તેથી ગભરાટ જણાતો નથી, બાકી પૂરતી સાવધતા હોય, સગા સબંધીને એકઠા કરી, સર્વની ક્ષમા ચાહી, યોગ્ય ભલભલામણ કરી, ચાર શરણા ગોઠવી, નવકારના પાઠનુ હૃદયમાં કે મુખેથી જાપ થતા, હૃદયમાં સિદ્ધચક્રની સ્થાપના થઈ હોય, બાજુમાં પુન્યપ્રકાશનું સ્તવન ધીમા મધુર પણ હૃદયદ્રાવક સ્વરે બોલાતું હોય અને "જય પરમાત્મા," "એક અરિહંત"ના વિજયઘોષ સાથે નિષ્ક્રમણ થાય એ તો લાખે એકને એને "પંડિત મરણ" કહે છે'

મુમુક્ષુ —'એવા મરણની ગોઠવણ કેવી રીતે થઈ શકે?'

સત—'ગોઠવણ ન થાય ઘણુ ખરુ મરણુ એ આખા જીવનનો ઓડકાર છે. જીવન સારુ, સાદુ, સફળ આત્મિક વિકાસવાળુ હોય, એ પોતે જે પરિસ્થિતિમા મૂકાએલ હોય, તેના વિશિષ્ઠ ધોરણ નીતિવ્યવહારને અનુરૂપ હોય તો તે તેની ગોઠવણ જ છે એની ગોઠવણ પ્રથમથી થતી નથી, પણ સારુ સાદુ પ્રમાણિક જીવન એ "પડિત મરણની" વધતી ઓછી ગેરટી છે સાધારણ જનતા તો અસાધ્ય અવસ્થામા મરણ ન આવે અને સાધ્ય હોય તો માથુ ફૂટે, રડવા એમે અને એનો આત્મારામ ઊડી જાય નહિ, એ પહેલા તો એના નામની "પોક" મૂકાય અને મ્હો વળાય (રડાકૂટ થાય) *'

મુમુક્ષુ—'ત્યારે એવા વ્યવહારરસિકો સાન્નિપાતિક સ્થિતિમા મરી જાય એ વધારે ઈચ્છવા યોગ્ય છે એમ ખરુ કે નહિ?'

સત—'એમ ન કહેવાય. ક્યા જીવનો અદરનો આત્મવિકાસ કેટલો છે તે બાહ્ય નજરે ખબર ન પડે, પણ ઘણા વ્યવહારુ જીવો અસાધ્ય સ્થિતિમા જ જીવનપર પડદો નાખી જાય છે, તે વસ્તુસ્થિતિ છે—એ મે તને બતાવી. તેઓમાનો મોટો ભાગ સાધ્યમા હોય તો શુ કરે એ પણ તને જણાવ્યું ઈચ્છવા યોગ્ય ચીજ શી છે તે આપણે વિચારવાનું નથી, કારણ કે આપણા કબજાનો એ વિષય નથી વસ્તુસ્થિતિ જેવી જાણી અનુભવી તેવી તને કહી બતાવી'

મુમુક્ષુ—'ત્યારે પડિત મરણનો કાંઈ ઉપાય જ નથી?'

સત—'જરૂર છે, અને તે આપણા કબજામા છે'

મુમુક્ષુ—'તે કૃપા કરીને જણાવો'.

*પધતિસર રાગ તાણીને રડવા માટેનો ના સ્રીઓનો શબ્દ છે મનમાં શોક છે કે નહિ તેને મ્હો વાળવા સાથે કાંઈ સબધ નથી

સંત —'જીવન આખું જેમ બને તેમ સાદું, પ્રમાણિક અને આત્મસન્મુખ રાખવું એ પંડિત મરણનો ઉપાય છે એ વાત "ઓઠકાર"ની જે હકીકત ઉપર કહી તેમાંથી જ નીતરી આવે છે '

મુમુક્ષુ —'આત્મસન્મુખ જીવનના મુખ્ય માર્ગો કહો તો આનંદ થાય '

સંત —'એના મુખ્ય માર્ગમા "આત્મનિરીક્ષણ," ધ્યાનમાર્ગનો અભ્યાસ અને સક્રિયતા આવે છે હવે પછી કોઈ વખત આત્મનિરીક્ષણ શા માટે કરવું? કેમ કરવું? એનું પરિણામ શું થાય? એ કોણ કરી શકે? વિગેરે મહત્ત્વના અગત્યના પર વિચાર કરશું અને ધ્યાનયોગની મહત્તા સર્વ દર્શનોમા બતાવાઈ છે, અને તેના રસ્તા વિચારાયા છે તે પણ ચર્ચશું આજે તો ઘણો વખત થયો તેથી જશું '

મુમુક્ષુ —'કૃપાળુ! કોઈવાર જરૂર પધારશો આપના સમાગમથી બહુ આનંદ થયો આત્મવિચારણા કરવાની બહુ જરૂર છે, તેવા સમયમા તેનો પરિચય કરાવે એવું કોઇ નથી મળતું મારે આપની સાથે 'અનુભવજ્ઞાન' અને 'સ્વાનુભવ' ઉપર કેટલીક વિચારણા કરવી છે '

અહીં સંત સમાગમના પ્રથમ પરિચયનો છેડો આવ્યો સુવાક્ય વાત લખી શકાણી નથી યાદશક્તિ પર આધાર રાખી તે પ્રસંગે થએલ વાતચીતના મુદ્દા રોજનિશિમા નોંધી રાખ્યાં છે સંતની આંખોનું તેજ, બેસવાની સ્થિરતા, વાત કરવાની સચોટતા અને મુખ પરની નમ્રતાએ મારા મન પર તે વખતે ઘણી અસર કરી, જેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી એમના વિશેષ પરિચયની ઇચ્છા થયા કરે છે પરમાત્મા આવા સંતસમાગમનો મંગળ પ્રસંગ વારંવાર મેળવી આપે '

જૈ ધ. પ્ર. પુ ૪૩ પૃ ૨૧૩ } સં ૧૯૮૩

મસ્ત મુમુક્ષુના વિલક્ષણ અનુભવોદ્ગારો*

[૧૧]

(૧)

હજુ તુ ' આદીશ્વર ભગવાનની જે એ ' 'શાંતિનાથ મહારાજકી જે એ " મહાવીરસ્વામી મહારાજકી જે એ ' બોલ્યા કરે છે, **પણ તારા પોતાની " જે એ "** ક્યારે બોલીશ ? તુ કહે છે કે તુ પોતે સત્તાએ આદીશ્વર ભગવાન જેવો છે, ત્યારે તારી પોતાની " જે એ " કેમ બોલતો નથી ? શુ કહ્યુ ? એ હક્ક તો આનંદઘનજીને જ હતો અરે વાહ ! એમ કેમ ? હા ખરુ ! એ બોલી ગયા કે ' **અહો અહો હુ મુજને કહુ, નમો મુજ નમો મુજ રે** ' એ તો પોતાની જાતને કહેતા હતા કે " મને નમો મને નમો "[1] ત્યારે એ હક્ક તને ક્યારે પ્રાપ્ત થાય ? કેમ પ્રાપ્ત થાય ? શુ કહ્યુ ? તુ જ્યારે આન

---

* એક વિચિત્ર મુમુક્ષુની રોજનિશીમાંથી તારવી કાઢેલ આ છૂટા છૂટા અવતરણો દરેક સ્વતંત્ર છે એમા વિચારની સ્પષ્ટતા કોઈ વાર નહિ હોય, પણ એમા કોઈ જગ્યાએ બહુ ઊંડાણુ જણાય છે કોઈ વાર ગાંડપણુ લાગે તો તેના હાસ્યમા ઊંડે ઊંડે બહુ ગૂઢ પણ જડી આવે તેમ છે આવા અનેક અવતરણો પ્રાપ્ય છે, પણ આવા મુમુક્ષુઓની રોજનિશીઓની પ્રાપ્તિ હરરોજ થતી નથી કોઈ વાર મળી આવશે તો આવા વિલક્ષણ વિચારો તેવા પ્રકારના મનુષ્યોના લાભ માટે રજૂ કરવાની ભાવના રહે છે, પણ પ્રાપ્તિ સુલભ નથી. લેખક

૧ કહે છે કે શ્રી શાંતિનાથજીના સ્તવનમા શ્રીમદ્ આનંદઘનજી આવુ બોલી ગયા છે તપાસ કરતા એ વાત સાચી જણાઈ છે યોગીના માર્ગો અગમ્ય છે

છે સંપ્રદાય પ્રમાણે ભરતે તેની પૂજા કરવી જોઈએ એના હર્ષનો પાર નથી ત્યાં બીજી જ ક્ષણે સમાચાર આવ્યા કે પિતાજીને કેવળજ્ઞાન થયું છે અને અયોધ્યાની બહાર સમવસરણમાં બિરાજે છે પિતાશ્રીની જ્ઞાન લક્ષ્મીનો મહોત્સવ કરવો જોઈએ. ચક્ર પ્રથમ કે પિતાને વંદન પ્રથમ. "તાત ચક્ર ધૂર પૂજ્ય. ચિંતા એહ હુઈ ગી"* પણ એવી ગૂંચવણના નિર્ણયમાં શ્રી ભરતે ઝોલાં લીધાં નહિ ઐહિક પારલૌકિક સુખનો, સંસાર અને ત્યાગનો, વૈભવ અને વિભુતિનો, બાહ્ય અને અંતરનો હિસાબ એક ક્ષણમાં એના મનમાં જામી ગયો લોકોત્તર સુખ પાસે એને છ ખંડનું રાજ્ય ઘણું અલ્પ લાગ્યું અને ચક્રને આયુધશાળાની બહાર રહેવા દઈ વડીલ માતા દાદી મરુદેવાને હાથી પર બેસાડી પિતા તરફ ધર્મબુદ્ધિએ, માતામહી તરફના વાત્સલ્યે અને આત્મસન્મુખતાએ એ પિતાને નમવા નીકળી પડ્યા આવા અમોઘ નિર્ણયવાળા લોહીની નદીઓ વહેવરાવે, છતાં એજ ભાવમાં મોક્ષ સાધી શકે! આવા અસાધારણ મનોબળવાળાને આવેલ ચક્રરત્ન પાછું ન ચાલ્યું જાય, સાંપડેલ ઋદ્ધિ દૂર ખસી ન જાય, ઇષ્ટપ્રાપ્તિ અલોપ ન જ થાય અને થઈ જાય તો એની એને પરવા ન હોય, એમાં અટવાઈ જવાની ચિંતા પણ ન હોય, એમાં ભૂલભૂલામણીની આશંકા ન હોય, દૃઢ નિર્ણય અને અવિશ્રાન્ત શાંતિ સાથે અંતરની સ્વચ્છતા

* કહે છે કે આ વિચિત્ર વાક્યરચનાની જવાબદાર વ્યક્તિ તે સિદ્ધ લેખક શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય છે પૂર એટલે પ્રથમ. એમને શ્રી મલ્લિનાથના સ્તવનમાં લૌકિક રીઝ અને લોકોત્તર રીઝ વચ્ચે બારે ઝુલામણ કર્યું છે અને એમનો નિર્ણય પણ બહુ વિચારવા જેવો છે આ વિચાર પર મુમુક્ષુએ કાંઈ નોંધ કરી હોય એમ જણાય છે

એના અંતઃકરણની પ્રવૃત્તિને પ્રમાણભૂત કરાવના જેટલુ અકલ્પ્ય ચેતન તેને આપે છે બાહ્ય નજરે એના નિર્ણયમા વિલક્ષણતા લાગે છે, પણ એ એના રંગમા જ હોય છે અને એને સમજનાર એને બરાબર સમજે છે એ માનસિક યૌગિક દશા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કર

* * * *

(૫)

કેમ આજે આળસ આવે છે ? સૂર્યોદય થવા આવ્યો, વાદળા લાલ થયા, તો પણ પ્રમાદ કેમ થાય છે ? શુ કહ્યુ ? કાલે રાત્રે વધારે જાગ્યા હતા ? શુ કહ્યુ ? કેમ ? અરે એ તો જગ નાટક જોવા ગયા હતા ભાઇ ! તમારે હજુ **નાટક જોવા બાકી રહ્યા છે ?** આ તમે સવારથી રાત સુધી જુઓ છો તેમા નાટક સિવાય બીજુ શુ જુઓ છો ? આ મોહરાજાના વિલાસો અને જીવોના ગમનાગમનમા તમને નાટક સિવાય બીજુ શુ દેખાય છે ? શુ કહ્યુ ? એમા કલ્પનાના ઉછાળા નથી, દિલ ઉશ્કેરનારા બનાવો નથી, કળાવિધાન કે અભિનય નથી ભૂલ્યા ! નાટકમા કલ્પના કે ઉશ્કેરણી, અભિનય કે કળા તમારા દરરોજના બનાવોના જ આવે છે એમા ન બને તેવી વાત આવી શકતી નથી **ખરી મજા જોવી હોય તો દુનિયામા જ જુઓ.** તમે આખો ઊઘાડી રાખી ચાલશો તો **દરેક પગલે** તમે **નાટક** જ જોશો અને એમા ઊંડા ઊતરશો તો તો તમારી મજાનો પાર નહિ આવે એમા અંતરંગ રાજ્યોના નાટકો તો ભારે ભવ્ય છે, અજબ છે, કળાવિધાનથી પણ ઉન્નત છે અને એ ઉપરાંત તમે જો દિવ્ય નાટક (Divina Comedia)' ત્યા

ચાલતી ગાડીએ બેસો, મ્હોં માગ્યા દામ આપો, વિચારો કે તમે માનો છો તે મોક્ષમા ગયા તો આ સર્વ તો અહી રહેવાનુ છે ત્યા ગાડામા બેસીને જવાય છે કે વિમાનમા બેસી જવાય છે તે વિચારો તમારી આ દશા હોય! બની ગયા! સજ્જડ બની ગયા! હવે તો પોતે થાઓ! પોતાને ઓળખો ને પોતામા પેસો

* * * *

(૭)

સમયને માથે જવાબદારી મૂકવી એ તો આપણી ચોખ્ખી નબળાઇ છે જ્યારે આપણુ ઉત્થાન થાય ત્યારે સમય કાંઈ નડતો નથી શુ કહે છે? આ પાચમો આરો છે? હુડાઅવસર્પિણી કાળ છે? અરે ભાઇ! એ શુ નમાલી વાત કરે છે? શુ બીજા ઉત્તમ કાળમા બધા મોક્ષે જ ગયા હતા? અરે! તેમા તો સાતમી નરકે જનારા પણ હતા આવા શુન્ય વિચાર ન કર, બહાદુર થા, ઊઠ, કેડ બાધ અને રણજગ મચાવ!' તારે તો એટલુ વિચારવુ કે મારે માટે તો સુખમા કાળ કરતા પણ આ પુણ્ય સમય ખરો હાથ આવ્યો છે જે કાળે આત્માનુ ઉત્થાન થાય તે કાળ તેને માટે સારો છે તારા હાથમા આવો અવસર કદી આવ્યો નથી તુ સુસમા કાળમા પણ જન્મ્યો નહોતો એમ ધારીશ નહિ ત્યા પણ તે જરૂર આ જૈન શાસનપ્રાપ્તિ કરી હશે તારે માટે આવો ધન્ય સમય બીજો કોઇ નથી દરવાજા આગળ જઈ ઊભો રહેજે, પઠી બારણા ખખડાવજે અને તે ઊઘડે કે તરત જ અદર દાખલ થઇ જજે માટે શુ? બસ, ઊઠ અને કામે લાગી જા વિચારજે કે ગયો વખત કદી પાછો આવવાનો નથી જ

જૈ ધ. પ્ર પુ ૪૩ પૃ ૩૩૫ } સ ૧૯૮૪

વિલક્ષણ અનુભવો*

[૧૨]

સાચા જોશી

એક દિવસ અમારા ગામમા એક સાચા જોશી આવ્યા. એમણે ભૂતકાળની વાતો એટલી સાચી અને સ્પષ્ટ કરવા માડી કે કેટલાક લોકોની ગુપ્ત વાત જે તેઓ પોતે જ માત્ર જાણતા હતા તે પણ જોશી મહારાજે કહી દીધી, એટલે લોકોને તેના પર વિશ્વાસ બેઠો ભવિષ્યની વાતમા કેટલાકને કહ્યુ કે તેનુ છ માસમા જ મરણ થવાનુ છે, કોઈને આઠ માસ કહ્યા અને કોઈને એક વર્ષ કહ્યુ એવુ જેનું ભવિષ્ય ભાખ્યું તેની ભારે અપદશા થઈ એમાના એકે તો દેશ-પરદેશ મેલા (મરણસમાચારના પત્ર) લખ્યા અને લોકો મરણ પછી દિલગીરી બતાવવા (ડાઘે) આવે તેને બદલે પ્રથમથી જ આવી ખરખરો કરવા લાગ્યા અને એ રીતે કુલ છ માસ રડારોળમા જ ગયા બીજાને છોકરીના લગ્ન કરી નાખવા હતા તે કામ એણે ઊચે મને પતાવી દીધુ અને પોતે મરણની રાહ જોઈ બેઠો ત્રીજાને ઉઘરાણી ઘણી હતી તે વસુલ કરવાની તાલાવેલી લાગી અને ગામોગામ ભટકી એણે

---

* એક મુમુક્ષુની રોજનિશિમાથી લખી લીધેલ છે એમ જણાય છે કે આ પ્રત્યેક અનુભવની પાછળ કોઈ મહાન સત્ય છે, પણ તે મુમુક્ષુએ લખ્યુ જણાતુ નથી વાચનારને લાભ થાય તેવુ જાણી જેવુ મળ્યુ તેવુ પ્રકટ કરી નાખ્યુ છે એની વિલક્ષણતા વિચારણીય છે, એમ ઉદ્ધૃત કરનારને લાગ્યુ છે

નાણા એકઠા કર્યા એમને વ્યાધિ થયો હતો, તેની દવા કોઇ નિષ્ણાત વૈદ્ય મારફત ચાલતી હતી, તે તો બંધ કરી દીધી, અને તે તો ચિતા તેમજ ગમગીનીમા પડી જઇ કોઇની સાથે વાત પણ કરે નહિ, ખાવે પણ નહિ અને સુતો જાય એવી સ્થિતિમા-મરણની ચિતામા રીબાઇ-રીબાઇને એણે પોતાનો છ આઠ માસનો સમય કાઢયો એકદરે આખા ગામમા કોઈ પોતાની, કોઈ પોતાના નજીકના સગાની, કોઇ મિત્રની અને કોઇ સ્નેહીના મરણની ચિતામા પડી ગયા આખા શહેરમા મરણની જ વાતો ચાલવા લાગી અમારા ગામની એવી વિચિત્ર દશા થઈ પડી કે એની ગ્લાનિનો ખ્યાલ આપવો મુશ્કેલ છે કોઇના મુખ પર આનદ ઉલ્લાસના દર્શન જ ન થાય એવી દશા ચારે તરફ મે નજરે જોઇ હતી પછી એ **સાચા જોશી** અલોપ થઈ ગયા ત્યારે લોકોના જીવમા કાઇ હોશ આવ્યા[1]

* * *

(૨)
એક વર્ષનુ રાજ્ય[2]

અમારા ગામના રાજાને વિચાર થયો કે-'ગામમાથી

---

૧ આ સબધમા કવિ દલપતરામે દૈવન દર્પણ નામની બુક લખી છે તે ખાસ વાચવા લાયક છે તેમા જૂઠા જોશી ને સાચા જેશીના બે વિભાગ આપી સિદ્ધ કર્યુ છે કે 'આ દુનિયામા સાચા જોશીની જરૂર નથી, એથી લાભને બદલે હાનિ થવાનો સભવ છે' તત્રી.

૨ સૂચિત-ઉપમિતિભવ પ્રપચા કથા, પ્રસ્તાવ છઠ્ઠો પ૨ પુરુષ ચરિત્ર વિભાગ

કોઇ કોઇ વ્યક્તિને પસંદ કરી એક એક વર્ષ તેને રાજ્ય કરવા દેવુ અને પછી તેનુ પરિણામ વિચારવુ ' એ વખતે લોકનિયુક્ત સભ્યો હતી નહિ, તેથી એવો વિચાર વધો હશે એમ હું ધારુ છુ પછી એક વ્યક્તિને રાજ્ય આપ્યુ, એટલે એણે એક વર્ષ સારુ સારુ **ખાધા કર્યું.** એ ખૂબ અકરાતીઓ થઇને ખાય અને વમન કરે બીજે વર્ષે બીજાને રાજ્ય આપ્યુ, એટલે એણે આખુ વર્ષ **દારૂ પીવામા** અને નિશામા ચકચૂર થવામા ગાળ્યું ત્રીજાએ ગામમાથી સારી સારી સ્ત્રીઓને લલચાવી તેની સાથે **વિષયભોગ** કર્યો ચોથાએ પોતાના **શત્રુ**ઓને વીણી વીણી કેટલાકને **દેશપાર** કર્યા અને કેટલાકને ફાસીએ ચઢાવી દીધા, પણ તેમા તેનો ગુન્હો શો છે તેની તપાસ કરવાની દરકાર પણ કરી નહિ એકે ગાયકોની ટોળીઓ એકઠી કરી **ગાન** કરાવ્યા, **નાચો** નચાવ્યા, અને **મુજરા** કરાવ્યા એકે **શિકાર** કરવામા મોજ માણી, જગલમા જનાવરોની દોડાદોડી કરાવી, ત્રાસ આપ્યા અને કેટલા પ્રાણ લીધા એકે **જનાવરોનો સગ્રહ** કરી તેના પાજરા કરાવ્યા અને તેમા તેમને પૂરવામા મોજ માણી એકે નગર બહાર **ક્રીડા** કરાવવામા, ગપ્પા ગપગપવામા અને સ્ત્રીઓ સાથે વાતો કરવામા અને તેમની વાતો ઝીલવામા રસ લીધો એકે પોતાની **બિરૂદાવળી** બોલાવવા માટે ચારણો રોકયા અને તેમની પાસે પોતાની સાચી ખોટી સ્તુતિ ગવરાવવામા આનદ માન્યો એકે જાતજાતના અત્તરો અને ખુશબો એકઠી કરવામા અને તેનો ઘ્રાણાસ્વાદ કરવામા વખત ગાળ્યો આવી રીતે **દશ વ્યક્તિને દશ વર્ષ** રાજ્ય આપ્યુ અને પરિણામ જોયુ પ્રત્યેકને વર્ષ આખરે કહ્યુ

કે-" વત્સ ! તને રાજ્ય કરતા આવડયુ નહિ " પરંતુ પ્રત્યેક આ વાત ગુપ્ત રાખી કોઈ રાજ્યના અંદરના ભાગ કાર્યમાં ઊતર્યા નહિ, કોઈએ રાજ્ય સ્થાન કયું છે? અને કયાં છે? તેની તપાસ પણ કરી નહિ અને કોઈ પણ રાજાનો આશય સમજ્યા નહિ એમને ખરી રાજ્ય સત્તાનો ખ્યાલ આવ્યો નહિ એક વર્ષ જેટલા સમયમાં શું શું થઈ શકે? તેનો વિચાર શરૂઆતમાં આવ્યો નહિ અને વર્ષનો સમય પૂરો થતા જ્યારે મહારાજાધિરાજે ઉપર પ્રમાણે ટીકા કરી ત્યારે જ ચોંક્યા અને પાછા આવ્યા હતા તેવા પોતાના અસલ સ્થાનમાં અથવા તેથી પણ નીચા સ્થાનમાં ચૂપચૂપ પહોંચી ગયા (દુર્ગતિએ ગયા)

* * * *

(૩)
દેવતાના છેલ્લા છ માસ ×

આજે એક દેવતાની કૃપાથી બીજે દેવલોકે ગયો ત્યાંની લીલોતરી અને પ્રકાશ જોતા જોતા આગળ ચાલ્યો જમીનનો સ્વયં પ્રકાશ, ચારે તરફ ખીલેલી વનરાજી, વૃક્ષોની ઘટામાંથી આવતો મંદ મંદ અને સુગંધી પવન, કોઈ જગ્યાએ નાટકો ચાલે છે, કોઈ જગ્યાએ ખેલો ચાલે છે, કોઈ જગ્યાએ દેવો પીતાંબર વસ્ત્રો પહેરી નાચી રહ્યા છે, કોઈ અમૃતપાન કરી રહ્યા છે, કોઈ જળક્રીડા કરે છે, કોઈ પતંગ ચગાવે છે, અને કોઈ ન્હાય છે, ગાય છે, નાચે છે, હરેફરે છે, કૂદે છે, દોડે છે, એને છે વિગેરે ત્યાં કોઈના પણ મુખ પર દુઃખ, ગ્લાનિ

× સૂચિત—એક પૂર્વ કથામાંથી. દેવગતિમાં અજ્ઞાનને અંગે આ સ્થિતિ છેલ્લા છ માસમાં વિલાસમાં જીવન ગાળનારની થાય છે એમ તેમાં જણાવ્યું છે.

કે ચિંતા દેખાતી જ નહોતી તેનામા ત્યા ઝાડને ટેકો આપી બેઠેલ અને મુખ પર શ્યામ ગભીરતા, ગળામાથી નિ શ્વાસના અવાજ અને વાતાવરણમા દિલગીરી–આવી સ્થિતિમા આવી પડેલ એક દેવ જોવામા આવ્યો એના પીતાબર વસ્ત્ર ઉપર પહેરેલી માળા કરમાતી જતી હતી, એ માથા પછાડતો હતો, રડતો હતો, એના શરીરમાથી અતિ દુ ખની જ્વાળા નીકળતી હતી, એ એને ત્રાસ આપી રહી હતી એની માળા કેમ કરમાવા માડી અને એને શુ દુ ખ હતુ તે કાંઈ મને સમજાયુ નહિ ચોતરફના આનદી વાતાવરણ, નાટક, ધમાલ, ક્રીડા અને નાચો વચ્ચે આ વિરોધીભાવ મારા સમજવામા ન આવ્યો એ ઊઠીને બાજુમા ચાલતુ નાટક જોવા પણ જતો ન હતો અને એ તો રડારોળ જ કરતો હતો, તેમજ હીબકા ભરી ભરીને સુખી વાતાવરણને દુ ખી બનાવતો હતો એની પાસે જરા ઊભા રહી જોયુ, પણ એનુ દુ ખ અને એનો કકળાટ જોયા જાય તેવા નહોતા ચારે તરફના સુખની વચ્ચે એ દુ ખી તરફ કરુણા આવી અને સુખના સાધનોએ મારા મન પર જે અસર કરી હતી તે કરતા પણ એનુ દુ ખ જોઈ મને વધારે અસર થઈ એના દુ ખનુ કારણ કહે તેવો કોઈ ત્યા ન હતો સર્વ પોતપોતાના એશઆરામમા પડયા હતા

પરિણામે પૂછતા અને તપાસ કરતા જણાયુ કે–"એ દેવની ત્યાથી ચ્યવવાની સ્થિતિ નજીક આવી હતી, તેથી એ આ બધુ સુખ એકદમ તજવુ પડશે તેને માટે દુ ખી થતો હતો અને આખા ભવમા કઇ સુકૃત કર્યું નહિ, તેને માટે પશ્ચાત્તાપ કરતો હતો"

* * *

[૪]

મોહના ઉછાળા*

એક ડોસીને એકની એક દીકરી હતી એ દીકરીને ક્ષયરોગનો વ્યાધિ લાગુ પડયો હતો એનુ શરીર દરરોજ ઘસાવા લાગ્યુ, ધીમે ધીમે એનો ખોરાક ઘટતો ગયો અને શરીરનુ વજન પણ ઘટતુ ચાલ્યુ ડોસી સૂર્યદેવની ઉપાસના કરતી હતી સવારે સૂર્યને અર્ઘ્ય આપી, તેની સામે ઊભી રહી, દરરોજ પ્રાર્થના કરે કે–' **દીકરીને** ભગવાન બચાવી લે, અને તેને બદલે **પોતાને** ઉપાડી લે ' પુત્રીપ્રેમને લઇને તેની આ પ્રાર્થના ખરી હતી કે મોહના ચાળા હતા તે સમજાતુ નહિ એમ કરતા બે માસ ચાલ્યા ગયા છોકરીનુ શરીર વધારે દુર્બળ થતુ ચાલ્યુ વૈદ્યોએ તેને માટે આશા મૂકી દીધી શરીરમા વ્યાધિ ચોતરફ પ્રસરી જાય અને કલેવર વ્યાધિથી ઘેરાઇ જાય ત્યારે **ગગાજળ ઔષધ અને નારાયણ જ વૈદ્ય** થાય એ સૂત્ર ત્યા માન્ય થયુ પણ ડોશી તો દરરોજ સવારે નિયમસર સૂર્યની પ્રાર્થના ઉપર જણાવ્યું તે રીતે કર્યા જ કરતી.

એક દિવસ પ્રભાતમા તે ડોસીના પાડોસીના ઘરમા ભેસ પેસી ગઈ, એણે જઇને ઘઉંના લોટના ગોળામા માથુ માર્યું, માથુ પેસી ગયું પણ નીકળી શકયુ નહિ એટલે ગોળો હલાવતા અથડાવતા ફૂટી ગયો અને ગોળાની હાંસડી સમેત ભેસ ભડકીને દોડી ભેસનો દેખાવ બીહામણો હતો ભેસ ગળામા ગોળાની ઉપરની ઠીબ સાથે દોડતી પેલી ડોશી તરફ આવી.

* સુચિત–એક સામાજીક લોકકથા

તે વખતે ડોશીની પ્રાર્થના પૂરી થઈ હતી ડોશીને લાગ્યું કે જમ આવ્યો એમના જેવા જ દેખાવની "યમ"ની કલ્પના હોય છે, એટલે હાથ લાબો કરી, આડો ધરી ઊંચેથી બોલી ગઇ "અરે! મારી દીકરી તો અંદર ખાટલામા સૂતી છે, અંદર જાઓ, અંદર જાઓ" આડા હાથ દેવાથી ભેંસ તો બીજી બાજુ ચાતરી ગઈ અને પ્રાર્થનાનો ભ્રમ ફૂટી ગયો

* * * *

(૫)

વીર પ્રભુ આવે તો.

આજે સ્વપ્ન આવ્યું કે શ્રી વીર પરમાત્મા પૃથ્વી પર પધાર્યા છે તેમણે એક દેવદૂષ્ય-સાદુ વસ્ત્ર ધારણ કર્યું હતુ, તેઓની ઊંચાઇ આપણાથી લગભગ બમણી હતી, તેઓનુ તેજ અજબ હતુ શુદ્ધ-સ્પષ્ટ સમજાય તેવી ભાષામા તેઓ વાત કરતા હતા એમને પ્રથમ કેટલાક શ્વેતાંબર ભાઇઓ મળ્યા તેમણે જોયું કે પ્રભુને માથે મુગટ નથી, આંખો પર કૃત્રિમ આંખો ચઢાવી નથી, અંગે ચાંદલા નથી, કેડમા કંદોરો નથી, એટલે એમણે તો ભગવાનને નમવાની પણ ના પાડી, સાભળવાની પણ ના પાડી દિગમ્બરો પાસે ગયા તો તેમના શરીર પર દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર જોઈ તેમણે તેમની સામુ જોવાની પણ ના પાડી સ્થાનકવાસી ભાઇઓ પાસે ગયા તો જીવતી મૂર્તિની આવશ્યકતા વિચારી તેમણે પણ કંઈ કોઠુ આપ્યુ નહિ ત્યારપછી ભગવાને અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્ય સહિત સમવસરણની અંદર બેસી દેશના દેવા માડી દેવો આવ્યા, મનુષ્યો આવ્યા, પણ એમા એક પણ

જૈન મળે નહિ એક સપ્રદાયે વાધો ઉઠાવ્યો કે સમવસરણમા ફૂલો પાથર્યા છે તે પર પગ કેમ દેવાય? એક કહે કે ભગવાન ઇરિયાવહિ પડિક્કમતા નથી અને આ બધી ધમાલ શેની કરે છે? એક કહે કે શાસ્ત્રમા ભગવાનને ચતુર્મુખ કહ્યા છે અને અહીં તો એક જ મુખ દેખાય છે, તેથી આમા કાઈ માયાવી પણ હોવુ જોઇએ ભગવાનને તો આ સર્વ ચર્ચા ઉપર ઉપેક્ષા હતી તેમણે તો સ્યાદ્વાદના સૂત્રો અને વસ્તુસ્વભાવ પર તેમજ નય અને કર્મના સિદ્ધાંત પર ખૂબ વિવેચન કર્યું અને આત્મસન્મુખતામા ધ્યાનયોગની વિશિષ્ટતા બતાવી એમને સાભળનારા છક થઈ ગયા, પણ એમા એક પણ જૈન જોવામા આવ્યો નહિ ભગવાનને એનો ખુલાસો પૂછવા જતો હતો તેવામા તો આખ ઊઘડી ગઈ

* * * *

(૬)

વિચાર શુ કરુ? મારુ કપાળ

એક હવેલીમાથી મથુરાનો ચોબો મિષ્ટાન્ન ખાઈ દરરોજ અગિયાર વાગે સવારે બહાર નીકળે બહાર એક મગ્ન સફેદ ગોધો ફરતો હોય કે બેઠો હોય તેને એ દરરોજ મહાલતો જુએ એનુ સ્વચ્છ હૃષ્ટપુષ્ટ રૂની પુણી જેવુ શરીર જોતા ચોબાજીને દરરોજ એના પર સ્વારી કરવાનુ મન થઈ આવે એમ છ માસ સુધી એ દરરોજ અગિયાર વાગે ખાઈપીને બહાર નીકળે અને એને એકનો એક જ વિચાર આવ્યા કરે અને વળી પાછો નિર્ણય કર્યા વગર એ ચાલ્યો જાય છ માસ પછી ચોબાજી એક દિવસ ખૂબ ખાઈપીને હવેલીમાથી

બહાર આવ્યા અને દિવસોના વિચારનો અમલ કર્યો એણે તો મસ્તાન મહાજનીઆ ગોધા પર સ્વારી કરી જેવી સ્વારી કરી તેવો જ પેલો મસ્તાન ગોધો ચમક્યો, ચોકયો અને દોડ્યો બન્ને મસ્તાન હતા, પણ પગાનેક ડગલા ગોધો દોડ્યો, ત્યાં ચોબાજીએ સમતોલપણું ખોઈ નાખ્યું અને પોતે જાતે જમીન પર ટટકાયા એની ધોતલી ગોધાના પગમાં ભરાણી અને પોતે પચીનેક ફીટ ખેંચાયા, ખૂબ લોહીલુહાણ થયા, શરીરે ઉઝરડા પણ ખૂબ પડ્યા અને પાડના બે ત્રણ પાટુ પણ વાંસા પર પડ્યા, પરન્તુ નસીબજોગે બચતા રહ્યા લોકોએ હાથ આપી ઉઠાડ્યા અને કહ્યું "અરે ભાઈ! જરા વિચાર તો કર્યો હતો? આના મસ્તાન પર ક્યાં બેઠા? એ તો અડિલ સાંઢ છે, મફતનું ખાય છે અને મ્હાલે છે! તમારે જરા વિચાર તો કરવો હતો!!!" પેલા ચોબાજી જવાબમાં કહે છે "વિચાર શું કરું? મારું કપાળ!! છ છ માસ સુધી વિચાર કર્યા પછી એના પર બેઠો અને તમે વિચાર કરો, વિચાર કરો, એમ કહો છો? આથી તે વધારે વિચાર કેવોક થતો હશે?"

છ-છ માસ સુધી વિચાર કરી, એની દીર્ઘ વિચારણાને પરિણામે ગોધા પર સ્વારી કરનાર ચોબાજીના જેવા વિશિષ્ટ વિચારકોને આ અનુભવ સપ્રેમ અર્પણ!!

(૭)

સુખના ખ્યાલી કોડ

સાચી બનેલી, નજરે જોયેલી અને પોતાને કાને સાં-

ભળેલી વાર્તા છે એક અતિ ધનાઢ્ય શેઠની પાસે શેરસટ્ટામાં એક કરોડ રૂપિયા થયા હતા એ બજારમાં ખરીદવા નીકળે તો બજારમાં તે જેની ખરીદી કરે તે જાતના શેરના દરમાં સો સો રૂપિયા વધી જતા, એ વેચવા નીકળે તો તેનો બજાર સારી રીતે બેસી જતો એ શેર બજારનો રાજા હતો એણે તદ્દન ગરીબાઈમાંથી સટ્ટો કરીને કરોડ ઉપરાંત રૂપિયા એકઠા કર્યા હતા એ રોલ્સરોઈસ મોટરમાં ફરતા હતા એમના વપરાશના બગલાની માગણી વીસ લાખે થતી હતી. એમણે જાતે કહેલી આ વાત છે અને તદ્દન સાચી છે —

"ભાઈ! તમે મને સુખી કહો છો? મહિને સો રૂપિયા કમાતો હતો અને દસ રૂપિયાની ખોલીમાં રહી સાંજે મારી પત્ની અને બે પુત્રો સાથે ફરવા જતો હતો અને કોઈ વાર નાટકસિનેમા જોવા જતો હતો ત્યારે જે આનંદ અને સુખ હતા તેમાંનું અત્યારે કઈ નથી તે વખતે દરરોજ આઠ કલાક રાતિથી ઊંઘતો હતો, અત્યારે રાત્રિના ત્રણ વાગ્યા સુધી મોટા છત્રીપલંગમાં પાસા ફેરવ્યા કરું છું, સ્ત્રીને પ્રદરનો વ્યાધિ છે, છોકરાની સાથે વાત કરવાની ફુરસદ નથી, એટલે એક વઠી ગયો છે, અને બીજો મરવા વાંક જીવે છે ઘરે જઉં ત્યારે શેરની વાતો, રાત્રે અગિયાર વાગ્યા સુધી દલાલોનો અવરજવર અને ઉપરાઉપરી ટેલીફોનો અને રાત્રિમાં શેરની ઉથલપાથલ સાથેની તંદ્રા, લડાઈના ભણકારા અને હરીફ વેપારીની રમતો કોઈ દિવસ સ્ત્રી સાથે જમ્યો નથી કે નિરાતે વાત પણ કરી નથી રવિવાર જેવી ચીજ નથી અને સિનેમામાં જવા ફુરસદ નથી. પૂજા કરવા પરાણે ચાર મિનિટ બેસું છું ત્યારે શેરની તેજી મંદીના પાસા મનમાં આવે છે અને માળાનો

પારો પટપટ પડી જાય છે કળાની કે પ્રેમની દૃષ્ટિએ જીવન શુષ્ક થઇ ગયુ છે અને આ ઉપાધિમાથી નીકળવાના માર્ગ શોધતા તેમા વધારે વધારે અટવાતો અને ગુચવાતો જઉ છુ બગલાના સુદર બગીચામા ફરવાનો વખત નથી અને આગમખુરમી પર પડવાની ફુરસદ નથી જ્ઞાન વધારવા માટે ઘરમા મારો પુસ્તકસગ્રહ કર્યો છે તેની ચાવી બે વર્ષથી ખોવાઈ ગઇ છે **ડેઈલી** પેપર (દૈનિકપત્ર) થી પ્રાત સ્મરણ થાય છે અને સૂતા સુધી ઘડીઓ (ફોનની) વાગ્યા કરે છે આનુ નામ જીવનસુખ કહેવાતુ હોય તો તમે જાણો! મારા હૃદયમા શાતિ, વિચાર કે સ્થિરતાનુ નામ નથી!"

આ કબૂલતો મુગ્ધચિત્તે ધ્યાનપૂર્વક સાભળ્યા કરી સુખ ક્યા છે? કોને મળે? કયાથી મળે? તે ઉપર ત્યારપછી અનેક વિચારો આવ્યા

* * * *

ભલો મારો કઠણુપાલ

સને ૧૯૧૮ની વાર્તા છે આજે દશ વર્ષ થયા એક વખત ઓફિસમા બેઠો હતો ત્યા બે મિત્રો આવ્યા બે વચ્ચે નીચેની વાત થઇ, હૃદયમા એ નોધાઇ ગઇ છે એક મિત્ર પાચસોનો માસિક પગારદાર હતો, બીજો કાપડ બજારનો મોટો વેપારી હતો

વેપારી —'ભાઇ હમણા અમારી બજારમા તો ભારે મજા છે દરરોજ બે હજાર કમાઈ સાજે ઘેર આવીએ છીએ'

અમલદાર —'તે કેવી રીતે ?'

વેપારી —'દલાલ દુકાને આવી પાચસો ગામડી વેચી

જાય અને સાથે બે આને નફો વેચવાના સોદામાં સહી લેતો જાય માલ લેવો નહિ, દેવો નહિ અને ખાલી સહી કરવાના હજાર પંદરસો દરરોજ મળે છે આના લીધા અને આને દીધા"

અમલદાર —'ત્યારે તમને એવો વેપાર કોણ કરાવે છે ?

વેપારી —'હજારો ! અરે અત્યારે બજારમાં બે હજાર દલાલો છે વેપારીઓ ઓછા પણ એની સંખ્યા વધારે મોટી છે આ તમારા પગાર તો હું બે મિનિટમાં રળાવી નાખું આવો અમારી બજારમાં'

અમલદાર —'આ મારી ઠંઠણપાળ સારી છે અમને લાખ મળવાના નથી અને લખેસરી થવાના નથી તું પણ વિચારીને કરજે !'

વેપારી —'અરે તમારાથી વેપાર બને જ નહિ ! અને (મને બતાવીને) આ ભાઈ બેઠા બેઠા બે રૂપિયાનો કાગળ લખે છે અને બે રૂપિયાનો વાંચે છે—એમાં તે શું વળે ? બાપદાદાનો વેપાર મૂકીને આ ક્યાં રવાડે ચડી ગયા ?'

અમલદાર —'અમને **અમારી સ્થિતિમાં સુખ** છે, રાતે નિરાંતે આઠ કલાક ઊંઘ આવે છે અને ખૂબ કકડીને ભૂખ લાગે છે એટલે આનંદ છે તું સંભાળજે'

આનો જવાબ અમલદારને મળ્યો તે લખવા જેવો નથી, એમાં વ્યાપારીનું સાહસ અને અભિમાન, નોકરીઆત વર્ગ પર તુચ્છતા અને વકીલો તરફ ધિક્કાર હતાં પછી તો સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૮ માં સરકારે એક્સેસ પ્રોફીટ ટેક્ષ નાખ્યો, સુપર-ટેક્ષ નાખ્યો, દીવાળીએ કાચી મુદત (આર્મીસ્ટીસ) જાહેર થઈ અને ચક્કર એવું ફર્યું કે નફાના સ્વપ્ન અલોપ થઈ

ગયા, નુકસાનીનો ક્ષય લાગ્યો, વ્યાપારીનું મગજ નરમ પડી ગયું, અભિમાન ઓસરી ગયા અને અમલની પૂજી હતી તે પણ ખલાસ થઈ ગઈ, તે પેઢી ફનાફાતીઆ થઈ ગઇ, આખરૂ ધૂળધાણી થઈ ગઈ અને આખરે ગાંડો થઈ તે વ્યાપારી પૈસાની હાયમાં ખલાસ થઇ ગયો પેલા અમલદારનો પગાર હાલ સાતસો ઉપર છે અને બે રૂપિયાનો કાગળ વાચનાર-લખનાર હજુ એમ ને એમ કાગળો લખી વાચી આનદ કરે છે

આવા પ્રકારના જગ ફેરફાર સાથે છેલ્લા દશ વર્ષમા એટલા અનુભવો થયા છે કે એને માટે તો કોઈ પણ વિચારકે પોતાની જાતને કે આજુબાજુના વાતાવરણને જરા જોવા જેવુ છે કે યાદ કરવા જેવું જ છે આખી જિંદગીમા ન જોવાય તેટલો આવા પ્રકારનો અનુભવ ૧૯૧૮ થી થઈ ગયો છે જરા સ્મૃતિને તેજ કરવાથી અનેક દાખલાઓ પ્રત્યેક વિચારક યાદ કરી શકે એવુ હોવાથી તેવી સખ્યામા વધારો કરવાની આવશ્યકતા જણાતી નથી

જૈ ધ પ્ર પુ ૪૩ પૃ ૩૭૬ } સ ૧૯૮૪

સંત સમાગમની બીજી ઘડી*

(૧૩)

આજે સંત મારે મંદિરે આવી ચઢયા. અમે હવેલીના ચોથા માળ ઉપર બેઠા સ્વાગતના પ્રાસ્તાવિક ઉપચારના ચાલુ એક બે પ્રશ્નોત્તરો પછી અમારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાર્તાલાપ થયો.

સંત —'આજે કાંઈ આનંદમાં દેખાઓ છો ?'

મુમુક્ષુ —'કાંઈ ખાસ નહિ સામાન્ય રીતે મજા છે'

સંત —'આજે સવાર શું વિચાર કર્યો ?'

મુમુક્ષુ —'કાંઈ ખાસ વિચાર કર્યો નથી સામાન્ય નિત્ય કર્મ કર્યું'

સંત —'ત્યાર કાલે રાત્રે સૂતી વખત કાંઈ નવો અનુભવ કર્યો ?'

મુમુક્ષુ —'સૂતી વખત સહજ પરમાત્માના નામનું સ્મરણ કર્યું અને ઊંઘ આવી ગઈ'

સંત —'કાંઈ ભાસ થયો ? કાંઈ ચિંતા થઈ ? કાંઈ કાંઈ વિચારણાઓ ચાલી ?'

મુમુક્ષુ —'કાંઈ ખાસ થયું નથી સામાન્ય રીતે વિચાર થયા કરે છે તે થયા કોઈ નવો અનુભવ થયો હોય એવું સ્મરણમાં નથી'

સંત —'ગઈ કાલે લક્ષ્મી કેટલી પ્રાપ્ત કરી ?'

મુમુક્ષુ —'કાલે વ્યાપારમાંથી ઠીક પેદા કર્યું આપને

* એક મુમુક્ષુની રોજનિશિમાંથી તારવેલ

એવો પ્રશ્ન પૂછતા જોઇ નવાઈ લાગે છે'

સંત—'નનાઇ તુરતમા ફગ થશે સૂતી વખત એ બાબત યાદ આવી હતી?'

મુમુક્ષુ—'હા, અને તેથી આનંદ પણ પળમાત્ર થએલો'

સંત—'બીજી કાઈ વિચારણા થઈ હતી?'

મુમુક્ષુ—'ખાસ કોઇ યાદ નથી આજે આવા સવાલો કેમ પૂછો છો? કાઇ તત્ત્વજ્ઞાનની વાતોને બદલે અંગત વાત કેમ?'

સંત—આજે એમા જ રસ પડતો દેખાય છે મારા પ્રશ્નનો તે જવાબ આપ્યો નથી. મારો પ્રશ્ન હતો કે ગઇ કાલે લક્ષ્મી કેટલી પ્રાપ્ત કરી? એનો જવાબ નથી મળ્યો'

મુમુક્ષુ—'જવાબ તો સાહેબ! અપાઇ ગયો આપ કેમ આજે અન્તવ્યસ્ત બોલો છો?'

સંત—'જવાબ નથી મળ્યો તારા જેવા જિજ્ઞાસુ લક્ષ્મીને ઓળખી શકયા નથી—એમા જ ચમત્કાર લાગે છે જરા વિચાર કરીને જવાબ આપ'

મુમુક્ષુ—'આપ શુ કહો છો? લક્ષ્મીને હુ ઓળખી શકયો નથી? અરે! સાહેબ! ત્યારે આપનો પ્રશ્ન આત્મિક લક્ષ્મીને અંગે હતો એમ કહોને!'

સંત—'પરભાવને ભજનારા એવા આખરે અહી મૂકી જવાની ચીજોના ઢગલાને, તારા જેવો લક્ષ્મી-માને અને મનાવે તો તો નવાઈનો પાર રહે નહિ',

મુમુક્ષુ—'પણ સાહેબ અત્યારે તો એના મંડાણ મંડાયા છે, ચારે તરફ એની વાતો થાય છે, એના પર સાહિત્યો રચાયા,

છે, એને મેળવવાના વલખામા જગત દોડી રહ્યુ છે એના તરફ આખમીચામણા કેમ થઇ શકે ?'

સત —સર્વ પ્રપચોને સમજવાનો યત્ન કરનાર તારા જેવો આ દેહાધ્યાસમા રાચી રહે અને ચાલુ પ્રવાહમા અટવાઈ જાય તો પછી આશ્ચર્ય પ્રાપ્ત થાય તેમા નવાઈ શી ?'

મુમુક્ષુ —'મને એ નવાઇમા પણ એક નવાઇ લાગે છે ?'

સત —'એટલે તુ શુ કહેવા માગે છે ?'

મુમુક્ષુ —'એટલે એ કે તે વસ્તુને પર, પારકી, અસ્થિર, અલ્પસ્થાયી અને નાશવત જાણવા છતા એના પર પ્રેમ થાય છે, એની પ્રાપ્તિમા આનદ થાય છે, એના વિચારમા મોજ આવે છે-એ નવાઈ નહિ ?'

સત —'એમા નવાઈ જેવુ કશુ નથી દીર્ઘકાળના સબધથી એવી વાસના બધાઈ જાય છે કે **પરભાવ એ સ્વભાવ બની જાય** છે અને પછી તો કોઈ વાર વ્યક્ત રૂપે અને ઘણી વાર ન સમજાય તેવી રીતે એ અસર જમાવે છે એ સ્થિતિથી ઉપર અવાય ત્યારે જ ખરો માર્ગ સાપડે.'

મુમુક્ષુ —'અને તેમ ન થાય ત્યા સુધી ?'

સત —'બધા ય ફાફા, અધારામા ગોથા ખાવાના અને સુકાન વગરના વહાણની દશાએ જીવનકાળ પૂરો કરવાનો'

મુમુક્ષુ —'ત્યારે એ દશા પ્રાપ્ત કરવાનો કાઈ **માર્ગ બતાવશો** ?'

સત —'**માર્ગ** બનાવ્યો સાપડે નહિ, એ તો **અદરથી સૂઝી આવે** ત્યારે કાન્ગત નીવડે '

મુમુક્ષુ —'પણ ગોથા ખાનારને અધારામા કોઈ હાથ પકડી રસ્તે લઇ આવે તો માર્ગની સૂઝ પડે ને ?'

સત —'અધારામાથી પ્રકાશમા આવવાના અને પ્રકાશમાથી દૂર દેખાતા સાધ્યદીપ નજીક પહોચવાના અનેક માર્ગો છે '

સુમુક્ષુ —' પણ તે બતાવ્યા સિવાય કેમ જડે ? એમા કાઈ ગુપ્ત રાખવા જેવી દુન્યવી વાત છે કે માર્ગદર્શન કરાવતા પણ આટલો સકોચ થાય છે ? '

સત —' એ તો ઉઘાડી વાત છે એમા ગુપ્ત રાખવાની વાત હોઇ શકે જ નહિ માત્ર એ બતાવ્યા આવડે તેવા માર્ગો નથી અદરથી વૃત્તિ જાગશે એટલે સ્વયોગ્ય માર્ગ જડી આવશે '

સુમુક્ષુ —' ઇચ્છા થતા માર્ગ જડશે જ એવી આપને ખાત્રી છે ? '

સત —' એ ઇચ્છા કરવા પહેલા તૈયાર થયેલી ભૂમિકાશુદ્ધિ ઉપર તેનો આધાર છે '

સુમુક્ષુ —' તો આપ થોડા ગજમાર્ગોની તો વાત કરો એ રીતે જિજ્ઞાસા જાગૃત થશે તો પછી માર્ગની શોધ કરી લેવામા આવશે દરમ્યાન એ તરફ પ્રયાણ કેમ કરવુ ? એ તો કહો '

સત —' એનો જવાબ તો મારા શરૂઆતના એક પ્રશ્નમા જ આવી ગયો તને જવાબ મળી ચૂક્યો છે '

સુમુક્ષુ —' મારુ લક્ષ્ય ગયુ નથી આપના કયા પ્રશ્નમા એ વાત આવી ગઈ ! '

સત —'લક્ષ્મીપ્રાપ્તિવાળા પ્રશ્નમા '

સુમુક્ષુ —' એમા માર્ગની શોધની વાત ક્યા આવી ?

એ તો એક માનુષી પ્રશ્ન હતો આપ કાંઈક સ્પષ્ટતા કરો.'

સંત —'જરા વિચાર કરજે, વાર્તામા જવાબ આવી જશે, તે તુ પછી લેજે કાલે ક્રોધ કેટલી વાર કર્યો?'

મુમુક્ષુ —'બરાબર ધ્યાનમા નથી, પણ અંદરથી ક્રોધ બે-એક વખત થઈ ગયો એમ યાદ આવે છે એકવખત મારા સિપાઈએ ટેબલ પર કાગળ નહોતા મૂક્યા ત્યારે, અને બીજી વાર મારે મોટર વખતસર આવી નહોતી ત્યારે '

સંત —'ઠીક યાદ રાખ્યુ! માન કેટલા વાર થયું?'

મુમુક્ષુ —'ગઈ કાલે અભિમાન કર્યું હોય એમ યાદ આવતું નથી '

સંત —'બરાબર યાદ કર કાલે કોઈને પત્રો લખ્યા હતા?'

મુમુક્ષુ —'હાજી, પત્રો તો કાલે ઘણા લખ્યા હતા, પણ તેમા માન કર્યું નથી ઊલટુ એક મદદ કરનારે વખાણ લખ્યા તેને જણાવ્યું કે હું એવી પ્રશસાને પાત્ર નથી '

સંત —'એમ લખવાનું કારણ શુ?'

મુમુક્ષુ —'કારણ કાંઈ નહિ હું એમ માનું છુ કે મદદ કરવી એ આપણી ફરજ છે એમા પ્રશસા શેની ઘટે?'

સંત —'તારા પત્રનો જવાબ આવશે એવી તેમા અપેક્ષા હતી?'

મુમુક્ષુ —'હાજી! મે વળની ટપાલે કેટલાક સવાલનો જવાબ મગાવ્યો છે '

સંત —'તુ પ્રશસાને યોગ્ય નથી એમ તે લખ્યુ તેનો જવાબ મળશે એમ તે ધાર્યું હતુ?'

મુમુક્ષુ —'ખાસ નહિ, પણ જવાબ તો આવશે.'

સંત—'શું આવશે એમ ધારી શકાય?'

મુમુક્ષુ—'એ વધારે પ્રશંસા લખશે'

સંત—'કદાચ એ તને કુબેર ભંડારી કે બધું માને સ્વર્ગી સાથે પણ સરખાવે'

મુમુક્ષુ—'બનવાજોગ છે તેથી ઓછું વધતું પણ લખે.'

સંત—'કાંઈ પણ જવાબ આવશે એમ તેં તે સુજ્ઞને, આગે પત્ર લખતી વખતે ધારેલું?'

મુમુક્ષુ—'વ્યવહારમાં આવા જવાબ આવે છે એવો મારો અનુભવ છે'

સંત—'ત્યારે સમજ કે તેં લખ્યું કે તું **પ્રશંસાને પાત્ર નથી એજ માન છે.**'

મુમુક્ષુ—'અજબ વાત કરો છો! **પ્રશંસાની ના પાડવી** એ તે માન હોય?'

સંત—'એમાં ઊંડાણમાં માન છે, માનની લાગણી છે, માનની એષણા છે માન નથી કરવું એમ કહેવું એના ગર્ભમાં માન છે, લખાણની શૈલી અથવા બોલવાની રીત ઉપરથી માનની હાજરી તુરત જણાઈ આવે છે'

મુમુક્ષુ—'આપે તો વકીલની માફક ઊલટ તપાસ કરવા માંડી મને ઘણી નવાઈ લાગે છે'

સંત—'**આવી ઊલટ તપાસ તું તારી જાતની કર**'

મુમુક્ષુ—'એટલે આપ શું કહેવા માગો છો?'

સંત—'એટલે વાત એટલી જ કે તું **તારો ગુરુ અને તારો ચેલો–બન્ને બની જા**'

મુમુક્ષુ—'વળી ઊલટમાંથી ગુરુચેલામાં ક્યાં ચડી ગયા? એ તો ન્યાયમંદિરમાંથી ઉપાશ્રયે પહોંચી ગયા!'

સત —'તુ ભૂલે છે તારે તારી જાતને ગુરુ ચેલારૂપ માની ઊલટપાલટ તપાસ કરવી પડશે અને તેમ કરીશ ત્યારે પ્રત્યેક મનોવિકાર તારા પર કેટલુ સામ્રાજ્ય ભોગવે છે તેની તને ખબર પડશે એમા તો અતરના દ્વાર ખોલવા પડશે'

મુમુક્ષુ —'આપ કયા મનોવિકારની વાત કરી રહ્યા છો?'

સત —'પ્રત્યેક વિકારની એમા ક્રોધ, મદ, માયા, અસૂયા, રાગ, દ્વેષ, ક્લેશ, ભય, રતિ, શોક ગમે તે પ્રકારની મનની છાયાને અગે તારે આકડા ભરવા પડશે.'

મુમુક્ષુ —'આકડા શેમા ભરવાના?'

સત —'આજે ક્રોધ કેટલી વાર થયો? અભિમાન કેટલીવાર થયું? રાગદ્વેષ કેટલી વાર થયા? પરદ્રોહમા કેટલા તણાયા? પરોપકાર કેટલો કર્યો? ખ્યાતિ માટે કેટલો અને આત્મસતોષ માટે કેટલો? નિષ્કામવૃત્તિએ કેટલો અને સકામવૃત્તિએ કેટલો? છાપામા નામ ન વાચી નારાજ કેમ થયા? ટીકા વાચી ભડકી કેમ ઊઠયા? અતરમા સાથે કેટલી વાર વાતો કરી? એમ જ માયા અને લોભ, પરિગ્રહ અને મોહ, અસૂયા ઇર્ષ્યા ઇત્યાદિ સેકડો બાબતમા આકડા માડના પડશે'

મુમુક્ષુ —'એમા લાભ શો?'

સત —'ત્યારે સમજાશે કે ધાર્યું હતુ કે ક્રોધ બે જ વાર કર્યો તે માન્યતા ખોટી હતી, અભિમાન કર્યું જ નથી એ માન્યતા ખોટી હતી એવી બીજી અનેક માન્યતાઓ દૂર થઇ જશે, અને અદર દોડાદોડી ચાલે છે ત્યા કોઈ અનિર્વચનીય એકતા આવશે.'

મુમુક્ષુ —'અત્યારે એકતા નથી? આપ શું કહેવા માગો છો તે બરાબર સમજાયું નહિ'

સત —'અત્યારે તો કોઈ વાતમા એકતા નથી મનમા વિચાર જૂદા ચાલે, વચનવ્યાપાર સ્વાર્થની નજરે થાય અને પ્રવૃત્તિ જૂદા લક્ષ્યને ઉદ્દેશીને થાય, ત્યા એકતાનો સવાલ જ ક્યા રહે છે? બાહ્ય દેખાવ, ડોળ, ધમાલ, પ્રશસાની વૃત્તિ અને દુનિયામા ડહાપણવાળામા ખપવાની વૃત્તિની જ્યા તીવ્રતા હોય, ત્યા મન, વચન અને કાયાના યોગોની એકતાની વાત પણ કરવી ઘટે નહિ'

મુમુક્ષુ —'ત્યારે એ એકતા શી રીતે આવે? એનો કોઈ માર્ગ બતાવો'

સત —'એકતા આવવાના માર્ગનુ નામ આત્મ-નિરીક્ષણ છે અતર આત્મવૃત્તિએ મનને જરા પણ છેતર્યા વગર એકાત સ્થાનમા શાતિપૂર્વક આત્મા સાથે વાતો થાય અને પ્રગતિના શુદ્ધ આશયથી જવાબ લેવાય દેવાય તો ચિર અભ્યાસે એકતાના માર્ગે ચઢાય ખરુ'

મુમુક્ષુ —'આ તો ઘણી લાબી વાત કરી અને તે પણ માર્ગે ચઢવાના સભવ પૂરતી જ ત્યાર પછી માર્ગ આવે, પછી રસ્તો દેખાય, પછી એ રસ્તે ચલાય અને પછી સાધ્યની દૂરથી કઈક ઝાખી થાય. એમ જ ને?'

સત —'અરે! સાધ્યની ઝાખીની વાત ઘણી દૂર રહી એકતાને માર્ગે ચઢાય તો પછી રસ્તા સૂઝી આવશે. પણ તું ધારે છે તેમ લાબી વાત નથી તને હજુ દુનિયાનો મોહ ઘણો છે અને તારે માર્ગ શોધવો છે તારે પ્રથમ તો તારી જાતને પૂછવુ જોઇએ કે તારે શું શ્રેય છે અને શુ

શ્રેય છે? એ બેમા તારી એક્તા છે?'

મુમુક્ષુ —'હાજી, મારુ શ્રેય મને ઘણુ પ્રિય છે'

સંત —'ભાઈ તુ બરાબર વિચારીશ તો તને જણાશે કે તારુ શ્રેય શુ છે? તે તુ હજુ યથાસ્થિતપણે સમજ્યો નથી એટલે ઓછી સમજણે ફાંફા માર છે બોલ, તારુ શ્રેય શુ છે? શેમા છે? કેમ છે? તે વિચારી તેને પ્રેય કર્યું છે કે ચાલુ દુનિયાની પ્યાલે લેવાઈ જઈ પરભાવમા શ્રેય માન્યુ છે?'

મુમુક્ષુ — સમજ્યો શ્રેય અને પ્રેયનો તફાવત આ રીતે કહો છો શ્રેય પ્રિય છે એ વાત ખરી, પણ **શ્રેયને જ ઓળખીએ નહિ, તો પછી એક્તા ન જ રહી શકે'**

સંત —'અને એ જ ધોરણે ત્રણ યોગમા પણ એક્તા આવી નથી'

મુમુક્ષુ —'એ પણ બેસે છે, સમજાય છે, પણ છતા જ્યારે દુનિયામા જઈએ છીએ એટલે પાછા વાયરે ચઢી જઈએ છીએ અને પછી તો ભાષણો અને સ્તુતિઓ, છાપાઓ અને વાતોમા ચાલુ કાંટા ઉપર આવી જવાય છે'

સંત —'ત્યારે એ સ્થિતિમાથી જરા પણ ઊંચા આવવું નહિ અને પ્રગતિની વાતો કરવી એમા **આત્મવંચના** થાય છે એ સર્વ પરિસ્થિતિમાથી બચવાનો રાજમાર્ગ 'આત્મનિરીક્ષણ' છે'

મુમુક્ષુ —'એમ જોઈએ તો તો અમારુ લગભગ સર્વ કાર્ય નિષ્ફળ છે ત્યારે એમ તો અમારો **આરો કેમ અને** ક્યારે આવે?'

સત —'સર્વ કાર્ય નિષ્ફળ તો ન કહેવાય, પણ તારો ગ્રાહ ઉચ્ચ હોય તો એને લગભગ નિષ્ફળ કહે તો પણ તદ્દન અયોગ્ય નથી બાકી આરો આવવાના રસ્તા તો હજુ દૂર છે આરો તો દૂરબીન માડયે પણ દેખાતો નથી.'

મુમુક્ષુ —'આ તો આપત્તિમા આવી પડયા! એમ થાય તો તો અથડાયા જ કરીએ ને?'

સત —'તે એમજ થાય છે અને વધારે ખગબ તો એ છે કે અથડાવાની વાતને હજુ ઓળખતા પણ નથી સાધારણ નાની બાબતને મોટી માની લઈ, એના ટેકામા આગળ વધી ગયેલ છીએ એમ પ્રાણી પોતાની જાતને મનાવી લે છે, પણ એમ આરો આવે નહિ'

મુમુક્ષુ —'ત્યારે આમા તો કાઇ મુઝવણ દૂર ન થઈ આ તો દૂરના દૂર ચાલ્યા ગયા, પણ કાઈ પત્તો લાગતો નથી'

સત —'એ વિચારણાથી જ પત્તો લાગશે, પણ એમા મથન ઘણુ કરવુ પડશે, ચિંતવન ખૂબ કરવુ પડશે, પ્રતીક્ષા ઘણીએ કરવી પડશે, અને કાર્યને છેડે "આરો" આવી જશે આવશે ત્યારે તો આ રહ્યો એમ હાથમા આવી જશે અને કૂદકો મારી અદર ચાલ્યા જવાશે પણ પ્રથમ મથન કરવુ પડશે, ખૂબ કરવુ પડશે, ફરી ફરીને કરવુ પડશે'

મુમુક્ષુ —'તો એ મથન કયા? કોનુ? અને કેમ કરવુ?'

સત —'એ મથન તારે, તારામા, તારુ પોતાનુ અને તને રુચે તેવી રીતે પણ ચાલુ કર્યા કરવાનુ એમાંથી તને માર્ગ જડી આવશે?

મુમુક્ષુ —'કાઈક વધારે સ્પષ્ટતા કરો આ વાત હજી બરાબર જચી નથી, જામી નથી, સમજાણી નથી '

સત —'ભાઈ, પ્રથમ તો શરૂઆતમા આખા દિવસના કાર્યો જોઇ જવા એટલે સિનેમાની ફીમ (ફીલ્મ) ની પેઠે સવારથી સાજ સુધી શુ શુ કર્યું તે વિચારી જવુ-દષ્ટિપથની આગળ જોઈ જવુ '

મુમુક્ષુ —'એ ચાવેલુ ચાવવામા માલ શો ? એને બદલે કાઇ નવુ વાચીએ, લખીએ તો લાભ નહિ ?'

સત —'ના, કેટલીક બાબતમા ચાવેલુ ચાવવાથી જ પાચન થાય છે, નહિ તો આફરો ચડે છે ખાણો વખત નવુ નવુ ખાવામા પાચન કરવાનો વખત રહેતો નથી અને આધ્યાત્મિક બાબતમા તો અપચો બહુ નુકસાન કરે છે એ હેતુએ જ પ્રતિક્રમણને બે વખતનુ આવશ્યક કાર્ય ગણવામા આવ્યું છે '

મુમુક્ષુ —'પણ એવી સિનેમાની ફીમ ફરી વાર ચલાવવી એને બદલે નવા અનુભવો કરવા એ સારુ નહિ ? એટલો વખત એના એ વિચારો કરીએ તેને બદલે કાઇ નવુ વચાય લખાય તો પ્રગતિ થાય કે નહિ ?'

સત —'વાત એમ છે કે આખા દિવસનો કાર્યક્રમ વિચારતા કયા ભૂલ થઇ ? કયા ઠોકર ખાધી ? કેમ પાછા પડ્યા ? એવા વિચારો પ્રથમ આવે પછી સ્થૂળ ઉપરથી માનસિક સ્ખલનાઓ તરફ લક્ષ્ય જાય. દભ, દેખાવ, માયા, આત્મવિલોપન કેટલા થયા ? કેમ થયા ? શા માટે થયા ? પોતે કોણ ? પોતાનુ સ્થાન શુ ? અને આ બધુ શા માટે ? કોને માટે ? કયા સુધી ? એ વિચારો જરૂર

આવવાના અને એમ થતા થતા અંતર મથન થશે, એથી એક અપૂર્વ બળ પ્રાપ્ત થશે.'

મુમુક્ષુ—'કાંઇક વાતની ઝાખી થાય છે ખરી આપે "અપૂર્વ બળ"ની વાત કરી ત્યારે હવે કાંઈક નૂતનતા ભાસે છે આપશ્રી વિગતવી કહેશો ત્યારે સમજાશે'

સંત—એ વાત કહેવા સાભળવામા બહુ રસ નથી એનો અનુભવ થશે ત્યારે જ તને ખરો રસ આવશે. અત્યારે તને હજુ ઝાખી થાય છે તે માત્ર નવીન વિચાર છે અને તેમા "અપૂર્વ બળ" શબ્દના ઉપયોગથી તને મજા પડી છે, પણ એની ખરી મજા તો અનુભવે જ થશે હુ તને "આત્મનિરીક્ષણ" કરવાનુ કહી રહ્યો છુ એમા મજા જૂદા પ્રકારની છે, તદ્દન અનેરી છે, અત્યારની સ્થિતિએ અકલ્પ્ય છે તારે સ્થૂળથી શરૂઆત કરવી વસ્તુઓ કેટલી ખાધી? કેટલી વાપરી? ક્યા ગયો? કોની સાથે બોલ્યો? વિગેરે વિચારતા તારા અંતરના આશય ઉપર જઇશ, પછી મનોવિકારને ઓળખતો થઇશ, રાગદ્વેષથી કેટલો કેટલો લેવાયો? અભિમાનમા કેટલો તણાયો? ઉપર ઉપરના દેખાવ કરવામા કેટલો લલચાયો? બાહ્ય સ્તુતિ સાભળી કેટલો રાજી થયો? માનભંગ થતા કેટલો દુહવાણો? સગવડ મળતા કેટલો ફૂલાયો? અગવડ થતા કેટલો હતાશ થયો? આશાએ કેટલો દોરવાણો? કોને પર માન્યા? કોને પોતાના માન્યા? પોતાના કેવા ફેરવાઈ ગયા? શોકને પ્રસંગે કેટલો મુઝાયો? હાસ્ય પ્રસંગે કેટલો પરાધીન બન્યો? વિગેરે વિગેરે તને સૂઝતું જશે અને આવી રીતે તું સ્થૂળમાથી અંતરમા જઈશ.'

મુમુક્ષુ—'મજાની વાત કરી. પછી?'

સત —' માનસમાથી તુ અતરાત્મા સન્મુખ જઈશ. ત્યા તને તારુ અને પારકુ શુ? તેની ઓળખાણ થશે, તેમા કચાશ લાગશે, પછી તાનામા વિવેક જાગશે, તને અતૃપ્ત બોધની પિપાસા જાગશે, પછી તુ અતરાત્માની વધારે સન્મુખ થઈશ, પછી તને બહારના બધુ તોફાન લાગશે, ખોટી ધમાલ લાગશે, ખરી વસ્તુ જૂદી જ છે, ઓર જ છે અને તે પ્રયાસથી પ્રાપ્તવ્ય છે એમ જણાશે, પછી સાચા માર્ગના રસ્તા શોધવા મન લાગશે અને અભ્યાસ તેમજ ચિંતનથી સાચી વસ્તુ પ્રાપ્તકરવા મન દોડશે એટલે માર્ગનિરીક્ષણ થશે '

મુમુક્ષુ —' આપે જન્મમાર્ગોની વાત કરી હતી તે તો ત્યારે હજુ ઘણા દૂર છે! પછી—?'

સત —' દૂર કાંઈ નથી, તારી પાસે જ છે માત્ર બાહ્ય ભાવ છોડવા માટે તારે આત્મનિરીક્ષણ, કરવાનુ છે, અને તે માટે આત્મમથન એ પ્રથમ કર્તવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે એક વાર એ માર્ગે ચઢીશ એટલે પછી તને અત્યારની તારી ધમાલમાથી શ્રદ્ધા ઊડી જશે, એ વસ્તુ તારી નથી કે તુ એનો નથી, એ સમજતા તુ તારી પોતાની લક્ષ્મી શોધીશ અને તને તદ્દન નવીન માર્ગો જ જણાશે. પછી તો તને. અપૂર્વ દર્શન થશે અને માર્ગો આપમેળે સૂઝી આવશે. તેમાથી તારો પોતાનો માર્ગ તુ નક્કી કરી શકીશ, કારણ કે અમુ- આત્મમથન પછી તને દિવ્ય દર્શન થશે, સાધ્ય દૂરથી દેખાશે અને ત્યા જવાની ખરી પિપાસા જાગૃત થશે. પછી તો દરરોજ એ આત્મલક્ષ્મી કેટલી મેળવી? અને કેટલુ આગળ વધાયુ? એ જ ચિંતા રહેશે. એ ચિંતા, એ વિચારપ્રવાહ, એ અપૂર્વ બળ, એ જ અતરાત્મભાવ

છે અને એની પ્રાપ્તિ થવાના સાચા માર્ગો સાંપડે ત્યારે જ એવો વેગ અંદરથી ઉદ્ભવે છે કે એ વખતે વતા તેજની પાસે સામાન્ય પ્રકાશ (સૂર્યનો કે વીજળીનો) હિસાબમા નથી એ વેગ અને બળ ક્રમે ક્રમે વધતા જ જાય છે, માત્ર એને આત્મમથનથી નિરંતર જાગૃત રાખવા જોઈએ, **એમા આળસ ચાલે નહિ કે પ્રમાદ પાલવે નહિ** બાકી એની ખરી વાનકી તો અનુભવ કર્યે જ પ્રાપ્ત થાય તેમ છે'

મુમુક્ષુ—'આપે બહુ સુંદર વાત કરી અને આપના પ્રથમ અપ્રસ્તુત લાગતા "લક્ષ્મી પેદાશ"ના પ્રશ્નનો હેતુ હવે સમજાયો હવે કૃપા કરીને એ "આત્મનિરીક્ષણ" નો સાદો રસ્તો સમજાવો'

સંત—'મને લાગે છે કે હજુ તારુ લક્ષ મારી વાત પર જરા પણ નથી શરૂઆતથી કેમ કામ લેવુ તે મે તને બતાવ્યુ મને લાગે છે કે તારાથી હાલમા આગળ નહિ વધાય. હાલ તુ આટલુ જ કર રાત્રે સૂતી વખત આખા દિવસનો ચિતાર કરી લઈ, ચાર શરણુ કરી સૂઇ જજે અને પ્રભાતે ઊઠી હુ કોણ છુ અને ક્યાથી આવ્યો? અહી કેમ છુ? મારો ધર્મ શો છે? મારી ફરજો શી છે? મારી કેટલી ફરજ અણબજાવેલી પડી રહી છે? પરોપકારને અંગે મારે શુ શુ કરવુ જોઇએ? મારી અનુકૂળતા પ્રમાણે મારા સ્વજન, દેશ, કોમ, ધર્મ કે જનસમાજ માટે હુ શુ કરી શક્યો છુ? કેટલુ કરી શકુ? મારી ધર્મજાગૃતિ કેટલી છે? કેમ વધે? બાહ્ય ક્રિયાઓનો વ્યવહાર મારો હજુ પૂરતો કેમ થતો નથી? વિગેરે આટલા વિચાર હાલ કરજે અને કરીને પછી આગળ કેમ વધવુ? તે માટે વળી કોઈ વાર પૂછજે

દરમ્યાન સ્થૂળ ભોગઉપભોગના સાધનો વિષે ગણતરી કર્યા કરે એ રીતે ધીમે પગલે પ્રગતિ થતા વખત તો લાગશે, પણ કષ્ટસાધ્ય દશાના આત્માઓને એ જ માર્ગ સુવિહિત છે પછી તને માર્ગોનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન આગળ કરાવીશ.'

મુમુક્ષુ —'મારી જેવા પ્રાથમિક સ્થિતિમા રહેવાને હાલ આટલુ પણ બસ છે આજે આપે મારા ઉપર ઘણી કૃપા કરી આપ જરૂર અવારનવાર આવી કૃપા કરતા રહેશો '

સત —'કૃપાનો સવાલ છે જ નહિ ઉપચાર તરીકે એ વાત હોય તો તેમા મને મોજ નથી, અને તુ લાભ લે તો એવી વાત કરવી એ તો મારા જીવનસદેશનો વિભાગ છે બાકી તે કહ્યુ કે "આટલુ બસ છે" એ વાત મને ન ગમી, મહત્ત્વાકાક્ષીને એટલામા સતોષ ન હોય.'

મુમુક્ષુ —'એ તો અત્યાર પૂરતી જ વાત છે બાકી તો જ્યા શરૂઆતના વાધા લાગે ત્યા અમ જેવા પામરની સાધનતાના ખ્યાલો પણ પામર જ હોય '

પછી કેટલીક પ્રાસગિક વાતો થઈ સતની આખોનુ તેજ અને અતરવૃત્તિની ધગશ એમની મુખમુદ્રાની ભવ્યતા અને ચહેરા પર છવાઈ રહેલી નિર્વિકારતા, એમની વાણીમા આકર્ષક શક્તિ અને ભાષાનુ લાલિત્ય-એ સર્વ એવા સુદર હતા કે એની છાયા એમના પ્રસગમા એકાદ વખત આવનારને પણ ભાગ્યે જ પડ્યા વગર રહે મુમુક્ષુને આજે તો અતરથી ભાવ થયો કે જ્યારે જ્યારે બની શકે ત્યારે ત્યારે આવા સત પુરુષોનો સમાગમ થાય તો સારુ અને એ વાત તેણે છેલ્લે સતને કહી પણ દીધી જવાબમા મૌનભાવે સત માર્મિક રીતે ગાલમા હસ્યા.

જૈ ધ પ્ર પુ ૪૪ અ ૧ પૃ ૧૩ } સ ૧૯૮૪

તપ્ત વાતાવરણમાં અપૂર્વ શાંતિ*

[૧૪]

ગિરનારના મધ્ય શિખર પર આજે હૃદયતાન જાગ્યું હતું જેઠ માસનો પ્રભાતનો સૂર્ય વાદળામાંથી બહાર નીકળવાના પ્રયાસમાં નિષ્ફળ થયો અને આખું શિખર **સખ્ત ધુમસથી વ્યાપી ગયું.** ધુમસ વધારે વધારે ગાઢ થતી ગઈ, લગભગ નિર્ભેદ્ય બની ગઈ અને છેવટે તે એવી આકરી બની ગઈ કે ચારપાંચ વાર છેટે મનુષ્ય હોય તેને પણ દેખી શકાય નહિ

ગઈ કાલનો ગ્રીષ્મ ઋતુનો પ્રચંડ સૂર્ય અને આજની મીઠી ઠંડી વચ્ચે સહજ સરખામણી થઈ જાય બાજુના પર્વતના ઢોળાવમાં ધુમસના પડ બાઝયા હતા અને લીલોતરી કે પથ્થર, ચઢાવ કે ઉતાર, ખેતર કે નદી સર્વનું દર્શન અત્યારે અવરાઈ ગયું હતું, આખા જગતમાં સફેદ અંધકાર વ્યાપી ગયો લાગતો હતો અને અખંડ શાંતિના સામ્રાજ્યમાં નજીકના મંદિરમાં વાગતા ઘંટના નાદથી જ જગતમાં અન્યત્ર પણ જીવન છે એમ જણાતું હતું ઉપર નજર જાય તો સખ્ત સફેદ અંધકાર જ દેખાય, કોઈ મંદિર કે શિખર કે ગિરિનો કોઈ પણ ભાગ નજરે પડે નહિ

પણ આને તો એ કોઈ બાબતનું લક્ષ્ય નહોતું એ તો માત્ર **અંતરની ધૂનમાં મસ્તી** ચઢાવી રહ્યો હતો જગતનો એ કીડો ગ્રીષ્મકાળની લાંબી રજા ભોગવવા ગિર-નારને ચરણે આવ્યો હતો, અને ગિરિરાજે એને પોતાના

* એક મુમુક્ષુએ મનોમંદિરમાં નોંધી રાખેલો એક અપૂર્વ અનુભવ.

હૃદય પર સ્થાપ્યો હતો સૌરાષ્ટ્રની સખ્ત ગરમીને અંતે ગિરનારના મીઠા શુભવાળા વાયરાએ એને મુગ્ધ બનાવી દીધો હતો, અને અત્યારે ચારે તરફની ધુમસની વચ્ચે ઊભો રહીને અગાશીમા એ વિશાળ પૃથ્વી તરફ આંખો ઉઘાડી જોઈ રહ્યો હતો, પણ એની આંખમા શૂન્યતા દેખાતી હતી, એની નજરમા કાંઈ કંઈ જ નહિ અને એ ધારે તો ધુમસને ભેદીને કાંઈ જોઈ શકાય તેમ પણ નહોતું

ધીમે પગલે ધુમસને ચીરતો, વગર અવાજે એ આગળ વધ્યો ઉપર નીચે અને બન્ને બાજુએ ધુમસ હતી એટલે આવા આનન્દિત વાતાવરણમા એણે ફરવા જવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો અને મંદિર તરફ આવ્યો રૈવતાચળના મધ્ય શિખર પરના મુખ્ય મંદિરમા શ્રી **નેમિનાથજી** મહારાજની મૂર્તિનું દર્શન કરતા એને એ રાજયોગીનો બ્રહ્મચર્ય, કૌમાર અને કામદેવવિજયની અત્યંત આકર્ષક કથા યાદ આવી આખા મંદિરમા પોતે એકલો હતો, પૂજારી પણ જરૂરી જળ આદિ સામગ્રી લેવા બહાર ગયો હતો અને મંદિરના શાંત દીપકોથી ચારે તરફ જરૂરી પ્રકાશ પડતો હતો અત્યારે કોઈ જાતના આભરણ કે માલ્યાદિ પ્રભુશરીર પર નહોતા અને પ્રભુની ભવ્ય મૂર્તિ ઓજસ્વિતાને પૂરી રહી હતી.

લગભગ પચીશ ફીટ દૂર બરાબર મૂર્તિની સામે એ બેઠો બે મિનિટમા એના મન પર **સિનેમાની** ફિલ્મની પેઠે દ્વારિકા નગરીનો શસ્ત્રાગાર, નેમિકુમારે વગાડેલ શંખ, કૃષ્ણરાજનો અજંપો, જળ-ક્રીડાની યોજના, વસંતોત્સવ, રુક્મિણી, જાંબૂવતી, સત્યભામા આદિના મૃદુ કટાક્ષો, નેમિનાથનું નિરુત્તર રહેવું, ન નિષેધ

રૂગયેલુ હોય તે પ્રસમત ગણાય એવા અર્વમિત્યનુ લાગુ પાડવુ, રાજીમતી સાથે વેવિશાળ, પટારપુ તત્કાળ લગ્નનિર્ણય, નેમિનાથની નીકળેલી જાન, ગોખમા ઊભેલી રાજીમતી, બે સહચરી સખીઓની કટાક્ષમય વાર્તા, રાજીમતીના સલક્ષ્ય ઉત્તર, મૃગના રુદન, મહોત્સવમા વિઘ્ન, રથનુ પાછુ ફરવુ, નેમિનાથની હૃદયવત્સલતા—આવા અનેક ચિત્રો માત્ર બે મિનિટમા તેના હૃદયચક્ષુ સન્મુખ આવી ગયા *સહસ્રાવનમા એણે રાજુલને દીક્ષા લેતી જોઇ, રહનેમિની અધમ કામદશા પર એ મનમા હસ્યો, રાજીમતીની દૃઢ મક્કમતાએ એને સ્રીજીવનનુ ઉચ્ચ સ્થાન દાખવ્યુ અને આખરે સર્વનો સતોષ અને મોક્ષ એ જોઇ રહ્યો એમા એને **રાજીમતીનો આગ્રહ ઘણો સુદર લાગ્યો "મનસ્વી નેમિકુમારે લગ્ન અવસરે આ હાથ ઉપર હાથ ન મૂકયો, તો દીક્ષા અવસરે માથા પર હાથ મૂકાવુ તો જ હુ ખરી** " આ નિર્ણયમા મક્કમતા અને નિર્દોષ મોહ હતા, એનુ એ રહસ્ય વિચારી ગયો "**પોતાની ખાતર આટલા બધા જીવોનો વિનાશ થાય એને બદલે પોતે ખસી જાય**" એ નિર્ણયમા નેમિનાથના આત્મસમર્પણ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગપૂર્વકની વિવેકમય દયા એને બહુ ઊચી કક્ષાના લાગ્યા રહનેમિની નબળાઇમા એને તદ્દન વ્યવહારની સાધારણ વાત લાગી, એવા તુચ્છ વૃત્તિવાળા પ્રાણીઓ એ જ ભવમા મોક્ષે જઇ શકે છે એથી એને મોક્ષપ્રાપ્તિ કાઇક સુસાધ્ય લાગી, રાજુલની મક્કમતાએ એના શિરને ડોલાવ્યુ-

---

* 'સહેસાવન' કહેવાય છે તે હજાર આગા-ચાદ્રના આમ્રનુ વન હતુ તેનો અપભ્રશ રૂપ છે

ઝુકાવ્યું અને એ બાળબ્રહ્મચારિણી સતીને નમી ગયો. આ વિચારણા લગભગ પાંચેક મિનિટ ચાલી હશે ત્યાં એના મનમાં ગાન ચાલ્યું અને તેણે નીચે પ્રમાણે સ્તવના શરૂ કરી —

> **પરમાતમ પૂરણ કળા,**
> **પૂરણ ગુણ હો રે પૂરણ જન આશ,**
> **પૂરણ દૃષ્ટિ નીહાળીએ.**
> **ચિત્ત ધરીએ હો હમચી અરદાસ.**

ધુરંધર યોગી (કપૂરચંદજી ચિદાનંદજી)એ એજ સ્થાનમાં ગાયેલા આ મસ્ત હૃદયના કવનો એ બોલતો જ ગયો, અને બોલતો ગયો તેમ તેમ ઊંડો ઊતરતો ગયો. **"પરમાતમ પૂરણ કળા"** એ શબ્દોમાં કાંઈ અજબ ચમત્કાર લાગ્યો, એટલે વારંવાર એ શબ્દો બોલતો જાય તેમ અંદર વધારે ને વધારે ઊતરતો જાય. પરમાત્મા કોણ? ક્યારે થયા? કેમ થયા? એ તેને વિચારવું પડે તેમ નહોતું. **બહિરાત્મ દશા, અંતરાત્મ દશા** અને છેવટ પ્રાપ્ત થતી **પરમાત્મદશા** સંબંધી શાસ્ત્રમાં એ ઘણું વાંચી ગયો હતો બાહ્યભાવ પરભાવમાં રમણતા એ બહિરાત્મભાવ હતો, એમ પણ એણે વાંચ્યું હતું એ બન્ને દશાથી અતીત પરમાત્મદશાનો અંદરથી અનુભવ થયેલો નહિ, માત્ર પુસ્તક-જ્ઞાન હતું, છતાં એને એ વાત ગમતી હતી અત્યારે તો એને **પરમાતમ અને પૂરણકળા** એ શબ્દો પર જ રઢ લાગી હતી અને એ દશામાં થતી સ્થિતિનો વિચાર કરવાને બદલે એ એ શબ્દ પર જ મોહી ગયો, તેના પર વારી ગયો, તેમાં લીન થઈ ગયો

ગાનની લયમા એ **પરમાતમ પૂરણકળા** એ શબ્દો પચીશ પચાસ વાર બોલ્યો હશે, ત્યા એને અતરમા ગેઢ લાગી, અતરમાથી ઊડો ધ્વનિ થતો હોય એવી એને કલ્પના થઇ અને સસારના સર્વ ભાવો તરફ જાણે પોતાને કાંઈક ઉદાસવૃત્તિ હોય અને પોતે જાણે તેનો નિરપેક્ષ કે સાપેક્ષ જોનારો હોય **અને પોતે ઊંચે રહીને એને માત્ર જોઇ રહેતો જ હોય એમ તે થોડો વખત અનુભવવા લાગ્યો.** એ ભ્રમ હતો કે સત્ય અનુભવ હતો તે વિચારવાનો તેને અવકાશ પણ નહોતો અને તે વખતે એવો પ્રસગ પણ નહોતો એને તો દુનિયાની જજાળ, એની ધમાલ, એનુ આકર્ષકપણું, એનુ પરિણામે નિરસપણુ, એની શુષ્કતા અને તેની સાથે જ એના દુખો, દર્દો, હાનીઓ, ધમાલો અને અર્થ વગરની દોડાદોડી, આનદ વગરની સમૃદ્ધિ, દમ વગરના ઓડકારો, પરિણામ વગરના સસારો અને અતર વગરની ઊર્મિઓમા કાઈક વિચિત્રતા, કાઇક નવીનતા, કાઇક ધૃષ્ટતા, કઇક મદતા અને કાઇક દરિદ્રતા દેખાવા લાગ્યા, પણ એને હજુ એક વાતની સ્પષ્ટતા થતી નહોતી, એક બાબતનો સ્પષ્ટ વિચાર આવતો નહોતો, માત્ર એને અદરથી કાઇ પ્રેરણા થતી હતી, પણ તે શુ હતુ તે કાઇ તે સમજી શકતો નહોતો.

બહાર સફેદ અધકાર વધતો જતો હતો, ઠડક વધતી જતી હતી અને મદિરની નિત્ય શાતિ અભગ ચાલી જતી હતી, એટલે એનો અતર્નાદ વધ્યો, એને કાઇક આત્મ સાક્ષાત્કાર થતો હોય એમ તેને લાગ્યુ, એને અતરાત્મદશામા અવ્યાબાધ સુખ, અને પરમાત્મદશામા કદી નહી અનુભવેલી

અન્ય શાંતિ અને સ્થિરતા જણાયાં, પરંતુ એનો અંતર જાપ ચાલુ જ રહ્યો એને પરમાત્મ પૂરણકળા શબ્દમાં જ અવિશેષ ચમત્કાર લાગ્યો, એમાં પદલાલિત્ય ભાસ્યું અને એ શબ્દો બોલતાં જ જાણે કોઈ અજબ સ્થિતિ અને શાંતિ અંદરથી થતી હોય તેમ તેને જણાયું એણે તો પરમાત્મ પૂરણ કળાનો જાપ જ આદર્યો ફરી બે વાર, દશ વાર, પચીસ વાર અનેક વાર એ શબ્દો અંતરના આદેશથી કે પ્રેરણાથી એ બોલી ગયો અને બોલતાં બોલતાં એ જાણે શબ્દમાં જ લયલીન થઈ જતો હોય, એને મન આખી દુનિયા એ શબ્દમાં જ આવી જતી હોય એમ એ ક્ષણભર અનુભવવા લાગ્યો પણ એ યોગની કઈ સ્થિતિ હતી, એના મનના ભ્રમ હતા કે વ્યાધિગ્રસ્ત સંસારીજીવનના વમનદશા વખતના સામા ધસારા હતા એની કોઈ પણ ચોખવટ એના માનસમાં થઈ નહિ.

એ સમજ્યો કે પૂરણ કળા એ શબ્દો અહીં કળા-વિધાન—આર્ટ (Art) શબ્દના પર્યાયવાચી નહોતા, પણ ચંદ્રની જ્યોત્સ્નાના અર્થમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે તે દર્શાવનાર હતા જ્યારે ચંદ્ર પૂર્ણિમાને દિવસે આખો ઊગે છે ત્યારે એ સોળ કળા પૂર્ણ ચંદ્ર કહેવાય છે ચંદ્રના સોળમા ભાગને એક કળા કહેવામાં આવે છે સંપૂર્ણ કળા સાથે શરદપૂનમનો ચંદ્ર ઊગ્યો હોય ત્યારે તે જે શાન્તિ આપે છે, જે આનંદ ફેલાવે છે, તેનો એણે ગત શરદપૂનમે અનુભવ કર્યો હતો એવા પૂર્ણ કળાવાળા ચંદ્રની શાન્તિ વખતે જગતમાં જે આનંદ અનુભવાય છે તેની સરખામણી એણે સૌરાષ્ટ્રના ઉનાળાના સૂર્યના તાપ સાથે બે દિવસ પહેલાં જ કરી હતી અત્યારે ચોતરફ ઘેરાયલી ઠંડી શાન્તિ અને સફેદ અંધકાર

વચ્ચે એના મનમાં પરમાત્મા રૂપી ચંદ્ર સોળ કળા યુક્ત ઊગી એના આંતર જગતને શાન્તિ આપી રહ્યો હતો પરમાત્મ દશાના ઉચ્ચ ગ્રાહોની એની ભવ્ય કલ્પના અત્યારે એને શાંતિ આપી રહી હતી અને એના હૃદયમંદિરમાં **પરમાત્મ પૂર્ણ કળાનો એક જાતનો અજપાજાપ** ચાલ્યો હતો

સંસારના અનેક રંગોનો એણે આસ્વાદ કર્યો હતો એનો ધંધો એવા પ્રકારનો હતો કે એ નિર્લેપ રહી અનેક પ્રકારના સંયોગોમાં માનસિક પરિવર્તનો કેવા થાય છે એનો એ અનુભવ કરી રહ્યો હતો દુનિયાના અનેક દગા, ફટકા, અસત્ય, અપ્રમાણિકતા, દંભ, આત્મશ્લાઘા, આત્મવંચના અને ધમાધમો કેવા હોય છે, બહારથી ગૃહસ્થ દેખાતા મનુષ્યોના હૃદયો કેવા હોય છે, ઉચ્ચ પ્રમાણિકપણાના આદર્શ નમૂના કેવા હોય છે-વિગેરે બાહ્ય અને અંતરંગના વર્તનોનો અભ્યાસ કરવાના એને ઠીકઠીક પ્રસંગો પ્રાપ્ત થયા હતા અને દુનિયામાં એ પાઠો ભજવ્યા વગર સર્વ ભાવો વિભાવો અને રંગફારો એ જોઇ શક્યો હતો, પણ આજે જે અનુભવ થયો તે કોઇ તદ્દન નવા પ્રકારનો હતો, નવી જાતિનો હતો અને અનેક ઉચ્ચ ગ્રાહોથી ભરપૂર હતો

એને પરમાત્મદશા દૂર લાગી, એ દશા અત્યારે તો એને સેંકડો માઇલ છેટી જણાઇ, પણ ત્યાં જવાના માર્ગો હોઇ શકે છે એમ તેને લાગ્યું એ પોતે એ માર્ગ તરફ નહોતો એમ એને પાછા ફરતા જણાયું, પણ એ માર્ગનો મીઠો ખ્યાલ એના અંતર પર જરૂર રહી જશે એમ તેને રસાસ્વાદની નજરે કાંઇક લાગ્યું ખરું, પરંતુ પરમાત્મદશાએ

પહોંચાડવા માટે અંતરદશામાંથી જ એને રસ્તા દેખાયા. એને દેખાયું કે પ્રથમ **બહારથી અંદર જવાય ત્યારે જ રસ્તા જડે તેમ છે** બહાર ગમે તેટલી દોડા દોડી કરવામાં આવે એમાં કાંઈ પણ વળે તેમ નથી, એ એ સ્પષ્ટ જોઈ શકયો. એણે જોયું કે બહાર તો અહીંથી દોડી ત્યાં જઈએ, તો પાછા ત્યાંથી બીજે ધક્કા ખાઈએ છીએ, કોઈ ઠેકાણું ઉપર ઉપરથી સારા અને કોઈ ખરાબ, પણ બધી ઉપર ઉપરની જ દોડાદોડ તેને લાગી પણ અંતરમાં ઊતરી જવાય તો પછી જ પરમાત્મદશાના રસ્તા જડે તેમ છે એ એને બરાબર દેખાયું દૂરનું સાધ્ય છેટે દેખાયું, પણ એના રસ્તા ઉપરઉપરના માર્ગોમાં તો એક પણ નથી એ પણ સાથે જ દેખાયું

વળી એણે જોયું કે બાહ્ય દૃષ્ટિએ ગમે તેટલો ધનનો વ્યય કરવામાં આવે કે તપ તપવામાં આવે, આખો મીંચી પડી રહેવામાં આવે કે માનેલ ધર્મની ક્રિયાઓ કરવામાં આવે, એ સર્વમાં સારા કે ખરાબ ઠેકાણાં મળે છે પણ **એમાં અંદર જવાનો માર્ગ નથી** અને તે ન હોઈ પરમાત્મદશાની વાત તો તેને માટે છે જ નહિ અંદર ઊતરવા માટે એણે ત્યાં લીફ્ટ જોઈ, એસ્કેલેટર[1] જોયા, ઢોળાવો જોયા અને રસ્તા પણ જોયા, પણ એણે નાથી જોઈ લીધું કે દોડાદોડ કરતી દુનિયા એ માર્ગ પાસે આવતી જ નથી અને આવે તો એને વટાવી દૂર ચાલી જાય છે એને ઉપરઉપરના રસ્તા પર કરોડો પ્રાણીઓ જતા લાગ્યા ત્યારે નીચેના સ્વયં પ્રકાશવાળા માર્ગે જવાના રસ્તા મેળવનાર પ્રમાણમાં બહુ થોડા પ્રાણીઓ

[1] વીજળીથી સતત ચાલુ રહેતા દાદરા.

દેખાયા. આ અનુભવ સાચો હતો કે એને ભ્રમ હતો તે એ સમજી શક્યો નહિ

પણ "પરમાતમ પૂરણકળા" એ લય વધ્યો, વાધ્યો, જામ્યો એને પૂરણ ગુણમા ચમત્કાર દેખાયો, જગતની આશાપૂર્ણતામા એને ખાલી વચનાડંબર લાગ્યો એને લાગ્યું કે અંતરવાટિકામા ઊતરીને રસ્તા પોતે જ શોધી લેવાના છે એ આશા કોઇ પૂરે તેમ નથી એ એને જણાઇ ગયુ એને વળી એક એના મનથી તદ્દન નવીન અને એણે ન જાણેલી વાત દેખાઈ દૂરના મધ્યે પહોચવા માટે અંતરવાટિકામાથી એક બે નહિ પણ પાર વગરના રસ્તા દેખાયા. અંતરવાટિકામા ઉપરના લોકમાથી ઊતરવાના રસ્તા પણ અનેક લાગ્યા અને અંદર ગયા પછી તો રસ્તાનો પાર નહિ કોઇ આડાઅવળા, કોઈ લાંબા, કોઇ સીધા, કોઇ આગળ ઉપર મળી જતા, કોઇ શાખાપ્રશાખાવાળા પણ બધા રસ્તાની આખરે એક અખંડ જ્યોતિવાળો ધૂમ વગરનો દીપક આવે એને અંતરવાટિકામા કેટલાયે પ્રાણીઓ દેખાયા, આગળ વધતા જતા છતા કોઈ ગોળ ચક્કરમા પણ પડી ગયેલા હોય, પણ અંદર ઊતર્યા પછી સર્વનુ માધ્ય તો એ અખંડ જ્યોતિ તરફ જ રહે આ એણે અનુભવ્યુ જોયું, એણે જોયું એમ એમ એણે માન્યુ એ રસ્તે કોઈ દીગ્નાગ જણાતા હતા, પણ રસ્તો કાપવાનુ કામ તો ચાલનારાઓને જ કરવાનુ હતુ એમ એ જોઇ શક્યો.

પણ પૂરણ દૃષ્ટિ, નોહાળીએ એ શબ્દો આવતા તો એ થંભી ગયો એ પૂરણ પૂર્ણ દૃષ્ટિ કોની? ક્યારે હોય? એ બોલતા એને अपूर्णं पूर्णतामेति, पूर्यमाणस्तु हीयते।

એ પૂર્ણાનંદનો સ્વભાવ યાદ આવ્યો અપૂર્ણ હોય તો પૂર્ણ-પણાને પામે છે, અને પૂગવા માંડનામાં આવે તો ઘટતુ જાય છે, આ વાતથી એને બહુ જોમ આવી ગયું પોતાની અપૂર્ણતાનો એને સંપૂર્ણ ખ્યાલ હતો, પણ એ તત્ત્વજિજ્ઞાસુ હતો, એ અંત મુમુક્ષુ હતો, એને અપૂર્ણ પ્રયત્ન કરે તો પૂર્ણતાને પામે છે એ પૂર્ણાનંદનો સ્વભાવ યાદ આવતા એને ઘણી શાંતિ થઈ ગઈ, ઘણી ધીરજ આવી ગઈ અને સ્નાની મુશ્કેલી અને અંદર ઊતરવાની અનેક અગવડો એ વિસરી ગયો એની આંખો નેમિનાથની મૂર્તિ ઉપર સ્થિર થઈ ગઈ અને–

"ચિત્ત ધરીએ હો હમચી અરદાસ"

એ પદ માત્ર એ એક જ વાર બોલ્યો અને બોલતાની સાથે જ એની આંખો પાછી બંધ થઈ ગઈ એ રૂપસ્થમાથી રૂપાતીતની ભાવનામા પડી ગયો, એ મૂર્તમાથી અમૂર્તમા લીન થઈ ગયો અને થોડીક ક્ષણ એ અંત પર્યંત અનનુભૂત સ્થિતિ અનુભવી રહ્યો

પછી તો બંધ આંખો સાથે એ નેમિનાથમા લીન થઈ ગયો અને અંદરથી **પરમાતમ પૂરણ કળાનો** જાપ ફરી વાર શરૂ થયો કેટલીક વખત એ એ સ્થિતિમા રહ્યો તેનું એને ભાન ન રહ્યું અંદરથી એ તો પરમાત્મદશાના સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટ ખ્યાલ કરવા લાગ્યો એટલો વખત એના મનમંદિરમાથી એના વ્યવહારની ધમાલો તથા એની માનસિક પ્રવૃત્તિઓ વિગેરે સર્વ ખસી ગયુ, એને નવો અનુભવ થયો પવિત્ર સ્થાન, દુનિયાના ચાલુ પ્રવાહથી ઊંચાઈવાળી જગ્યા, ત્યાનુ પવિત્ર વાતાવરણ, ત્યાં સાધારણ રીતે ન મળતી અજબ

શાંતિ અને એવા સંયોગોમાં એણે જે દશા અનુભવી તે કોઈ અસાધારણ હતી, અપૂર્વ હતી એ પરમાત્મદશાના માર્ગોનો અનુભવ તો એને થયો નહિ, પણ માર્ગો છે અને અંતરવાટિકામાંથી મળે તેમ છે એટલું તે જોઈ રહ્યો

પરમાત્મા આવો સુંદર માર્ગ પામી ગયા અને પોતે તો હજુ સંસારદશામાં રઝળતો હતો એ વાતનું એને ભાન હતું, પણ અત્યારે તો જાણે પોતે પણ **અંતરવાટિકામાં** ઊતરી ગયો હોય એમ એણે ધાર્યું ત્યાં એને અનેક યોગીઓ અને સત્પુરુષોની હાજરીનો ભાસ થયો ઘણા દુનિયાદારીના માણસો હતા, પણ જેને એ સત્પુરુષ માનતો હતો તેમાંના એક બે સિવાય કોઈ તેના જોવામાં ત્યાં આવ્યા નહિ એને વળી વધારે નવાઈ જેવી વાત તો એ લાગી કે ત્યાં એણે બે ચાર **તદ્દન સાદા માણસોને** જોયા એ કોઈ ભણેલા નહિ, સાદું જીવન જીવનારા, બહુ ઓછું બોલનારા એવા હતા તે ત્યાં અંતરવાટિકામાં દેખાયા એ કોઈની સાથે વાત કરવા ઈચ્છતો હતો, પણ સર્વ પોતપોતાના કાર્યમાં લાગેલા હતા એટલે કોઈની સાથે એને વાત થઈ નહિ એને અંતરવાટિકામાં સ્વયં પ્રકાશ ઘણો ઝળહળતો છતાં આંખોને મૂંઝવી નાખે તેવો પ્રચંડ નહિ પણ શાંત દેખાયો દૂરના ભવ્ય દીપકની સ્થિરતા, જ્યોતિ અને શાંત તેજ તો એને અજબ લાગ્યાં

અંદરના પ્રાણીઓના રૂપ તો એની દેવના રૂપની કલ્પનાને વિસરાવે તેવા હતા અને દરેક વધારે રૂપવાન થતા જતા હોય એમ એને લાગતું હતું **અંતરવાટિકામાં** પણ પાણીનાં સરોવરો, નદીઓ, કુવારાનો પાર ન હતો કુવારાનું જળ અત્યંત સુગંધયુક્ત હતું નદીનાં જળ ધીમી પણ અક્રમ શાંતિથી વહી રહ્યાં હતાં વચ્ચે નાના ને મોટા પર્વતો આવતા

હતા, તેમા વળી કેટલીક કેડીઓ દેખાતી હતી એમદ પર્વતની ઊંચાઇ જોઇ એને ગભરામણ છૂટી, પણ એના શિખરને ઓળગી જનાર તેજસ્વી પુરુષો પણ તે જ રસ્તાઓ ઉપર દેખાયા અનેક માર્ગો શેરીઓ અને વળાંકો પર સખ્યાબધ કાંતિમાન પ્રાણીઓની હારની હાર જોઇ એને બહુ આનદ થયો ત્યા એણે કોઈ બગાસા ખાનાર કે ઊઘનારને જોયો જ નહિ, કોઇ પ્રમાદી કે પરાધીન દેખાયો નહિ, કોઇ લાલચુ કે દભી જણાયો નહિ એને મનુષ્યસ્વભાવનો એવો સારો અભ્યાસ થઇ ગયો હતો કે એ મુખ પરથી દભી કે દગાબાજને લાલચુ કે લોભીને પારખી શક્તો હતો એ તો જેમ જેમ જોતો જાય તેમ તેમ એને વધારે શાતિ થતી જાય

આખ ઊઘાડી સામે શિવાદેવીના પુત્રને જોયા, એની કાયામા રહેલ આત્માને એણે અનુભવ્યો, એને મહા પ્રયાસથી થયેલ એનો આત્મવિકાસ દેખાયો અને એને એ માર્ગે આગળ વધવાની હોંશ થઇ આવી આ કોઇ **અપૂર્વ અનુભવ** છે એમ એને લાગ્યુ, પણ ખરેખરી રીતે એ શુ છે એ તેના લક્ષ્યમા આવ્યુ નહિ

આવી શાન્તિમા એણે લગભગ અરધો કલાક પસાર કર્યો હશે એટલામા એની શાન્તિ પૂરી થઈ ગઈ મંદિરમા કેટલાક યાત્રાળુ આવી પહોચ્યા અને પૂજારી પણ આવી ચાલુ ધોરણે ઘીની ઊછામણી બોલવા લાગ્યો એ ત્યાથી ઊઠીને બાજુની ભમતીમા અમીઝરા પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ સામે બેઠો, ત્યા વળી વિશિષ્ટ અનુભવ થયો, તે તેણે નોધી રાખ્યો હશે તો કોઇ વાર તેની નોધપોથીમાથી તારવી રજૂ કરવાની તક લેવામા આવશે

ઘાંચીના બળદ

[૧૫]

ગમે તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરવામા આવે તે સર્વ પ્રગતિસાધક જ છે એમ માની લેવાની ભૂલ કરવા જેવુ નથી ઘણી વાર એવુ ધારી લેવામા આવે છે કે બાહ્ય દૃષ્ટિએ પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ કરવામા આવે એટલે સાધ્યપ્રાપ્તિ તરફ જરૂર વધારો થયો આ ભૂલ શા કારણોથી થાય છે તેના તત્ત્વજ્ઞાનમા ઊતરવા જેવુ છે એક સૂત્ર એવુ છે કે —

या या क्रिया सा सा फलवती ।

જે જે ક્રિયા કરવામા આવે તે તે ફળવાળી હોય છે. કોઈ પણ ક્રિયા વંધ્ય નથી ક્રિયાનુ ફળ જરૂર મળે છે આ વાત તદ્દન સાચી છે ક્રિયાનુ ફળ જરૂર મળે છે, પણ ફળ મળે છે એટલે પ્રગતિ થાય છે એમ ધારી લેવામા આવે છે ત્યા ભૂલ થઈ જાય છે.

સર્વ પ્રકારની હીલચાલ પ્રગતિસાધક નથી હોતી કેટલીક ક્રિયામા ઉપર ઉપરની નજરે ગતિ દેખાય છે, છતા તેમા સાધ્ય (ધ્રુવ) તરફ લક્ષ્ય ન હોય તો આગળ ગતિ થવાને બદલે પાછળ ગતિ પણ થાય છે આપણે મુંબઈથી અમદાવાદ જવા નીકળ્યા અને ઈ આઈ પી રેલ્વેમા ભુસાવળને રસ્તે આગળ વધીએ તો આપણી પ્રત્યેક ગતિમા આપણને પ્રગતિ લાગે, આપણે એમ માની લઈએ કે આપણે અમદાવાદની નજીક નજીક પહોચતા જઈએ છીએ, છતા પ્રત્યેક ગતિના વધારામા વસ્તુત આપણે અમદાવાદથી દૂર ને દૂર જતા હોઈએ આ પ્રકારની

ગફલતી થાય તેમા આપણા સાધ્યપ્રાપ્તિના માર્ગનુ અજ્ઞાન અને એ અજ્ઞાનને સુધારી લેવાની આપણી જોખમદારી કારણભૂત છે

એ ઉપરાત કેટલીક વાર આપણે વર્તુળમા ફરતા હોઇએ છીએ અને માનીએ છીએ કે આપણે આગળ વધીએ છીએ આખે પાટા ચઢાવેલ "ઘાચીનો બળદ" આખો દિવસ-સવારથી સાજ સુધી ચાલ્યા કરે છે, છતા સાજે એ ઘેરો ઘેર જ હોય છે દરરોજ માઇલની મજલ કરવા છતા એ એક ડગલુ પણ આગળ વધતો નથી આ ગોળ ચક્કર ગતિ વર્તુળામા થયા કરે છે, તેના કારણમા **માર્ગદર્શનનો અભાવ અને આખ ઉપર ચઢાવેલ અધી છે**

ત્યારે સર્વ ક્રિયાને ફળવાળી કહેવામા આવી, છતા સર્વ ગતિ કાઈ પ્રગતિનુ માપ કરાવનારી હોઈ શકતી નથી અને કેટલીક વાર તો પ્રગતિને બદલે પશ્ચાદ્ગતિ કરાવનાર હોય છે, અને કેટલીક વાર હોય ત્યા ને ત્યા રાખનાર હોય છે, એ બે વાતો વચ્ચે તો દેખાતો વિરોધ લાગે છે એ પર બહુ વિચારણા કરતા નીચે પ્રમાણે ઘાટ બેસે છે

સર્વ ક્રિયાનુ ફળ બેસે છે એનો અર્થ એમ સમજવો યુક્ત જણાય છે એ કાઈક ફળ તો જરૂર બેસે છે, પણ ધારેલ ફળ મળે છે એમ ધારવાનુ નથી ઓલ્ડ સેંસ સ્ટ્રીટથી એક મણનો બોજો ઊપાડી જનાર મજૂરને ચાટરોડ પહોચતા કદાચ એક પાઈ મજૂરીની આપવામા આવે તો તેને ફળ તો મળ્યુ કહેવાય પણ મજૂરીના પ્રમાણમા કાઇ મળ્યુ નહિ, એટલે સર્વ ક્રિયા ફળવતી છે એ સૂત્ર બાધા-

પડતુ લાગતું નથી, પણ જો એ ઉપરથી એમ ધારવામા આવે કે સર્વ ક્રિયા ઈષ્ટ ફળ જરૂર જ આપે છે તો તે નિદાન સર્વથા પ્રાસન્ય નથી ક્રિયાનુ ફળ જરૂર મળે છે, પણ તે સર્વદા ધારેલ ફળ આપે છે એમ ધારવાનુ નથી.

એ જ નિયમ ગતિને પણ લાગુ પડે છે ગતિ સર્વ પ્રકારની સાધ્ય તરફ લઈ જનાર જ હોય છે એમ ધારવાનુ નથી કેટલીક વાર ગતિ પાછી હઠાડનારી પણ હોય છે અને કોઇ વાર તે વર્તુળાકારે હોઇ, ચક્રભ્રમણમા નાખનારી હોઈ, જરાપણ આગળ વધારનારી હોતી નથી

આ પ્રમાણે હોય તો આપણે પણ ગૂચવણ ભરેલી સ્થિતિમા આવી જઇએ એમ કેટલીક વાર લાગી આવે છે કેટલાક જીવો ક્રિયા અનુષ્ઠાનમા સર્વસ્વ માની લઈ આખો વખત પોતાને રુચે તેવી ક્રિયા કરે છે, કોઇ દ્રવ્ય પૂજામા તો કોઇ પડિલેહણમા, કોઇ પોષધમા તો કોઈ મહોત્સવમા, કોઇ યાત્રાપ્રસગોમા તો કોઈ સ્વામીવાત્સલ્યમા ઇતિકર્તવ્યતા માની બેસે છે આ સર્વ ક્રિયાઓ યોગ્ય છે, યોગ્ય માર્ગે લઇ જનારી છે અને પુષ્ટ સાધનથી ભરેલી છે, પણ તે સાધ્યપ્રાપ્તિરૂપ ફળ જરૂર જ આપનારી છે એમ જો સર્વ ક્રિયા કરનાર ધારી લે તો કેટલીક વાર એ છેતરાઇ જાય છે, આવુ સાધારણ રીતે ન ધારેલુ પરિણામ શા માટે આવે છે તેના ઊડા રહસ્યમા ઊતરવાની ખાસ જરૂર છે

આપણે કેટલાએ ક્રિયારુચિ પ્રાણીઓ જોઇએ છીએ, જેઓ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી એકસરખી ક્રિયા આજન્મભર કરતા

દેખાય છે તમે એવા પ્રાણીઓને ૫૬૨ વર્ષની વયના જોયા હોય, તે વખતે જે પ્રેમથી તેઓ દેરાસરમા જઇ ધૂપ કરતા હતા અને જે દુહા કે પૂજા બોલતા હતા, તેજ દુહા કે તે જ પૂજા તે જ ઘાટીમા પીસ્તાલીશ વર્ષની વયે પણ બોલતા અને તે જ પ્રકારે-આકારે ધૂપ કરતા જોશો આ તેમની શ્રદ્ધા ખરેખર પશસાપાત્ર છે અને તેઓ તેમ કરે તેમા કાઈ ખોટુ નથી ઘણાએ જીવોનો **વિકાસક્રમ** એટલો **ધીમો** હોય છે કે એવા પ્રાણીઓ પાચ પચીશ ભવ સુધી વિકાસક્રમના **એક જ પગથિયા પર** ટકી રહે છે, એમને એક પગલુ આગળ ભરતા પહેલા ઘણા મથનમાથી પસાર થવુ પડે છે અને તેઓ વધે છે પણ ઘણે ધીમે પગલે, ધીમી ગતિએ અહીં જે સ્ખલના થાય છે તે **સાધનધર્મમા સાધ્યના આરોપણથી** થાય છે એવા પ્રાણીના વિકાસ માટે, એના વિકાસમા બની શકતી શીઘ્રતા લાવવા માટે, એને સમજાવવુ ઘટે કે, "ભાઇ, તમે જે કરી રહ્યા છો તે તો માત્ર સાધનરૂપ જ છે, એ સાધનને સાધ્ય માની, એના આચરણમા તમે ઇતિકર્તવ્યતા ન માનો એ દ્રવ્યક્રિયા તો નિમિત્ત માત્ર જ છે, એના ઉપર પ્રેમ રાખનો એમા વાધો નથી, પણ એમ **એકડા ક્યા સુધી ઘુટ્યા કરશો ?** જ્યારે તમને લાગે કે એકડા આવડયા, એટલે તમે આક શીખવા લાગો છો, કક્કો બારાક્ષરી શીખી પુસ્તકો વાચવા લાગો છો, તે તમારી વ્યવહારપદ્ધતિ અહીં પણ લગાવો અને આખી જિંદગી એકડા ઘુટવામા કાઢો નહિ

ઉપરની હકીકત સ્પષ્ટ કરતા એક વાત ખાસ ધ્યાનમા રાખવાની છે જે મધ્યમ પ્રવાહના કષ્ટસાધ્ય વર્ગના પ્રાણીને

ઉદ્દેશીને ઉપરની વાત કરવામા આવે તેને સદર હકીકત એવા સાગ આકારમા સુરૂચિ ઉત્પન્ન કરે તેવી રીતે કરવી જોઇએ કે એને પરિણામે એ જે કાંઇ સહજ પ્રગતિ કરી રહ્યા હોય, કેટલોક વખત બાહ્ય ક્રિયામા કાઢી નાખે નહિ તો તેટલો વખત વચન કાયાના યોગોને યોગ્ય રીતે પ્રવર્તાવી રહ્યા હોય અથવા છેવટે પાપક્રિયાથી દૂર રહેવા જેટલો અભાવવાચી લાભ (Negative advantage) મેળવી રહ્યા હોય, તેમાથી પણ એ વચિત થઈ ન જાય, કારણ એક વાત લક્ષ્યમા ગણવા જેવી છે કે **એટલી માર્ગપ્રાપ્તિ પણ ઘણા પ્રાણીને મુશ્કેલ** છે એ સબધમા વિશિષ્ટ શાસ્ત્રકારો શુ કહે છે? તેનું સ્વરૂપ પ્રથમ વિચારીએ અને પછી આ મુદ્દાને તત્ત્વદૃષ્ટિએ સમજીએ.

પ્રથમ તો પ્રાણીને **ધર્મનો યોગ** થવો જ મુશ્કેલ છે એ યોગ થાય એટલે એનામા **ધર્મસન્મુખ વૃત્તિ** થાય છે એને **યોગાવચકપણુ** કહેવામા આવે છે અને એ પણ પ્રાણી ઓઘદશામાથી યોગદશામા આવે ત્યારે મળે છે યોગ થયા પછી **એની પ્રક્રિયા** થવી મુશ્કેલ છે, યોગ થયો એટલે કાંઈ ગગી જવાનુ નથી આ પ્રક્રિયા થાય તેને **ક્રિયાઅવચકપણુ** કહેવામા આવે છે અનુષ્ઠાનોને અગે આ બન્ને પ્રકારના અવચક યોગ પ્રાપ્ત થાય તે તેટલા પૂરતી પ્રગતિ બતાવે છે, તેટલે અશે પ્રાણીની પ્રગતિ થઈ ગણાય પણ એ બન્ને અવચક યોગો એકડા માત્ર છે એ એકડા ઘુટાયા કરે એમા કાંઈ ફળપ્રાપ્તિ-ઇષ્ટસિદ્ધિ થતી નથી એને માટે વિશેષ અભ્યાસ, અવલોકન અને સમજણની જરૂર પડે છે એ **ફલાવચક** યોગની જ્યારે ખરાબ

બર વિચારણા થાય ત્યારે જ અનુષ્ઠાનોનું મહત્ત્વ, એનો સાધન-ધર્મભાવ અને એનું યોગ પ્રગતિમાં સ્થાન સમજાય છે પ્રથમના બન્ને અવચક યોગો (યોગ તેમજ ક્રિયા) સહજ પ્રગતિ બનાવે છે, છતા ખરી રીતે જોતા એ તો માત્ર સાધન છે અને જ્યા સાધનધર્મમા પર્યાપ્તિ માનવામા આવે ત્યા મોટી ગેરસમજ ઉત્પન્ન થવાનો ભય રહે છે

એ ગેરસમજ એવા પ્રકારની છે કે ઘણા પ્રાણીઓ એ અનુષ્ઠાનોમા જ સંપૂર્ણતા માની બેસે છે એ પછી તો એવી મનોદશા તે વહોરી લે છે કે એને એ ક્રિયા સિવાય વધારે આગળ વધવાનું બનતુ જ નથી અને એ ક્રિયામા ને ક્રિયામા આખુ જીવન વ્યતીત કરે છે એને દ્રવ્યક્રિયા ગમે તેટલી સારી લાગે, પણ જો તે તેના રહસ્યમા ન ઊતરે અને માત્ર આચારરૂપે કે કુળધર્મ પ્રમાણે એ દરરોજ નિયમસર ક્રિયા કરી આવે તો એની દશા યન્ત્ર જેવી થઈ જાય છે અને અતિ વિશિષ્ટ ફળાપેક્ષયા એ તદ્દન પ્રગતિરોધકની કક્ષામા આવી જાય છે આવી દશા મુમુક્ષુની નજરે લાભદાયક ન હોઇ ખાસ વિચારવા યોગ્ય સ્થિતિ પૂરી પાડે છે

એના સબધમા એક પૂજા પ્રસગમા શ્રીમદ્ વીરવિજયજી મહારાજ હકીકત લાવ્યા છે કે—

તેલી બળદ પરે કષ્ટ કરે,
જીવ વિણશ્રુત લહેર,
નિશદિન નયણ મીંચાણે
ફરતો ઘેરનો ઘેર

એવા પ્રકારનો પ્રાણી ઘાંચીના બળદની પેઠે આંખો મીંચીને સવારથી સાંજ સુધી (જીવન પર્યન્ત) ફેર્યા કરે છે,

અને આખા દિવસમા દશ-બાર માઈલનો પથ કરે છે, છતા દિવસની આખરે (જીવનની આખરે) એને માલૂમ પડે છે કે એ તો ઘેરનો ઘેર જ છે, એ હતો ત્યાનો ત્યા જ છે, એ લાબી મુસાફરીનુ કષ્ટ કરવા છતા એક વેત જેટલી જમીન પણ આગળ વધ્યો નથી, અને એમ થવાનુ કારણ એટલુ જ કે એની આખ ઉપર પડદા ચઢેલા હોય છે, તેથી એને વિવેકજ્ઞાનનુ લહેરખુ આવતુ નથી અને પરિણામે એ આખો દિવસ ફરે છે, છતા આગળ વધતો નથી

ઘાચીના બળદને આપણે એટલી વાર ફરતો જોયો હોય છે કે એ આગળ ન વધે એમા આપણને બહુ આશ્ચર્ય થતુ નથી, પણ એ જ વાતનો આપણે યોગ (પ્રગતિ) માર્ગે વિચાર કરીએ ત્યારે બહુ ગભીર વિચારણામા પડી જઈએ છીએ સવારે મદિરમા જઈ ધૂપ દીપાદિ કરી આવીએ કે સમજ્યા વગર પ્રતિક્રમણ દરરોજ કરીએ, કે કદમૂળાદિનો ત્યાગ કરીએ અને તેટલી ક્રિયાથી સતોષ માની, પોતાની જાતને ધર્મિષ્ટ માનવાની ગફલતી કરી બેસીએ અને કાઈ વિચાર ન કરીએ તો એ ઘાચીના બળદ જેવી જ દશા આપણી થાય છે તે વિચારીએ જ્યા સુધી વિવેકજ્ઞાન પ્રાણીને વર્તુ નથી ત્યા સુધી એ **થોડી ધર્મક્રિયામાં પરિપૂર્ણતા માની** બેસે છે અને પરિણામે એની દશા ઘાચીના બળદ જેવી જ થાય છે

એનો એક ઘણો જાણવા લાયક દાખલો થોડા સમય પહેલા બન્યો હતો જળપ્રલય પછી ખેડા અને નડિયાદના પ્રદેશમા વાણીઆ વ્યાપારીઓએ માલની આવકજાવક બધ થઈ જતા જરૂરી ચીજોના ભાવો ચાર ચાર-છ છગણા વધારી

દીધા પરિણામે મુબઈ તથા ગુજરાતના કાર્યકર્તાઓને સસ્તા ભાવે અનાજની દુકાનો ઠામ ઠામ ખોલવી પડી સસ્તા ભાવે એટલે માત્ર પડતર ભાવે આવા વ્યાપારીઓ કાઇ ફંડ થાય તો તેમા બસે ત્રણસે રૂપિયા ભરી સસ્તા ભાવે અનાજની દુકાન ઉઘાડવાના કાર્યને મદદ કરે છે અને તે જ દુકાનની પડખે પોતાની દુકાન રાખી ત્યા પચ્ચોતેર ટકા વ્યાજે ગરીબ વર્ગને નાણુ ધીરી તે જ પૈસાથી અનાજ ખરીદવામા મદદ કરે છે 'ટાઇમ્સ ઑફ ઇન્ડિયા'ના ખબરપત્રી એવા અનેક પ્રકારના બનાવો પર ટકોર કરતા કહે છે કે "આવા મીસ્કીન માણુસો ફંડમા બસે ત્રણસે રૂપિયા ભરી પોતાના પ્રભુ પ્રત્યેની ફરજ પૂરી થયેલી માને છે એ એમ ગણે છે કે જ્યારે જવાબ દેવાનો વખત આવશે ત્યારે આ બસે ત્રણસે-ની રકમ પોતાનો બચાવ કરી લેશે, બાકી જળપીડિત લોકો તરફ એનુ વર્તન જુઓ તો એ પ્રચલિત ભયકર પરિસ્થિતિનો જેટલો લાભ લેવાય તેટલો લેશે, એને દશગણા દામ લેવામા સકોચ થશે નહિ, એને એકના ચાર લખાવતા જરા પણ ખોટુ લાગશે નહિ, એને રીબાતા લોકોના હારદાબર બસોના હોય તેને પચીસ રૂપિયામા પડાવી લેવામા કોઇ અન્યાય જણાશે નહિ"

આ વાત તો એના શબ્દોમા એણે લખી છે અને તે જૈન ધર્મ પાળનાર માટે લખી છે, પણ આપણે એને આપણા ભાઇઓના સબધમા બરાબર સમજી શકીએ આપણી મનોદશા એવી થઇ ગઇ છે કે આપણે આખો દિવસ ગમે તે પ્રકારના વ્યવસાય કરીએ, સાચા ખોટા કરીએ અને પછી સાજે આલોચના કરીએ તો બસ થઇ જશે એમ

કેટલાક માની લે છે આ વ્યાપાર ઘાચીના બળદનો છે, આ ધધો પ્રગતિરોધક છે, આ માર્ગ આગળ વધવામા અડચણ કરનાર છે આ મનોદશા જેને વિવેક હોય તેની ન હોય, જેને શ્રુતની લહેર આવતી હોય તેને અકલ્પ્ય હોય અને જે પોતાને માટે સ્વતત્ર વિચાર કરી શકતો હોય તેને અશક્ય હોય હાલ તો આપણે માટે આપણે વિચાર જ કરતા નથી, કરતા શીખ્યા નથી, એટલે ઉપરઉપરની થોડી શિષ્ટ ક્રિયાઓના સવ્યવહારમા કૃતકૃત્યતા માની બેઠા છીએ અને એને અને આપણા બીજા વ્યવહારોને જાણે સબધ જ ન હોય, તેમ તેમને સ્પર્શ પણ થવા દેતા નથી એ ધધો સુજ્ઞને ન પાલવે

એમ માનવાનુ કારણ એ છે કે અત્યારના ક્રિયારુચિ જીવો એકલી ક્રિયામા જ સપૂર્ણતા માની બેઠા છે, એ અન્યના ધર્મિષ્ઠપણાની તુલના પણ એ જ દૃષ્ટિએ અને એ જ તુલાએ કરે છે અમુક પ્રકારની ક્રિયા કે જેમા તેઓ રસ લેતા હોય તેવી થોડી બાહ્ય ક્રિયા કરનાર અને સહજ ત્યાગ કરનાર કે રાત્રે ન ખાનારને જ તેઓ ધર્મસન્મુખ માને છે જેઓ જેટલે અશે ત્યાગ કરે છે તેટલે અશે તેઓ ધન્ય છે, પણ એમા ભૂલ સપૂર્ણતા માનવામા થાય છે. એમને પ્રિય હોય તેવી ક્રિયા કે એવા પ્રકારનો ત્યાગ ન દેખાય ત્યા ધર્મનો અભાવ માનવો એ જેટલુ ભૂલભરેલુ છે તેટલુ જ બાહ્ય વર્તન કે ક્રિયા ઉપર પૂર્ણ ધર્મનો આરોપ માનવો તે પણ ભૂલભરેલુ છે એ દશા જૈન ધર્મની નહોતી અને ન-

હોવી જોઇએ અને તેટલા ત્યાગની સૂચના કરવી, પણ યોગના અસંખ્ય માર્ગો હોઇ, કોઇ અન્ય રીતે પોતાની પ્રગતિ સાધતો હોય તો તેને માટે તે માર્ગ પણ ઇષ્ટ હોઇ શકે, એટલી વિચારની વિશાળતા રાખવાની જરૂર છે

સર્વથી વધારે અગત્યની વાત આખો બંધ રાખવાની છે જ્યાં સુધી પ્રાણીના વિવેકચક્ષુ ખૂલે નહિ, એ સ્વ અને પરનું વિવેચન કરી શકે નહિ, એ બાહ્ય આડંબર અને ધમાલમાં ધર્મ માનતો અટકે નહિ, એની અંતર દશા જાગૃત થાય નહિ, એની પરિણતિમાં વિવેકપૂર્વક નિર્મળતા થાય નહિ, ત્યાં સુધી એ આખો દિવસ દોડે, ફરે ફરે કે ક્રિયાની ધમાલ કરે, એ સર્વમાં એટલો ખ્યાલમાં રાખવાની જરૂર છે કે દિવસને અંતે એ માઇલો સુધી ચાલે તો પણ ઘેરનો ઘેર છે

આ ચક્રભ્રમણ ગતિ માટે અનેક જગ્યાએ શાસ્ત્રકારે બહુ વાતો કરી છે એ બધી વાતનો સાર "વિવેકજ્ઞાન" શબ્દમાં આવી જાય છે જ્યારે પ્રત્યેક કાર્યની પોતાની ઉપર ખરી અસર શી થાય છે ? પોતાની પ્રગતિને અંગે એ કાર્ય શો ભાગ ભજવે છે ? અને એ કાર્ય સમાન કક્ષાએ અગત્ કેટલો લાભ કરે છે ? એ પ્રાણી પોતે સમજે, ત્યારે તેની ચક્રભ્રમણ ગતિ અટકે, ખોટી ધમાલ કરતાં આ વિવેકજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની વધારે આવશ્યકતા છે, વિવેક વગરની દોડાદોડ નકામી છે અને ઘણી વાર પાછી હઠાવનારી પણ થઇ જાય છે, તે વાત તે બરાબર સમજે

એનો એક દાખલો વિચારવા જેવો છે એક શેઠ હતા. તેમણે શ્રી સિદ્ધાચળનો સંઘ કાઢ્યો હતો. ખર્ચ પણ સારો

કર્યો હતો એમની સાથે વાત કરતા એ સઘની વાત કરે ત્યારે એવા શબ્દોમા વાત કરતા કે–'ભગ્ત ચક્રવર્તી પછી જો કોઇએ ખરો સઘ કાઢયો હોય તો તે તેમણે જ' બીજા આવા શબ્દોમા પ્રશસા કરે તો વાંધો નહિ, તેમને અનુમોદનાનો લાભ પણ થાય, પણ એ શેઠશ્રીને તો મિથ્યાભિમાન સિવાય કાઈ પ્રાપ્ત થાય તેમ નહોતુ આવી રીતે વિવેક વગર મોટો ખર્ચ થાય તેમા "ઘેરના ઘેર" ની દશા થાય છે અને પોતાના આત્માને પૂછવામા આવે તો આવી દશા કોની નહિ થઇ જતી હોય તે વિચારવા યોગ્ય છે

વાત એ છે કે બરાબર **વિવેકપૂર્વક વિચારણા** કરવાની શક્તિ આવે તો આ તેલી બળદની દશા થતી અટકે, પછી એને અપૂર્વ લાભ મળ્યાનો આહ્લાદ જરૂર થાય અને એની વાતમા વિવેક અને અતરમા નમ્રતા જરૂર આવી જાય, એ ખોટી સભ્યતા બતાવી પોતાની પ્રતિષ્ઠા વધારવાનો પ્રયત્ન પણ ન કરે, એ સમજે કે એવી રીતે રીતે નામ રહેતા નથી અને નામ કોઈના રહ્યા નથી ચક્રવર્તી છખડ સાધી ઋષભકૂટ ઉપર કાકિણી રત્નથી નામ લખે છે ત્યારે તેને પણ એક નામ ભુસાડી પોતાનું લખવું પડે છે આ વિચારણા કોને આવે ? ક્યારે આવે ?

આપણે ચારે તરફ શુ જોઇએ છીએ ? પાચસો રૂપિયા આપવા હોય તો આરસની તખ્તી અને બોર્ડ પર નામ જોઇએ અને પચાસ રૂપિયા પુસ્તકપ્રકાશન માટે આપ્યા હોય તો મુખપૃષ્ઠ પર મોટા અક્ષરે નામ જોઇએ આ સર્વ તેલી બળદનો જ વ્યાપાર છે, અધૂરા શિક્ષણનું

અને વસ્તુસ્થિતિના અજ્ઞાનનું પરિણામ છે એક ઉપવાસ કર્યો હોય તો દશ જણાને કહેવાય કે આજે તો મારે ઉપવાસ છે, ત્યારે અંદર શાન્તિ થાય અને એક મેળાવડામા સહજ ભાષણ કર્યું હોય, કે હાજરી આપી હોય, તો બીજે દિવસે પ્રભાતમા દૈનિક પત્રમા પોતાનું નામ આવ્યું છે કે નહિ એ જોવા જીવ તલપાપડ થઇ રહે તો ત્યા આત્મિક પ્રગતિ કેવી રીતે થાય ? એ દશા જૈન હૃદયની હોય નહિ ! એ દશા પ્રગતિમાન આત્માની સભવે નહિ ! એ દશા ખરા મુમુક્ષુને ઘટે નહિ !

વિશિષ્ટ પદ આરોહણની ભાવના થઈ હોય, એને માટે અદરથી તાલાવેલી લાગેલી હોય, તો આ બાહ્ય ભાવ તજવો ઘટે છે, એને દૂર કરવો ઘટે છે, એની ઉપેક્ષા કરવી ઘટે છે આટઆટલા પ્રયત્નો થાય, ત્યાગ થાય, ધમાલ થાય, દોડાદોડી થાય, વખતનો વ્યય થાય અને પૈસાનો ઉપયોગ થાય છતા "હતા ગયા"તા કે કયાઇ નહિ, (ત્યાંના ત્યાં/' એવી દશા થાય એ તે ડહાપણનો માર્ગ હોય ? એ તે શ્રેયસૂની ઇચ્છાવાળાની વર્તના હોય, એ તે ચક્રભ્રમણનો છેડો લાવવાના સાચા પ્રયત્નશીલની અતર્દશા હોય ? એનાં તો મનોરાજ્યો જ જુદા હોય, એની અતરની અભિલાષા જ અનેરી હોય, એની ચારુતા અને ધન્યમન્યતા જ અલગ હોય, એને સતોષ પરપ્રશસામા ન હોય, સ્વાત્મ સંતોષમા જ એનો નિર્મળ આનદ હોય, એની ગ્ટના લોકે વખાણમા ન હોય, એને અદરથી બહુ સારુ કર્યું એવો ધ્વનિ ઊઠે એના ત્વણમા જ દ્દ પ્રેમ પ્રીતિ હોય એ દશા માત્ર વિવેકજ્ઞાનથી પ્રાપ્ય છે, અતરસન્મુખવૃત્તિને આધીન

છે અને બાહ્ય ભાવના વિસ્મરણ અથવા અનાપેક્ષણમાં છે એ ન થાય ત્યાં સુધી સર્વ ગતિ એ પ્રગતિસૂચક ન સમજવી કેટલીક વાર એમાં પશ્ચાત ગતિ હોય છે, કેટલીક વાર ગતિનો ભ્રમ માત્ર જ હોય છે વિવેકજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં ક્રિયાયોગનું માહત્મ્ય છે અને એ સમજવાના પ્રયત્નમાં સાધનધર્મનું સ્થાન સમજવાનું બનવા યોગ્ય છે

આ હકીકત જ્યારે સમજાય ત્યારે ફેલાવ ચક્રપણું પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાં સુધી સર્વ પ્રયત્ન માત્ર છે અને કેટલીક વાર ખાલી અડવડીઆં અથવા ફાંફાં છે એ જેમ જલ્દી સમજાય તેમ આનંદ છે, રસ્તાસરની પ્રગતિ અને જીવનયાત્રાની સફળતા છે ગમે તેમ કરીને સમજી, વિચારી આ ઘાંચીના બેલની સ્થિતિમાંથી દૂર નીકળી જવા જેવું છે અને તેમ થતાં અર્ધદગ્ધ વર્તમાન સમાજની ટીકા શ્રવણ કરવાની અગવડ થાય તો તે સહન કરવાની શક્તિ પણ સાથે જ કેળવવાની જરૂર છે નિરંતર એકડા ઘુંટવાની દશામાં રહેવા જેવું નથી, પણ વર્ગમૂળ અને ઘનમૂળના ઊંચા અંકગણિત કે બીજગણિતના દાખલા આવડે નહિ અને ત્યાં સુધીનો કૂદકો મારતાં એકડા ઘુંટતા પણ અટકી જવાય નહિ—આ બન્ને સ્થિતિ વિચારી સમજણ પ્રાપ્ત કરી રસ્તો કરવા યોગ્ય છે, પણ ઘાંચીના બળદની સ્થિતિમાં ગરી જવા જેવું તો જરા પણ નથી આ ભાવમાં કાંઇ ન સમજાય તેવું લાગે તો આતર આત્મદશા સમજનાર પાસે આ સ્થિતિનો ખ્યાલ કરવા માટે જવા જેવું છે અહીં સર્વ મળી શકે તેમ છે, માત્ર "ખોળી હોય સો પાવે" આ વિચારણા પ્રાપ્ત થવી એ પણ દુષ્કર છે અને ચક્રભ્રમણમાંથી નીકળી સાધ્ય તરફ અ-

બાધિત પ્રયાણ કરવુ એ પણ મુશ્કેલ છે, છતા એ જે છે તે છે, અને છે તે સમજવા જેવુ છે આવો અવસર વારવાર મળવાનો નથી, એ નિરતર ધ્યાનમા રાખવુ અને રાખીને આગળ વધવુ ઘાચીના બળદને લક્ષ્યમા રાખવો અને નિરતર જે અશ્વની સીધી ગતિ સાધ્ય તરફ થતી હોય તેને પણ લક્ષ્યમા નાખવો, તેમજ આવડત, અનુકૂળતા અને મુમુક્ષુતાને અનુસારે બેમાથી એક ગતિ પકડી લેવી

જૈ ધ. પ્ર પુ ૪૪ પૃ ૭૮ } સ ૧૯૮૪

◇◇◇

પાણી વલોવ્યુ.

[૧૬]

આવુ શિર્ષક (મથાળુ) વાચી આશ્ચર્ય થશે દુનિયામા છાશ વલોવાતી જાણી છે, છાશ વલોવનારને જોયા છે અને છાશમાથી માખણુ તરી આવતુ એને પરિણામે જોયુ છે, પરન્તુ કાઈ પાણી તે વલોવાતુ હશે ? કોઇ પાણી વલોવતુ હશે ? અને કલાકો સુધી પાણી વલોવે તો તેથી વળે પણ શું ?

અહીં જરા ચોખવટ કરીએ. વલોવવુ એ ગુજરાતી ભાષાનો શુદ્ધ પ્રયોગ છે એનો અર્થ તેમાં કોઇ ચીજ નાખી હલાવવુ એમ થાય છે દહીની છાસ કરી, એક મોટી દેગડી કે ગોળીમા ભરી, ઉપરથી તેનુ મોઢુ બધ કરી, અદર લાકડાનો દડ નાખી, તેને દોરડાથી ખૂબ હલાવવો અને એ રીતે છાશમાથી માખણુ કાઢવુ એ ક્રિયાને છાશનુ વલોવણ કહે છે વલોણાની છાશ પ્રસિદ્ધ શબ્દ છે લોકો હવે ઘેર ગાય, ભેસ રાખતા ઓછા થઇ ગયા છે, તેને આ શબ્દપ્રયોગ કદાચ અપરિચિત લાગે એ વાત બનવા જોગ છે એ ગ્રામ્ય પ્રયોગ નથી અત્ર ભાષા શાસ્ત્રની ચર્ચા નથી, પણ વલોવવુ શબ્દ કોઇને જાણવામા ન હોય તો ગેરસમજુતી ટાળવા માટે જરા બાજુની અને સહજ અપ્રસ્તુત વાત અત્ર કરી છે

ત્યારે આવુ મથાળુ શુ કર્યુ ? અને ક્યાથી સૂઝ્યુ ? આ વાત પણ કહી દેવા જેવી છે આજે ભેમતો મહિનો હોવાથી ચાલુ નિયમ પ્રમાણે ન્નાત્રપૂજા કરતા ચોસઠ પ્રકારી પૂજામાથી છઠ્ઠી પૂજા ભણાવી તેમા સમર્થ કવિ એક જગ્યાએ ગાઇ ગયા છે —

આવી રૂડી ભગતિ મે પહેલા ન જાણી,
સસારની માયામા મે તો, વલોવ્યુ પાણી.
આવી રૂડી૦ વિગેરે

આ વાચીને કાઇ વિચાર થયો અને તેના પરિણામે ઉપરનુ મથાળુ બધાયુ આટલો ઉપોદઘાત કરી આપણે મૂળ મુદ્દા પર આવી જઇએ

મુદ્દા પર આવતા એકદમ ગભીર વાત કરી દઇએ. જૈન ધર્મમા ભક્તિયોગ જેવુ કાઇ છે ખરુ ? હોય તો તેનુ સ્થાન શુ ? આ અતિ મહત્ત્વનો પ્રશ્ન છે અને ખાસ પૃથક્કરણ કરી ચર્ચવા યોગ્ય છે એ પ્રશ્નને બીજે છેડે આનદઘનજી મહારાજ બેઠા છે, તેઓ કવન કરી ગયા છે –

ચિત્ત પ્રસન્ને રે પૂજન ફળ કહ્યુ રે,
પૂજા અખડિત એહ,
કપટ રહિત થઇ આતમ અરપણા રે,
આનદઘન પદ રેહ
ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો રે

આ તો ઉત્કૃષ્ટ વાત કરી નાખી હવે વચ્ચેના માર્ગો જોઈ લઇએ, એટલે પછી બધા રસ્તા, તેના મળો અને તેના સાધ્યો સ્વત. જણાઇ આવશે

આર્યાવર્તના સર્વ ધર્મો ધ્યાનયોગને પ્રાધાન્ય આપે છે ધ્યાનના ભેદો અને ધ્યેયના વિભાગો જુદા જુદા પ્રત્યેક દર્શન બતાવશે ધ્યાનયોગ વગર કોઇને ચાલ્યુ નથી મનની એકાગ્રતા કરી સ્થિર ચિત્તે એક વસ્તુમા મનને ... અને તે દ્વારા ચિત્તસ્વાસ્થ્યથી સત્ ચિત્ ... આનદની લહરી અનુભવવી અને તેની જુદી

જૂની પરિસ્થિતિમાથી પસાર થઈ છેવટે મન પર વિજય મેળવવો અને તેને પણ સાધનધર્મોમાના ઘણાખરાની માફક પાછળ મૂકી તેનાથી પર થવુ, તેના પર સામ્રાજ્ય મેળવવાના વિજય મુહૂર્તે તેનાથી પણ પર વર્તુ એ સર્વ પરભવ માનનાર દર્શનનો સામાન્ય વિષય છે અને અપવાદ વગરનો છે એ ધ્યાનયોગની સિદ્ધિ કે પ્રાપ્તિ માટે અનેક ઘટનાઓ સભવિત છે અને સ્વીકારાયલી છે **તેમાં** ભક્તિયોગ મુખ્ય સ્થાને છે

આ ભક્તિયોગ એ **ધ્યાન યોગનો** હેતુ હોઈ અને મુખ્ય સ્થાને હોઈ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે તે સાધ્યનો સાક્ષાત્કાર કરનાર હોવાથી તેના કારણરૂપ છે જે આદર્શે પહોચવુ હોય તેનું ધ્યાન કરતા એ સ્થાને પહોચાય છે અને તેટલા માટે એ ધ્યેયને નિત્ય લક્ષ્યમા રાખવાની વ્યવસ્થા કર્તવ્યસ્થાન લે છે સાધારણ વ્યવહારુ માણસોને ચાલુ ધ્યાન કરતા આવડે નહિ અને કરવા જાય તો કદાચ રખડી પણ પડે, તેટલા સારુ **ભક્તિ દ્વારા ધ્યાનયોગ સાધવાનો** રસ્તો બહુ આનદમય, સિદ્ધ અને અવિચળ માર્ગ તરીકે સ્વીકારાયલો છે આ આદર્શની અવિચળ ભક્તિ કરતા આદર્શ ધ્યેયસ્થાને આવી જાય અને પછી તેમા એકતા થાય તો ભક્તિ ધ્યાનયોગમા ફેરવાઈ પણ જાય, તેથી **ભક્તિને ધ્યાન યોગમા બહુ અગત્યનું સ્થાન મળે છે**

ભક્તિમા એક ખાસ વિશિષ્ટતા એ છે કે ધ્યાનયોગ તો વિકાસ પામેલા આત્માઓ જ આદરી શકે છે અને તેમા પણ આત્મવચના કોઈ વાર ઇરાદાપૂર્વક અને ઘણી વાર અણજાણ્યે પણ થઈ જાય છે, ત્યારે **ભક્તિયોગ વિકાસક્રમના ગમે**

તે પગથિઆ પર રહેલ પ્રાણી આદરી શકે છે અને તેમા ધીમે ધીમે પ્રગતિ કરે છે એટલે ભક્તિયોગ સર્વસામાન્ય છે અને આવડત અને અનુકૂળતા પ્રમાણે શ્રેય સાધક નીવડી શકે તેવો છે આથી ભક્તિયોગની સર્વગ્રાહીતાની નજરે આદરણીયતા વધારે છે, તેથી આપણે ભક્તિયોગના પ્રકારો તપાસીએ.

દ્રવ્યપૂજન અને **ભાવપૂજન** ભક્તિયોગના એ બે પ્રકાર ખાસ નજર પર આવે છે પૂજન કરવાની વસ્તુઓથી પ્રભુપૂજન કરવું એ દ્રવ્યપૂજન પ્રભુબિંબ (પ્રતિમા)ને સ્નાન કરાવવુ તે પર ચદન પુષ્પથી પૂજા કરવી એ **અગપૂજા** અને તેમની સન્મુખ સુગધી ધૂપ કરવો, દીપક કરવો, સામે અક્ષત ચઢાવવા, ફળનૈવેદ્ય ધરવા એ **અગ્રપૂજા** પોતાની શક્તિ, સ્થિતિ અને વસ્તુની ઉપલબ્ધતા પ્રમાણે અનેક વસ્તુઓથી પ્રભુનું દ્રવ્યપૂજન થાય છે અને કર્તવ્ય ગણાય છે એમા પાચ કોડિ-એક પાઈથી પણ ઓછી કિમતની વસ્તુથી ફૂલ ચઢાવનારને અઢાર દેશનું રાજ્ય મળે છે અને બીજી રીતે જોઈએ તો દરરોજ પૂજન કરવા છતા મનોવૃત્તિનું ઐક્ય ન કરનારને માત્ર જવા આવવાની ક્રિયા થાય છે કે નામનું જ ફળ મળે છે પાચ કોડિવાળાને તો એ આખી પુજી હતી અને તેનો ઉલ્લાસ અને તેના ભાવ અતિ ઉચ્ચ પ્રકારના હતા એ વિચારણીય વાત છે એ માર્ગે અનેક ગયા છે અને માર્ગ આદરણીય છે, પ્રવેશક તરીકે અગત્યનો ભાગ ભજવનાર છે અને પર્યન્તે પ્રગતિ કરાવી ઈષ્ટ સ્થાનકે પહોચાડનાર છે

પણ એક વાત વિચારી જવા જેવી છે આ **દ્રવ્યપૂજન**

ભાવનું નિમિત્ત છે દ્રવ્યપૂજનમા ઇતિકર્તવ્યતા આવી જતી નથી, પણ એ જેટલા પૂરતુ ભાવપૂજનનું નિમિત્ત બને તેટલા પૂરતી એની ઉપયોગિતા છે ભગવાન પાસે ફૂલ ફળાદિના ઢગલા કરવામા આવે, પણ ચિત્તમા વીર્યોલ્લાસ ન થાય તો તેમા એનુ જેવુ જોઇએ તેવુ ફળ બેસતું નથી ભાવપૂજનમા અદરનો વીર્યોલ્લાસ, પ્રભુમા એકતાન, આત્મનિમજ્જન અને સ્વભાવમા રમણતા આવે છે જે વખતે અદર જાગૃતિ થઇ જાય તે વખતે દ્રવ્યપૂજાના સાધનો સુદર ફળ આપે છે, કોઈ અનિર્વચનીય આનદ અનુભવાવે છે અને અપરિચિત અને અનનુભૂત નૂતન પરિસ્થિતિનો પરિપાક જમાવે છે

ભક્તિયોગની આ વિશિષ્ટતા છે અત્યારના સમયમા આપણે નાની મોટી એટલી ઉપાધિમા રહીએ છીએ કે આપણને પરમાત્માના નામનુ સ્મરણ થવુ પણ કેટલીક વાર દુર્લભ થઈ પડે છે આ પ્રાણી નિમિત્તવાસી છે એને સારા નિમિત્તો મળ્યા હોય તો તે યોગ્ય માર્ગે આવી જાય અને કુસગત તથા અનિષ્ટ પ્રસગો મળ્યા હોય તો તે નીચે ઉતરી જાય સયોગ ઉપર અસાધારણ કાબૂ ધરાવનાર અને તુચ્છ પ્રસગોમાથી પણ ઊચા આવનાર તથા સયોગથી પર રહેનાર વિશિષ્ટ આત્માઓની આ વાત નથી આ તો અમારા તમારા જેવા સામાન્ય જનપ્રવાહ પર રહેનાર સાદા જીવનોની વાર્તા છે એના પ્રાણીને નિમિત્ત મળે તો તે સારે માર્ગે આવી જાય છે અને ત્યા સ્થિત થાય છે એને રખડવાની ટેવ પડે તો એ પોતાના શક્તિ દ્રવ્ય અને મનનો દુરુપયોગ કરી બેસે છે એને નાટક જોવા મળે તો એ તેમા રસ લે

છે અને સારુ ખાવાનુ મળે તો તેમા સ્મપૂર્વક ઊતરી જાય છે એવા ચાલુ સયોગોને તાજે થનારા શુભ સયોગો પ્રાપ્ત કરવા-સારા નિમિત્તો ઉભા કરાવવા અને જમાવવા એ એની પ્રગતિ માટે અનિવાર્ય છે અને તે દષ્ટિએ બહોળતાએ વિના સૂ કોઇ એમ કહી શકાય કે **દ્રવ્યપૂજન સામાન્ય અધિકારી માટે** બહુ લાભ કરનાર અને શુભ પર્યવસાનમા લઇ આવનાર ભક્તિમાર્ગનો પ્રાથમિક પ્રસગ છે અને તેટલા પૂરતુ તે અવશ્ય સાર્વત્રિક આદરને યોગ્ય છે

એવા નિમિત્તો મેળવીને પછી એ ત્યાં થોભી રહે નહિ એ તો પછી ભાવપૂજનમા ઊતરે અને ત્યા તો એની દૃષ્ટિમર્યાદા એટલી વિશાળ થઇ જાય છે કે એનો પાર નથી સ્વપરનુ વિવેચન કરે, પોતાને ઓળખે, પ્રભુની સાથે પોતાની સરખામણી કરે, પ્રભુતા કેમ પ્રાપ્ત થાય એ સમજે, જુએ અને છેવટે પ્રભુમય જીવન કરવાને માર્ગે આવે

એ ધીમી ધીમી પ્રગતિ પણ કરે અને શીઘ્રતાથી પણ આગળ વધે, પરન્તુ એ પ્રાપ્ત થયેલા નિમિત્તોનો સાચો અને સારો ઉપયોગ જરૂર કરે એને પછી વિચાર થતા વાર ન લાગે કે પોતે કોણ ? અને આ પ્રભુ કેમ થયા ? એ મારે પૂજ્ય છે તો હુ એના જેવો કેમ અને ક્યારે થઉ ? એટલી વિચારણા એનામા ધીમે ધીમે આવે એ **ભક્તિમાથી ધ્યાનમા** ઊતરી જાય અને ધ્યાનમા તો પછી એ એવી વસ્તુઓના ભાવોનો અનુભવ કરે કે એનુ વર્ણન કરવુ મુશ્કેલ પડે આ દ્રવ્યપૂજનનો દીર્ઘ વિચાર કરનાર મહાત્મા પુરુષોએ કહ્યુ છે કે ગીત, વાજિંત્ર કે નૃત્યના સાધનોથી **અનતગણુ** પુણ્ય પ્રાણી ઉપાર્જન કરે છે એનો હેતુ પણ એ જ છે કે

ગીતગાન વખતે પ્રાણીને એકતાન વાય છે એ વખતે જીવનમા સુખદુ ખાદિ દ્વંદ્વો પ્રાણી ભૂલી જાય છે, એ પ્રભુ ગુણરસમા લીન થઈ જાય છે અને જ્યા એકતાન થયુ ત્યા કર્મબધ બ ધ થઇ જાય છે અથવા થાય તો શુભ અને તે પણ ઘણો પાતળો હોય છે આથી ધ્યાનને અભ્યતર તપ ગણવામા આવે છે અને જેની સરખામણી બીજા સાથે કરી શકાય તેમ નથી તેના પ્રકારની તેમા સ્વલીનતા પ્રાસવ્ય છે આ હેતુથી દ્રવ્યપૂજનનુ કારણત્વ અને ભાવપૂજનનુ કાર્યત્વ ખાસ લક્ષ્યમા રાખવા યોગ્ય છે **ભાવપૂજનની વિશિષ્ટતા ધ્યાન યોગને અ ગે** જ છે અને ધ્યાનયોગને દર્શનકારો સ્વીકારતા હોવાથી એની વિશિષ્ટતાના સબધમા વિવેચન કરવુ પડે તેમ નથી

આપણે હવે **ભક્તિયોગની** વાત કરીએ ભક્તિ એ એવી સુદર વસ્તુ છે કે એને જેમ વધારે વિચારીએ તેમ વધારે રસ આપે તેવી તેમા લહેજત છે વળી સામાન્ય વિકાસવાળા આત્માઓ પણ તેનો યથારુચિ લાભ લઈ શકે છે તેથી તેનુ સામ્રાજ્ય સાર્વત્રિક છે

ભક્તિમા **મસ્તતા** રહેલી છે એક ખરો ભક્ત હોય તે જે વખતે ભક્તિમા ઊતરે છે તે વખતે તે તેના રસમા રગાઇ જાય છે પછી એ સાધારણ હોય તો તે પ્રભુની નાની મોટી સેવા કરવામા રસ લેશે એને ન્હવરાવવામા, એની વિવિધ પ્રકારની આગી તૈયાર કરવામા, એના પુષ્પઘર કરવામા અને એની બાહ્ય સેવામા મ્હાલશે, વધારે રસ હશે તો એ ગાનતાનમા રસ લેશે, માળા ફેરવશે, એકતાન થવા પ્રયત્ન કરશે વિગેરે, પણ એની મસ્તી ઓર પ્રકારની હશે,

એનો રસ અપૂર્વ હશે, એની લીનતા ચોક્કસ હશે. ભક્તિ પ્રધાન મતોના બારિક અવલોકને આ વાત ચોક્કસ જણાય છે કે ભક્તિનો રસ જબ્બર છે અને અનુભવવા યોગ્ય છે ભગવાનની-ભાવના મૂર્તિની નાની મોટી સેવા કરવામા એના ભક્તને ભારે રસ છે અને તેમા તે એકતાન થઇ અતરનો રસ રેડે છે

એમા એક વાત યાદ રાખવાની છે એ રસમા દભને સ્થાન નથી, એ રસમા ઢોળ નથી, એ રસમા દેખાવ નથી એ ત્રણમાનુ એક પણ હોય તો ને રસ જ નથી, ધાધલ છે અને આત્મિક વિકાસમા ધાધલ કે દેખાવને સ્થાન નથી

ભક્ત પૂજન કરતો હોય, પછી તેનુ પૂજન દ્રવ્યથી હોય કે ભાવથી હોય, પણ તેની રસવૃત્તિની પોષણા અજબ પ્રકારની હોય છે અને જ્યા રસક્ષેપ હોય ત્યા પછી બાહ્યા ચાર કે ઉપર ઉપરના ઉપચારને સ્થાન નથી ત્યા તો હૃદયના મિલનસ્થાન હોય છે, ત્યા તો અતરના ઉમળકા હોય છે, ત્યા તો શાન્ત રસના ઝરમર ઝરમર વરસાદ હોય છે એ ભક્તિ જ્યારે પરાભક્તિનુ રૂપ લે છે ત્યારે તો એ લગભગ ધ્યાનની કોટિમા આવી જાય છે, પણ એની પ્રાથમિક સ્થિતિમા પણ એનો રસ અનુપમ હોય છે, જાજ્વલ્યમાન હોય છે, અદર જતો હોય છે અને સામા આદર્શને અપેક્ષિત હોય છે

ભક્તની નજરે વિચાર કરીએ ત્યારે એકનિષ્ઠાના સબધમા ખરુ ભાન થાય તેમ છે એને મન મૂર્તિ એ પથ્થર નથી, એ ધાતુ નથી, એ સજીવન છે અને એની

સચેતનતા ભક્ત જોઈ શકે છે તમે એને ઘેલો કહો કે મૂર્ખ કહો, એની એને દરકાર નથી એને ભક્તિ કર્યા વગર ભોજન ભાવે નહિ, એને જરા ઊઠતા મોડુ થયુ હોય તો મોટો ક્ષોભ લાગે અને જરા અન્ય ચીજ કે જીવનો સ્પર્શ થઈ ગયો હોય તો અભડામણ લાગે એ હૃદયના રાજને મૂર્ત સ્વરૂપે જીવતા જોઈ શકે છે, એ એની સાથે વાત કરી શકે છે, એ એની સાથે એકતા સાધી શકે છે અને એના સહયોગનુ સુખ અને વિયોગનુ દુખ અનુભવી શકે છે

એ પ્રકારની ભક્તિનો આદર્શ સ્થાને સ્થાને ગવાયો છે એમા આત્મનિમજ્જન જે વિશિષ્ટતા અનુભવે છે તે ખરેખર વાચાને અગોચર છે **આવો ભાવ આખા જીવનમા એક પણ વખત આવે તો અનેક વખતના કરેલા દ્રવ્યપૂજનનુ સાર્થક્ય છે.**

ત્યારે **અત્યાર સુધી મસારમા શુ કર્યુ ?** ઘણુ કર્યું, ખાધુ, પીધુ, ધન પાછળ દોડ્યા, ઉજાગરા કર્યા, ખુશામતો કરી, આટા ખાધા, ધક્કેલા ખાધા, મહેલાતો બાધી, નામા માડ્યા, સરવૈયા કાઢ્યા, વરઘોડામા મહાલ્યા, પોક મૂકીને રડ્યા, મજૂરી કરી, ભૂખ્યા રહ્યા, અનેક વાતો કરી, પણ પાછા આગળ પાછળ ગણત્રી કરી સરવાળા કરીએ ત્યા વાતમા કઈ સાર નહિ બાદબાકી કરીએ ત્યા સુ ગાઈ જઈએ અને લાગે કે **કાં તો હતા ત્યા નો ત્યા, અને કા તો પાછળ હઠ્યા.** પોતાનુ જીવન આખુ જોઈ જઈએ ત્યા ખરેખર લાગી આવે કે આ તો **વર્ષો ગુમાવ્યા,** અવસર જવા દીધો, સમય એળે ગુમાવ્યો અને કાઈ વળ્યું નહિ મોટે ભાગે જીવનપથ પર પાછી નજર કરતા લાગે કે “**આ તો ન મળ્યા**

રામ કે ન મળી માયા." ભર્તૃહરિ એક સુભાષિતમા મનની વાત કરે છે, તેની મતલબ એ છે કે આગળ છડીઓ પોકારાતી હોય, પડખે બિરુદાવલિઓ બોલાતી હોય, પછવાડે ચામર વીંઝાતા હોય, અને બટેજઓ થઈ રહ્યા હોય, એવુ એવુ હોય તો તો સંસારમા કાઈ જન લે—તો પણ જાણે સમજ્યા, પરન્તુ આ તો શીખનુ અન્ત ઠીકરીમાં ગયેલુ છે! એમા તે માલ શો છે? શેના ઉપર નાચી રહ્યા છો? અને કોને માટે? કેટલા ભવ માટે? કેટલા સમય માટે? જરા વિચારી જુઓ, જુઓ, સભારો, યાદ કરો, સ્મરણ કરો, તમારુ આખુ જીવન જોઈ જાઓ, તમે કેટલા વધ્યા, તેના આંકડા મૂકો અને જોશો તો જણાશે કે ખરેખર

"વલોવ્યુ પાણી!"

આ દશા તમારી હોય? આ દશા તમારા જેવા સમજુની હોય? આ દશા તમારા જેવા અનુરાગવાળાઓની હોય? આ સંસારના ક્ષણિક વિલાસોમા મ્હાલીને, આ થોડા ધાતુના ઢગલા એકઠા કરીને, આ મેળાવડામા પ્રથમ પંક્તિએ ખુરશીઓ પ્રાપ્ત કરીને, આ નાત કે સઘની પટેલાઈઓ કરીને, પાણી વલોવ્યુ છે એમા કાઈ સાર જોશો નહિ, એમા કાંઈ માલ જોશો નહિ, એમા કોઈ પરિણામ જોશો નહિ.

મૂઝાણા! ખરેખર મૂઝાણા!! ત્યારે હવે કરવુ શુ? મ્હાઈ ધોઈને આરિસો જેવો આરિસામા—કાચમા—આટલામા શુ દેખાશે? તમારુ પોતાનુ પ્રતિબિંબ. તમે જેવા હશો તેવા તેમા લાગશો જરા શાંતિથી જોશો એટલે સર્વ દેખાઈ આવશે અને અંદર જોશો તો અદ્ભુત તાડવ, ભયકર

નૃત્ય, તુચ્છ અટ્ટહાસ્ય, અને બીજા અનેક અવનવા બનાવો જોશો, પરન્તુ મૂઝાવાની જરૂર નથી, ગભરાવાની જરૂર નથી એ ગૂચવણમાથી નીકળવાનો માર્ગ છે, શોધી શકાય તો શોધજો, તમને જડી શકે તો ભલે, ન જડે તો એક ધોરી માર્ગ છે અને તે ભક્તિનો

ભક્તિની એકાગ્રતા આ સર્વ મૂઝવણ દૂર કરશે, અત્યારસુધી ભૂલ્યા હશો તેને ખરો માર્ગ બતાવશે, ઠેકાણે લઇ આવશે, આશ્રવના દ્વારનુ મજબૂત રૂધન કરશે અને તાડવ નૃત્ય અને હાસ્ય દૂર કરી મનોવિકારો પર વિજય મેળવી તમને તમારી વસ્તુ બતાવી આપશે, અત્યાર સુધી પડછાયાના પછવાડે દોડયા છો તેને બરાબર ઓળખાવશે અને તમારી વસ્તુને જોઈ, જાણી, પીછાણી નથી તેને ઓળખાવી તમારી કરી આપશે પછી કયા જશો અને કોને વ્હોરશો તે કહેવાની જરૂર નથી, તમને સ્વયપ્રકાશ થઈ જશે એ માટે થોડા નિયમો ધ્યાનમા રાખશો –

(૧) ભક્તિ એકાગ્રતાનુ કારણ છે, તેથી તેને નિત્ય સ્વીકારવી.

(૨) એની નિયમિતતામા ભગ થવા દેવો નહિ.

(૩) એનો અભ્યાસ અવિશ્રાન્ત ચાલુ રાખવો.

(૪) એમા કદી પણ કટાળો આવવા દેવો નહિ.

(૫) એનુ ખરુ જોડાણ મન સાથે કરવાનુ છે તે લક્ષ્યમા રાખવુ

(૬) ચિત્તપ્રસન્નતામા એનુ ખરુ ફળ છે એ વિચારવું

(૭) એ મનડાને મનાવવું મુશ્કેલ છે પણ અશક્ય નથી

(૮) ધ્યાનવગર મુક્તિ નથી અને ભક્તિ વગર ધ્યાન નથી, એ ક્રમ ભૂલવો નહિ

આ તો સાદી પણ માર્મિક વાતો છે પાણી વલોવવું ન હોય અને માખણ કાઢવું હોય તો આ રાજમાર્ગ છે એમા ટેટવાડ નડામા આટા પણ મારવા પડશે, પણ એમ તો આપણે સસારમા ક્યા ઓછા ધકેલા ખાઇએ છીએ! પણ એમ આટા મારતા એક વખત એવો આવી જશે કે તે દિવસે તે-વખતે સર્વ આટા સફળ થઇ જશે અને અદરનો રાજા કયે દિવસે પ્રસન્ન થશે અને રસના ઝરણા વરસાવશે તેની કાઈ ગેરટી હોય છે? પણ એ રસરાજ છે અને અનત ભગનો ધણી છે, માટે એને રીઝવી એક વાર તો એને શુજવી દો અને પછી એની મજા તો જોજો પછી તો સાત માળની હવેલીઓ કે અઢારશે પાદરના રાજ્ય તમને વિસાત વગરના લાગશે અરે! થશે કે આ તો આપણે પોતે જ રાજા હતા, પણ જાણતા નહોતા અદર તો એવા એવા અમૂલ્ય રત્નો ભરેલા છે કે એનો મહિમા સપૂર્ણ રીતે તો ભગવાન પોતે પણ કહી શક્યા નથી આવા માલના ધણી પારકી ખુશામત કરે નહી અને ધકેલા ખાય નહી!! અરે! એને તો કોડ પણ ઊચા પ્રકારના થાય અને એના માર્ગો પણ અનેરા જ થઇ જાય! એના ઉડ્ડયન ઉચ્ચ અને એના રાગો પણ ઉચ્ચ જ હોય

માત્ર એક જ વાત કહેવાની છે, **ન્હાઇ ધોઈ નિરમળ થઇને, આરિસો જોજો"** એ વાત ધ્યાનમા રાખજો.

ન્હાઇ ધોઇ આગળ પાછળ ઊંચે નીચે કે આજુએ બાજુએ ન જોતા કાચમા જોજો, કાચની અદર જોજો અને ત્યા કોને જુઓ છો ? કેવો જુઓ છો ? તેનો નિર્ણય કરજો, તેમા મજા ન આવે તો વળી તેની અદર જોજો ત્યાના વિશાળ સિહાસન ઉપર એક અપ્રતિમ તેજવાળી સુદર પ્રતિબિબ યુક્ત છબી દેખાશે એ કોણ છે એ વિચારશો એટલે ચક્ષુ અધ થઇ જશે, કાય નિરપેક્ષ થઈ જશે, છતા ત્યા અખડ અવિભાજ્ય શાત તેજ પુજના રશ્મિઓ તમને શાન્ત આવકાર આપશે

આ સર્વ ભક્તિયોગના પ્રતાપ છે, આ સર્વ ચિત્ત પ્રસન્નતાના ફળ છે, આ આજીવન કર્તવ્યના રસલ્હાવ છે, આ આ ભાવના ફેરાનુ સાફલ્ય છે જરા પણ શરમાયા વગર-ગભરાયા વગર આ ભક્તિમાર્ગનો આશ્રય લેવાથી "પાણી વલોવવા"ની સ્થિતિ જરૂર દૂર થવાની છે એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો વાધો નથી હૃદયના પ્રેમથી, અતરના ઉમળકાથી, **ભક્તિ કરનારને આત્મસાક્ષાત્કાર થાય છે,** એના સેકડો દાખલા છે ત્યારે પછી આવો ચોખ્ખો ધધો કોણ ન કરે ?

વચ્ચેના માર્ગોમા મૂઝવણ રાખવા જેવું નથી **સાધ્ય સ્પષ્ટ હોય તો સાધનમાર્ગોમા જે રીતે ચિત્તની પ્રસન્નતા વધે તેવો માર્ગ** લેવો, તેવા સાધનો આદરવા અને તેનો વિકાસ કરવો પ્રત્યેક વ્યક્તિના માર્ગ **જૂદા** હોય તો તેમા કોઈ ને વિરોધ કે તકરાર હોઇ શકે **નહિ,** પણ **સાધ્યની સ્પષ્ટતા** જોઇએ અને તે **પ્રાપ્ત કરવા ચીવટ, પ્રેમ અને પ્રયત્ન** જોઇએ પણ ગડી રખડીને

જ્યારે હાથ લાબા પડે ત્યારે " વલોવ્યુ પાણી " એમ કહેવાનો અવસર ન આવે એ ધ્યાનમા રાખજો ગમે તે કરો પણ **ઓળા પાછળ પડી પાણી વલોવવાનો ધંધો ન કરતા** અને છેવટે છાશ વલોવીને કુલ માખણ કાઢવાની તાકાત ન આવે તો, **બને તેટલુ માખણ લેવાય તેમ પ્રયત્ન કરજો અને લેજો** એ માર્મિક વાતમા ઘણુ રહસ્ય છે અને એને સમજી અમલમા મૂકવામા "સહજાનદ ઘરે રમણુ" છે

બાકી ભક્તિમા મર્યાદાને સ્થાન નથી, સાર છે તે બાહ્ય છે અને તે એટલુ જ કે ભક્તિના વિષયની "આશાતના" ન કરવી, એનો યોગ્ય વિવેક જાળવવો અને તે સબધમા વિચાર કરી જે નિયમ ઘડયા છે તે જાળવવા ભક્તિના વિષયવાળી ચીજ કે મૂર્તિ જીવત છે એવો વિચાર કરીએ એટલે એ નિયમો તો ઘણાખરા સમીચિન જણાય છે એને જાળવીને પછી ભક્ત એના પ્રભુ સાથે વાતો કરે, એને ઓલભા આપે, એની આગળ બાળક બની જાય, એની પાસે લાડ કરે, એની સાથે રૂસણા કરે, ધમકી આપે, જેમ મનમાં આવે તેમ એને ઉદ્દેશે, પણ એનુ સાન્નિધ્ય વિસ્મરે નહિ, એનો ઐક્યભાવ વિસ્મરે નહિ, એના તરફના પૂજ્યભાવમા ઊણપ આણે નહિ

એવા જુદા જુદા ભાવના દાખલાઓ બહુ છે અને સર્વ સાર્થક છે

દાખલા તરીકે —

(૧) બાળપણે આપણ સસનેહી,
રમતા નવ નવ વેશે,

આજ તમે પામ્યા પ્રભુતાઈ,
અમે સંસાર નીવેશે હો પ્રભુજી
(ઠપકો)

(૨) સોળમા શ્રી જિનરાજ ઓળગ
સુણો અમતણી લલના,
ભગતથી આવડા કેમ કરે છો
ભોળામણી લલના
(યાચના)

(૩) ઋષભજિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો
(દાપત્યભાવ)

(૪) નહી માનુ રે અવરની આણ
(આજ્ઞાંકિત સેવક ભાવે)

(૫) શાંતિજિન એક મુજ વિનતિ
(વિજ્ઞપ્તિ—આતર)

(૬) પ્રથમ જિનેશ્વર પ્રણમીએ
(ગુણગાન)

(૭) અંતરજામી સુણ અલવેસર
મહિમા ત્રિજગ તુમારો
(યાચના—આદ્ય)

(૮) જગજીવન જગનાલહો
(ગુણસ્તુતિ—આતર)

(૯) તારહો તાર પ્રભુ ! મુજ સેવક ભણી
(આક્ષેપક યાચના)

(૧૦) સુણો ચંદાજી ! સીમંધર પરમાતમ પાસે જાજો
(કલ્પના—યાચના)

(૧૧) અવધુ કયુ માગુ ગુણહીના
(અવગણના-સ્વીય)
(૧૨) નિશદિન જોઉ તોરી વાટડી,
ઘરે આવો ઢોલા
(વિરહી ભીભાવ)
(૧૩) પરમાતમ પૂરણ કળા
(અનુભવ)

એના તો અનેક દાખલા અપાય. કોઇ પણ સ્તવન લતા કોઈ પણ ભાવ આવશે જ ભક્તિમા આવી બહુ છૂટ છે ધ્યાનમા તો આખો મીચી પડયા રહેવાનુ અને અહીં તો દોડાદોડી થાય, ખખખખિયા વગાડાય, નોબતના ગડગડાટ થાય, કાંસીઓની ઝુક લાગે, નરઘાના ભણકાર થાય, અને ભક્ત નાચે, કૂદે, લાડ કરે અને ગમે તે રીતે વિનવણી કરે. ભક્તિમા આ મજા છે એમા સ્વતન્ત્ર રીતે વર્તવાની ઘણી છૂટ છે અને એ છૂટનો પૂરતો ઉપયોગ થાય છે છેવટે એ ભક્તિનુ પર્યવસાન ધ્યાનમા પણ આવે, પરતુ એ તો વિકાસની વાત છે આટલી છૂટ અને આવા વિવિધ ભાવોના લ્હાવા લેવાનુ વીસારી ખાલી સમજ્યા વગર સસારમા અથડાયા, કુટાણા, મરાયા અને હેરાન થયા એમ કર્યુ એટલે "પાણી વલોવ્યુ" હવે ? હવે તો ભક્તિ શુ ચીજ છે તે ઓળખાણી, એના લ્હાવા સમજાયા પછી શુ કરવુ ? અને કોને આદરવુ ? એ કાઈ કહેવાનુ હોય ? હવે તો એમા પડી લ્હાણુ લેવાની અને અન્તે ભક્તિના વિષયમય (તન્મય) થઇ તેની સાથે સ્વરૂપાનુસધાન કરવુ એજ કર્તવ્ય રહે જેને પાણી વલોવવુ હોય તે ભલે વલોવે, આપણે તો

છાશ વલોવવાનો વ્યાપાર કરીએ એમા ચિત્તપ્રસન્નતા થશે, લ્હેર આવશે, અખડ પૂજા થશે, આત્મસમર્પણ થશે અને છેવટે એ આનદઘનપદે લઈ જશે. એની શોધ કરવામા મઝા છે, એના કોડમા લ્હાવા છે, એના વિચારમા મસ્તી છે, એની સક્રિયતામા સફળતા છે

જૈ ધ. પ્ર પુ ૪૪ પૃ ૧૯૫ } સ ૧૯૮૪

જીતની બાજી હાર મા !

[૧૭]

આજે સાકેતપુરના રાજમહેલમા મોટો જલસો થઈ રહ્યો હતો રભા કે ઉર્વશીને રૂપ અને રાગમા મહાત કરે તેવી મેનકા નાયીકા આજે એના પૂર બહારમા આવી ગઈ હતી પરિપૂર્ણ યૌવનના વસતમા ડોલતી એની આખમા મસ્તી હતી, એના રાગમા મૃદુતા હતી, એના અગમરોડમા ભાવનાહિતા હતી, એના કઠમા મધુરતા હતી, એના સ્વાગમા શોભા હતી, એના નાચમા રસીકતા હતી, એના પ્રત્યેક તાલના ધબકારામા હૃદયના ધબકારાની ઘોષણા હતી એ આજે અતિ ઝીણો પોષાક પહેરીને આવી હતી એના હાથમા વીણા હતી, બાજુમા બે સુદરીઓ સારગી અને નરઘા વગાડી રહી હતી અને પછવાડે થોડે દૂર એની વૃદ્ધ માતા એને સૂચના આપ્યા કરતી હતી. વૃદ્ધ રાજવી પાસેથી આજે સારુ ઇનામ મળશે એવી આશા વડે ગાન અને નૃત્ય બન્ને કાર્ય મેનકા પૂર્ણ રસની જમાવટ સાથે કરી રહી હતી એ કોઇ વાર વીણા હાથમા લઇ ગાન એકલુ ચલાવતી તો કોઈ વાર અદ્‌ભુત નૃત્ય કરી રસરગ રેલતી હતી

શ્રોતાવર્ગ પણ આજે રસને હીલોળે ચઢયો હતો રાતના બાર વાગ્યા, એક વાગ્યો, બે વાગ્યા, રાત વધતી ગઇ અને મડળી વધારે વધારે જામતી ગઈ નગરના આગેવાનો, અમલદારો, રાજગૃહનો સ્ત્રીવર્ગ, નગરવાસીઓનો સ્ત્રીવર્ગ અને સામાન્ય આમત્રિત વર્ગથી હજારો લોકોની મેદની રગમા પડી ગઇ હતી વૃદ્ધ રાજા પુડરીક પણ ઘડે ઘડપણે આજ

રસમા પડી ગયો હતો અને ઇનામ આપી જલસો પૂરો કરવાને બદલે "ચલાવો" વિગેરે ઉદ્‌ગારો કાઢી એકીટસે મેનકા સામુ જોઈ રહ્યો હતો રાજાની પટ્ટરાણી, રાજપુત્ર, મંત્રી, નગરવાસી સ્ત્રીઓ અને નગરજનો સર્વ આજે આનંદકલ્લોલે ચઢયા હતા અને ગાન તથા નૃત્યના રસમા તરબોળ થઇ ગયા હતા **સારી રીતે ગવાતા ગીત ગાન અને યુવતીની લીલાથી જેનુ મન આકર્ષાય નહી તે કાં તો યોગી હોવો જોઇએ અથવા પશુ (જનાવર) હોવો જોઇએ**-એ મતલબના સુભાષિતનો અત્ર સાક્ષાત્કાર થતો હતો

એ સાભળનારા વર્ગમા એક બહુ રૂપાળો યુવક તાજેતર બહારગામથી આવેલો દેખાતો હતો તેની દાઢી ઘણી વધી ગયેલી હતી, બાલ સફેદ થઈ ગયા હતા, છતા એની આખમા તેજ અનેરુ હતું, એના શરીરની ઘાટી આકર્ષક હતી, એના મુખ પર અતિવિશિષ્ટ આર્દ્રતા હતી, એની આખમા ગભીરતા હતી, એના ચહેરા પર બેદરકારી છતા સામ્રાજ્યના ભાવ સ્પષ્ટ આવિર્ભાવ પામતા હતા સાકેતપુરમા એને કોઇએ અગાઉ જોયેલો નહોતો, અને અત્યારે આબાલવૃદ્ધ સર્વ ગીતનૃત્યના શ્રવણ અને મેનકાના દર્શનમા એટલા લીન થઇ ગયા હતા કે એના તરફ જોવાની અથવા એ કોણ છે એ પૂછવાની કે વિચારવાની કોઈને ફુરસદ નહોતી, દરકાર નહોતી રંગ વધતો ચાલ્યો, નવા નવા અંગમરોડથી નૃત્ય પણ જામતુ ચાલ્યુ, પણ રાજાએ ઇનામનો હુકમ ન કર્યો ઘરડે ઘડપણે એની ડાગળી ખસકી પુડરીક રાજા અત્યારે ખરો નવજવાન બની ગયો, એનો એક પણ બાલ

કાળો નહોતો, છતાં એણે નિદ્રાનું બગાસું ખાધું નહિ, આળસનું મરડું પણ માર્યું નહિ. બે વાગ્યા, ત્રણ વાગ્યા, ચાર વાગ્યા, પણ રાજાએ ગીત અને નૃત્ય આગળ ચલાવવાની સંજ્ઞા ચાલુ રાખી આખી મંડળીને પણ જોવાનો અને સાંભળવાનો રસ હતો કોઈને એ વાતમાં શંકા કે ગૂંચવણ જણાયાં નહિ. સર્વેએ મેનકાના હાવભાવના વખાણ કર્યાં, એના કંઠની-ગળાની મીઠાશની પ્રશંસા કરી અને કેટલાક તો એના તાલ સાથે તાલ દેવા લાગ્યા, ડોકાં હલાવવા લાગ્યા અને પોતાના પગના ધબકારા દેવા લાગ્યા

સાડાચાર થયા, પાંચ થયા, પણ રાજાએ ઇનામ માટે હાથ લબાવ્યો નહિ આખરે મેનકા થાકી મનુષ્યને ઉત્સાહ ગમે તેટલો હોય, તો પણ એનો શારીરિક જવાબ તો મર્યાદિત જ હોય છે અને એને બગાસાં આવવા માંડયાં, એના શરીરમાં શિથિલતા આવવા લાગી, એના પગની ઠોકરોમાં મંદતા આવતી જણાઈ, એના ગળાનો સુર જરા ધટ્ટ થતો લાગ્યો, અને વધારે ખેંચવાનું કામ કાંઈક કઠિન થતું હોય એમ જરા જરા અસર થતી જણાઇ

એ મંદતા અન્યને સ્પષ્ટ વ્યક્ત થાય તે પહેલાં મેનકાની વૃદ્ધ માતા ચમકી ગઇ અને ચમકીને તરત જ ચેતી ગઈ એ અનુભવી ડોશી પામી ગઈ કે હવે વધારે ખેંચતાં બાજી બગડી જશે અને ઇનામને બદલે અપમાન થશે એ ડોશીએ આજના જલસા ઉપર ઘણી આશા બાંધી હતી. એની પુત્રીને જે ઇનામ મળે ત પર એના ભવિષ્યનો મોટો આધાર હતો ડોશીએ જોયું કે જરા પ્રેરણા કરવાથી દીકરી મેનકા થોડું વધારે ખેંચી કાઢે તો રંગ રહી જાય અને

ઊજળે મુખે ઘેર જવાય ડોશી દુનિયાની ખાધેલી હતી, અનેકના પરિચયમા આવેલ હતી, ઘડાઇને પાકી થએલ હતી. એણે દૂરથી બધા સાભળે તેમ દીકરીને હાક મારી, સાન કરી અને મુખથી કહી દીધુ કે "**મજાનુ ગાયુ, મજાનુ વગાડયુ, મજાનુ નાચી, અહો શ્યામ સુદરિ આખી ગત બરાબર કામ બજાવ્યુ, હવે છેક છેલ્લી ઘડીએ પ્રમાદ ન કર ! આળસ ન કર !!*"** આ પદ્ય આખી મડળીએ સાભળ્યુ પ્રત્યેક સાભળનાર ચમકી ગયો તે પદ્ય સાભળતા જ પેલા અપરિચિત વૃદ્ધ યુવકે પોતાની પાસેથી મૂલ્યવાન નવકબળ કાઢી મેનકાને ભેટમા આપી દીધી યુવકના તેજથી બધા અજાઇ ગયા ! પુડરીક રાજાના પાટવી યશોભદ્રે મૂલ્યવાન કુડળ મેનકાને સાદર કર્યા સર્વ છક્ક થઈ ગયા !! સાર્થવાહ નગરશેઠની પુત્રવધૂ શ્રીકાન્તા ભરયૌવનમા માતી બનેલી તમાસો જોઈ રહી હતી તેણે તેજસ્વી હાર કાઢીને મેનકાને આપ્યો સર્વ ચકિત થઇ ગયા !!! જયસધિ સેનાપતિએ સુવર્ણનુ કડુ મેનકાને આપ્યુ સર્વને એ વાત અર્થસૂચક લાગી. હાથીના મહાવતે સુંદર રત્નજડિત અકુશ મેનકાને આપ્યુ સર્વ તેની સામુ જોઈ રહ્યા !!!

---

* सुट्‌ठु गाइय सुट्‌ठु वाइय, सुट्‌ठु नच्चिय सामसुदरि ॥
अणुपालिय दीह राइओ, सुमिणते मा पमायए ॥

સારુ ગાયુ મજાનુ વગાડયુ દીકરી તુ ખૂબ નાચી રે
લાબી રાત્રિ દીર્ઘ હતી તે, મસ્તાનદે પ્રસારી રે,
અવસર હવે ખરો આવ્યો છે ટાણે ન ઘટે પ્રમાદ રે
નહી તો જીતી બાજી હારી, ખાલી હાથે જાશે રે.

અજબ વાત બની ગઈ! અગાઉ ખાતી મેનકા જાગૃત થઈ ગઈ, સભામા ખળભળાટ થઈ ગયો, ચોતરફ જાગૃતિ આવી ગઇ અને પ્રથમ તો સર્વ એકીટસે પેલા નવયુવક સામુ જોઈ રહ્યા અત્યાર સુધી ' એ કોણ છે ?' એમ પૂછવાની પણ કોઈએ દરકાર કરી નહોતી, તે અત્યારે મોટા દાનને પરિણામે સર્વના આશ્ચર્યનુ ધામ થઈ પડયો સર્વ એના સામુ જુએ. પણ એને " કોણ છે ?" એમ પૂછવાની કોઇની હિમત ચાલે નહિ એની આખમા અપૂર્વ તેજ હતુ, ચાલમા ગૌરવ હતુ, આપવામા બેદરકારી હતી, અને પદ્ધતિમા નુતનતા હતી, છતા એના સ્વાગમા કૃત્રિમતા દેખાઈ આવતી હતી

આવા પ્રસગે રાજા પ્રથમ દાન આપે એ નિયમનો સર્વેએ ભગ કર્યો અને દાન પણ આખા જીવનમા નૃત્ય કરનારીને ન મળે એટલા લાખો રૂપિયાના મૂલ્યના એકી સાથે થઈ ગયા, એટલે સર્વના આશ્ચર્ય વચ્ચે રાજાએ નવા આવનાર મનુષ્ય તરફ જોયુ એના સફેદ બાલ, વિશાળ કપાળ અને સુદર ચહેરો જોઇ રાજાને આનદ થયો, પણ એની ધૃષ્ટતા માટે ખેદ થયો એની ઉદારતા વખાણવી કે વખોડવી તે રાજા સમજ્યો નહિ, પણ એકદમ એણે વૃદ્ધ યુવકને પૂછી નાખ્યુ કે—" તુ કોણ છે ?"

પ્રશ્નના જવાબમા પોતાની આગળી પરથી રાજમુદ્રિકા કાઢી વૃદ્ધ યુવકે રાજા તરફ નાખી અને એની અસર શી થાય છે તે તપાસતો તદ્દન શાતિપૂર્વક એ પોતાના સ્થાને મેદનીની પછવાડે ઊભો રહ્યો પોતાની રાજમુદ્રિકા અને રાજદડનુ ચિહ્ન જોઇ પુડરિક રાજા વધારે મૂઝાયો, ધારી

ધારીને તીક્ષ્ણ આખે જોવા લાગ્યો અને આખો સમાજ કાઇ અચિંત્ય હકીકત જાહેર થવાની આશામા ચિત્રવત્ બની નિ શબ્દ થઇ ગયો રાજાએ ખુલાસો પૂછ્યો એના પ્રશ્નની સાથે વૃદ્ધ યુવકે જણાવ્યું કે—"તે અર્ધ રાજ્યનો હક્કદાર હતો, તે તે લેવા આવ્યો હતો, પણ વૃદ્ધાના વચને રાજ્ય લીધા વગર પાછો જનાર છે"

"આ શુ કૌતુક! રાજ્ય શુ અને હક્ક શા! આ રાજમુદ્રા કયાથી અને આ ડોસલા જેવા તેજસ્વી પાસે કયાથી આવી? મેનકાને આટલી બધી ભેટ શી અને એનો ભેદ શો? રાજ્ય લેવા આવનાર લશ્કર વગર કેમ આવે અને આવીને ચાલ્યો જવાની વાત પણ કેમ કરે? આની અદર કા તો ગાડપણ કે કા તો ગોટાળો જણાય છે" રાજાના હૃદયમા આવા વિચારો ચાલતા હતા ત્યારે લોકો તો અનેક તર્કવિતર્કો કરી રહ્યા હતા, તેમની ગૂચવણનો તો પાર જ નહોતો

વૃદ્ધ રાજા મુદ્રિકા ઊચી નીચી કરી જોયા કરે છે, પણ તેનો ભેદ કોઇ ન સમજ્યુ લોકોની આખો કિમતી રત્નકબલ પરથી ખસી નહિ મેનકાની અહોભાગ્ય માનતી આખો જ્યારે તે વૃદ્ધ યુવક પર ઠરી, ત્યારે યુવક ચાલી જવાની તૈયારી કરી રહ્યો હોય એમ લાગ્યુ તેના મુખ પર દીનતા નહોતી, પરન્તુ સ્વય ત્યાગનુ દેદીપ્યમાન તેજ અને ગૌરવ હતા રાજાએ ખુલાસો પૂછતા તેણે નીચેની વાર્તા શરૂ કરી –

"આજથી બહોતેર વર્ષ પર મારી માતાને આ નગર છોડવુ પડ્યું શા માટે છોડવુ પડ્યુ એ હુ નહિ કહુ હુ આપના નાના ભાઈ [1]કડરીકનો પુત્ર થાઉ મારી માતા

[1] આ પુડરીક અને કડરીક તે ગૌતમ સ્વામીએ અગાપદ પર બોધેલ પુડરીક કડરીકથી જુદા છે

નાસી છૂટી તે વખતે તેને ગર્ભ હતો મારી માતા **શ્રાવસ્તી** નગરીએ એક સાર્થવાહની મદદથી પહોંચી અજિતસેન મુનિની **કીર્તિમતી** નામની મહત્તરિકા પાસે એણે દીક્ષા લીધી. દીક્ષા લેતી વખતે અંદરના ભયથી ગર્ભની વાતો એણે ન કરી અનુક્રમે ગર્ભ વૃદ્ધિ પામતા મહત્તરાએ શય્યાતર શ્રાવિકાને ત્યાં તેને ગુપ્તપણે રાખી ત્યાં મારો જન્મ થયો સુજ્ઞ મહત્તરિકાએ શાસનને લાંછન ન આવે અને મારો વધ ન થાય તે રીતે પ્રચ્છન્નપણે પ્રસૂતિકાર્ય આટોપી દીધું મારું "ક્ષુલ્લક" એવું નામ પાડ્યું હું ખૂબ ભણ્યો મહાત્મા અજિતસેનસૂરિની કૃપા અને અનુકૂળ સામગ્રી પ્રાપ્ત થયા અને બાળપણથી એજ અભ્યાસ હતો, સાથે બુદ્ધિનો યોગ થતા શાસ્ત્ર પારગત થયો **બારમે** વર્ષે મને **દીક્ષા** આપી મેં બાર વર્ષ પાળી એક વખત યૌવનનો ઉદ્રેક જાગ્યો રૂપવાન શરીર અને માદક ખોરાકને જીરવી ન શક્યો સંસારમા જવા ઈચ્છા થઈ મારી સાધ્વી માતાને પૂછ્યું 'માએ કહ્યું કે મારી ખાતર બાર વર્ષ વધારે રહે, પછી જજે' પરમ ઉપકારી માતાને 'ના' ન પાડી શક્યો પૂર્ણ પ્રેમથી ચારિત્ર પાળ્યું બાર વર્ષ વધારે કાઢ્યા, પણ અંદરથી સંસારની લાલસા ગઈ નહિ ફરી માતાને મળ્યો એમણે ખરો ઉપકાર મહત્તરિકાનો બતાવ્યો અને તેમની આજ્ઞા લેવા કહ્યું **મહત્તરિકાના આગ્રહથી** બાર વર્ષ વળી વધારે સંયમમા રહ્યો ત્યાર પછી શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવનાર ગુરુ **અજિતસેનના આગ્રહથી** બીજા બાર વર્ષ રહ્યો ઉપાધ્યાયના સીધા આભારમા હતો તેથી તેમના વચનાનુસારે વળી બીજા બાર

વર્ષ રહ્યો આ ઉપકારી વડીલના વચનને ઓળગવાનુ મન થાય નહિ, સંસાર ભોગવવાની લાલસા જાય નહિ, અને એવા દ્વદ્વમા રહેવુ ગમે નહિ, જવુ ભોજે નહિ ચારિત્ર પાળ્યુ પણ અદરથી વાસના ઊડી નહિ અખડ બ્રહ્મચર્યે શરીરને ટકાવ્યુ, પણ મનમાથી સસારનો રસ જોવા વિચાર તો આવ્યા જ કર્યો

"આમ બહોતેર વર્ષની વય થઈ, બાલ સફેદ થઇ ગયા,' પણ અદરની ઇચ્છા શમાવી શકયો નહિ માને મળ્યો એણે જોયુ કે હવે બીજો ઉપાય નથી એણે પોતાની પાસે રાજમુદ્રિકા અને રત્નકબળ જાળવી રાખ્યા હતા.' તેમણે કહ્યુ 'સાકેતપુર જા, રાજ્ય પર રિવાજ પ્રમાણે તારો અર્ધો હક્ક છે રાજાના નાના ભાઇનો તુ પુત્ર છે નિશાની માટે આ રાજમુદ્રિકા બતાવજે' માતાના કથનાનુસાર આજે રાત્રે હું અહી આવ્યો રાજદરબારમા નૃત્ય થાય છે તે જોવા લલચાયો જોયુ, સાભળ્યુ, પણ છેવટે ડોશીએ કહ્યુ 'ખૂબ નાચ્યા, સારુ વગાડયુ અને હવે ખરો લાભ લેવાનો અવસર છે તે છેવટને વખતે પ્રમાદ ન કરવો આ સાભળી મને થયુ કે આ બહોતેર વર્ષ સયમ છોડી એના ફળ બેસવાને અવસરે આ શુ સૂઝે છે? એ વિચારથી રત્નકબળ એને આપી દીધુ' આટલુ બોલીને તો એ ચાલતો થયો રાજાનો જવાબ સાભળયા કે ખુલાસો કરવા ઊભો ન રહ્યો લોકો તો આશ્ચર્યમા ગરકાવ થઈ ગયા હતા તે દિડમૂઢ જેવા થઇ ગયા

બુઢ્ઢા રાજાએ પુત્રને પૂછયુ કે-તેણે અમૂલ્ય કુડલ કેમ કાઢી આપ્યા?" તેણે પણ વૃદ્ધાની જાગૃતિનો શ્લોક

જ કારણ તરીકે જણાવતા શરમાતા કહી દીધુ "મને મનમા થતુ હતુ કે આ ડોસાને ૧૦૦ વર્ષ ઉપર ચાલ્યુ, પણ એ મરતો નથી અને મને ગાદી મળતી નથી હુ આપને રસ્તા માથી દૂર કરવાની વાત મનમા વિચારી રહ્યો હતો અને તેની તદબીર રચ્યા કરતા હતો, ત્યા જાગૃતિનુ આ વૃદ્ધાનું કથન સાભળી મને વરુ કે—' અરે આટલા વર્ષ નભાવ્યુ અને હવે બાપા કેટલુ જીવશે ? કાઈ નહિ, આટલા વર્ષ તેમની આમ્નાય પાળી છે તો હવે થોડો વખત નભાવી લેવુ, નહિ તો આટલા વખતની સેવા ધૂળ મળશે " આ સાભળી આખી સભા આશ્ચર્યમૂઢ થઈ ગઈ

રાજસભામા નગરશેઠના પુત્રની યુવાન સ્ત્રી નવશેરો મૂલ્યવાન હાર આપે એ તો ભારે અજબ વાત કહેવાય. રાજાએ પૂછ્યુ " દીકરી ! વગર શરમાયે ખુલાસો કર ! આ શુ ? " શ્રીકાન્તા શરમાઈ ગઈ, બોલી ન શકી અને વૃદ્ધ રાજાના અતિ આગ્રહથી બોલી " મારા પતિ બાર વર્ષથી પરદેશ ગયા છે અનેક વિરહની રાત્રિઓ ગાળી હુ કટાળી ગઈ હતી આજે આવશે, કાલે આવશે, એમ વિચારતા મૂઝાતા મનમા કેટલાક સારા ખોટા વિચારો કરી રહી હતી બાર વર્ષ સુધી પતિના પક્ષની પવિત્રતા જાળવ્યા પછી ખેદ કરનારા મારા મનને ડોશીના દાખ્યે સ્થિર કર્યું મે તેનો એવો અર્થ જાણ્યો કે ખૂબ જાળવ્યુ, હવે તો ફક્ત એમનાનો વખત આવ્યો છે, વિરહકાળ તૂટવાનો સમય આવ્યો છે ત્યા કોઈ પ્રમાદસ્ખલના થઈ ન જાય " જાગૃતિના આ શ્લોકશ્રવણના ઉદ્રેકમા મને કર્તવ્યભાન થયુ અને મે હાર આપ્યો " તત્રસ્થ મેદનીએ શ્રીકાન્તાને અન્તરથી નમન કર્યું

એક જ સામાન્ય લાગતો બનાવ જૂદી જૂદી વ્યક્તિ પર કેવી અસર કરે છે અને બોલનારે કે કરનારે કલ્પના પણ ન કરેલ હોય એવા પરિણામ નીપજાવે છે, એ વિચારથી લોકો મુગ્ધ થઈ ગયા નૃત્ય કરનારની ઘરડીખખ ડોકરીએ ઉચ્ચારેલા પ્રેરણાત્મક શબ્દો તો કોઈ ભારે ગૂઢ રહસ્યથી ભરેલા નીકળી પડ્યા અને વાતો સાભળતા લોકો પણ પોતપોતાના વિચારમા પડી ગયા ક્ષુલ્લક તો ત્યાથી ક્યારનો વિદાય થઈ અજિતસેન ગચ્છાધિપતિ જ્યા હતા તે માર્ગે પડી ગયો હતો, રાજપુત્ર શરમથી નીચુ જોઈ રહ્યો હતો અને શ્રીકાન્તા હર્ષના આસુ ખેરવી રહી હતી

સર્વની નજર હવે સૈન્યાધિપતિ જયસધિ પર પડી. એ તેજસ્વી હાર આપનાર લશ્કરના ઉપરીને રાજાએ પૂછ્યુ કે–"તુ શું સમજ્યો?" જયસધિએ જવાબમા જણાવ્યું કે–"પડોશના રાજા મને ફૂટવીને લશ્કરને તેમની તરફ કરવા માગતા હતા, શરૂઆતમા હું મક્કમ હતો પણ ધન અને સત્તાની લાલચથી કાઇક ડગુમગુ થતો હતો ત્યા અક્કાનો શ્લોક સાભળ્યો, મનમા વિચાર થયો કે "અરે! રાજાનું લૂણ ખાધુ, બાલ સફેદ થઈ ગયા અને ઘરડે ઘડપણ જ્યારે એથી પણ વધારે ઉચ્ચ પદ લઈ રાજાની સેવા કરવાનો વખત આવ્યો છે, તે ખરે વખતે ફળ બેસવાને અવસરે નીમકહરામ ન થવું" આવી સાચી શિખામણ સલાહ મને ગમી અને મારા જીવનવૃત્તને બચાવી લેનાર કાર્યપ્રણાલિકા પ્રાપ્ત થઇ, તેની કારણભુત આ મેનકા હોઈ તેને મે હાર આપી દીધો!!"

જાય છે ત્યારે બધા વિચારોને નેવે મૂકી આખો મીંચી એ આંધળુકિયા જ કરે છે

ક્ષુલ્લકની વિશિષ્ટતા એની આજ્ઞાપાલન વૃત્તિ અને સમજણના અમલમા હતી લોકોને તપાસ કરતા સમજાયુ હતુ કે પુડરીક રાજાના ત્રાસથી જ ક્ષુલ્લકની માતાને નગર છોડી નાસી જવુ પડયુ હતુ એ કથા જુગજૂની થઈ ગઈ હતી અને એવા મ યોગોમા રાજપુત્ર કડરીકનુ ખૂન થયુ હતુ અને એક રાત્રે કેવી રીતે યુવરાજપત્ની (ક્ષુલ્લકની માતા) અલોપ થઇ ગઈ હતી એ યાદ કરનારા થોડા જ ઘરડાઓ જીવતા હતા, પરન્તુ જેઓ જાણતા હતા તેમની વાત પરથી દાત વગરનો રાજા સો વરસે પણ મેનકા સામુ જોઈ રહે, એમા તેમને કાંઈ નવાઇ જેવુ જણાયુ નહિ

આવી આવી ચર્ચા કરતા કરતા લોકો ઘેર ગયા. સાકેતપુરમા બીજી સવારે અસલની માફક જ વ્યવહાર ચાલુ થયો માત્ર એ બનાવની એક જ અસર થઈ ચારેક દિવસ પછી રાજાએ રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો, પોતાના પુત્રને રાજ્ય આપ્યુ અને સેનાપતિ તથા મહાવત તો તે જ દિવસે ક્ષુલ્લક રાજપુત્ર પછાડે ચાલ્યા ગયા અને અજીતસેનસૂરિએ એમને ક્ષુલ્લકના શિષ્ય બનાવ્યા. શ્રીકાતાનો પતિ તે જ દિવસે પરદેશથી આવ્યો પુડરીક રાજાએ પોતે આત્મસાધન કર્યું.

{ ધ પ્ર પુ ૪૪ પ ૨૨૮ } સ ૧૯૮૪

કુદરતના ન્યાયની વિચિત્રતા[1]

[૧૮]

છ વર્ષ પર બનેલી વાત છે તે વખતે અસહકારનો જુવાળ સારા ભારતવર્ષ પર બરાબર ફરી વળ્યો હતો મહાત્મા ગાંધીને સાંભળવા અને તેમને ઝીલવા દેશમાં એક પ્રકારની તાલાવેલી લાગી ગઈ હતી તે વખતે શ્રી તીલકસ્વરાજ્ય-ફંડમાં એક કરોડ રૂપીઆ જુન માસની આખર પહેલાં પૂરા કરવાની ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા મહાત્માજીએ કરી હતી પૈસાનો વરસાદ વરસતો હતો એક એક મેળાવડામાં હજાર અને દશ દશ હજારની રકમો ભરાતી હતી એક દિવસમાં ચાર છ મેળાવડામાં મહાત્માજીની હાજરી અને તેમના ભાષણો સાંભળવા હજારોની મેદની મળતી હતી તે વખતે સ્ત્રીઓએ ઘરેણા ઉતારી આપ્યા, યુવાનોએ સેવા આપી, ધનવાનોએ રકમો ભરી આપી, ગરીબોએ રૂપીઓ રૂપીઓ આપ્યો અને એવી રીતે હજારો લાખો ભરાયા, પણ કરોડની રકમ હજુ પૂરી થતી નહોતી અને થવાની વાત દૂર લાગતી હતી તે વખતે નીચેનો વાર્તાલાપ એક મુત્સદ્દી મુમુક્ષુ અને અસહકારમાં રસ લેતા પણ કોર્ટનો ત્યાગ ન કરનાર વકીલ વચ્ચે થયો હતો ઘટના શહેર ભાવનગરમાં બની હતી અને ખરેખર સાચી બની હતી તેમાંથી ઘણા વિચારો થઇ શકે તેમ છે તેથી યાદ કરીને તે અહીં નોંધી રાખેલ છે જેને રસ પડે તેણે એનો હાર્દ વિચારવા યોગ્ય છે

મુમુક્ષુ'—કેમ તમારે મુંબઇમાં હાલ કેમ ચાલે છે?'

---

[1] એક મુમુક્ષુએ લખી રાખેલી નોંધ પરથી સહજ ફેરફાર સાથે

વકીલ —'હાલ તો મુંબઈમાં મહાત્માજીના ઠામ ઠામ પગલાં થાય છે અને હજારો રૂપીઆ દેશસેવા નિમિત્તે લોકો હોંસથી કાઢી આપે છે'

મુમુક્ષુ —'પણ એમાં મોટો ફાળો કોણ આપે છે?"

વકીલ,—'મુંબઈમાં મોટી રકમ તો વ્યાપારી વર્ગ ભરી આપે છે, બાકી ફાળો સામાન્ય રીતે સર્વ આપે છે, પણ હજુ કરોડ પૂરા થાય તેમ લાગતું નથી'

મુમુક્ષુ —'મહાત્માજીએ ધાર્યું છે તો કરોડ જરૂર પૂરા કરશે એમાં મને જરા પણ શંકા નથી એની પવિત્ર દિવ્યતા અને અસાધારણ હૃદયની વાતો પથ્થરને પણ પીગ ળાવી શકે તેમ છે દાસબાબુ જેવા નાગપુરમાં કોને જીતવા આવ્યા અને જીતાઈ ગયા, તો પછી જયકર જેવા ચોવીશ કલાકમાં ગુંડપાઇ જાય એમાં નવાઈ જેવું શું છે?'

વકીલ —'પણ મીલવાળાઓનો ફાળો બહુ ઓછો છે અત્યારે હજારના શેરના પચાવનસોનો ભાવ થયો છે અને દરરોજ સો સો વધે છે, છતાં મીલવાળા આ ફંડમાં સારો ફાળો આપતા નથી'

મુમુક્ષુ —'પણ તમારા એક મુખ્ય મીલમાલેકે કરોડમાં જેટલા બાકી રહે તેટલા આપવા વચન આપ્યું છે ને?'

વકીલ —'એ તદ્દન બનાવટી વાતો છે અસહકારનો ખરો લાભ તો મીલવાળાઓને મળ્યો છે, એમની અત્યારની ગૌરવવાળી સ્થિતિ મહાત્માજીને આભારી છે, છતાં તેઓ આ કરોડમાં ફાળો તો આપતા નથી, પણ વ્યંગમાં ઉલટી ગાંધીજીની મશ્કરી કરે છે આ વાત કુદરત કેમ સહન કરતી હશે?'

મુમુક્ષુ —'અત્યારે તો દરેક મીલવાળા પોતાની મુડીથી પણ વર્ષમાં બેવડું રળે છે અને વૃદ્ધેચણી પણ મોટી આપે છે, એમ તો અમે પણ દૂર બેઠા બેઠા જાણીએ છીએ.'

વકીલ —'એ તદ્દન ખરી વાત છે. અત્યારે દરેક મીલવાળા રીઝર્વ ફંડ એવું કરશે કે સો વર્ષ સુધી કોઈ મીલને આંચ આવે નહિ એવી વાતો થાય છે ખરેખર, મને તો કુદરતમાં ન્યાય જેવું લાગતું નથી જે અસહકારનો લાભ લઈ ફાલે ફૂલે છે તેની જ તેઓ મશ્કરી કરે છે અને છતાં વધતા જાય છે—એ વાતનો ઘાટ કેમ બેસે?'

મુમુક્ષુ —'એમાં મુઝાવા જેવું નથી કુદરત એ રીતે જ માર મારે છે કુદરતને માર મારવાના રસ્તા તદ્દન જુદા જ પ્રકારના હોય છે એના માર્ગ ગહન છે, લાંબા છે, પણ ચોક્કસ છે 'અલ્લાની લાકડીનો અવાજ નથી,' પણ એ માર્યા વગર રહેતી નથી માત્ર વાગે ત્યારે આ કયા ગુન્હાની સજા થાય છે એ તે બોલી બતાવતી નથી, પણ શાણા હોય તે સમજી જાય છે

'કુદરત કેવી રીતે કામ કરે છે અને તેનો ન્યાય કેવે પ્રકારે અને કેટલે વખતે થાય છે અને તેની પદ્ધતિ કેવી હોય છે તે સંભવમાં મહાભારતમાં મે એક કથા વાંચી હતી તેનો સાર કહી સંભળાવું એટલે તમને સૂચ થઈ છે કે હું ધારું છું કે નીકળી જશે'

વકીલ —'એ વાત જરૂર કહો પછી કાંઈ ચર્ચા કરવા જેવું રહેશે તો હું આપને કહીશ. મીલવાળાનો મુદ્દો ધ્યાનમાં રાખી વાર્તા કરજો.'

મુમુક્ષુ —'સાંભળો —

ગુરુચેલા ઉદાહરણ

'એક અનુભવી યોગી અને તેમનો એક જિજ્ઞાસુ શિષ્ય નગરની બહાર રસ્તા પરથી પસાર થતા હતા બપોરના બે વાગ્યા લગભગનો વખત હશે રસ્તાની જરા બાજુ પર પણ રસ્તા ઉપર એક ઝાડનુ ઠુઠુ હતુ ગુરુ અને ચેલો ચાલ્યા જતા હતા ત્યા દૂરથી એક ગાય દોડી આવી અને એની ડોક પેલા ઝાડના ઠુઠા સાથે જોરથી અફળાઇ, એને પરિણામે ગાયને સખ્ત ઈજા થઈ, અને ખૂબ લોહી નીકળી પડયું કેટલુક લોહી એ ઠુઠા પર જ પડયું

'ચેલો ઘણો સહૃદય હતો એને ગાયને થયેલી પીડાથી બહુ દુ ખ થયું એને ઝાડના ઠુઠા પર ઘણો રોષ થયો અને ગાયનું લોહી પીનાર ઠુઠાને રસ્તામા એવી રીતે ઊભા રહેવાનો અધિકાર જ શો છે? એવી પ્રશ્નપરપરા એના મગજમા ચાલી તે વખતે તો એ કાઈ બોલ્યો નહિ, પણ પોતાના ગુરુની સાથે આગળ ચાલ્યો બે કલાક પછી પાછા એ રસ્તાપર ગુરુ સાથે પાછા ફરતા પેલા ઠુઠાને અને તેના પર પડેલા લોહીને જોતા ચેલાજીની ઉદ્દામવૃત્તિ જાગૃત થઇ આવી અને ગુરુજીને પૂછયું–"મહારાજ! આ ગાયનુ લોહી પીનાર ઠુઠુ હજુ ઊભુ રહ્યુ છે, એ તે કેમ બને! એવા લોહી પીનારની હયાતી સભવતી નથી " ગુરુ મહારાજે ટૂંકો જવાબ આપ્યો– "જોયું જશે " શિષ્યને આ જવાબથી સતોષ થયો નહિ, પણ જાતે વિનયી હતો એટલે કાઇ બોલ્યો નહિ, પણ એણે ગુરુમહારાજનો જવાબ મનમા ધારી રાખ્યો

'પદરેક દિવસ પછી વળી ગુરુમહારાજ અને ચેલો એજ રસ્તે નીકળ્યા, પણ ઠુઠુ તો ઊભુ જ હતું શિષ્ય

ગાયની ઇજા અને લોહી ભૂલી શકયો નહોતો ગુરુને કહે—"મહારાજ ! હજુ ગાયનુ લોહી પીનાર ઠુઠુ ઊભુ છે ! આ તે કેવો ન્યાય !! ખેદાનમેદાન થઈ જવુ જોઇએ, તેને બદલે હજુ ઊભુ છે !" ગુરુએ ઉત્તરમા કહ્યુ—"આગળ ઉપર જોયુ જશે, તુ ધીરજ રાખ" શિષ્યને વાત ગળે ઊતરી નહિ, તેથી તે વાતને એણે વધારે ચીવટાઇથી મનમા રાખી મૂકી

'ચાર માસ પછી એ બન્ને પાછા ત્યા આવ્યા વચ્ચે ચોમાસુ ગયુ હતુ હવે તો એ ઠુઠાને કુપળીઆ ખીલ્યા અને એ કાઇ પુષ્ટ થતું લાગ્યુ શિષ્યે ગુરુને યાદ આપી કહ્યુ "મહારાજ ! આ તો હજુ ઊભુ છે અને વધતુ જાય છે ! કુદરતમા આવો ન્યાય હશે ? અરે ! આ ગાયના લોહીના પીનારને હજુ મોટા રસ્તા પર જાહેરાત મળે છે ! આ તો ભારે દુખની વાર્તા છે !" ગુરુ મહારાજ જવાબમા કહે છે—"ભાઈ ! ધીરજ રાખ ! બહુ સારા વાના થઈ રહેશે" શિષ્યને ગળે વાત ઊતરી નહિ, એની ગૂ ચવણ વધી

'એક વર્ષ પછી બન્ને ફરી વાર તે તરફ આવ્યા, ત્યા તો તે ઠુઠાને નાની નાની ડાળીઓ અને થોડા પાદડા થયા હતા અને ઠુઠુ તો હવે નાનુ ઝાડ થવા લાગ્યું હતુ શિષ્યને આ અન્યાય અસહ્ય થઈ પડયો એણે તો ગુરુને ફરી એ જ પ્રકારનો સવાલ કર્યો અને ગુરુ મહારાજે લગભગ અગાઉ આપ્યો હતો તેવો જ ધીરજ રાખી, જે બને તે બારિકીથી જોયા કરવાનો ઠંડો જવાબ આપ્યો શિષ્યનો **કુદરતના ન્યાય પર અવિશ્વાસ વધતો** ચાલ્યો, પણ એ વાત એ મનમા જ રાખતો હતો

'ગુરુચેલા બન્ને ત્યાર પછી કાશીની યાત્રાએ ગયા. અનેક તીર્થે જઇ બે વર્ષે પાછા તે જ ગામમા આવ્યા પેલા રસ્તા પર ઠુઠાની જગ્યાએ જુએ છે તો મોટુ લીલુ કુજાર ઝાડ થઇ ગએલુ દેખાયુ તેની શાખા પ્રશાખા અને લીલા પાદડા જોઇ શિષ્યના દુ ખનો પાર રહ્યો નહિ. એણે તો ફરી શકા બતાવી કે ગાયનુ લોહી પીનાર ઠુઠુ તો બળવુ જોઇએ, તેને બદલે આ તો ફાલીફુલીને મોટુ ઝાડ થઇ ગયુ અને વળી સૂકુ હતુ તેને બદલે લીલુછમ થઇ ગયું, એ તો મોટામા મોટો અન્યાય કહેવાય આ તો ઓછુ થવાને બદલે વધતુ જાય છે, મોટુ થતુ જાય છે અને અનેક રીતે સમૃદ્ધ થતુ જાય છે એણે લબાણ પ્રસ્તાવના સાથે કુદરતના અન્યાય પર મોટો આક્ષેપ કર્યો અને ફરી વાર ગુરુ મહારાજને શકા બતાવી ગુરુ મહારાજે અગાઉના જેવી જ શાતિ રાખી જવાબમા માત્ર એટલુ જ કહ્યુ કે "ભાઇ! આગળ ઉપર જોયુ જશે " ચેલાજીને આ ભયકર પક્ષપાત અને ગુરુની મીઠી ઠડી વાત પર બહુ ઉકળાટો આવ્યો, કાઇક ઉદ્વેગ પણ થયો, પરતુ એણે મુખેથી કાઇ ગુસ્સો બતાવ્યો નહિ એને મનમા શકા બાકી રહી ગઇ કે આ દુનિયામા **પાપ કરનારને ઘટતી સજા થતી** નથી ઉપરના ચારે પ્રસગે ગુરુચેલા પેલા રસ્તા પર ચાલતા હોય ત્યારે આ વાત થઇ હતી અને ગુરુચેલા જરા આગળ જાય એટલે એ વાત બધ પડી વિસારે પડી જતી હતી.

'ગુરુ એ જ ગામમા ચાતુર્માસ રહ્યા. ઝાડ ખૂબ વધ્યુ, ખૂબ ફાલ્યુ

'એક રાત્રે સખત પવન અને વીજળીના કડાકા થયા.

વાવાઝોડાના તોફાનમા ઝાડ મૂળમાથી ઉખડી ગયુ, ખલાસ થઈ ગયુ

'થોડા દિવસ પછી ગુરૂચેલો એ રસ્તે નીકળ્યા; તો ન દેખાય ઝાડ, કે ન દેખાય ઠુઠુ લોકો ઝાડને કાપી સ્વ-પણના ઉપયોગ સારુ લઈ ગયા હતા અને તે સ્થાન પર માટી નાખી દીધી હતી, એટલે ઠુઠાનુ નામનિશાન પણ કાંઈ દેખાતુ નહોતુ ચેલાએ અડખે પડખે જનાર આવનારને પૂછ્યુ તો જણાયુ કે તે વખતના સખ્ત તોફાનમા પેલુ ઝાડ મૂળમાથી ઊપાડી ગયુ હતુ અને ખલાસ થઇ ગયુ હતુ ગુરુએ શિષ્યને કહ્યુ " હવે સમજ્યો ! **કુદરત આ રીતે સજા કરે છે !** ઝાડને કે ઠુઠાને જોતા તને જે જે શકા થઈ હતી તે તે અર્થ વિચારી જો કુદરત **ગુન્હો કરનારને ઘણી જૂદી જ રીતે સજા** કરે છે કુદરતના ન્યાયનો વિચાર કરવા માટે એક બે બનાવ કે **એક બે વર્ષ પૂરતા નથી.** એમા લાબી નજરે અને દીર્ઘ કાળે કામ લેવુ પડે છે ઠુઠાને કાઢવા માટે કુદરત કોદાળો કે હથોડો લઈ ત્યા આવતી નથી, પણ **લોહી પીવાની સજા** આમ થાય છે ! જડમૂળથી કેવી રીતે ઉખડી ગયુ તે તે જોયુ ? અત્યારે એનુ નામનિશાન પણ નથી રહ્યુ એ રીતે કુદરત સજા કરે છે **થોડીવાર ફાલેફૂલે ત્યારે તે વાત જોઇને મુઝાઇ જવા જેવુ નથી.** કુદરતમા બહુ ઊડાણુ હોય છે અને એના રસ્તા અનેરા હોય છે " શિષ્યનુ સહૃદય મન ગુરુને અતરથી નમી પડયુ, એની શકા દૂર થઇ ગઇ અને કુદરતના કાર્યો માટે દીર્ઘકાળની વિચારણાના મત્રમા બહુ વિશાળતા અને રહસ્ય ભાસ્યા

મુમુક્ષુ —' તમારા ધ્યાનમા આ વાર્તા આવી ? અત્યારના ભાવો કે આવકવી રાજી થવાનુ નથી એના ખેલો ખેલાશે ત્યારે તમે જોશો કે આ લોહીનો પૈસો ટકવાનો નથી અને મહાત્માજીને **હસનારા લાખો કાળ હસી શકવાના નથી** બે પાચ વર્ષમા જે ખેલો ખેલાય તે આગ્રિકીથી જોયા કરજો '

અહી અમારી વાર્તાનો અત આવ્યો બીજી પ્રાસગિક વાતો કરી અમે છૂટા પડયા પાચ છ વર્ષના ખેલો જોના રીઝર્વ ફંડો પણ સૂકાઇ ગયા અને વહેચણી પણ ખલાસ થઇ ગઈ મહાત્માજીની મશ્કરી કરનારા નાદારીમા ગયા અથવા લગભગ તે સ્થિતિએ આવ્યા અને હજુ પણ એના ખેલો ખેલાયા- જ કરે છે **કુદરતના માર્ગોની** ન સમજાય તેવી આ ફુચી છે, પણ એ **અચૂક** છે એ ચાવીથી ઘણી બાબતોનો ખુલાસો થઈ જાય તેમ છે માત્ર કુદરતના ન્યાયમા વિશ્વાસ અને હળાણુ નજરે જોવાની આવડત ઉપર એ કિસ્સાના ઊકેલનો આધાર રહે છે

(નવ. ૫. પુ ૪૪ પૃ ૧૪૭) સ ૧૯૮૪

સાવધાન

[૧૯]

ચાળીશેક વર્ષ પહેલાની વાત છે ભાવનગરના મા-રવાડીના વડાના નામથી ઓળખાતા ઉપાશ્રયમા અત્યારે તદ્દન શાન્તિ વ્યાપી છે એના ભવ્ય ચોકમા પૂર્ણિમાનો ચદ્ર પૂર બહારમા પ્રકાશી રહ્યો છે રાત્રિના નવનો સમય થયો છે પૂર્વ દિશાએ અર્ધ આકાશમાથી ચદ્ર એની જ્યોત્સ્ના શાન્ત પૃથ્વી પર વિસ્તારી રહ્યો છે શ્રાવકો પોત-પોતાને સ્થાનકે ગયા છે અને કોઈ બે ચાર વિશિષ્ટ જનો સથારાપોરસી ભણી રહ્યા છે સાધુઓ કોઇ મનમા ધ્યાન કરે છે અને કોઈ પાઠ કરે છે લગભગ સત્તર મહાત્માઓ (સાધુઓ) જૂદી જૂદી શાળામા આત્મમથન કરી રહ્યા છે

દાખલ થવાના જમણી બાજુના દાદરની પ્રથમ માળની પ્રથમ શાળામા એક વૃદ્ધ આત્માર્થી અત્યારે આત્મનિરીક્ષણ કરી રહ્યા છે ધર્મના ધામ રૂપ એ ઉપાશ્રયમા તદ્દન અધકાર છે, છતા બહારની ચદ્રજ્યોત્સ્નાની અસરથી સહજ પ્રકાશ પડી રહ્યો છે શાન્તમૂર્તિ મહાત્માની ગભીર મુખમુદ્રા પર યોગ ધ્યાન અને આત્મચિતવનની શાન્ત પ્રતિકૃતિ તરી આવે છે એમણે વિસ્તૃત આત્મમથન હમણા જ પૂરુ કર્યુ હોય એમ એમની મુખમુદ્રા પરથી દેખાય છે તુરતમા જ એ આસનપરથી ઊઠી પૂર્વ તરફ ગોઠવાયલી પાટ પર બિરાજમાન થયા હતા

તે વખતે બે મુમુક્ષુઓ વૃદ્ધ મહાત્મા સન્મુખ બહારથી આવી મહાત્માની પાટ સન્મુખ ખડા થયા

ઊભા ઊભા "ત્રિકાલ વન્દન" કરી અને "ધર્મલાભ"ના પ્રત્યુત્તર મળ્યો તે સાંભળી તેઓ સામે બેસી ગયા. એ બન્ને મુમુક્ષુઓ દિવસે એ જ શાન્તમૂર્તિ મહાત્મા પાસે શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના જ્ઞાનસારનો અભ્યાસ કરતા હતા, એક એક શ્લોકની વિચારણામાં કોઈ વખત ઘણો સમય ગાળતા અને સ્થિરતા, શાન્તિ અને પ્રશમ શું છે? આ જીવનમાં ઉત્કૃષ્ટ જીવનની વાનકી કેમ ચખાય? એમાં સાક્ષાત્કાર કરતા હતા; મહાત્માઓ એવું જીવન જીવી શકે છે તેમાં દાખલા અનુભવી શકતા હતા અને રાત્રે ધર્મચર્ચા યથાવસર કરતા હતા.

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયનો "જ્ઞાનસાર" ગ્રંથ એ મહાત્માના આખા જીવનનું રહસ્ય છે. ઉપાધ્યાયજીએ અનેક ન્યાયના ગ્રંથો રચ્યા, ખંડખાદ્ય જેવા ગ્રંથો પર ટીકા લખી, સ્તવનો ગીતો બનાવ્યા, વીર પરમાત્મા પછીના બે હજાર વર્ષમાં ઊભા થયેલી ગૂંચવણો અને ચર્ચાઓનો પુરસ્કાર કર્યો, દ્રવ્યગુણપર્યાયનો રાસ બનાવ્યો, મહાવીરસ્વામીને વિનતિઓ કરી, અનેક સ્તવનો સ્વાધ્યાયો રચ્યાં અને છેવટે આખા જીવનના દોહનને પરિણામે નવનીત જેવો એ જ્ઞાનસાર ગ્રંથ લખ્યો. એનો પ્રત્યેક શ્લોક ગંભીર અર્થથી ભરપૂર છે, એના પ્રત્યેક વચનમાં યોગ અને શાન્તિ ભરેલા છે, એમાં પાતંજલયોગદર્શનનો મીઠો સ્વાદ સુમધુર કરાવ્યો છે, એમાં આત્માની અદ્ભુત શક્તિના માપકયંત્રો (થરમોમિટર) ગોઠવાયા છે, એમાં આત્માને પરમાત્મા બનાવવાની મંત્રો છે, એમાં આત્માર્થી જીવને જોઈએ તે સર્વ છે. ન્યાયની કઠણ ચર્ચાઓ તો આત્માને ઊંડાણે લાવે છે, પણ એને ઉન્નત કરનાર અને એને સ્વસ્થાનકે લઈ જનાર જ

થોડા ગ્રંથો મોજુદ છે એમાનો એ એક ગ્રંથ છે

એવા અદ્‌ભુત ગ્રંથને યથાસ્વરૂપે બતાવનાર મહાત્મા જ્યારે એ ગ્રંથમા ઉપદેશેલી શાન્તિ, સ્થિરતા, સમાધિ અને વિવેકને જીવી જાણતા હોય, જેનુ જીવન સમજણ પૂર્વકના યોગને પરિણામે પ્રાપ્ત થયેલ અપૂર્વ શાન્તિમય હોય અને જેમણે એ દશાનો સાક્ષાત્કાર કરી જીવનમે સ્વાભાવિક રીતે જ ઘણુ ઉન્નત બનાવી મૂક્યુ હોય, તે પોતે જ જ્યારે એના પ્રત્યેક શ્લોકને સમજાવે, વિસ્તારે અને પ્રકાશિત કરે ત્યારે અભ્યાસ સાથે પદાર્થવિજ્ઞાન અસરકારક નીવડે છે અને ઉપદેશ સાથે જીવનની એકતાનતા દેખાય છે એવુ જીવન જીવનાર જે અસર કરે છે તે સૂકી વાત કરનાર કદી કરી શકતા નથી, એ હકીકત પણ ખુલ્લી રીતે જણાઇ આવે છે

દિવસે વાચેલા શ્લોકની રાત્રે દરરોજ ચર્ચા ચાલતી જ્ઞાનસાર જ્ઞાનનો સાર, જાણપણાનુ અંતિમ લક્ષ્ય, જીવનનો ઉત્તમોત્તમ આદર્શ, સંસારપરિચર્યાનુ અન્તિમ ધ્યેય, તત્પ્રાપ્તિને માટે આવશ્યકીય આત્મચિંતવન અને મંથન એ સર્વનો સહયોગ ત્યાં થતો હતો અને જ્યારે સાંભળનાર પાત્ર હોય અને સંભળાવનારને શ્રોતાના આત્માર્થીપણાની સાથે જ ગ્રાહકશક્તિની પ્રતીતિ હોય, ત્યારે આવી ધર્મ-ચર્ચામા ભારે મજા આવે છે એના એક એક દિવસના પ્રસંગો અત્યારે યાદ આવે તો ઊંડા વિચારમા નાખી દે છે એની રાત્રિની ધર્મચર્ચા અત્યારે પણ એ મુમુક્ષુઓને વિપથગામી થઈ જવાના પ્રલોભન પ્રસંગોએ ત્યાંથી ખેંચી સાચે માર્ગે લઈ આવે છે જેને મુમુક્ષુઓના જીવન ઉપર એવી જે અસર કરી હતી તે લેખમા લગભગ અનભિલાપ્ય જ છે

આ પૂર્ણિમાની રાત્રિએ કાઇ નવીન જ વિચારણા ચાલી મુમુક્ષુ અભ્યાસીઓ મ સારી હતા, આત્માર્થી હતા, તે વખતે થોડા વર્ષ પહેલા કાઢેલી એક નવીન સસ્થાના અધિકારી હતા અને ધર્મભાવનાથી ભરેલા હતા યુવાન વય, ધર્મને આગળ ક વાની પ્રબળ વૃત્તિ, લેખન વાચન અને ભાષણ દ્વારા અનેક કાર્ય કરવાની ઇચ્છા અને તે વખતની પરિસ્થિતિમા એમના જીવનો ઘડાયેલા હતા એમણે બહુ રસપૂર્વક ધર્મ-ચર્ચા આદરી

સહજ વાતચીત થતા એક પ્રશ્ન થયો તે અરસામા કોઇ મોટી "પન્યાસ" પદવી સબધીની ખટપટ ચાલતી હતી. અમુક પ્રકારની દોડાદોડી અને ધમાલની કાઈ વાર્તા તેજ રાત્રે ટપાલમા આવી હતી તે વાતને એક મુમુક્ષુએ જરા છેડી અને ટપાલમા જે હકીકત આવી હતી તેનુ સહજ ઉચ્ચારણ કર્યું તે વખત મહાત્મા બોલ્યા —

"આવી જાતની વાતો કરવામા શો લાભ? એમાં આત્મચિંતવન શુ થાય? એમા આત્મા કેમ અદર ઉતરે? **આપણે બહારની કે પારકી પચાત શા માટે કરવી?** આપણ પોતાનુ સભાળીએ તો બસ છે આપણે આપણી ચિંતા હજુ પૂરી કરી શકતા નથી ત્યા અન્યની ચિંતા કરવી અને અધૂરી હકીકતે ફેસલો આપવા નીકળી પડવુ એ કાર્ય સુજ્ઞનુ ન હોય આવા પ્રકારની ખટપટને અગે તમારે એક વાત ખાસ ધ્યાનમા રાખવાની છે જેમણે આ ભવમા કાઈ સાધવુ હોય તેમણે એ વાત વારવાર ધ્યાનમા રાખવાની છે, અને જેમણે ખરી પ્રગતિ કરવાની હોય તેમણે એ હકીકત કદી ન વીસરવા માટે ચીવટ રાખવાની છે હવે હુ તે હકીકત

કહુ છુ તે ઉપર તમે બરાબર લક્ષ્ય રાખજો

"હકીકત એમ છે કે **અવસર્પિણી** કાળ એકદરે ઊતરતો જ હોય છે, એમા રસકસની હાનિ થયા કરે અને એમા સુખ કરતા દુખના પ્રસગો વધારે આવે

"તેમા પણ આ અત્યારે જે અવસર્પિણી કાળ વર્તે છે તેને જૈન શાસ્ત્રકાર **હુડા અવસર્પિણી** કાળ કહે છે એટલે એ અતિ અધમ-ઊતરતો કાળ છે અવસર્પિણી કાળમા આપણે ઊતરતા ચક્ર પર હોઈએ છીએ, તેમા ઉત્તરોત્તર હાનિ જ દેખાયા કરે એટલે એકદરે એ કાળ વધારે વધારે ઊતરતો તો હોય જ છે, તેમા વળી આ "હુડા અવસર્પિણી" કાળ છે

"અનતી ચોવીસી જાય ત્યારે એક હુડા અવસર્પિણી કાળ આવે છે એ અતિ અધમ કાળ છે એમા **પ્રાયે ઉત્તમ જીવનો જન્મ જ ન થાય** એમ નથી સમજવાનુ કે એમા જન્મનાર સર્વ જીવો અધમ જ હોય, તો તો પછી એમા તીર્થંકરાદિનો જન્મ સભવે જ નહિ, પરતુ બહોળતાએ એમા ઉત્તમ જીવનો જન્મ ન થાય. સસારચક્રમા ઉત્તમ જીવ હોય તે એવા સમયમા અન્ય ક્ષેત્રમા કે અન્ય ગતિમા જઈ આવે છે

"અનતી ચોવીશી-અનતા કાળચક્રો ગયા પછી આવો હુડા અવસર્પિણી કાળ આવે છે આપણે અત્યારે એવા હુડા અવસર્પિણીમા વર્તીએ છીએ, માટે આપણે ખૂબ **ચેતીને ચાલવાની જરૂર છે**"

આટલી વાત કરી મહાત્મા કઈક વિચારમા પડયા એટલે બન્ને મુમુક્ષુઓ પૈકી એકે પ્રશ્નપર પરા ચલાવી તે વખતે વાત નીચે પ્રમાણે થઈ-

16

મુમુક્ષુ —"આપશ્રીએ આ વાર્તા કરી તેનું કાંઈ લક્ષણ બતાવશો ?"

મહાત્મા — 'શાસ્ત્રકાર કહે છે કે એવા અધમ અવસર્પિણી કાળનું મુખ્ય લક્ષણ એ છે કે એમાં **શુભના નિમિત્તો અશુભ તરીકે પરિણમે**"

મુમુક્ષુ —"સાહેબ, એ વાત બરાબર સમજાણી નહિ, જરા વિગતથી સ્પષ્ટ કરો"

મહાત્મા —"શુભ કાર્યો પ્રાણી કોઈ પણ પ્રકારના આત્મિક લાભની ઇચ્છાએ કરે છે એવા **શુભ કાર્યો શુભને બદલે અશુભના કારણો બને એ આવા અધમ કાળનું મુખ્ય લક્ષણ છે**"

મુમુક્ષુ —"શુભ કાર્યો અશુભ તરીકે કેમ પરિણમે ? વાત કાંઈ હજુ જામતી નથી કૃપાનાથ ! જરા વધારે સ્ફુટ કરો."

મહાત્મા —"આત્માની સાથે કર્મબંધ થાય છે, તેનો મુખ્ય સંબંધ આંતરવૃત્તિ સાથે રહે છે અને જેટલે અંશે શાંતિ અને લક્ષ્યસન્મુખતા હોય તેટલે અંશે કાં તો શુભ કર્મબંધ થાય છે અથવા કર્મની નિર્જરા થાય છે એટલી વાત તો બરાબર બેસે છે ને ? કર્મબંધ વખતે રસ પડે છે તે કષાય ઉપર કેટલો આધાર રાખે છે તે વાત ધ્યાનમાં છે ?"

મુમુક્ષુ —"હાજી, કર્મબંધ કરતી વખતે એના ચાર અનુબંધ પૈકી રસબંધનો આધાર કષાયપરિણતિ પર રહે છે"

મહાત્મા —"તો હવે ધ્યાનમાં લઈ લો. શુભ કાર્ય કરતી વખતે અથવા કર્યા પછી કોઈ પણ પ્રકારના કષાયનો ઉદય થાય તો શુભ નિમિત્તો ઊલટા થઈ જાય છે અને બદલે હાનિ કરાવે છે"

મુમુક્ષુ—"એમ કેમ બને? કાંઈક વિગત સાથે એ વાત સ્પષ્ટ કરો. હજુ તે વાત અદર ઊતરતી નથી."

મહાત્મા—"આપણે એક દાખલો લઈએ. એક ધર્મશ્રદ્ધાળુ માણસે સઘ કાઢ્યો. એ હકીકત શુભની નિમિત્ત છે. હવે એ સઘ કાઢવાને વખતે કોઈ સાથે સ્પર્ધા કરે, કોઈએ સઘ કાઢ્યો તે કરતા પોતાની વધારે વાહવાહ કેમ દેખાય તેવા પ્રયત્ન કરે, અથવા એવો સઘ કોઈએ કાઢ્યો નથી તેવી પોતે વાતો કરે તો શુભનું નિમિત્ત અશુભમાં પરિણમે."

મુમુક્ષુ—"તે સાહેબ! એમ જોઈએ તો તો પ્રત્યેક શુભ કાર્યમા કષાય તો થઈ જાય છે. કોઈ સારું પુસ્તક લખે અને કોઈ પ્રશસા કરે એટલે લખનાર રાજી થઈ જાય છે, કોઈ પાચ દશ ઉપવાસ કરે ને અન્ય કોઈ પ્રશસા કરે ત્યારે કરનાર રાજી થઈ જાય છે, કોઈ સ્વામીવાત્સલ્ય કરે અને લાડવામા ઘી વધારે નાખ્યું એમ અસત્ય બોલે અથવા અન્ય બોલે તેને વારે નહિ—આવું આવું તો સાહેબ! ઘણી વાર થાય છે. કેટલાએ ધર્મના નામમા જૂઠું, ગોટાળા કે દભ થાય તેમા પાપ માનતા નથી."

મહાત્મા—"એજ વાત વિચારવાની છે. સઘ કાઢનારની લોકો પ્રશસા કરે તેમા કાઈ ખોટું નથી. પૈસાનો ત્યાગ કરવો એ કાઈ નાનીસૂની વાત નથી, પણ એ વાતનો મદ સઘ કાઢનારને ન ઘટે. પુસ્તક લખનારની પ્રશસા લોકો ભલે કરે, પણ લખનારના મનમા પ્રશસા સાભળી ગૌરવ આવે તો તેને માટે શુભનું નિમિત્ત અશુભમા પરિણામ પામી જાય. તપ કરનાર જરૂર પ્રશસાને પાત્ર છે, પણ એ પ્રશસા

સાભળવા માટે તપ કરે અથવા આભળીને ગર્જી થાય તો શુભને બદલે અશુભનું કારણ બની જાય છે '

સુમુક્ષુ —"એટલે ? તો તો શુભ કાર્ય કરવુ જ નહિ એમ જ થાય."

મહાત્મા —"નહિ, વાત એમ છે કે શુભ કાર્ય બરાબર કરવા, શુભ કાર્ય કરવાના પ્રસગો વારવાર ઊભા કરવા, એના નિમિત્તો વારવાર જમાવવા અને જ્યારે એ કાર્ય થાય અથવા પ્રસગ કે નિમિત્ત આવે ત્યા- ધ્યાન રાખવુ કે આડીઅવળી બાબતમા ગૂચવણમા પડી જઇ કોઈ પણ કષાયમા પડી ન જવાય શુભ કાર્ય જરૂર કરવુ, પણ આ કાળમા એટલી ચેતવણી-સાવધાની રાખવાની છે કે શુભ પ્રસગો અશુભ તરીકે પરિણમે નહિ એમ કરવુ ઘણુ મુશ્કેલ છે, પણ આત્મદષ્ટિએ એ વિચારધારાના અમલ પર ઘણો આધાર છે "

સુમુક્ષુ —"આ તો મોટી ગૂચવણ થઈ તો સાહેબ! કોઈ વાર શુભ કાર્ય કરતા લાભ કરતા નુકશાન વધારે પણ થાય ખરુ ?"

મહાત્મા —"સામાન્ય સયોગોમા કોઈ વાર એમ બને પણ ખરુ અને આ હુડા અવસર્પિણી કાળમા તો **સાપેક્ષ દૃષ્ટિ ન રાખનારને ઘણીખરી વાર તેમ જ બને છે**, અને તેટલા માટે જ આ કાળને હુડા એવુ તુચ્છ અધમ ઉપનામ-વિશેષણ આપવામા આવ્યુ છે તમે કષાયની સ્થિતિ વિચારો, તે પ્રસગે આતરવૃત્તિમા થતો ગોટાળો વિચારો, એટલે આ વાત સ્પષ્ટ થશે તેના પણ કોઈ વખત જણાઈ આવે તેવો દુર્ગુણ છે, પણ માયા તો એવી ભયકર છે કે

એ મોટા મોટા સાધુઓને પણ છોડતી નથી તેમની વાતો સાભળો તો જાણે એક પુણ્ય-પવિત્રાત્મા જણાય, પણ અદર માન અને માયા એવા રમતા હોય છે કે એનુ વર્ણન ન થાય એ બન્ને દુર્ગુણો અદરની જડ ઉખેડી નાખે છે તેનાથી બહુ જ ચેતવાની જરૂર છે જો શુભ કાર્ય ઉપર ઉપરનુ હોય અને અદર માન કે માયા આકરા હોય તો **લાભ કરતા હાનિ કોઈ વાર વધી પણ જાય.** આ સબધમા બહુ ઊડા ઊતરવાની જરૂર છે "

મુમુક્ષુ —"પણ સાહેબ! આ તો કડી લેતા પાટણ પરવાર્યાનો વેપાર થાય તેનુ કેમ?"

મહાત્મા —"એમ ન બને તે માટે સાપેક્ષવૃત્તિ રાખવાની જરૂર છે એમ ન જ બને એમ કહેનાય નહિ ગાઢ કષાયો કઈ કઇ કામ કરે છે અને નહિ ધારેલા પરિણામો નીપજાવી મૂકે છે એ વખતે જાગૃત રહે તે જ જીતી જાય છે અને નહિ તો શુભ કાર્યમાથી પણ કષ એટલે સસારનો આય એટલે લાભ મેળવે છે દરેક બાબતનો **આધાર આંતરવૃત્તિ ઉપર જ છે** "

મુમુક્ષુ —"ત્યારે સાહેબ! શાસ્ત્રમા પ્રશસ્ત કષાયોની વાત કહી છે તે શી રીતે?"

મહાત્મા —"બરાબર છે અમુક સયોગો એવા હોય છે કે તે વખતે કષાયનો દેખાવ જરૂર કરવો પડે દાખલા તરીકે કોઇ શાસન ઉપર આક્રમણ કરે ત્યારે તેની સામે લડાઇ સુદ્ધા કરવાનો પ્રસગ પણ આવી પડે છે, કોઇ વાર રાજ્ય સાથે અટપટા પ્રસગો આવે છે હમણા પાલીતાણાની યાત્રા કેટલા વર્ષ બધ રહી ત્યારે આપણે સુરસિંહજી સામે

વિરોધ કરવો પડયો હતો તમે જ મુનીમ ઉપર સોનગઢ મુનમે ફોજદારી ચલાવી હતી એના અમાધારણ પ્રસગો આવે ત્યારે મોટા હિતની ખાતર કપાયનો દેખાવ કરવો પડે છે, પરતુ તે વખતે પણ ખરા આત્માર્થીની અતરદશા તો શુદ્ધ જ રહે છે ”

સુમુક્ષુ —“એ કેમ બને ?”

મહાત્મા —“એવા પ્રસગે ક્રોધ કરવાનો પ્રસગ આવે ત્યારે પણ એના પેટનુ પાણી ચાલતુ નથી એ બહારની ધમાધમ કરે, પણ એનો અતરાત્મા જાગૃત રહે છે એ કદાચ લાલ આખવાળો દેખાય, તો પણ એના અતરની ભીનાશ–કુણાશ અસ્ખલિત વહેતી હોય છે એ લડાઈમા ઊતરે તો પણ એની સાપેક્ષવૃત્તિ દૂર જતી નથી એ કપાયો સાથે રહી પોતાના આત્માને ઓતપ્રોત કરતો નથી અને એ સ્થિતિને ધન્ય માનતો નથી ”

સુમુક્ષુ —“ત્યારે સાહેબ ! આ કાળમા શુભ પ્રસગોનો લાભ કેમ લેવાય ?”

મહાત્મા —“વ્યવસ્થાપૂર્વક સમજીને કાર્ય કરનારને કોઈ પણ પ્રકારનો વાંધો આવતો નથી શુભના નિમિત્તો અશુભ તરીકે પરિણમે તે અસાવધ અવસ્થામા બને છે, એ શુભ કામના ઓઠા હેઠળ ધૂનમા ચાલ્યો જાય છે અને જીતની બાજી હારી બેસે છે એ જરા વધારે સાવધાન રહે તો એને તુરત જણાય કે એ પોતે કપાયના ઘરમા જઈ બેઠો છે અને સાન નિમિત્તે પાછો પડતો જાય છે આ અધમ કાળમા આવી સાવધાની રાખવી બહુ મુશ્કેલ છે ”

સુમુક્ષુ —“આટલુ જાણનારા કેમ કપાયનો ભોગ

થઈ પડે ? એ બાબતમા સાવધાની પ્રથમથી જણાઇ હોય છતા એને તાબે કેમ વઈ જાય ? અજાણ્યા તો ફસાય, પણ સમજુ કેમ અટવાઇ જાય ? "

મહાત્મા —" એના ઘણા કારણો છે પ્રથમ તો જીવ હમેશા પોતાનો બચાવ કરવા ખૂબ આતુર રહે છે પોતાની સ્ખલના કબૂલ કરવામા જે **આત્મબળ અને સરળતા** જોઈએ તે બહુ અલ્પ જીવમા હોય છે આ કાળના જીવોને ચોક્કસ સયોગોમા વક્ર અને જડ કહ્યા છે તે વક્રતા ખાસ કરીને શુભ નિમિત્તો વખતે ખાસ તરી આવે છે પ્રાણી જાણતો હોય છતા એવા સયોગોમા માન અથવા માયાનો ભોગ થઈ પડે છે એને સાવધાન રહેવા ચેતવેલો હોય, એ કષાયના રસ્તાનો અભ્યાસી હોય, છતા એ જરૂર કષાયમા અટવાઈ જાય છે "

સુમુક્ષુ —" પણ સાહેબ ! જડ માટે મારો પ્રશ્ન નથી હું તો ભણેલા, શાસ્ત્રજ્ઞ અને સમજુ માણસ માટે પૂછુ છુ "

મહાત્મા —" ઉપરની સર્વ વાત એને બરાબર લાગુ પડે છે જડ એટલે અભણ ન સમજવા **જડ એટલે** દુરાગ્રહી, મત્સરી, અભિમાની અને ગમે તે રીતે પોતાનો કક્કો ખરો કરનાર સમજવા એવા મનુષ્યો વધારે સખ્યામા હોય છે અજ્ઞાનવાદની પોષણા ન જ કરાય, પણ એવા મત્સરી કે કદાગ્રહી કરતા ઘણી વાર **ભોળા** ભદ્રક જીવો પોતાનું કામ વધારે સાધી જાય છે બહુતર કે શાસ્ત્રજ્ઞાન મગજનો વિષય છે, કષાયપરિણતિનો ત્યાગ એ હૃદયનો વિષય છે "

સુમુક્ષુ —" ત્યારે સાહેબ ! એમ હોય તો ભારે અગવડ થાય તેમ છે આપણે ન જાણીએ તેમ કષાયો

અંદર ઘૂસી જાય અને ભલભલાને પણ ભુલાવે–ત્યારે કરવું શું?"

મહાત્મા —"સાવધાન રહેવું ભણેલાએ સમજવાનું છે કે એના જ્ઞાનનો એણે આત્મવિકાસ માટે ઉપયોગ કરવાનો છે એને બદલે એ જો પોતાના ખોટા બચાવ કરવામાં એનો ઉપયોગ કરે તો તેને પણ શુભ પ્રસંગો અશુભ તરીકે પરિણમે છે એ નજરે જોના જેમનામાં જ્ઞાન હોય તેમણે વધારે સાવધાન રહેવાની આવશ્યકતા છે જેમ જ્ઞાન વધારે તેમ આવી આવી બાબતમાં લપસી જવાનો સંભવ વધારે, અને જો સાવધાની હોય તો એમાથી ઉગરવાના માર્ગો પણ વધારે આ કાળમાં ખાસ કરીને કષાયમાં પડી જવાના પ્રસંગો ઘણા વધારે થતા જાય છે, તેવા વખતમાં વક્રપણાને લઇને ધર્મનિમિત્તે પ્રાણી અનેક કષાયપરિણતિઓ કરે છે તમારા સંઘના મેળાવડામાં જુઓ કે અમારા સાધુઓના સવ્યવહારમાં જુઓ, તો ત્યાં બહુ મૂંઝવણ કરાવે તેવી સૂચનાઓમાં અગ્વાઈ ન જવાય તે માટે સાવધાન રહેવાની ખાસ જરૂર છે "

મુમુક્ષુ —"સંઘ મળે ત્યારે અમે ખૂબ ઊંચે સાદે (અવાજે) વાતો કરીએ છીએ અને નાતના મેળાવડામાં તો જથ્થાવાળો કે બોલનારો જ ફાવે છે ત્યારે ત્યાં પણ કષાયો ખરા? અને સાધુઓ પણ એના ભોગ થાય ખરા?"

મહાત્મા —"આ પ્રશ્ન અસ્થાને છે સંઘના કાર્યમાં તો બહુ વિચારની જરૂર છે એમાં જો કોધ કે અભિમાન કરે તેનો અનેક ભવે પણ સ્નો ન થાય એમાં વળી જે માયા, દંભ કે કપટ કરે એની તો વાત જ શી કરવી? અને સાધુઓ? એમને તો કદાગ્રહ કે અભિમાનની વાત જ ન હોય ત્યાં તો સરળતા, શાંતિ

અને ધૈર્યના ઢગલા હોય, ત્યા પોતાના મતનો કદાગ્રહ, નિર્-
ર્થક વાણીપ્રહાર, અભિમાન કે અન્યને પાડી દેવાની તુચ્છ
ઘટના હોય જ નહિ કષાય જરા પણ અદર પેસે છે એવુ
દેખાય કે એ ફર નાખે આ પન્યાસપદવીના ઝઘડામા સંઘે
કેટલુ ચૈતન્ય ગુમાવ્યુ ? અને એ રીતે લીધેલ પદવી શો
લાભ કરે ? અને શ્રાવકો પર પણ એવી ખટપટની શી અસર
થાય ? અને એ સર્વ કોના માટે ? અહી કેટલુ એમ ગ્હેવાનુ
છે ? ધર્મના નિમિત્તે કષાય સેવાય જ નહિ અને સેવવાનો
પ્રસગ આવે તો જગલમા ચાલ્યા જવુ, પરન્તુ કોઇ પણ પ્રકારે
આત્માને મલિન કરવો નહિ આત્માર્થી પુરૂષ **પ્રશસ્ત
કષાય પણ ઇચ્છે નહિ.** ભગવાનના મતની આ ચાવી
સમજવાની છે, આ વાળને બરાબર ઓળખવાનો છે અને
એમાથી સાર કાઢવાનો છે સાવધાન ગ્હેવાની તેમા ખાસ જરૂર
છે કષાયો ચારે તરફ ફર્યા કરે છે, જરા અસાવધ રહેતા
એ અદર પેસી જવા માટે તૈયાર હોય છે ઉપર ઉપરના કાર્યનો
સરવાળો અલ્પ થાય છે કષાયો ઊધાર પાસે મોટો સરવાળો
કરી નાખે છે આ પાચમા આરામા વક્રતા અને જડતાની
વચ્ચે રહેતા એનો બહુ ઓછો ઉપયોગ રહે છે અને તેટલે
અશે આપણે આત્મધનપ્રાપ્તિથી વચિત રહીએ છીએ દરેક
પળે—દરેક ક્ષણે સાવધાન રહે, ઊડો ઊતરે, પૃથક્કરણ કરે
તેવો વિરલો જ કામ કાઢે બાકી તો **સાવધાન !**

સમય ઘણો થઈ ગયો, આજે અષ્ટકની ચર્ચા ન થઈ
બંને મુમુક્ષુઓ ત્રિકાલવ દણા કહી વિચાર કરતા ચાલ્યા
ગયા, નીચેના ઓટલા પર જરા વાતો કરી સાર એ હતો
કે આ કાળમા જાહેર લખવા બોલવામા બહુ આતરવિચારણા

ફેરવાની જરૂર છે કષાયમા ન ફસાઇ જવા માટે સાવધાની રાખવાની અને અરસપરસ ચેતવણી આપી જાગૃતિ રખાવ- વાની સલાહ કરી અને મિત્રો જુદા પડયા.*

જૈ ધ. પ્ર. પુ ૪૫ પૃ ૨૪૩ } સ ૧૯૮૬

* આ પ્રસગ મે તો સાભળ્યા પ્રમાણે લખ્યો છે, કોઇ વાત મારા શબ્દોમા પણ આવી હશે અને મુમુક્ષુઓ હૈયાત છે તેઓ અસલ પ્રસગને આળખશે તો અત્યારના વાતાવરણમા ઘણુ જાણવા જેવુ મળી આવશે

શાંતિની શોધમાં*

[૨૦]

ચારે તરફ જોઇ જોઇને થાકી ગયા, પારકા સબંધી વિચાર કરી કરીને પરવારી ગયા, દુનિયાનું દોરંગીપણું જોઇને મૂઝાઇ ગયા, પ્રશંસાને નિંદામાં ફરી ગયેલ જોઇને વિમાસણમાં પડી ગયા

બહારની દુનિયા તરફ નજર કરી લોકો થાકતા જ નથી, સવારથી સાંજ સુધી લગભગ એકસરખી ક્રિયા કરે છે અને બીજે દિવસે પાછું તે ને તે જ શરૂ કરે છે એ દુકાને જાય છે, તો દરરોજ તેટલી જ હોંસથી ગયા કરે છે, ઉપર ઉપરની ક્રિયાઓ કરે તેમાં જરા પણ ઊંડા ઊતર્યા વગર વર્ષો સુધી એક સરખી રીતે એનું એ કરે છે, ઓફિસે જાય તો રોમવારનો વિચાર આખો દિવસ કર્યા કરે છે, આ સર્વ એમ ને એમ થયા કરે છે–પણ ત્યારે એનો છેડો ક્યાં ?

પૈસા કમાનાર પૈસાથી ધરાતો નથી, કામ કરનાર પોતાના કામનો છેડો જોતો નથી, સીપાઇ સીપાઇગીરીમાંથી ઊંચો આવતો નથી, વાચનાર વાચવામાં ને વાચવામાં વાચનનો છેડો દેખતો નથી, દલાલ દલાલીથી પરવારતો નથી અને સવાર પડે કે પાછો એ ને એ અરઘટ્ટ ઘટી ચાલ્યા જ કરે છે, આમ તે ક્યાં સુધી ચાલ્યા કરશે ? કેટલે પહોંચ્યા ?

આ દોડાદોડમાં ક્યાંઇ શાન્તિ દેખાણી નહિ, વસ્તુત કોઇ સુખ લાગ્યું નહિ, અંતરમાંથી ઉમળકા ઊઠ્યા નહિ, અંદરનો ખરો નાદ અનુભવ્યો નહિ, શાન્ત વાટિકાના મધુર

* એક મુમુક્ષુની રોજનીશિમાંથી ઉદ્ધૃત

પુષ્પની પરાગ પામ્યા નહિ, સુદર ભ્યાયી ભોગ્ય અનુભવી નહિ, અતરને અડે તેવા સ્નાન જણાયા નહિ, કોઈ પણ રીતે ખરુ ચેન પડ્યુ નહિ.

પછી શાન્તિની શોધમા આ મુસાફર નીકળી પડ્યો એણે અનેક વ્યાપારના ધામો જોયા, અનેક ન્યાયની અદાલતો તપાસી, અનેક બજારોનુ અવલોકન કર્યું, અનેક ઘરોની ગુપ્ત વાતો સાભળી, અનેક જગલ નદી નાળા ફરી વળ્યો, પણ નાના ઝુપડામા કે મોટા રાજમહેલમા કોઈપણ સ્થાને ખરી શાન્તિ દેખાણી નહિ.

એણે પછી બહારથી સુખી દેખાતા દુન્યવી માણસોનો બારીક અભ્યાસ કર્યો, એણે એમના અતરના અનુભવો તપાસ્યા, શાન્ત દેખાતા હૃદયોમા એ વધારે ઊડો ઊતર્યો, ખૂબ તપાસતા એને ત્યા પણ શાન્તિ દેખાણી નહિ.

બહારથી સુખ મેળવવા માટે-શાન્તિ મેળવવા માટે એણે ઘણા વલખા માર્યા, એ અનેકના પરિચયમા આવ્યો અને અનેકના હૃદયમા ઊડો ઊતર્યો, પરન્તુ એને જે જોઇતુ હતુ તે કોઈ સ્થાનકે ન મળ્યુ

શાન્તિની શોધમા નીકળી પડેલા એને એક રાત્રિએ એક મુસાફરખાનામા વાસ કરવાનુ બની આવ્યુ એ તો બહારથી શાન્તિ શોધવા નીકળ્યો હતો, એ સાચી સ્થાની શાતિનો ગવેષક અને ઉપાસક હતો, એને અનેક ધમાલોમા નિર્માલ્યતા લાગતી હતી, અને સાચી શાન્તિ ક્યા અને કેમ શોધવી? તેની એને ગમ પડી નહોતી

મુસાફરખાનામા પોતાનો બિસ્તર બીછાવી એ જરા ગી ગયો એને ખાવાપીવાની દરકાર હોય એમ જણાયુ

નહિ અને એકલવાયા તેને કોઈએ કાંઈ પૂછ્યું પણ નહિ આખા દિવસના થાકથી તેને નિદ્રા આવી ગઈ અંતરમાં એને શાન્તિ શોધવાની ભાવના તીવ્રતર બનતી જતી હતી, તેથી કંઈક સ્વપ્નો અનુભવી એ સવારમાં ઊઠયો

નિત્યકર્મ કરી એ પાછો શાંતિની શોધમાં પડી ગયો. શહેર ઘણું મોટું હતું બજારની ધમાલમાં એને રસ પડયો નહિ ખૂબ ફર્યો અનેક મંદિરો, આશ્રમો, મઠો, સભાસ્થાનોમાં ગયો એને કયાય પણ **શાન્તિનો પત્તો લાગ્યો** નહિ આજે બોગરડમાં એણે એક વખત માત્ર એ શેર જેટલું દૂધ જ લીધું હતું શાન્તિની શોધમાં નીકળેલ એને ચારે તરફ અશાંતિ દેખાણી કોઈ શાંતિનો ડોળ કરનારા વેશધારીઓ તેને મળ્યા પણ ખરા, પણ વિશેષ પરિચયે એમાં સ્થાયી શાન્તિ દેખાઈ નહિ એ આખા શહેરમાં અનેક સ્થાનોમાં ફર્યો, અનેકને મળ્યો, ગાઢ પરિચય કર્યો અને પરિણામે ઊંડા ઊતરતા એને નિરાશા જ મળ્યા કરી

એને કીર્તિ પાછળ દોડનારા ઘણા મળ્યા, દંભમય શાન્તિ ધરનારા ઘણા મળ્યા, બગભક્તોથી દુનિયાને ભરેલી જોઈ, માનના પૂતળાઓ પાર વગરના મળ્યા, ઉપર ઉપરથી "**પોલીશ**" દેખાતા ઘણા મળ્યા, પણ સાચી સ્થાયી શાન્તિના દેખાવની અંદર એણે ખૂબ ધમધમાટ અને મોટા મોટા મનોવિકારો જોયા અનેકના પરિચયમાં આવવાથી એને જનસ્વભાવનો સારો અભ્યાસ થઈ ગયો હતો અને તેથી મનુષ્યપરીક્ષા કરતા એને બહુ સમય લાગતો નહોતો

ખૂબ ફર્યો, ઘણાને મળ્યો, પણ કોઈ જગ્યાએ એનું મનડું માન્યું નહિ દરરોજ રાત પડયે મુસાફરખાનામાં

આવે અને દિવસ આખો શાન્તિની શોધમાં શહેરમાં ફર્યા કરે. ઘણો સમય ગયા પછી એક રાત્રે નવ વાગે એ મુસાફરખાનામાં બિસ્તર પર સૂતો હતો ત્યાં બાજુમાંથી અવાજ આવ્યો –

આપ સ્વભાવમેં રે,
અબધુ સદા મગનમેં રહેના.

સાંભળીને શાન્તિનો શોધક ચમક્યો, બિસ્તર પર બેઠો થઈ ગયો ત્યાં તો સાંભળ્યું કે

જગતજીવ હૈ કરમાધીના
અચરજ કછુ ન લીના,
આપ સ્વભાવમેં રે,
અબધુ સદા મગનમેં રહેના.

શાન્તિનો શોધક ચમક્યો. એને સદા "મગનમેં રહેના" વાળી વાત બહુ ગમી. એ પોતે ફરી ફરીને કંટાળ્યો હતો, ત્યાં "મગનમેં રહેના"ની વાત આવી એટલે એ ખૂબ ધ્યાનથી સાંભળવા લાગ્યો. ગાન આગળ વધ્યું

તુ નહિ કેરા કો નહિ તેરા,
ક્યા કરે મેરા મેરા?
તેરા હૈ સો તેરી પાસે,
અવર સબે અનેરા.
(આપ સ્વભાવ મેં રે,
અબધુ સદા મગનમેં રહેના)

એ ઊછળ્યો, એને કોઈ અદ્ભુત ભાન થઈ આવ્યું હોય, અંતરમાં પ્રેરણા થઈ આવી હોય, કોઈ મહાન સત્ય સાંપડ્યું હોય એવું લાગ્યું. "તેરા હૈ સો તેરી પાસે" એના

હ્રદયમા એ ઊંડો ઉતરી ગયો અને " સદા મગનમે રહેના "
એ વાક્ય ચાર પાચ વાર ફરી ફરી બોલાતુ સાભળી બહુ
વિકસ્વર થયો સ્વભાવ અને મગનતાની વાત સાથે
" તેરા હૈ સો તેરી પાસે " એ વાત એને એટલી બધ-
બેસતી લાગી કે તેથી એને અદ્ભુત પ્રસન્નતા થઈ એને એમ
થયુ કે આ મહાન સત્યની શોધ કરનાર પાસેથી શાન્તિ
ક્યા છે? તેની શોધ કરવાની કોઇ ચાવી હોય તો મેળવુ
એ ઊઠવાનો વિચાર કરે છે ત્યા તો મધુર ગાન આગળ
ચાલ્યુ બોલનારનો મીઠો સ્વર, ગળાની મધુર છટા અને
બોલનારની શાતિ આકાશમા ખીલેલા પૂર્ણચદ્રની જ્યોત્સ્નાને
અનુરૂપ હતા આજે મુસાફરખાનામા બહુ પથિક ન હોવાથી
શાન્તિનુ વાતાવરણ પણ ઠીક જામ્યુ હતુ સુદર હલકમાં
મલકાતો મીઠો ધ્વનિ મનમોહક આરોહ અવરોહ
સાથે પણ પરિપૂર્ણ માધુર્ય જાળવીને કુદરતી મીઠા ગળામાથી
આગળ વધ્યો

> પરકી આશા સદા નિરાશા,
> એ હૈ જગ જન ફાસા,
> વો કાટનકુ કરો અભ્યાસા,
> લહો સદા સુખવાસા.
> આપ સ્વભાવમે રે,
> અબધુ સદા મગનમે રહેના

આ પક્તિઓ બે ચાર પાચ વખત બોલાઇ, શાન્તિ
શોધનારને એના શ્રવણમા ખૂબ મજા આવી એને જાણે કોઇ
મહાન શોધ થતી હોય તેમ લાગ્યુ તે ઊઠયો, આગળ ગયો,
આખુ પદ સાભળ્યુ અને પદ બોલનાર પાસે જઈ બેસી ગયો

આ પદ બોલનાર એક ખરેખર મહાત્મા હતા સ સારતાપથી તપી, બહાર નીકળી જઇ, કોઇ અસાધારણ શાન્તિનો અનુભવ કરતા હતા એની શાત મુખમુદ્રા અને અદ્દભુત યોગતેજ એના વાતાવરણમા અનેરો પ્રકાશ પાડી રહ્યા હતા બન્ને વચ્ચે ઘણી વાતો થઇ જાણે દીર્ઘ કાળના પરિચયો હોય તેના તેઓ થઇ ગયા અગત્યની વાત નીચે પ્રમાણે હતી –

આપણે નવા મુસાફરને મહાત્માના નામથી ઓળખીએ અને શાન્તિની શોધમા નીકળી પડેલાને શાતિલાલ કહીએ.

શાન્તિલાલ — " જય પરમાત્મા ! "

મહાત્મા — " જય, જય ! તમને ધર્મનો લાભ થાઓ ભાઇ ! આપનો કાઇક પરિચય આપશો ? આત્માને કુશળ વર્તે છે ? "

શાન્તિલાલ — " હું એક સાધારણ મુસાફર છુ અને કાઇ શોધ કરવા પાછળ ઘણા વખતથી ફરુ છુ આપનું નામ સાભળી અહી આવ્યો છુ "

મહાત્મા — " શેની શોધ કરવા માટે નીકળ્યા છો ?"

શાન્તિલાલ — " શાન્તિની શોધમા ફરુ છુ "

મહાત્મા — " અરે ભાઈ ! શાન્તિને તે વળી શોધવા નીકળાતુ હશે એ તે કાઇ શોધ કરવાથી કે ફરવાથી મળે ?"

શાન્તિલાલ — " આપ શુ કહેવા માગો છો ? હું બરાબર સમજ્યો નહિ "

મહાત્મા — " તમે કહ્યુ કે તમે શાન્તિ શોધવા ફરો છો એ તમારો જવાબ સાભળી મને નવાઈ લાગી શાન્તિની તે વળી શોધખોળ થતી હશે ? એ તો તમારામા જ ભરેલી

છે એની શોધ કરવા તમારે દુનિયા પર ફરવાની જરૂર હોય જ નહિ ”

શાન્તિલાલ —“ પણ શાન્તિની તપાસ તો કરવી પડે ને ? મે તો ઘણા સ્થાનો જોયા, બજારો જોઇ, મઠો કે મદિરો, આવાસો કે મહેલો, ઉપાશ્રયો કે આશ્રમો જોયા, અનેકને મળ્યો, પણ હજુ મને શાતિ મળી નથી ”

મહાત્મા —“ તમારી વાત હુ સમજ્યો, પણ તમે ખોટે રસ્તે ઊતરી ગયા છો એમ મને લાગે છે **શાન્તિની શોધ માટે** ઘેર ઘેર કે મદિરે મદિરે યા મઠે મઠે ભટક-વાનુ ન હોય તમારે કઇ જાતની શાતિનો ખપ છે ? જરા વિગતથી કહો ”

શાન્તિલાલ —“ મન જરા પણ હાલકલોલ ન થાય, એ જ્યા ત્યા ભટકતુ મટી જાય, એની દોડાદોડી અટકી જાય, જીવને નિરાત થઇ જાય અને એવી રીતે થયેલી નિગત ચિરસ્થાયી થાય તેને હુ **શાન્તિ** કહુ છુ અને તેને શોધવા નીકળી પડયો છુ ”

મહાત્મા — “તમારો વિચાર ઘણો પ્રશસાપાત્ર છે, પણ તમે લીધેલો માર્ગ બરાબર નથી તમે ગમે ત્યા અને ગમે તેટલુ ફરશો, પણ તમને શાન્તિ કદી મળવાની નથી એ કાઈ સ્થૂળ વસ્તુ કે ચીજ નથી કે એની જગતમા શોધ થાય અગર શોધ કરવાથી એની પ્રાપ્તિ થાય ”

શાન્તિલાલ —“ પણ એ કોઈ જગ્યાએ તો હશે ને ? કોઇ વ્યક્તિમા તો હશે ને ? એની પાસેથી આપણે કેમ ન મેળવી શકીએ ? ”

17

શાન્તિલાલ —" એ વસ્તુ નથી કે કોઇની પાસેથી મેળવી શકાય. એની શોધ તે ક્યાં થાય ? જુઓ, હુ તમને હમણાં જ બતાવી આપુ તમે ક્યાં ક્યાં ગયા ? કયે કયે સ્થાનકે એને શોધી ? "

શાન્તિલાલ —" અરે સાહેબ ! મે તો કરવામાં બાકી રાખી નથી ઘરોમાં, દુકાનોમાં, બજારોમાં, નાટ્યગૃહોમાં, મઠોમાં, મસીદોમાં, વિગેરે વિગેરે અનેક સ્થાનકોમાં ગયો, અનેક ને મળ્યો, અનેમની ગુપ્ત વાતો મેળવી, ઉપરથી શાંતિ દેખાય ત્યાં ઊંડો ઊતર્યો, પણ કોઇ ઠેકાણે ફાવ્યો નહિ "

મહાત્મા —" તમારા પ્રયાસ માટે તમને ધન્યવાદ છે, પણ તમે ખોટો પ્રયાસ કર્યો, જે **શોધવામાં જડે તેવી વસ્તુ નથી** તેને તમે અનેક ઠેકાણે શોધી ! "

શાન્તિલાલ —" પણ ત્યારે તે કદી મળશે જ નહિ શોધ કરવાથી ન મળે એ વાત તો કાંઈ બંધબેસતી નથી આપ જે કહેવા માગતા હો તે વધારે સ્પષ્ટ કરો "

મહાત્મા —" એ ન મળે તેવી ચીજ નથી, પરન્તુ તમે તેને શોધવા ગયા તેમ કરવાથી તે મળે તેમ નથી, એમ મે કહ્યુ એ વસ્તુ **નથી, દશા છે** "

શાન્તિલાલ —" દશા હોય તો પણ શોધવી પડે ને ? અને શોધ્યા વગર કે કાંઈ પણ પ્રયત્ન કર્યા વગર કોઇ પણ ચીજ કે દશા કેમ સાંપડે ? "

મહાત્મા —" પ્રયત્ન કરવાથી ચીજ કે દશા સુસાધ્ય કક્ષામાં આવે છે, પણ પ્રયત્ન યોગ્ય અને યોગ્ય રીતે યોગ્ય સ્થાનકે થવો જોઇએ શોધ એ પ્રયત્ન જરૂર છે, પણ સર્વ પ્રયત્નો ફતેહમાં પરિણમે તે માટે તે યોગ્ય પ્રકારના હોવા જોઇએ "

શાન્તિલાલ —" તમે હમણા કહ્યુ કે શોધતા જડે તેવી વસ્તુ એ નથી અને હવે કહો છો કે શોધ એ પ્રયત્ન છે ત્યારે આ તો નકામી ગૂંચવણ વધતી જાય છે જરા સ્પષ્ટતાથી સમજાય તેમ આપ વાત કરો તો કાંઈ ગમ પડે "

મહાત્મા —" મારા વિચાર પ્રમાણે મંદિરે કે બજારે અથવા ઘરે શોધવાથી મળે તેવી ચીજ શાન્તિ નથી એ અંતરની દશા છે, તમારી પોતાની મનસ્થિતિ છે, **એને શોધવા બહાર જવુ પડે તેમ નથી, એ તમારામા છે, તમારી પાસે છે, તમારી અંદર છે, અને તમારા કબજામા છે** "

શાન્તિલાલ —" એટલે તો વાત એવી થઈ કે જે મારી પાસે છે એને શોધવા હુ ઘેર ઘેર અને ગામે ગામ રખડ્યો ! પરન્તુ હુ આપને પૂછુ છુ કે મારામા એ છે એ આપ કેવી રીતે મને બતાવો છો ? જરા વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવો "

મહાત્મા —" શાન્તિ એટલે અંતરની શાન્તિ, આત્મિક શાંતિ અથવા **મનની અવ્યવસ્થિત ચંચળતાનો ત્યાગ.** એ દીર્ઘ કાળ રહે તો શાન્તિ સ્થાયી થતી જાય છે અને થોડીવાર રહે તો અશાન્તિ થાય છે, એટલે શાન્તિનો જેમ અને તેની મજા ફેર થાય છે આવી દીર્ઘ કાળની શાન્તિ મેળવવા માટે મનને કબજામા લાવવુ જોઈએ સામાન્ય રીતે અત્યારની તમારી દશામા એટલુ કહી શકાય કે મન ઉપર જેમ જેમ કાબૂ આવતો જશે તેમ તેમ શાન્તિ આવતી જશે સ્થાયી શાન્તિ મેળવવાનો એ રસ્તો છે એ બહાર શોધવા જવી પડે તેવી વસ્તુ નથી "

શાન્તિલાલ —" હુ તો શાન્તિ કેવી હોય ? તે અજમાવવા અને તેના દાખલા મેળવવા નીકળ્યો હતો, એને જોઈને એને અનુરૂપ મારુ જીવન ઘડવાની મારી ઇચ્છા હતી, પણ મને તો શાતિ કાઈ જણાઈ નહિ, શોધી પણ મળી નહિ "

મહાત્મા —" એને માટે તુ ખોટે સ્થાનકે ફર્યો એ અજારમા કે ઘરમા મળે નહિ, એ મઠમા કે મદિરમા મળે નહિ, **એને માટે અતર પ્રદેશમા ફરવુ પડે** તારો સર્વ પ્રયત્ન બાહ્ય દેશમા હતો ત્યા તો એવી શાન્તિ તને મળે જ નહિ એ બાહ્ય પ્રદેશમા રહેનારા ક્વચિત્ શાન્તિ અનુભવે છે, પરન્તુ તેના ક્વચ્ચે જ હોય છે, તેને માટે પણ આતર પ્રદેશમા શોધ કરવી જોઈએ. જ્યા ખરી શાન્તિ હોય ત્યા કોઈ જાહેરાત હોતી નથી, એટલે તારો પ્રયાસ મિથ્યા હતો. તારે કાઈ એને શોધવા જવાની જરૂર નથી એ પ્રયત્ન કરવાથી તને તારામાથી જ મળશે "

(અહી પરિચય વધતા " તમે " નુ " તુ " થાય છે)

શાન્તિલાલ —" પણ ત્યારે મઠો, મદિરો અને આશ્રમ જેવામા પણ એ નહિ મળે ? "

મહાત્મા —" બાહ્ય પ્રદેશમા કોઇ ઠેકાણે એ નહિ મળે. કદાચ દેખાશે તો બહુ અલ્પસ્થાયી, ઘણી વાર દેખાવ પૂરતી અને કેટલીક વાર દભથી ભરેલી હશે તુ અતર પ્રદેશમા ઊતર અને તા। પોતાના જ અતર પ્રદેશમા ફરી વળ યોગ્ય પ્રયાસે તે તને દેખાશે. "

શાન્તિલાલ —" પણ એમા તો મને હજુ એનો સઝતો નથી કે કઇ રીતે શાન્તિ મળે "

મહાત્મા —" એનો સાદો અને સીધો છે, પણ

આડાઅવળીઆ અને ડુંગર ટેકરાવાળો છે મનોવિકારોને વશ કરવાથી, રાગદ્વેષ પાતળા–નહિવત્ કરવાથી અને જીવનસાધ્ય સન્મુખ કરવાથી શાન્તિ મળશે. મનોવિકારોમાં કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સરનો સમાવેશ થાય છે રાગ દ્વેષ એના સ્પષ્ટ આવિર્ભાવો છે પાંચે ઈંદ્રિયના વિષયો એના બાહ્ય આવિર્ભાવો છે રાગ દ્વેષ ઘટતા જશે તેમ વિષયકષાયની મંદતા થતી જશે. ખરી શાન્તિ આ અંદરના શત્રુઓના વિજય પર આધાર રાખે છે બાહ્ય નિમિત્તો એને મદદ જરૂર કરે છે, પણ ખરો શાન્તિનો આધાર તો અંદરના શત્રુના વિજય પર જ અવલંબે છે ”

શાન્તિલાલ—“ પણ એના દાખલા તો શોધ કરવાથી મળે કે નહિ ?”

મહાત્મા—“ તારે બીજાના દાખલાનું શું કામ છે ? અન્ય શાન્તિવાળા છે કે નહિ તેની ભાંજગડમાં તારે શા માટે પડવું પડે છે ? તે હમણા જ સાંભળ્યું કે–“તેરા હૈ સો તેરી પાસે, અવર સબે અનેરા ” એ વાત સમજાણી ? ”

શાન્તિલાલ—“ આપ બોલ્યા ત્યારે તો મનને જ સારી લાગતી હતી, હવે કાંઇક ઝાંખું છે ખરૂં, પણ આપ વધારે સ્પષ્ટ કરો ”

મહાત્મા—“ આ સમસ્ત વિશ્વમાં તારૂં છે તે તારી જ પાસે છે અને તારાથી જરા પણ દૂર હોય તે સર્વે અનેરું છે, પારકું છે, પર છે એમ સમજવું એટલે જે વસ્તુઓને પ્રાણી પોતાની માને છે, જે ઘરબાર, મેડી, હવેલી, કપડા, સ્ત્રી કે બાળકને પોતાના માને છે, તે સર્વ પારકા

છે અથવા પર છે, એટલું જ નહિ પણ શરીર પણ પર છે, કારણ કે સર્વદા સાથે રહેવાનું નથી તારૂં પોતાનું હોય તેને શોધી કાઢ અને તેને વિકસાવ એને વિકસાવવાના જે પ્રયત્ન કરીશ એમાં તને શાન્તિ મળશે. એ શાન્તિ ધીમે ધીમે વધારે વખત ર્‌હેશે, પછી દીર્ઘ કાળ રહેશે, અને છેવટે સર્વ સ્થાયી થઇ જશે. બીજે દાખલા લેવા દોડ નહિ એમ કરવાની જરૂર નથી, એના લાભ નથી, અર્થ નથી, સારાવાટ નથી તારું છે તે તારી પાસે છે અને તારામાં જ છે આજુબાજુ અડખેપડખે અને દૂરનજીક જોવાને બદલે અંદર જો. ત્યાં તને અખંડ જ્યોત જડશે. જેમ તે જડતી જશે એમ શાન્તિ વધતી જશે."

શાન્તિલાલ —"પણ, સાહેબ! શાન્તિ જ્યાં હોવી જોઈએ ત્યાં પણ દેખાતી નથી તેનું કેમ?"

મહાત્મા—"તારે તેની પંચાત કે ચિન્તા કરવાની નથી દુનિયા કટ-થી ભરેલી છે અનેક રંગો પણ તેમાં જ છે તારે તેની સાથે શું કામ છે? "તેરા હૈ સો તેરી પાસે" તું બીજાની ચિન્તા કરી નકામો દુબળો શા માટે થાય છે? તે હમણાં જ સાંભળ્યું કે "જગત જીવ હૈ કરમાધીના, અચરજ કછુ ન લીના' એવી એવી વિચિત્ર પ્રકૃતિના, દંભી, ઉતાવળા, ઠગધંધા વગરના, ધર્મી હોવાનો દેખાવ કરનારા હશે તેની સાથે તારે શું લેવા દેવા? કોઈ પણ વાતે આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી, પ્રાણી કર્માધીન છે"

શાન્તિલાલ —"પણ ત્યારે એમને ઠેકાણે લાવવાની આપણી ફરજ છે કે નહિ?"

મહાત્મા —"આપણે સન્માર્ગે જતા હોઇએ તો

આપણે બીજાને પણ તે માર્ગ બતાવીએ, તે માર્ગની વિશિષ્ટતા તેના ધ્યાન પર લાવીએ, આપણે યોગ્ય સ્થાનકે હોઇએ તો તેને લાભ કરે તેવો ઉપદેશ આપીએ, પણ મનમા સમજીએ કે **જગત જીવ હે કરમાધીના.** એ ન સમજે તો આપણે "**આપણુ**" શોધ્યા જ કરીએ આપણા વિકાસના ભોગે પરની ચિન્તા કરવાની નથી, પરન્તુ પરોપકાર એ આત્મમથનમા સહજ પ્રાપ્ય છે એ તો તુ માર્ગે ચડીશ એટલે કેટલી હદ સુધી પર માટે પ્રયાસ કરવો અને ક્યા વાત છોડી દેવી તે તને સ્વત સમજાઈ જશે **સ્વને ભોગે પરમા પડવા જેવુ નથી**"

શાન્તિલાલ—"એ તો સ્વાર્થની વાત થઇ આપણે પર પાસેથી જ્ઞાનાદિ મેળવીએ તો પછી પરની સેવા કરવી તેમા વાધો શો હોઈ શકે?"

મહાત્મા—"તારા સમજવામા વાત ન આવી પરની સેવા બને તેટલી કરવી, પરને ઠેકાણે લાવવા બનતો પ્રયત્ન કરવો, પરના હિતને યોગ્ય આવકાર આપવો, પરન્તુ પરનુ કરવા જતા પોતે જ અદર સપડાઇ જાય તો કડી લેવા જતા પાટણ પરવારવાનો વેપાર કરવા જેવુ થાય. સ્વને અનુલક્ષી જેમ કરવામા **આત્મવિકાસ** સાધી શકાય તે લક્ષ્યમા રાખી તેને અવિરોધપણે પરની સેવા બરાબર કરવી, કારણ કે **પરની સેવા આત્મ ધર્મનો જ વિભાગ છે અને મક્રીયરૂપે જરૂર કર્તવ્ય છે**"

શાન્તિલાલ—"આપની વાર્તાથી મને ખૂબ આનદ થયો, પણ આપે જે ગાન ગાયુ તે આખુ મારે આપની પાસે સમજવુ છે મારી અનેક ગૂચવણોનો નિકાલ તો થઇ ગયો છે, પણ

એ ગાનમાથી મને ઘણુ જાણુવાનુ મળશે આજે તો મોડી રાત થઇ છે આપની અનુકૂળતાએ વાત જરૂર કરશુ જય પરમાત્મા ! ! ! ”

આટલુ કહી ઉત્તરમા મહાત્માનો ધર્મપ્રાપ્તિનો આશીવાદ સાભળી શાન્તિલાલ ઊઠયો, પાસેના બિસ્તર પાસે ગયો, થયેલી વાર્તા સભારતો-ચિતવતો ધીમે ધીમે નિદ્રાવશ થઇ ગયો. મહાત્માની ધ્યાનધારા તો ચાલ્યા જ કરતી હતી. તેઓ કેટલા વખત સુધી શાન્ત બેસી રહ્યા મોડી રાત્રે તેઓએ પણ ભુમિશયન કર્યું કુક્કુટીપાદ પ્રસારણુ કરી તુરત નિદ્રા વશ થઈ ગયા

“ મહાપુરુષોના મનોગજ્ય અનેરા જ હોય છે ”

જૈ ધ પ્ર પુ ૪૭ પૃ ૧૩૧ } સ ૧૯૮૭

કેટલાક પ્રશ્નો

[૨૧]

સમજવા છતા આમ કેમ ?

આવો પ્રશ્ન અન્યને ઘણી વાર પૂછવાનુ મન થઇ આવે છે એવા પ્રશ્નો અનેક વાર પૂછાતા સાભળ્યા પણ છે વાસ્તવિક રીતે એ પ્રશ્ન પોતાની જાતને પૂછવા જેવો છે એકાન્ત સ્થાન શોધી, મન સ્થિર કરી, સ્થિર આસને બેસી, ચેતનરાજને પૂછવુ કે–આ તે તારા ઢગ શા ? તુ કોણ ? તારો અભ્યાસ કેટલો ? તારા આદર્શો કેવા ? અને છતા તુ શુ કરી રહ્યો છે ? શેમા ગૂથાઇ ગયો છે ? તારે અહી કેટલુ બેસી રહેવુ છે ? અને આ સર્વ શેને માટે ? કોને માટે ? કયા ભવ માટે ? અને તુ સમજુમા લેખાય છે તારી ઊડી ઊડી માન્યતા પણ એવી જ છે કે તુ ચતુર છે સભ્યતા ખાતર તુ જાહેરમા ન બોલે, પણ તારા ઊડાણમા તને તારે માટે મોટપ તો જરૂર છે એવા સમજુને અનુરૂપ તારુ વર્તન છે ? તુ સામાન્ય જનતાથી જરા પણ ઊચો આવી શક્યો છે ? તારે ખાલી હાથે જ ચાલ્યા જવું છે ને ? તે અત્યાર સુધી ઘણુ મેળવ્યું એમ દુનિયા કહેતી હોય તો સમજ કે તે અત્યાર સુધી ઘણુ ખોયુ છે તારી જાતનો તે વિચાર જ નથી કર્યો તુ પ્રવાહમા તણાઇ ગયો છે હજુ તણાતો જાય છે અને છતા પણ **સમજુ** હોવાનો તારો નિર્ણય ફરતો નથી તારામા લાબી નજરે–તારા આત્મહિતની નજરે જોવાની "**સમજણ**" આવી છે ? આવી હોય તો તે સમજણના નિર્ણય અનુસાર તારુ વર્તન થયુ છે ? હવે

આ સમજુપણાના ફાંકાની વાયડાઈ છોડી દઈ, અંતર્મુખ થા, અને અંતરદૃષ્ટિએ સમાલોચના કર સમજણના ફાંકામા ખાલી તણાઇ જા નહિ

* * *

તમે જાગ્યા ?

પ્રભાતે આવો સવાલ ઘણી વાર સાભળ્યો હશે જાગ્યા છીએ ? કદી ખ્યાલ પણ આવ્યો છે કે ઊંઘીએ જ છીએ. જાગનારની આ દશા હોય ? એના કામમા કાઇ વ્યવસ્થા હોય, દીર્ઘ નજર હોય, ભાવી પરિણામ તરફ ધ્યાન હોય, હૃદયના વહેણ હોય તારામા એમાનુ કાઈ પણ છે ? ધોળે દિવસે ઊંઘીએ છીએ, આખો દિવસ ઊંઘીએ છીએ, માથુ મૂકીને ઊંઘીએ છીએ હજુ પથ લાંબો છે, રસ્તામા ખાડા ખડીઆ પુષ્કળ છે અને ચોરલૂટારાનો ભય છે અનેક પ્રકારે કહેવામા આવે છે કે જાગો, ભાઈ જાગો, પણ આ ચેતનરાજ તો મીઠી નિદ્રામા હજી ઘોર્યા જ કરે છે એને ઊઠવાનુ મન થતુ નથી, એને નિદ્રા મીઠી લાગે છે, એને આરામમા પડી રહેવામા મોજ આવે છે પણ સૂતા સૂતા રસ્તો કેમ કપાશે ? વાટ વસમી છે અને રસ્તો શોધવાનો છે જાગ્યા છીએ એમ માનવાનો જરા પણ ભ્રમ કરવા જેવુ નથી જ્યા સુધી વ્યવહારના અનેક કાર્યો કરવા છે ત્યા સુધી જાગૃત સ્થિતિની ભ્રમણામા પડવા જેવુ નથી જાગેલાના લક્ષણ જ અનેરા હોય જાગેલા તો રસ્તો શોધે અને સાધ્યને ગોતે આપણને તો રસ્તાની પણ દરકાર નથી, તો સાધ્યની ગમી પણ ક્યાથી [illegible]ય ? જાગેલા હોય તે તો આડુ અવળુ જોયા વગર પંથે

પડી જાય, અને રસ્તો પૂછી આગળ વધે આપણે તો વર્ષોના વર્ષો ગાળી નાખ્યા, કાઢી નાખ્યા, પરંતુ હજુ જ્યાંના ત્યાં ઊભા છીએ ચેતનને ઢંઢોળો, કેડ બાંધીને ઊભા થાઓ અને માચા જાગો જાગ્યા પછી આ ચેતનરાજ નિરાંતે બેસે નહિ, એ તો અંદર અને બહાર પ્રગતિ કરવા માંડે આળસમાં પડી રહેવા જેવુ નથી જાગ્યા છીએ એવી ભ્રમણામા પડ્યા રહેવા જેવુ નથી ઊંઘમા વખત પૂરો થઈ જશે તો પસ્તાવાનો પાર રહે તેમ નથી અને આવો અવસર વારંવાર આવે તેમ નથી

* * *

આ તમારુ ઘરનુ ઘર કે ભાડાનુ ?

બહુ સામાન્ય પ્રશ્ન છે તમે અનેકવાર તમારા નવપરિચિતની પાસેથી આ પ્રશ્ન સાંભળ્યો હશે ઘરનુ ઘર ? કોના ઘરનુ ? કોનુ ? ઘર શુ ? કેટલા વર્ષ માટેનુ ? અત્રેનો વાસ કેટલા વખતનો ? આવા ટૂંક સમયના રહેઠાણને ઘરનુ ઘર કહી શકાય ? વધારેમા વધારે સો વર્ષની જિંદગી ગણો સો વર્ષ માટે કે તેના એક નાના ભાગ માટે મળે, તે ઘરનુ ઘર હોઇ શકે ? ધર્મશાળામા અને એમા ફેર શો ? આ તો મેળા જેવુ છે એક દિવસ ધમાલ, ગાજાવાજા, આવ જા દોડધામ અને બીજે દિવસે તાણૂજ ટાઢા ! પક્ષીએ ઝાડ પર રહેવા માટે માળો બાંધ્યો છે કદી એ માળાને પોતાના ઘરનુ ઘર માનવાની ધૃષ્ટતા કરશે ? પામર મનુષ્યની ધૃષ્ટતા તો જુઓ એ વેચાણખત કરાવશે, તો આકાશથી પાતાળ સુધીના અને **यावच्चन्द्र दिवाकरौ** ના હક્કો તેમા લખાવી લેશે, પરન્તુ આકાશ સાથે માર સબંધ શો ? અને પાતાળમાથી સોનાના ચરુ કાઢવા છે ? આ કેવા વાયદા-

વેશ છે? તુ કોણ? તારુ વિશ્વમા સ્થાન શુ? તે આકાશ પાતાળનો અભ્યાસ પણ કર્યો છે? ત્યા શુ છે તે જાણે છે? તુ જેને ઘરનુ ઘર માનતો હો તેની નીચે પાચસો વાર ઊડુ ખોદ્યુ હોય તો ત્યા જઈ પહોચવા તુ સમર્થ છે? ત્યા રહી શકે તેમ છે? ખાલી ધૃષ્ટતા છે! ખોટા ખાચકા છે! અને ઘરના ઘર માનનારા પણ અનેક આ-આ ગયા એમ તે નજરે જોયુ છે તારી સાથે ઘરનુ ઘર કે ભાડાનુ ઘર આવવાનુ નથી આ તો એક વિસામો છે દુનિયા અનેક વર્ષોથી ચાલ્યા કરે છે તુ નહોતો ત્યારે ચાલતી હતી, તુ અહીંથી અન્યત્ર ગયો હોઇશ ત્યારે પણ ચાલનાની છે તારી નજરે મોટા લાગે તેવા ગયા, પરતુ દુનિયા એક દિવસ પણ અટકી નથી ઘરના ઘર કરવાની કે માનવાની ભ્રમણા છોડી દે અથવા ઘરના ઘર કોને થાય? અને તે પણ ક્યારે થાય? તેની વિદ્યા શીખી લે અને તે પ્રમાણે આચરણ કર

* * *

દોડાદોડ શેની?

ગમે તે સ્થિતિમા પ્રાણી હશે, પણ એને ફુરસદ ભાગ્યે જ હશે એ આખો વખત દોડાદોડ કરતો હશે સસારની દોટો તો તમે જાણો છો, પરન્તુ ધાર્મિક ક્ષેત્રમા પણ એની દોડાદોડ ચાલુ જ છે માત્ર ધર્મનો ઉપરઉપરનો ખ્યાલ કરનાર હોઈ આ રીતે સ્વર્ગ મેળવુ, એ કામ કરી દેવલોક મેળવુ, કે કે અમુક જાપ જપી આપત્તિઓને દૂર રાખુ, કે મંત્રો બોલીને કલ્પનાથી ઊભા કરેલા ભૂતરાક્ષસને દૂર કરુ—આવા આવા અસ્પષ્ટ ખ્યાલમા એ હોય છે અથવા તીર્થે જવાથી હૃદયનો નાથ મળશે કે ખૂબ સ્નાન કરવાથી પવિત્ર થવાશે કે ખૂબ

પોકાર કરવાથી એનો પ્રભુ રીઝી જઈ એને તેડી જવા વિમાન લઈ આવશે કે ઘણા મદિરે દોડાદોડ કરતા દર્શન કરાવી ભગવાનનો ભેટો થઇ જશે–આવી આવી અનેક ભ્રમણામા એ દોડે છે, અન્યને ભોજનો આપે છે અને ત્યા ત્યાથી ટુકે રસ્તે અમરત્વ બહારથી આવી પડશે એમ ધારી ફાંફા મારે છે, પરન્તુ ભાઈ! તારે જોઇએ છે તે તારી પાસે જ છે, એને બહારથી લેવા જવાનું નથી, એ માગ્યું મળે તેમ નથી, આપ્યું અપાય તેમ નથી અને એને આપનાર અન્ય કોઈ નથી ત્યારે આ સર્વ દોડાદોડ શેની છે? એ તદ્દન સમજ્યા વગરની સ્થિતિનુ પરિણામ છે મન્દિરે મન્દિર દોડનાર પોતે કોને શોધે છે? તે વિચારતો નથી અન્દર રત્ન તો બેઠેલ જ છે, માત્ર ઊંઘે છે, પોતાના પ્રકાશ અને વીર્યની એને ખબર નથી, એ પોતાને ઓળખતો નથી, એણે એવો આકરો કેફ કરેલ છે કે એની પરીક્ષકશક્તિ કુંઠિત થઈ ગઈ છે, પોતાની પાસે છે તેને એ બહાર શોધવા દોડે છે અને નકામા આટા માર્યા કરે છે એનાથી સ્વર્ગાદિ મળે તો અતે પાછુ અરઘટ્ટઘટિકામા જ પડવાનુ થાય છે. જરા પોતાની જાતને ઓળખો, એની ગુપ્ત શક્તિઓને ઓળખો અને અજ્ઞાનને દૂર કરો પ્રકાશ વગર ફાંફા છે અવ્યવસ્થિત પ્રયત્નો કરવામા મોટો સમય કાઢી નાખ્યો છે હવે ટાઢા પડો, ધીરજ રાખો, અને સ્થિરતા સમજી અદર બેઠેલાને જગાડો ખોટા આટા મારવા બધ કરો.

* *

તમે આ શુ બોલ્યા?

દરેક બાબતમા બોલવુ જ જોઇએ એવો કાઈ નિયમ

નથી અને બોલવુ તો કેવુ બોલવુ ? ક્યારે બોલવુ ? શા માટે બોલવુ ? એનો તમે વિચાર કર્યો છે ? નીચેના નિયમો વિચારશો તો ઘડ બેસી જશે

(૧) મુખ છે માટે બોલવુ જ જોઇએ એ વિચાર મૂર્ખતાથી ભરેલો છે

(૨) બોલવાથી શક્તિ વેડફાય છે તેથી ખાસ કારણ વગર બોલવુ નહિ એ નિયમ અનુકરણીય છે

(૩) શક્તિનો ઘણો ઉપયોગ છે માટે વિના કારણ તે વાપરી નાખવી નહિ.

(૪) સત્ય બોલવુ, સપૂર્ણ સત્ય બોલવુ અને સત્ય વગરનુ કાઈ પણ ન બોલવુ

(૫) સત્ય હોય છતા સાભળનારને પ્રિય ન લાગે એવુ ન બોલવુ વાણીની મીઠાશ કદાપિ મૂકવી નહિ

(૬) પ્રિય હોય તે પણ કેટલીક વાર હિતકારક હોતુ નથી સ્વપરને હિતકારક હોય તેવુ જ બોલવુ

(૭) આપણે કોઈને તાર કરવા હોઈએ ત્યારે તારમા જેમ ઓછામા ઓછા શબ્દો વાપરીએ છીએ તેમ જરૂર પૂરતુ જ બોલવુ ચાર શબ્દોથી ચાલે તો પાચ ન બોલવા

(૮) આધુ પાછુ કરી, અતિશયોક્તિ કરી, સત્યને ગોપવી બોલવુ નહિ એ અસત્યની કક્ષામા જાય છે

(૯) વ્યાજોક્તિ, અન્યોક્તિ કે કટાક્ષમય બોલવાની કદી પણ ટેવ પાડવી નહિ.

(૧૦) "ન બોલ્યામા નવ ગુણ" એ કહેવત ખાસ ધ્યાનમા રાખવા લાયક છે

(૧૧) "કયા બોલ્યો ?" ની જાણીતી કથા ખાસ

ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય છે વિના કારણુ ન બોલવુ તેમા જ સાર છે

(૧૨) "બહુ બોલે તે બાઠો" એ સૂત્ર ઘણા અનુભવને અતે ભાષામા સ્થિત થયેલુ છે

(૧૩) બોલતી વખત અદરના ભાવથી બોલાયું છે તેવો ચહેરો રાખવો

(૧૪) શરીરના હાવભાવ ભાષાને અનુરૂપ હોવા જોઇએ

(૧૫) સ્થૂળ, માનસિક અને નૈતિક, એ ત્રણે ભાષામા એકી સાથે બોલવાની ટેવ પાડવી ઘટે

(૧૬) મુખ્ય સૂત્ર ન બોલવાનુ, પ્રસગ હોય ત્યારે અથવા ચિરસ્થાયી લાભને કારણે જરૂરી હોય તેટલુ જ બોલવાનુ અને નિયમ તરીકે "मौनं सर्वार्थसाधनं!" એ ત્રણેની વચ્ચે વિવેક રાખવાનો છે

* * *

તમે ક્યા ચાલ્યા?

સાદો પણ ચાલુ સવાલ છે પણ ભલા! તે ક્યા જાય છે એનું તારે શુ કામ? તે પોતાના ગમે તે કામસર જતો હોય તે તને જણાવવા જેવુ હોય કે ન પણ હોય દરેકને ચાલનામા કોઇ પણ હેતુ હોય છે આપણે સમજુ અને વિચારવાનને માટે ધારીએ કે તે પ્રયોજન વગર પ્રવૃત્તિ નહી જ કરતો હોય, પરન્તુ તે ગમે તે હેતુસર જતો હોય, તેની સાથે તારે શો સબધ? આવી જિજ્ઞાસા રાખવી એ મનની તુચ્છતા અને જ્ઞાનની અલ્પતા બતાવે છે પાશ્ચાત્ય સસ્કૃતિ પ્રમાણે એવો પ્રશ્ન પૂછવો એ અસભ્યતા ગણાય

છે વળી ચાલનાર સર્વ આગળ ગતિ જ કરે છે એમ માન વાનુ કાંઈ પણ કારણ નથી અનેક પ્રાણીઓ ચાલવા છતા પાછળ હઠતા હોય છે, કેટલાક ધોરણ વગર ચાલે છે અને કેટલાક વિશિષ્ટ ઉદ્દેશ ખાતર ચાલે છે આપણો પ્રશ્ન અનુકરણ માટે નથી હોતો, ઘણી ખરી વાર પ્રશ્ન પૂછવા ખાતર જ હોય છે અને અનેક વાર તુચ્છ જિજ્ઞાસાવૃત્તિમાથી ઉદ્ભવે છે પ્રશ્નનો જવાબ આપનારને સવાલ ઉડાડવો પડે અથવા 'સહજ ચાલી નીકળ્યો છુ' એવો મોઘમ ઉત્તર આપવો પડે, અથવા અસત્ય ઉત્તર આપવો પડે—એ ત્રણે પ્રકારમાથી એકે સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવાના નિમિત્ત થવાનો તારો અધિકાર નથી ખવ્વના કાજી થવાની અને અન્યના કાર્ય ઉપર અભિપ્રાય આપવાની વૃત્તિ દબાવવા યોગ્ય છે તારે તારી પોતાની અનેક ચિંતા હશે, તારા વ્યવસાયો વિવિધ હશે તેની તુ ચિંતા કર તો બસ છે પારકાની ચિન્તા કરવામા સ્વ કે પરનુ હિત નથી અને અનેક જંજાળ યુક્ત જીવનમા એક ત્રાસ વધાર વાની તુચ્છ રીતિ છે એ વૃત્તિ ઉપર સામ્રાજ્ય અભ્યાસથી આવી શકે તેમ છે આવા નિરર્થક પ્રશ્નો કરવા નહિ "ક્યા બેઠા?" "કેમ, જમ્યા?" એ તો પ્રશ્ન ખાતર જ પૂછાયલા પ્રશ્નો છે, પણ સ્વન નિર્દોષ છે વચનવિલાસમા ખૂબ સભાળ રાખવા યોગ્ય છે સામાની પરિસ્થિતિમા જાતને મૂકવાનુ શીખવા જેવુ છે

* * *

તમે કયે રસ્તે આવ્યા?

અરે! અમે જમે તે રસ્તે આવ્યા તેની તમારે શી પંચાત છે? ડાબો રસ્તો લીધો કે જમણો, વાકો રસ્તો લીધો કે સીધો, આડાઅવળો રસ્તો લીધો કે રાજમાર્ગ લીધો

તેનો પ્રશ્ન પૂછવાનુ તમારે શુ કામ છે? મુદ્દો એક જ હોવો જોઈએ કે ગમે તે રસ્તે પણ અહી આવી પહોચ્યા છીએ. કોઈનો રસ્તો ટૂકો હોય, કોઈનો લાબો હોય, કોઈનો વાકચૂકવાળો હોય, પરન્તુ સર્વને અતે અહી આવી પહોચવુ છે તો કયે રસ્તે આવ્યા? એવો સવાલ પૂછી શાટે ગૂચવણ ઊભી કરવામા આવે છે? કોઈ પણ ઠેકાણે પહોચવાના અનેક રસ્તા હોય છે કોટની ઓફીસે પહોચવુ હોય તો કોઇ ટ્રામમા આવે, કોઇ બી બી ની ગાડીમા આવે, કોઇ જી આઇ પી ની ગાડીમા આવે, કોઈ મોટરમા આવે, કોઇ ભાડાની વિકટોરીઆમા આવે, કોઇ પગે ચાલીને આવે, કોઇ કાફર્ડ માર્કેટથી આવે, કોઈ કોલાબેથી તદ્દન ઊલટી દીશાએથી આવે, કોઈ માડવીમાથી ક્લટન રોડને રસ્તે પણ આવે આવવાના સાધનો અને રસ્તાઓનો પ્રશ્ન નિરર્થક છે જેને જે સાધન પ્રાપ્ત થાય તેને તે સવા લાખનુ છે અને તે સાધન જ બીજાને માફક આવે તે જેમ નિર્ણીત ન કહી શકાય તેમ તે ખોટુ છે એવો આક્ષેપ પણ ન કરી શકાય. સાધ્યની એકતા હોય તો સાધન માટે ચર્ચા કે વિવાદ કરવા એ તો બાલીશના ગણાય એ પ્રશ્ન પણ અસ્થાને છે અને એની ચર્ચા શૂન્ય છે સમજુ હોય તો એક જ મુદ્દો જુએ ઓફીસે આવ્યા એટલે એને સતોષ થાય અમુક માર્ગે અને અમુક સાધને જ ઓફીસે પહોચવુ એવો આગ્રહ સમજુનો ન હોય એમ છતા માર્ગ અને સાધનના પ્રશ્નોમા સાધ્યને દબાઈ જતુ આપણે નિરન્તર જોઇએ છીએ, પ્રશ્નની નિરર્થક્તા અને સાધ્યની સાપેક્ષતાવાળાનુ કર્તવ્ય આમા સ્પષ્ટ જણાય છે

* * *

કેમ ભાગ્યા ?

અરુચિકર વાત સાભળતા, અનિષ્ટ બનાવ બનતા, ન ગમે તેવો દેખાવ જોતા માણસ ત્યાથી નાસવા માડે છે પરન્તુ ભાઇ ! નાસીને ક્યા જશો ? કાર્ય કરીને પછી પરિણામો ભોગવતી વખત ભાગનાશ શા માટે કરવી ? 'વાવીએ તેવુ જ લણીએ ' – એ ઉક્તિ બરાબર છે જાર વાવીને ઘઉ પામવાની આશા રાખવી ખોટી છે એ મર્મ વિચાર વાવતી વખતે કરવો હતો કાર્તિક મહિને કણબી ડાહ્યો થાય એમા દાળ વળે નહિ અસલ તો અશાડ મહિનાના ડહાપણમા છે હિસાબ, ગણતરી અને લાબી નજરના દૃષ્ટિપાત વગર આપણે આજુબાજુ શુ જોઇએ છીએ ? એના પરિણામો સહન કર્યે જ છૂટકો અને નાસીને પણ ક્યા જશો ? નાસીને સાતમે પાતાળ પેસશો તો પણ તમારી સાથે લાગેલા કર્મો તમને છોડશે નહિ તમે રેલમા બેસી નાસશો, તો એ એન્જીનમા બેસી તમે જ્યા જશો ત્યા એ તમારી પહેલા પહોચી જશે સાથે-સાથે એક બીજી વાત ધ્યાનમા રાખવા જેવી છે સયોગો અનુકૂળ હોય, વય યુવાન હોય, શરીરશક્તિ સારી હોય, ત્યારે – અત્યારે, સહી લેવામા મજા છે, નહિ તો પરાધીનપણે ખમવુ પડશે ત્યારે પાર વગરના નિ:શ્વાસ નાખવા પડશે અને ત્યારે ધીરજ દેનાર પડખે કોઈ પણ ઊભુ રહેશે નહિ તમે એક બળદ કે ઘોડાના પરાધીન જીવનનો ખ્યાલ કરો એને ઊઘવુ હોય ને ધણી એને ગાડી સાથે જોડે, એને તરસ લાગી હોય, ભૂખ લાગી હોય, તો પણ વેઠ કર્યા સિવાય છૂટકો થતો નથી એવો મોઢો બાધીને માર ખાવા કરતા અત્યારે ખમી ખાવુ–સહન કરી લેવુ સારુ

કે દેવું દીધા વગર તો છૂટકો નથી કરતા પાછું જોયું નથી, તો પછી સહન કરતી વખતે આ નાસભાગ શી? એ નાસભાગ તમને હીનસત્ત્વ બનાવે છે, નબળાપોચા કરી મૂકે છે, માટે આવે તે દુઃખો સમભાવે સહન કરો, સહન કરવું એ પણ એક જાતની લ્હાણ છે એમ માનો અને ભાગવાની નાસવાની વાત તો કાયર દરિદ્રીની હોય, નપુંસક ડરપોકની હોય, એ સમજો તમને એ શોભે નહી

* * *

જૈ ધ પ્ર પુ ૪૯ }
પૃ ૨૫૪-૨૮૩-૦૧૭ } સ ૧૯૮૯

સમુદ્રતીરે મિત્રગોષ્ટિ

[૨૨]

જ્યારે ચારે તરફ અનેક પ્રકારની ધમાલો થતી હોય, વાતાવરણમા યુદ્ધની વાતો ચાલતી હોય, ચોતરફનો રંગરાગ ગૂંચવણ ભરેલો હોય, તેવે વખતે શાંત વિચારો આવવા મુશ્કેલ છે

છતા બે મિત્રો એક દિવસ સાંજે વરલીની ચોપાટી ઉપર એકઠા થઇ ગયા બન્ને ખુબ વિચારક હતા, અનેક ગૂંચવણવાળા પ્રસંગોમા મનને શાંત રાખી શકે તેવા હતા, પશ્ચિમના નવયુગના વાતાવરણને સમજનાર હતા, પૂર્વકાળના ચાલ્યા આવતા રિવાજો નિયમનો અને રીતભાતોને યોગ્ય સન્માન આપનાર હતા, વિવેકી હોઈ વસ્તુતત્ત્વ શોધવામા મહા પ્રયાસ કરનાર હતા, કોઈ પણ પ્રકારના આગ્રહને સ્થાન આપનાર ન હોઈ દલીલને સમજનારા હતા, પોતાની ભૂલ સમજવા માટે તૈયાર હતા અને તે સ્વીકારવામા મોકળું મન રાખનારા હતા

તેઓએ ચોપાટી ઉપર ભ્રમણ કરવા માડયુ સૂર્ય અસ્તાચળ ઉપર આવી ગયો હતો બન્ને મિત્રો ફરતા ફરતા સામેના નાના બગિચાના પગથિયા ચઢી ગયા બગિચામા ચાર પાયરીઓ હતી બીજી પાયરીના એક બાજુના બાંક પર બન્ને બેસી ગયા વાતાવરણ શાંત હતુ અને કોઈની આવજા ન હોવાથી ધ્યાનમા ભંગ થવાના પ્રસંગો વિરલ હતા.

બન્ને મિત્રો વચ્ચે શાંતિપૂર્વક ખૂબ વાતો થઈ એ વાતોમાંની કેટલીક ખાસ અગત્યની હોઈ અત્રે ઉતારી છે ખૂબ ઊંડાણમાંથી એ વિચારધ્વનિ નીકળ્યો હોય એમ લાગે છે એને એકદમ વાંચી જવા જેવો નથી, તે પર સ્વતંત્ર વિચાર કરવા જેવો છે એમાં અસંગી અનેક પ્રશ્નો આવે છે, તેથી જરા પણ વિચારમાં ન પડી જતાં એ પ્રશ્નો પચાવવા પ્રયત્ન કરવો અને તે પર વધારે વિચારો કરવા વિચારજાગૃતિના આ કાળમાં એવા પ્રશ્નો ઘણાના માનસમાં થતા હશે તેમને આ વિચારસરણીમાં કાંઈ જાણવાનું મળશે એમ ધારી આ વિચારઘટનાનું અવતરણ કર્યું છે એમાં અંગત ટીકા કરવાનો હેતુ નથી, પણ સમાજના પ્રશ્નોનું બારીક અવલોકન છે એ લક્ષમાં રાખવું અહીં વિચારસ્પષ્ટતા માટે એટલું જણાવવું પ્રાસંગિક ગણાશે કે બન્ને વાત કરનાર મિત્રો શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયમાં જન્મેલા હતા, એ ધર્મના અનુયાયી હતા અને બન્ને ગ્રેજ્યુએટ થયેલા હોવા ઉપરાંત એક વ્યાપારમાં અને બીજો અન્ય ધંધામાં એમ બન્ને સારી રીતે ગોઠવાઇ ગયેલા હતા. બન્નેની સ્થિતિ સારી હતી અને વય આધેડ લાગતી હતી તેમની વાતોનો સાર ઉતારી લઇએ

* * * * *

પ્રથમ વાર્તા સંવત **એક હજાર પહેલાં જૈનધર્મની કેવી વ્યવસ્થા હશે?** તે પર ચાલી તે વખતે જૈન કોમ હશે કે **પંથ** હશે કે **તત્ત્વજ્ઞાન** હશે? તે પર ખૂબ ચર્ચા ચાલી ગચ્છો બંધાયાના સમયની પહેલાં જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની અને ક્રિયામાર્ગની કેવી વ્યવસ્થા હશે તે પર વાતો ચાલી.

શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ મુક્તકંઠે કહ્યુ છે કે "મારે મહાવીર ભાઇ નથી અને મારે કપિલ વિગેરે તરફ દ્વેષ નથી, જેનું, વચન યુક્તિસંગત હોય, જે દલીલથી બેસે તેવુ હોય, તેનો સ્વીકાર કરવો" આ કેટલી વિશાળતા! એમા દભ નથી, ગોટો નથી, આડે રસ્તે ઉતારવાનો પ્રયત્ન નથી. એ સત્યના શોધક હતા, સત્યની પ્રાપ્તિ માટે મહા પ્રયાસ કરનાર હતા, સત્યને કોઇ પણ પ્રકારે ગોપવનારા ન હતા અને ગમે ત્યાથી સત્ય મળે તો તેનો સ્વીકાર કરનારા હતા એને મારાતારાની ભાવના જ ન હતી, એને સત્ય શોધવુ હતુ અને સત્ય ખાતર એ સર્વસ્વનો ભોગ આપવા તૈયાર હતા

એ હરિભદ્રસૂરિએ ષડ્દર્શન સમુચ્ચય ગ્રથનું મૂળ લખ્યું તેના માત્ર ૮૭ શ્લોક છે એ આખો ગ્રથ લખતા એમના પેટમાથી પાણી ચાલ્યુ નથી, એમની વાણીમા રોષ કે પ્રસન્નતા આવ્યા નથી, એ વિશાળ ગ્રથમા જરા પણ આગ્રહ નથી, કે દમ દઇને પગણે જૈન બનાવવાની સૂચના પણ નથી છ દર્શનનું સ્વરૂપ લખવુ, લખનાર જૈન હોય, છતા બાકીના પાંચે દર્શનને બરાબર ઇનસાફ આપવો, અને જૈનની વાત જે ભાષામા લખી હોય તેવી જ સૌમ્ય ભાષામા પાચે દર્શનની વાતો કહી જવી અને એટલી ટૂક સખ્યાના ભાવગર્ભિત શ્લોકોમા સર્વ રહસ્ય બતાવવુ અને છતા અગુલીનિર્દેશ કરી ચાલ્યા જવુ, એ સનાતન જૈનની સમુચ્ચય દૃષ્ટિની આદર્શ વિશાળતા છે

પણ ખરી મજા તો એમના **શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય**, ગ્રથમા આવે છે ત્યા એમણે દરેક દર્શનની તપાસ કરી છે, છતા પોતાનુ તટસ્થપણુ બરાબર જાળવ્યુ છે જ્યાસુધી-

અમુક તત્ત્વજ્ઞાન એક મત કે પંથમા ઊતરી જતુ નથી અને જ્યા સુધી એ પોતાનું શુદ્ધ દર્શનત્વ જાળવી શકે છે, ત્યા સુધી એનામા કેટલી વિશાળતા હોય છે એ સમજવા માટે શ્રી હરિભદ્રસૂરિનો બહુ ઊંડો અભ્યાસ જરૂરી છે તેઓશ્રીના પંચાશક ષોડશક વિગેરે ગ્રંથો જોતા ક્રિયામાર્ગની અગત્ય તેઓ પૂરતી સ્વીકારે છે, પણ ક્રિયામા સર્વસ્વ હોય એમ તેઓ કદી બતાવતા નથી જ્ઞાનક્રિયાના સહચર્યને તેઓ બરાબર સમજાવે છે અને તે પ્રમાણે તે સમયનુ વર્તન હોય એવા એમના ગ્રંથોમા અનેક સ્થાનકે પૂરાવા દેખાઈ આવે છે

આવી મહાન **વિશાળતા અને સાથે** લબ્ધલક્ષ્યપણુ એક હજાર વર્ષ પહેલાના આચાર્યોમા બરાબર દેખાઈ આવે છે તેઓ એમ માનતા કે શ્વેતાંબર હોય કે ગમે તે હોય, **જેનો આત્મા સમભાવથી ભાવિત હોય તે જરૂર મોક્ષ મેળવે છે** અને તે વાતમા સંદેહ નથી એમને બાહ્ય વેશ ઉપર મોહ નહોતો, એમને તો અંતર રાજ્ય કેવુ વર્તે છે, ત્યા શાંતિ સમતા છે કે ઉકળામણ છે એ જોવાનુ હતુ એમનું લક્ષ્ય દેખાવ કરતા અંતર તરફ વધારે હતુ.

પરમતસહિષ્ણુતા ત વખતે એટલી સુંદર હતી કે દરેક ઊંડા ઊતરી વસ્તુસ્વરૂપ તપાસતા અને સત્યના જે અંશો મળે તે હોંસથી સ્વીકારતા અને પ્રત્યેક મત કે સંપ્રદાયને તેટલા પૂરતુ માન આપતા

શ્રી **સિદ્ધર્ષિ** ગણીએ પોતાની ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથામા આખા ગ્રંથને જોડે એક વૈદ્યની કથા લખી છે.

(પ્રસ્તાવ ૮ પ્રકરણ ૨૦) એ કથામા એમણે ખૂબ વિશાળતા બતાવી છે એમણે અનેક પ્રકારના વૈદ્યોની શાળાની તપાસ કરીને છેવટે તેનુ રહસ્ય સમજાવ્યુ છે, સાધ્યપ્રાપ્તિ માટે ભાવવિશુદ્ધિ ઉપર જ ખૂબ ભાર મૂક્યો છે અને બાહ્ય વેશ માટે ચિતા ન કરવાનુ કહ્યુ છે વ્યાપકજ્ઞાન અને વિશાળતાના દર્શન કરવા હોય તો ત્યા જોઈ લેવા જેવુ છે

એ વિશાળતા કોઈ કોઈ પ્રસગે શ્રીમાન હેમચદ્રાચાર્યમા પણ જોવામા આવે છે ખાસ કરીને એમના સમયમા તેમણે શ્રી સિદ્ધરાજની રાજ્યસભામા 'ચારિસજિ-વની ચાર ન્યાય'ને અગે જે વિશાળતા બતાવી છે તે અનુપમ છે એમને રાજસભામા નિરતર બ્રાહ્મણો સાથે લડવાનુ હતુ સિદ્ધરાજનુ વલણ બ્રાહ્મણો તરફ હતુ હેમચદ્રે રાજાને કહ્યુ કે ધર્મ સબધી સત્ય તો જેવી રીતે બ્રાહ્મણની સ્ત્રીને ઝાડની નીચેની સર્વ વનસ્પતિમાથી જરૂરની વનસ્પતિ મળી ગઇ એમ મળે છે સત્ય વનસ્પતિ કયા હતી તેનો સવાલ જ નહોતો, પણ પતિને વૃષભને બદલે પુરુષ બનાવવાનુ સાધ્ય હતુ સાધ્ય સ્પષ્ટ હોય તો તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયાસ કરો. કઈ વનસ્પતિથી પતિ મનુષ્ય થયો એના ઝગડામા પડવાનુ જ ન હોય તેનો પતિ મનુષ્ય થયો એ સાચી વાત છે અને તેવો પ્રયત્ન કરવાયોગ્ય છે સત્યશોધન માટે, સાધ્યપ્રાપ્તિ માટે સર્વ વનસ્પતિ ભેગી કરવાની જરૂર છે આ વાતમા મહાન સત્ય છે અને તે પ્રાપ્ત કરવુ, તેને પચાવવુ એ આકરૂ પણ જરૂરી કર્તવ્ય છે વિશાળ હૃદય વગર અને વિશ્વદર્શનની આવડત વગર એ અશક્ય છે

સંવત એક હજાર પહેલાના આચાર્યો સર્વ દર્શનોમાથી સાર લેતા હતા, દરેક ઓવારેથી પાણી ભરતા હતા અને લગભગ દરેક દર્શનમા અંશ સત્ય જરૂર છે એમ સ્વીકારતા અને મનાવતા હતા, મોટે ભાગે કોઈ દર્શનને મિથ્યામતિ કે દુર્મતિ કહેવાની ઉતાવળ કરવાને બદલે ત્યાથી સત્ય ખેચી લાવતા હતા અને વિશાળતાપૂર્વક તેનો તેટલા પૂરતો સ્વીકાર કરતા હતા

એ યોગાચાર્ય પતજલી ઋષિ માટે વાતો કરે તો તેને માટે પણ મહામતિ વિગેરે વિશેષણો મૂકે આ સર્વ વાત એકદરે એમ હતી એમ સમુચ્ચયે કહેવાય એ સર્વ વિશાળતા ક્યા ગઈ ? સત્યશોધન ગમે ત્યાથી કરવાની બુદ્ધિ કેમ ચાલી ગઇ ? જૈનમા જ સર્વ સત્ય છે અને અન્યત્ર સત્ય કે સત્યાંશ હોઇ શકે નહિ એવી બુદ્ધિ ક્યાથી આવી ? અન્યનો ગ્રંથ વાચવાથી પણ મિથ્યાત્વ લાગે એવો ઉપદેશ કેમ શરૂ થયો ? અન્ય દૃષ્ટિબિદુઓ સમજવાની વાત ઉપર હડતાલ કેમ દેવાણી ? મડનાત્મક શૈલીને બદલે ખડનાત્મક શૈલી કેમ ચાલી ? અન્યના તત્ત્વજ્ઞાન કે અનુષ્ઠાન માટે વિચાર કરતા મનની શાતિનો ભગ કેમ થવા માડ્યો ? અને 'સાચુ તે મારૂ' હતુ તેને બદલે 'મારૂ તે સારૂ' એવી માન્યતા કેમ થતી ચાલી ?

પછી બન્ને મિત્રો **નય અને પ્રમાણના** વિચાર તરફ ઊતરી ગયા તેમને જણાયુ કે નયની રીતે વિચાર કરતા **દરેક દર્શનમા અંશ સત્ય** જરૂર છે, એટલે તેટલે અંશે તેનો સ્વીકાર કરવો ઉચિત ગણાય આ અંશ સત્યનો સ્વીકાર કરવાની ઉદારતા બતાવાઈ હોત તો

ધર્મના ઝગડા જેવુ રહેત નહિ એમ પણ તેમને લાગ્યુ. નય અને પ્રમાણની વાતો જનના પાસે વિશિષ્ટ પ્રકારે સારી સાદી ભાષામા મૂકવા યોગ્ય છે અને તે જ્યારે મૂકાશે ત્યારે જૈનધર્મનુ વિશિષ્ટ સત્ય જગત સન્મુખ મૂકવા માટે જૈનોએ પદ્ધતિસર કાઇ પ્રયાસ કર્યો નથી એમ તેમને લાગ્યુ શાસ્ત્રમા સર્વ વાતો જરૂર છે, પણ લોકોના લક્ષ્યપર આણવા માટે તેને જે સાદા અને સુગમ્ય આકારમા મૂકવી જોઇએ તેવો બહુવિધ પ્રયાસ થયો નથી એ વિશાળતાના વિરોધક તત્ત્વની તેમને ભાળ લાગી

તેમને એમ થયુ કે નય અને સપ્તભગિની હકીકત, બરાબર રજુ કરવામા આવે, અનેક પ્રકારે રજુ કરવામા આવે અને સાદાના સાદી રીતે રજુ કરવામા આવે-તો જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની વિશાળતા અને સહિષ્ણુતા બરાબર પ્રકટ થાય અત્યારે વાદવિવાદનો સમય નથી, અત્યારે જ્ઞાનપિપાસા લોકોમા જરૂર જાગી છે, એમને યોગ્ય પરિભાષામા જૂદી જૂદી રીતે વાનકી પીરસવામા આવે તો **જૈનધર્મ** એના **અમલ દર્શન સ્વરૂપે** અતિ વિશાળ આકારમા રજૂ થાય અને એનુ સર્વસગ્રાહી સ્વરૂપ જગત નીરખી શકે

એમ કરવા માટે અન્યને મિથ્યાત્વી કે દુર્મતિ કહેવામા લાભ નથી એમને તો એમ કહેવુ જોઇએ કે ‘ **તમે કહો છો તેટલી વાત ઠીક છે, પણ તેમા સપૂર્ણ સત્ય નથી** ’ એના અશસત્યનો ખ્યાલ આપી, પછી વાત આગળ ચલાવવામા આવે, તો જૈનધર્મ સર્વેનો સગ્રહ કરી પોતાનુ સાર્વભામત્વ સાધી શકે

* * *

એ વાત ચાલતા બન્ને મિત્રો વચ્ચે એક બીજી વાત નીકળી પડી વસ્તુસ્વરૂપના દર્શન કરાવનારા **પ્રતિપાદક શૈલી** યોગ્ય ગણાય કે **ખંડનાત્મક પદ્ધતિ** વધારે કારગત નિવડે ? એ પણ વાતો ચાલી ખંડનાત્મક શૈલીમા ખૂબ આવેશ હોય છે, કેટલીક વાર ધર્મના ઝનુનમા આકરી ભાષા આવી જાય છે અને પછી ઘણા સાભળનારને નમ્મ પાડવા હેલ્લાભામવાળી ભાષાઓની વપરાઈ જાય છે બોલનારનો ઈરાદો કેટલીકવાર શુભ હોય તો પણ ખંડનાત્મક શૈલીથી ધારેલ પરિણામ નીપજાવી શકાતુ નથી, અનેક વખત તેથી કચવાટ વધે છે અને સમજાવટ ને બદલે દુશ્મનાવટ થાય છે જૈન લેખકોમા કેટલાક ખંડનાત્મક પદ્ધતિ સ્વીકારનારા પણ થયા છે, પણ તેમનો લાભ સામાને મળ્યો હોય એવો પ્રસંગ ભાગ્યેજ બન્યો છે અને પરિણામે તેથી પ્રયાસ નિષ્ફળ ગયા છે નિષ્ફળ પ્રયાસની વિપરીત અસર વક્તા ઉપર પણ થાય છે અને તે ઘણીવાર એટલો ઉશ્કેરાઈ જાય છે કે એને પછી વિવેક રહેતો નથી

હાલમા કોઈ બીનઅનુભવી સાધુ જાહેર રીતે પ્રતિપાદન કરે છે કે 'પ્રત્યેક ધર્મપ્રેમી મનુષ્યની ફરજ છે કે એણે ખંડનાત્મક પદ્ધતિનો સ્વીકાર કરવો' પોતામા ધર્મનો જુસ્સો છે એમ બતાવવાની લાલસામા એમણે મનુષ્યસ્વભાવ અને વર્તમાન જ્ઞાનકાળની વિશિષ્ટ પદ્ધતિનો ખ્યાલ કર્યો નથી ખંડનાત્મક પદ્ધતિમા જ્યારે વિધિવાદની વાતો હોય છે ત્યારે તેમા આક્ષેપ, વચનપ્રહાર અને ક્વચિત્ ગાળાગાળીની હદ સુધી ઊતરી જવાય છે વચ્ચેના વખતમા જ્યારથી બાહ્યક્રિયા ઉપર ભાર વિશેષ મૂકવામા આવ્યો અને મૂળ સ્વરૂપ તરફ

દુર્લક્ષ થતુ ગયુ ત્યારથી આ પદ્ધતિનો સ્વીકાર થઇ ગયો છે પોતાનાથી જરાપણ જૂદા પ્રકારની ક્રિયા કરનારને એ નરકાધિકારી ગણે, એને મિથ્યાત્વી કહેવામા આનદ માને, એને નિન્હવ કહી દે, એને નાસ્તિક કહેવા લલચાઈ જાય, અને એને માટે ગમે તેવા શબ્દો કહેવામા એને સકોચ ન થાય એ ખડનાત્મક પદ્ધતિ છે

આ ખડનાત્મક **શૈલીથી** જૈન કોમને **બહુ નુકસાન** થયુ છે એમા વાણીનો સયમ રહેતો નથી અને ભાષાસમિતિ નામની પ્રવચનમાતાનુ ખૂન થાય છે તે ઉપરાત સામા ઉપર એની જરાપણ અસર થતી નથી આ સબધમા પ્રથમ તો મનુષ્યના **માનસબધારણનો** અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે એ વિદ્યાને અગ્રેજીમા Psychology કહે છે પ્રત્યેક મનુષ્યના 'હુ સમજણવાળો છુ ' એવો અવ્યક્ત અને વ્યક્ત ખ્યાલ રહે છે જેમ અજ્ઞાન વધારે તેમ ડોળ વધારે ઘણા ખરા મનુષ્ય આખી દુનિયાની સમજણ અક્કલમાથી અર્ધથી વધારે પોતામા છે એમ ધારીને જ ચાલે છે આમ થવુ ન જોઇએ એ ખરી વાત છે, પણ છતા તેમજ થાય છે એ પણ એટલી જ ખરી વાત છે મારામા કાઇ જ્ઞાન નથી એવી વાત કરનારને પણ ઊડાણમા પોતાની સમજણ, આવડત, હુશિયારી અને લાબી નજર માટે વધતે ઓછે અંશે જરૂર સારો અભિપ્રાય હોય છે પાચ માણસ મળશે તો ત્યા સર્વ પોતાની સમજણની જ વાત કરશે અને વ્યવહારૂ નિયમ પ્રમાણે અક્કલ અધાગમા વહેચાયલી હોવાથી કોના કબજા ભોગવટામા કેટલી ગઈ એ અન્ય કોઈ જાણતું નથી પ્રાકૃત સમાજ તો પોતાની ી મોટી કિંમત કરે એવો હોય છે અને આપણે આ

વર્ગ જે નેકડે ૯૯ ટકા હોય છે, તેની સાથે કામ લેવાનું હોય છે આવા લોકોપર ખંડનાત્મક શૈલી કેવું કામ કરે તે ખરેખર ખ્યાલમા લેવા યોગ્ય છે

જ્યારે દુનિયાનો મોટો ભાગ પોતાની સમજણ માટે ફંફાં રાખનાર હોય ત્યારે તેના ઉપર ખંડનાત્મક શૈલી કેવી અસર કરે? એક અણસમજુ ગામડાના માણસને કહીએ કે તુ મૂર્ખ છો! અક્કલ વગરનો છો! તો તે કેવો સામે થઈ જશે તે સમજવા યોગ્ય છે

માનસવિદ્યાનો બગબર અભ્યાસ કરતા માલૂમ પડે છે કે મંડનાત્મક-રચનાત્મક શૈલીથી જ કોઈને સમજાવી શકાય ઓછી સમજણવાળાને અભિમાન વધારે હોય છે, વધારે સમજણવાળામા આવડત હોય છે આ બીજા પ્રકારવાળા જાણે છે કે **ખંડનાત્મક શૈલી તેઓ જ આદરે છે કે જેની પાસે કોઈ પણ સાચી દલીલ હોતી નથી.** સાચી દલીલવાળા પદ્ધતિસર વાત કરે છે, શાત હોય છે અને તેમના મુખમાથી એક એક વચન નીકળે તે અમૃત જેવા મીઠા અને દલીલસરના હોય છે, તેઓ નરકમા જવાની, ધડાધડી કરવાની કે ગાળો આપવાની વાત કરે જ નહિ જ્યા ખંડનાત્મક શૈલી હોય ત્યા દલીલને નામે દીવાળુ હોય છે અવના સમજણવાળો તેમ વ્યાજબી રીતે ધારી શકે છે

નિદાન સર્વમાન્ય સત્ય તરીકે હમેશા રચનાત્મક-મંડનાત્મક શૈલીમા જ વાત કરવાની જરૂર છે એવી શૈલીથી આપેલ ઉપદેશ ખરો ઊંડો ઊતરે છે અને દીર્ઘ અસર ઉપજાવે છે ધમાધમીઆ દલીલ અસર પણ કરતી નથી અને જાયુકની અસર એના અવકાશની બહારની વાત છે

કોઈ સારા વક્તાને જાહેરમાં ભાષણ કરતા સાંભળવાથી અને તે વખતે શ્રોતા ઉપર થતી અસરનો અભ્યાસ કરવાથી આ વાત બરાબર સ્પષ્ટ થાય તેમ છે આપણે શહેરના કોઈપણ જાહેર વક્તાની ફતેહનો બરાબર અભ્યાસ કરીએ તો આ વાત દીવા જેવી જણાય તેમ છે

આટલું છતા મનુષ્યસ્વભાવના અભ્યાસ વગરના અને બહુ થોડી મુડીએ મોટો વ્યવસાય લઈ બેઠેલા કેટલાક ઉપદેશકો કે જેમને ઉપદેશ કોને અપાય? કેમ અપાય? કેવા આકારમા અપાય? ક્યારે ફતેહમંદ રીતે અપાય? એ વાતનું ભાન ન હોય અને પોતાનામા આવડત કરતા ઝનુન વધારે હોય, ત્યારે તે ખંડનાત્મક શૈલી તરફ વળી જાય છે અને થોડા પાસે બેસનાર પ્રશંસા કરે એટલે પોતાને સંત માનનાર માનવા સુધીની ધૃષ્ટતા કરી બેસે છે

કોઈપણ વક્તાને વ્યાખ્યાનપીઠ પર બેસવાની કે પ્લેટફોર્મ પર ઊભા થઈ ભાષણ કરવાની રજા મળે તે પહેલા તેણે ઉપદેશને અંગે માનસવિદ્યાનો અને સારા ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરેલો હોવો જોઈએ, વક્તૃત્વના નિયમો તેના લક્ષ્યમા હોવા જોઈએ અને સારા વક્તાઓની ફતેહના કારણોનો તેણે અભ્યાસ કરેલો હોવો જોઈએ એક બે મુદ્દાના ગાડીઆના ગોખીને વ્યાખ્યાનપીઠ પર બેસવાની તક મળવાથી તેમને પોતાને અને સમાજને મહાન હાનિ થાય છે ઉપદેશ આપવો એમા કાચાપોચાના ગજા નથી, એ ગજવેલનો પ્રયોગ છે, ખાતા ન આવડે તો તે આખે શરીરે ફૂટી નીકળે એવી એ ભારે વાત છે

અને સમાજ સાથે ચેડા કાઢવા એ કાંઈ નાનીસૂની [illegible] નથી એવા ફૂંકા સંજોગવાળા તો સમાજને ખોરવે

ચઢાવી દે અત્યારે એવા ઘણા નીકળી પડ્યા છે બે ચાર ચોપડી ભણેલાના હાથમાં શાસન ન હોય.

એક ઉત્સૂત્ર વચન બોલનારને અનંતો સંસાર વધવાનું કારણ બહુ વિચારવા જેવું છે જાહેરમાં બોલાયેલું એક વચન આખા સમાજને હાનિ કરે છે માણસ પોતે ખરાબ હોય તો તેની જાતને જ નુકસાન થાય છે, પણ સમાજને દોરનાર તો આખા સમાજશરીર પર કુઠારઘાત કરે છે એવાઓ અસ્પષ્ટ અથવા ખંડનાત્મક શૈલીએ બોલવાની તજવીજ કરી થોડી પ્રશંસા મેળવી જાય તેથી સમાજે બહુ ચેતવા જેવું છે તેઓ સમાજશરીર પર આક્રમણ કરનાર છે, તથા વગર અનુભવના અને વગર અભ્યાસના હોઇ સમાજને હાનિ કરનાર છે અને એવાઓથી સમાજને બચાવવાની બહુ જરૂર છે

અનુન બનાવવાના બીજા અનેક રસ્તા છે વ્યાખ્યાન પીઠનો એ પ્રકારે ઉપયોગ ન કરાય

* *

રાત્રીનો લાંબો સમય થઇ જતા અહીં વાત અટકી પડી બન્ને મિત્રો છૂટા પડ્યા, આવી વાર્તા કરવાની તક લેવા સંકેત કર્યો અને અરસપરસ સભ્યતા દર્શાવી પોતાની મોટર તરફ ચાલતા થયા બન્ને અતિ વ્યવસાયી પણ પ્રચુર અભ્યાસી હતા અને તેમની વાતો ઘણી નોંધી લેવા લાયકની જણાતી હતી બન્ને વાતો કરતા ત્યારે તેમાં ઓતપ્રોત થઈ જતા હતા આવા પ્રસંગો વધારે મળે તો નવીન વાતો આગળ આવે અને અનેક પ્રશ્નો ચર્ચાય. એવી એમની ભાવના ફળીભૂત થશે તો અને ત્યારે આપણે એમના રસાસ્વાદનનો લાભ લેશું

જૈ ધ. પ્ર પુ ૪૭ પૃ ૧૭ } સં ૧૯૮૭

ઝીણી વાતોનું આંતર

[૭૩]

[આ એક મુમુક્ષુની નોંધપોથીમાંથી ઉદ્ધૃત છે આવી અનેક બાબતો મુમુક્ષુએ નોંધી છે અને નોંધતો જાય છે એમાં રસ માલૂમ પડશે અને મુમુક્ષુની પોથી ઉપલબ્ધ થશે તો અવાન્તવાર તે પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન થશે આમાં નિરીક્ષણ કરનાર અને અંદરથી જવાબ આપનાર એ છે કે એક તે શોધવા જેવું છે]

*   ૧   *

તને નામનો મોહ કોઈ રીતે જતો નથી ! તું કોઈ રીતે તારૂ નામ કાયમ અથવા ઘણો વખત રહે તે માટે વલખા મારે છે ! તારૂ નાનું કામ ઘણા કેમ જાણે એ માટે અનેક પ્રયત્ન કરે છે ! ઉપવાસ કર્યો હોય તો પાંચ કે પચીસ માણસોને કહે કે આજ તો ઉપવાસ કર્યો છે ત્યારે તને નિરાંત થાય છે એક નાધારણ રકમ ખરચી હોય તો દશને કહી દેખાડે છે અને ખરચેલી રકમ કરતા બેવડી ખરચી છે એમ લોકો કહે ત્યારે રાજી થાય છે ! તારૂ આખું જીવન બહારની પ્રશંસા મેળવવા ઉપર જ જાણે રચાયું હોય તેમ ઘડાય છે અને જાણે બહારની દુનિયામાં જ તું જીવતો હો એવી સર્વ રચના જાણતા-અજાણતા ઘડાય છે [વિચાર કર -

તારૂ નામ કેટલો વખત રહેશે ? પ્રશંસા કરનાર કેટલો વખત બેસી રહેશે ? આરસની તખ્તી ક્યાં સુધી

ટકશે ? ચક્રવર્તી છ ખડ સાધી ઋષભકૂટ નજીક આવે છે ત્યારે તેની ઉપર લખે છે કે 'અમુક ચક્રવર્તી અમુક વખતે થયા' તે ઋષભકૂટ ઉપર સેકડો-લાખો કે કરોડો નામો લખાયલા હોય છે, લખવા માટે જગ્યા ખાલી હોતી નથી, એકનુ નામ ભુસાડી પોતાનુ લખવુ પડે છે, અને છતા તુ યાદ કર આ ચોવીશીના બાર ચક્રવર્તીઓમાથી કેટલાના નામ તને આવડે છે ? ધારીએ કે શાતિનાથ-કુથુનાથ-અરનાથના નામ ચક્રી તરીકે યાદ હશે પછી ભરત યાદ હશે સુભૂમ બીજા છ ખડ સાધવા ગયો અને લોભની હદે પહોચ્યો તેથી કદાચ તેનું નામ યાદ હશે. કદાચ અધ થયેલ ચક્રી બ્રહ્મદત્તનું નામ યાદ આવશે પણ બાકીના છનું શુ ? આવી હકીકત છે તો પછી તુ કોણ હિસાબમા ? તારા મરણ પછી કદાચ પાચ દશ વર્ષ સુધી તને કોઇ યાદ કરશે, તો તેમા તને લાભ શો ? અને એવી યાદી પણ કેટલા વખત સુધી ? પરન્તુ તેટલા ખાતર સર્વ લાભને તુ ગુમાવી બેસે છે એ ધ્યાનમા રાખ નામ ખાતર તુ કેવી રમતો રમે છે, કેટલી આત્મ-વચના કરે છે અને કેટલા ગોટા વાળે છે ! ! આ સર્વ કોને માટે ? શા સારૂ ? મનોવિકારનુ પૃથક્કરણ કર જરા ઊડો ઉતર અને અદર જો બહાર જોવાને બદલે અદર જોઇશ એટલે તેવી ટેવ પડતા તને નવો જ પ્રકાશ પડશે અને તારી અત્યારની પરાવલબી મનોદશા પલટાઈ જશે.

તારી પ્રશસા કરનાર બીજે જ દિવસે તારી ટીકા કરશે-કરે છે, એ તુ જોઈ શકે છે ? આવી ટુકી, ટુકા

વખતની અને ક્ષણુજીવી પ્રતિષ્ઠા ઉપર તારા જેવા બહાદુર આત્માનો આશ્રય હોય ? તને એ ન શોભે. અંતરની આંખો ઉઘાડ અને નામ અવિચળ કેમ રહે અને ક્યાં રહે તે શોધ પ્રયાસે તે મળશે અને મળશે એટલે અત્યારની તારી ટેવ છૂટી જશે

* ૨ *

આ શું તારી મોટરના 'શોફર'ને તેં આજે 'સાળા ગધેડા' કહ્યું ? તારા મુખમાં એ શબ્દ શોભે ? ગૃહસ્થના મુખમાં આવી હલકી ભાષા હોય ? તું વિચાર કર —

એ શ્રમજીવી છે એટલે તારો એના ઉપર હુકમ ચાલે તું એને પગાર આપે છે, એના બદલામાં એ તારૂં કામ કરે છે જીદગીને ભોગે-જોખમે એ તારી મોટર ચલાવે છે તારા હુકમો રાતદિવસની ગણના વગર કે પોતાની સગવડની દરકાર કર્યા વગર ઉઠાવે છે એ કાંઈ તારો **ગુલામ નથી** તું એની પાસેથી કામ લે અને કોઇ વખત તને ફેરફાર જણાય તો તું તેને સૂચના કર એણે પોતાની જીદગી તને વેચી નથી

તને ગાળ દેવાનો અધિકાર શો ? એ પણ મનુષ્ય છે, એને લાગણી છે, એ તને તેવી જ ગાળ દઈ શકે છે અને છતાં એ દબાયલો રહે છે તેની સ્થિતિનો તું ગેરલાભ લે છે ! એને 'ગધેડા' સાંભળીને શું થયું હશે તેનો કાંઇ ખ્યાલ કર્યો ? જે મનુષ્ય હલકી પંક્તિના હોય છે તે ખાસ કરીને આગ, સહન કરી શકતા નથી તે તું જાણે છે ? જો તે જ

* મોટરગાડી ચલાવનાર—ડ્રાઈવરને અંગ્રેજીમાં શોફર કહેવામાં આવે છે.

વખતે તને એણે ગાળ દીધી હોત તો તને કેવુ લાગત? એણે એકાદ માસના પગારની દરકાર ન કરી હોત અને કોરટમા તારા પર કેસ માંડત તો તને કેવુ લાગત? તારે માટે તારા આપ્તજનો અથવા જનતા શુ ધારત? અને તે સર્વ કરતા તારો અતર આત્મા શુ કહેત?

મનુષ્યને ગધેડા કહેવાની વૃત્તિ કોને ઉત્પન્ન થાય છે તેનો તે કદી વિચાર કર્યો છે? રાત દિવસ મજુરી કરનાર, ઓછુ ખાઇ વધારે સેવા કરનાર ગધેડો તો ઘણો સારો છે, પણ તે અર્થમા તે એ શબ્દ વાપર્યો નથી તારે તો હજુ ગુલામી—સેવા કરાવવી એ તે તારો હક્ક માન્યો છે! પણ એમ કરવા તારા સ્થાનને લઈને કદાચ તું યોગ્યતા માનતો હો, તો પણ તુ ગૃહસ્થ તો છેજ તારાથી સભ્યતા કેમ છોડાય?

તે શુ કહ્યુ? 'મોટર વખતસર લાવ્યો નહિ અને બ્રેક બગડી હતી એવુ બ્હાનુ કાઢયુ?' અરે વાહ! એટલા માટે તુ એને 'સાળો' કહે! આ તારો ક્રોધ છે! તુચ્છ મનોવિકાર છે! તારા વિકાસ સામે આવરણ છે! તારી પ્રગતિમા વિઘ્ન કરનાર છે! એવા શબ્દ બોલે છે ત્યારે તું લગભગ મનુષ્ય મટી જાય છે! તું પોતે જનાવરોથી પણ ઊતરતી પાયરીએ ઊતરી જાય છે એમા વિકાસનો સવાલ જ નથી જરા શાતિથી અદર પૂછી જોજે આ દશા માર્ગ પર ચઢનાર કે ચઢવાના સાચા પ્રયત્ન કરનારની ન હોય

* ૩ *

તારો આજે ... નથી આજે ઘરમાથી સ-
બહાર ગયા છે ... ... કારણે તું ઘરે એકલો -

છે એટલે તને ઘર 'ઉડ ઉડ' લાગે છે આજે છોકરાઓની ધમાલ નથી એટલે તને નિરસ વાતાવરણ લાગે છે હવે વિચાર કર —

તારી આ મનોદશા હોય? વખત કોનો ન જાય? હજુ તારે બાહ્યમા જ રાચવુ છે? તારે હજુ છોકરાઓ ઘરમા નથી એ વાતની ફરિયાદ કરવી છે? ધન્ય છે તારી વિચારણાશક્તિને! નમિરાજાને બલોયાના અવાજે પીડા કરી. એના દાહજ્વરને શાત કરવા માટેમો સ્ત્રીઓ ચદન ઘસવા લાગી ગઇ, ત્યારે એ ચીડાઇ ગયા અનાજ બધ પાડવાની આજ્ઞા થઈ સ્ત્રીઓએ બધા બલોયા કાઢીને ફકત એક એક સૌભાગ્યકકણ રાખ્યું અને ચદન ઘસવાનુ ચાલુ રાખ્યું. અવાજ બધ થયો દાહજ્વરવાળા નમિરાજાને આ શાતિ ગમી ગઇ તેણે તેનુ કારણ પૂછ્યુ એકપણાનો લાભ સમજાયો તારી પણ એને લગતી જ દશા લાગે છે! તુ શાતિની મોટી મોટી વાતો કરે છે, એને મેળવવા યોજના કરે છે, પણ જ્યારે તે ખરેખર તને થોડા વખત માટે મળે છે, ત્યારે તેને ઉલટુ ઉડ ઉડ લાગે છે! ઘર ઉડઉડ તે કોને લાગે? જેને આત્મચિતવન, તત્વવિચારણા કે ધ્યાનધાના સાધના હોય તેને એકાત સ્થિતિમા 'ઉડ ઉડ' જેવુ કદિ લાગે? આવી શાતિ મેળવવાની તારી આતરઇચ્છા હતી કે માત્ર દેખાવ હતો તેની કદી શોધી મૂકી છે?

શાતિ મેળવવાની ઇચ્છા સાથે તે મળે તે વખતે શુ કરવુ તેની ગોઠવણુ જોઇએ, તેનો અભ્યાસ જોઇએ, તેની પ્રતીતિ અને ઓળખાણુ જોઇએ, નહિ તો શાતિ આવે ત્યારે ખોટા વિકલ્પ થાય છે ભૂમિકાશુદ્ધિ વગર ઉચ્ચ

આકાશમા ઉડ્ડયન કરનાર જ્યારે ખરો અવસર પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ગધાવેધ સાધવાને બદલે ઉલટો ખગડાઈ જાય છે અને પછી શાતિ મેળવવાની ઈચ્છામા જ સ્ખલના હતી એવા ભ્રમમા પડે છે

ખરેખર શાતિ મેળવવાની ખરી ઇચ્છા હોય તો **શાતિ ક્યા મળે અને મળે ત્યારે શુ કરવુ તેની તૈયારી હોવી** જોઈએ, નહિતો ઠેઠેલા ધધામા ફરીવાર પડવુ પડે છે અને ગોટા વાળવા પડે છે **પ્રાપ્તિની ઈચ્છા પહેલાં લાયકાત** કેળવવાની જરૂર છે પ્રબળ પ્રયાસ અને દઢ ભાવનાથી શાતિ અને કોઈ પણ ચીજ મળી શકે છે, જરૂર મળે છે, પણ મળે ત્યારે એ ગમતી નથી, શોભતી નથી, ટકતી નથી અને પ્રયાસ વ્યર્થ જાય છે તને તો આવે વખતે આત્મારામ સાથે વાતો કરવાનો અવસર મળ્યો, તેને ન ઓળખતા તું ખોટા ભ્રમમા પડી ગયો વાતાવરણને નિરસને બદલે સરસ કરવુ એ તારી આવડત ઉપર, ખરી આતરવિચારણા ઉપર અને તે માટેના અભ્યાસ અને ઓળખાણ ઉપર નિર્ભર રહે છે

૪

આજે ખાતા ખાતા તે શું કહી નાખ્યું ? એવું બોલી ગયો કે 'મારે કોઇ વસ્તુ ઉપર રાગદ્વેષ નથી ' અને એ વાતને પરિણામે ભાણામા મીઠાઇ આવે કે વાશી રોટલો આવે તે ખાવામા વાધો નથી એવો ભાવ બતાવ્યો ! અને વળી ત્યાગભાવ બતાવવામા નાની નાની ચીજો છોડી દીધી અને દૂધપાક ને ધારી ખૂબ ખાધા !

અતરાત્મામા અદર અદર ઘડભાજ ચાલી વિચાર

ઠગતા નીચેની શ્રેણી આવીને ચાલી ગઈ આ પ્રાણી અન્યની સાથે વાત કરવા બેસે છે ત્યારે એને ઘણીવાર ઉપયોગ રહેતો નથી એને એમ લાગેલુ કે રાગદ્વેષ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે સામે પીરસનાર બટેટા લાવે એટલે એ કહે આપણે કોઈ ચીજ ઉપર **રાગદ્વેષ નથી** જે આવે તે ખાઈએ. આ અતિ પ્રમાદનુ, દંભનુ, આત્મવંચનાનુ વચન છે તારે ખાવુ જ હોય તો તને ગમે તે કર, પણ વિપને વધાર નહિ પાપકર્મ બાધનામા રેશમની દોરીની ગાઠ ઉપર તેલનુ ટીપુ મૂક નહિ એ ગાઠ કોઈ દિવસ છોડવી પડશે ત્યારે નવનેજા પાણી ઉતરશે. સુખનો સ્વાદ જરાએ ગયો નથી, કુળધર્મ કે વ્યવહાર કે મર્યાદા મૂકવામા શરમ નથી અને વળી ઉપર જતા 'મને રાગદ્વેષ નથી' એવી વીતરાગદશા બતાવવાના ફાફા મારવાની હદ સુધી ચાલ્યો જાય છે! તું કેટલી હદે ઉતરી ગયો છે તે તપાસ. ચાર અથાણા આવ્યા-મારે ત્યાગ છે એ શાક આવ્યા-મારે એક જ ખપે અને પછી દૂધપાક આવ્યો, ઘારી આવી, પૂરીઓ આવી-તે ઝપટે લીધી, ત્રણવાર ફરી ફરીને એ સર્વ ચીજો લીધી આમા તારો ત્યાગ છે કે દેખાવ છે? કદી વિચાર કર્યો છે? ક્યાસુધી આવી આત્મવંચના કરીશ? એ કોને સારૂ? અને કયા ભવ સારૂ? તુ આ ખાવાની બાબત નજીવી ન ગણતો ચારિત્રધારણમા **નાની નાની** બાબતોનો સરવાળો ઘણો મોટો થાય છે, અને બાહ્ય ત્યાગ તો જરૂરી છે જ, પણ એના કરતા હજાર દરજ્જે વધારે જરૂરી અન્તર ત્યાગ-મન ઉપરનો કાબૂ છે દૂરથી દૂધપાક જોઈ મનમા ગલગલીઆ લાગવા મડી જાય અને આખાના

રસને જોઇ મ્હોમાથી પાણી છૂટવા માડે, તો પછી તારો નાની નાની વસ્તુનો ત્યાગ શી બિસાતમા ? અને તે પણ પાસે બેઠેલા સાભળે તેમ સભળાવવા ખાતર–મારે ખપે નહિ, એવા ડફાણ તુ કયા સુધી કરીશ ? એક મનુષ્ય સાથે ખાવા બેસવાથી તો તેના આખા જીવનપ્રવાહનો ખ્યાલ કરી શકાય છે ખાવાની રીતિ, લેવાની રીતિ, પાછુ મૂકવાની રીતિ, સબડકા લેવાની રીતિ, ફરી લેવાની રીતિ અને દરમ્યાન વાતની પદ્ધતિથી આખા મનુષ્યને બહારથી અને અદરથી ઓળખી શકાય છે અતરમા ઉતર, બાહ્યભાવ છોડ, દેખાવ છોડ અને દરેક નાની બાબતોના જવાબ આપવાના છે તે વાત કદી વિસાર નહિ. દેખાવ એ માત્ર દેખાવ જ છે અને હૃદયનાં ત્યાગ વધુ જ છે અને વધુ જ રહેશે **એને ઓપની જરૂર ન હોય**

* ૫ *

"પ્રમુખ સાહેબ ! બહેનો અને બધુઓ ! આવા અધ્યાત્મના ઊડા વિષયમા બોલવાની મારી લાયકાત નથી મે અત્યારે તમારી પાસે એ વિષયમા વિવેચન કર્યું તે મારા ગજા બહારની બાબત છે કયા આપણા યોગિરાજ અને કયા હુ ? આવા વિષયમા બોલવાની મારી લાયકાત ન હોવા છતા તમે મને ખૂબ શાતિથી સાભળ્યો તે માટે હુ ખરેખર તમારો ઋણી છુ આપ સર્વ એ અપૂર્વ અધ્યાત્મરસતા લેનારા થાઓ તો મારો પ્રયાસ હુ સફળ થયો માનીશ."

આજે "અધ્યાત્મ"ના વિષય પર ભાષણ આપના રા આ પ્રમાણે બોલ્યો ? શા માટે બોલ્યો ? આવી પૂર્ણાહુતિ

કરવાનો આશય શો હતો? એની પછવાડે કયું માનસ રમતું હતું? તું જરા પૂર્ણ ઊંડો ઊતરી તપાસ કર અને તારા હૃદયના ખૂણાના ભાગ તપાસ. તું એમ ધારે છે કે એમ બોલવામાં તારી નમ્રતા હતી. વિચાર કે તને અંદરથી કોઈ એષણા હતી? પ્રશંસામાં સાંભળવું હતું કે ભાઈઓ! આ કામમાં અંગ્રેજી ભણેલા ધર્મસંસ્કારથી રહિત થઈ જાય છે એ આક્ષેપ ખોટો છે! તારે સાંભળવું હતું કે આપ ભાઈશ્રી ખરા અધ્યાત્મના રંગમાં રંગાયેલા છો! તારે સાંભળવું હતું કે ભાષણ બહુ સચોટ, ભાષા માર્મિક લક્ષ્યબદ્ધ અને હકીકત રજુ કરવાની પદ્ધતિ સર્વોત્કૃષ્ટ હતાં! તારે તારી યોગિરાજ સાથે સરખામણી કરવાની ભ્રમણા હતી! અન્યને અધ્યાત્મરસના સ્વાદ લેનારા કરવાના આગ્રહની ભીતરમાં તું પોતે તો એ રસથી લદબદ છે એમ જાહેર કરવાની તારી વૃત્તિ હતી! તારે **પ્રશંસા** ભારોભાર જોઈતી હતી! તારે **તાળીઓના ગડગડાટ** સાંભળવા હતા અને તારે પોતાને **અધ્યાત્મી** તરીકે જાહેર કરવો હતો! જો તને એક વાત કહું ઘણી વખત મારે માન જોઈતું નથી અથવા હું માનને યોગ્ય નથી એમ કહેવું એ પણ **માન** છે આ વાત માનસ વિદ્યાના ઊંડાણમાં ઊતરી સમજવા જેવી છે પોતાની જાતને છેતરવા જેવું પાપ નથી અને તેથી પણ વધારે નમ્રતા બતાવવા દ્વારા માનની અભિલાષા જેવી તુચ્છતા નથી આપણામાં ન હોય તેવી વાતો બોલીએ કે લખીએ તેથી કોઈ નિસ્તાર નથી અને એમાં ઇતિકર્તવ્યતા પણ નથી ઉચ્ચ જીવન તો જીવવા જેવાં છે એમાં દેખાવ ન હોય, એમાં રાગડા ન હોય, એમાં ગીતડાં ન હોય અને

આવો ક્ષુલ્લક પ્રયત્ન અધ્યાત્મને નામે થાય ત્યા તો હદ આવી સમજવી સાચા અધ્યાત્મરગમા રગાયલાની એ દશા ન હોય એમા ઉપર ઉપગના વિવેકને સ્થાન નથી, એમા દેખાવને અવકાશ નથી, એમા બાહ્યાડબરને પ્રસગ નથી અતર રાજ્યમા તો ધૂન હોય, આદર્શ જીવનમા પ્રભુતા હોય, ભાવનામય જીવનમા મદેશા હોય બાહ્યભાવ તજી અતરમા આવ સાચી આત્મખ્યાતિને શોધ અને આ ઉપચાર વ્યવહારને હવે છોડ થોડા જીવનમા તો મોટો સરવાળો કરી શકાય તુ બાદબાકી કરે છે શોધી લે

જૈ ધ પ્ર પુ પ૧ પૃ ૧૩૫ } સ ૧૯૯૧

આત્મ પરિક્રમા

[૨૪]

તા ૧૫-૫-૧૯૩૫ ના આજના પત્રમા એક સુદર સ્ફુલિંગ (Sharklet) વાચવામા આવ્યો એ અત્યત વિચારણીય હોઈ નોંધી લીધો. એ સ્ફુલિંગ નીચે પ્રમાણે છે

When you are criticising others and are finding here and there
A frault or two to speak of or a weakness you can tear,
When you re blaming someone s weakness or accusing one of pelf
It s time that you went out to take a walk around yourself.

There's lot of human failures in the average of us all
And lots of grave shortcomings in the short ones and the tall
But when we think of evils men should lay upon the shelves,
It s time we all went out to take a walk around ourselves.

We need so often in this life this balancing of scales
This seeing how much in us wins and how much in us fails
Before you judge another—just to lay him on the shelf—
It would be a splendid plan to take a walk around yourself

આ નાનો પણ ઊંડા વિચારમા નાખી દે તેવો તણખો નીચે પ્રમાણેના ભાવાર્થનો છે

' જ્યારે તમે બીજાની ટીકા કરતા હો અથવા તમે અહીં થી તહીંથી એક બે ભૂલોને શોધી શકયા હો અથવા તો તમે જેને ફાડીતાડી નાખો તેવી એકાદ નબળાઈને વચનદ્વારા વેગ આપતા હો, જ્યારે તમે અ યને નબળાઇ માટે ઠપકો આપતા હો અથવા ધનને દેવ માનવા માટે કોઇ ઉપર આરોપ મૂકતા હો, ત્યારે તમારે તમારી જાતની આસપાસ એક ફેરો મારવા લાયક વખત આવી લાગ્યો છે "(એમ સમજવુ)

"આપણામાના સર્વ સામાન્ય પ્રતિના પ્રાણીઓમા અનેક ઊણપો ઓછી વધતી રહેલી છે અને આપણે નાના હોઇએ કે મોટા હોઇએ, પણ આપણા દરેકમા અનેક ગભીર ઓછપો જરૂર છે, પણ માણસો જ અનેક ખરાબ બાબતોને અભરાઇ પર ચઢાવી દે છે તેનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યાર આપણી પોતાની આસપાસ એક ચક્કર મારી આવવા આપણે બહાર જવુ જોઇએ એવો વખત આવી પહોંચ્યો છે" (એમ લાગે છે)

"બીજાને માટે તમે ફેસલો આપવા લાગી જાઓ અથવા તેને અભરાઇએ ચઢાવી દો, તે પહેલા આ જીવનમા આપણને જીવન-તોલનના ત્રાજવાની જરૂરીઆત સાપડે છે અને આપણુ ખમીર ક્યા ટકી રહે છે અને ક્યા હાથ હેઠા પડી બેસી જાય છે તેની તુલના કરવાની જરૂર પડે છે તેવે પ્રસગે તમારી જાતની આસપાસ એક પ્રદક્ષિણા મારવાની રીત બહુ મજાની નીવડે છે"

આ ત્રણ વાક્યોમા બહુ સુદર વાત કરી નાખી છે, ઘણા સક્ષેપમા જીવનરસની લ્હાણ આપી દીધી છે, સુક્ષ્મ રીતે અદર જોતા–ઊંડા ઊતરતા શીખવાની આદર્શરીતિનો પરિચય કરાવ્યો છે

વાત એમ છે કે આપણે ઘણાખરા સામાન્ય કક્ષાના હોઈ, આપણું સામાન્ય જીવન મધ્યમસરનુ રાખી એને પ્રચલિત પ્રણાલિકા પર ચલાવનાર હોઇએ છીએ આપણે ઘણુ ખરૂ આપણો પોતાનો વિચાર જ ઓછો કરીએ છીએ, પણ અન્યની વાત આવે, ત્યારે અન્યની ટીકા કરવામા, એની તુલના કરવામા, અને તેવે પ્રસગે દીર્ઘદૃષ્ટિ, વિશાળતા અને ચારિત્ર-શીલતા બતાવવા તૈયાર થઈ જઇએ છીએ

જરા અવલોકન કરવાથી જણાશે કે અન્ય માણસોની નાની નાની નબળાઈઓ આપણને ખૂબ સાલે છે એક માણસ આપણી સાથે વાત કરવામા જરા જીભે થોથવાય કે આપણે જેને

'સભ્યતા' માનતા હોઈએ તેના યોગ્ય પ્રમાણે તે વાત ન કરી શકે, ( ) આપણને જીવ પર વાત આવી પડે છે, સામો માણસ જરા ભળતી વાત કરે ત્યાં આપણો મિજાજ ખમી જાય છે અને પછી આપણે સભ્યતા ઉપર કે સત્યવાદીપણા ઉપર ભાષણ આપવા લાગી જઈએ છીએ કોઈ માણસ જરા વિવેક કરે તો આપણે તેને ખુશામતની કોટિમાં મૂકી તે ઉપર વિચાર ચલાવવા લાગી જઈએ છીએ અને ખુશામત કેટલી ખરાબ છે અને એથી કેટલું નુકસાન થાય છે તે પર વિવેચન કરવા મંડી પડીએ છીએ અને કોઈએ કામ કરવામાં જરા ગફલતી કે ભૂલ કરી હોય તો આપણા નસકોરાં ચડી આવે છે કે ભવાં ચડી જાય છે

નાના બાળકને ચાળા કરતા જોઈ આપણે તેને બોધપાઠ આપવા મંડી જઈએ છીએ અને મોટા મહાત્મા પુરુષો કે સંતોની નાની બાબતોની ખામીઓ શોધી કાઢી તે પર ચર્ચા કરવા લાગી જઈએ છીએ

આપણા સરખી વયના મિત્રો કે સંબંધીને સુસ્ત, અનિયમિત, ભોળા, દીર્ઘદૃષ્ટિ વગરના, શરમાળ, લોભી, અભિમાની, ચુગલીખોર, દંભી વગેરે અનેક ઉપનામો કે વિશેષણો વગર સંકોચે આપવે જઈએ છીએ અને આપણને જાણે આખી દુનિયા ઉપર ફેંસલાઓ આપવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો હોય તેવી રીતે વર્તીએ છીએ

સામાની નાની મોટી બાબતો પર અપ્રીતિ, તિરસ્કાર કે ટીકા કરવાની આપણને એટલી બધી ટેવ પડી ગયેલી હોય છે કે આપણે સમાજમાં ગમે તેવા સ્થાન પર હોઈએ તો પણ આપણે આ ટેવ પર વિજય મેળવવાનો વિચાર

પણ કરતા નથી, વિચાર કરવાની જરૂર છે એવો ખ્યાલ પણ કરતા નથી અને અન્યની બાબતમા સમજ્યે-વગર સમજ્યે તપાસ કરીને કે તપાસ કર્યા વગર હાકયેજ રાખીએ છીએ, અને એ ટેવ લગભગ આપણો **સ્વભાવ** જ બની ગયેલ છે એમ આત્મનિરીક્ષણ કરવાથી કદાચ લાગશે, પણ એમા કાઈ ખોટુ કરતા હોઈએ એવો તો વિચાર પણ નહિ આવે

દુનિયામા અક્કલ કોની પાસે કેટલી છે તેને માપવાનુ કોઈ યત્ર ન હોવાથી દરેક માણસ લગભગ પોતાને **અભિપ્રાય આપવાની બાબતમા સ્વતત્ર** સમજે છે અને પોતાના મત સાથે અન્ય મળતા થશે કે નહિ તેની દરકાર ન કરતા પોતે ન સમજે તેવી બાબતમા પણ મત આપવાની હિમત કે ધૃષ્ટતા જરૂર કરે છે એ સર્વ બાબતો કે અભિપ્રાયો **અન્ય પરત્વે** જ હોય છે એ ખાસ ધ્યાનમા રાખવાનુ છે કેટલીકવાર એવુ બને છે કે જે વ્યક્તિની ટીકા કરવામા આવતી હોય તેની સમક્ષ તેને માટે અભિપ્રાય આપવાની શક્યતા કે અનુકૂળતા ન હોય તો માણસ તેની ગેરહાજરીમા તેને માટે અભિપ્રાય આપે છે જેની વાત પોતે કરતા હોય તે પોતાથી અનેકગણા અનુભવી, અભ્યાસી કે વિચારક હોય, તો પણ તેની નાની નાની બાબત લઈ તે પર પણ ટીકા કરવા લાગી જાય છે અને તેમ કરવામા પોતે ડહાપણનો ઈજારો લઇ રાખેલ છે એમ માની ગમે તેમ બોલી **જીભની ખજવાળ** પૂરી કરે છે

અન્ય સબધી ટાઢી હળવી વાત કરવામા, તેને સાધારણ પક્તિમા મૂકી દેવામા અને તેની નાની બાબતને મોટુ રૂપ આપવામા, પોતાના વય, અનુભવ, આવડત કે સાધનોનો

કાઈ વિચાર કરવામા આવતો નથી અસાધારણ વ્યાખ્યાન કરનાર સતપુરુષના હાથ કે પગ કેમ ચાલતા હતા તેની ટીકાથી માડી, એના કપડાને પણ છોડશે નહિ અને એના અતિ ઊડા વકતવ્યના વિષયનો એક અશ પણ નહિ સમજ્યો હોય, છતા એના ઉપર અભિપ્રાય આપવા એ મડી જશે કળાનુ વિજ્ઞાન એક અશ માત્ર પણ પોતામા નહિ હોય, છતા મોટા ચિત્રકારોના ચિત્ર પર એ ટીકા કરવા લાગશે અને યુરોપની ગેલેરીના ચિત્રોની કિંમત લાખો રૂપિયા થાય છે એમ જાણશે ત્યારે ત તો તે વાતને વાહિયાત કહેશે અથવા મૂલ્ય આપનારને મૂર્ખની કોટિમા મૂકશે

દરરોજના અનુભવનો વિષય છે કે જ્યારે કોઈ અન્યની વાત કરવા બેસે છે અથવા આપણે તેમ કરવા લાગી જઈએ છીએ ત્યારે અભિપ્રાય આપવાની પોતાની યોગ્યતા, અધિકાર, અભ્યાસ કે આવડતનો વિચાર કરતા નથી પછી આપણે મહાત્માજીના એક છૂટા છવાયા કામ પર કટાક્ષ પણ કરવા મડી જઈએ અને પડિત માલવિયાજીને નરમ શબ્દમા સંબોધીએ એ તો જાણે મોટા પુરુષોની વાત થઈ, પણ આપણા મબધી કે મિત્રોની વાત કરીએ તો પણ આપણુ સર્વજ્ઞત્વ, સર્વગુણીપણુ આપણા મગજ પર તરવરતુ જ રહે છે આપણે નિંદા કરવામા પાછીપાની ન કરીએ અને અભિપ્રાય આપવામા વિચાર સરખો પણ ન કરીએ—એ દરરોજના અનુભવ અને અવલોકનનો વિષય છે

બહુ વિચારણીય વાત તો એ છે કે એ સર્વ પ્રસગોમા આપણે કયા ઊભા છીએ અને આપણામા ચા ગુણો અવગુણો છે તેનો વિચાર સરખો પણ નથી કરતા. ઘણીવાર

તો એવુ બને છે કે અન્યના જૂઠાપણા માટે આપણે ટીકા કરતા હોઇએ, ત્યારે આખા દિવસમા આપણે કેટલીવાર ગોટાળાવાળુ બોલતા હોઇએ છીએ તેનો કદી ક્યાસ પણ કરેલો હોતો નથી

આપણને પદ્ધતિનરની એક પંક્તિ પણ લખતા ન આવડતી હોય, છતા જગતના સ્વીકારાયલા મહાન લેખકોની આપણે ભૂલ કાઢવા મંડી જઇએ છીએ અને કોઈ જાતનો વિચાર કર્યા સિવાય અતિ સુંદર કાર્ય કરનારને સમજ્યા વગર તેનો અમુક આશય હશે એમ ધારી-માની લઈએ છીએ અને તેટલેથી ન અટકતા અન્યની પાસે તેવી વાતો ખૂબ રસ લઇને કરવા લાગી જઇએ છીએ ટુંકામા કહીએ તો આ પ્રાણીને **પારકી વાતો કરવાનો એટલો ચસ્કો લાગી ગયેલો હોય છે કે** ગમે તેવા પ્રસંગે દિવસમા અનેક વાર અને વર્ષમા સેંકડો-હજારો વખત એ પારકાની બાબતમા મત આપ્યા જ કરે છે, સાચી ખોટી વાતો કર્યા જ કરે છે અને નકામા ગપ્પા મારી મનઘડંત કલ્પનાઓને માર્ગ આપ્યા જ કરે છે

કેટલીકવાર સ્વેચ્છાએ, કેટલીકવાર વગર વિચાર્યે અને ઘણીખરી વાર હેતુ કે પરિણામના ખ્યાલ વગર અન્યની નિર્બળતાઓ, નબળાઈઓ, તુચ્છતાઓ અને ઉણપોને એ નવાનવા રૂપે ચીતર્યા જ કરે છે અને તેમ કરવામા પોતાનું ડહાપણ માને છે અને એ બાબતનો તેનો સ્વાધીન હક્ક કોઈ જતા કરે કે તે પર તકરાર ઊઠાવે તો ઊલટો ગુસ્સે થાય છે અને પોતાના **ઘમંડમા**-મનોરાજ્યમા મ્હાલ્યા કરે છે

એને કદી ખ્યાલ થતો નથી કે ભાઈ! તુ કોણ? કઇ વાડીનો મૂળો? પારકા પર અભિપ્રાય આપવાનુ સર્વજ્ઞત્વ

તને કઈ તપશ્ચર્યાને પરિણામે પ્રાપ્ત થયું? તારા કયા ત્યાગ વૈરાગ્યને પરિણામે તને વિશિષ્ટ જ્ઞાન થયું? કે તું સાંભળેલી ન સાંભળેલી, બનેલી નહિ બનેલી અને બળતી સળગતી વાતની કચુંબર કરી ડહાપણ બતાવે છે? પરંતુ **બહાર જોવાને બદલે અંદર જો, આગે જોવાને બદલે નીચે જો, આગળ જોવાને બદલે અંતરમાં જો, અને પછી તપાસ કે તું** ક્યાં ઊભો છે? તું જ્યારે સ્વીય આત્મનિરીક્ષણ કરીશ અને તારી પોતાની આસપાસ ચક્રભ્રમણ કરીશ, તારા પોતાના વચન વિચાર અને વર્તનને તપાસી જઇશ, ત્યારે તને લાગશે કે તારા બોલવા કરતા તારે વિચારવાનું ઘણું છે, અન્યની ટીકા કરવા કરતા તારે તારા આત્માને સંભાળવાનો છે, **બાહ્યચારી (Objective) થવાને બદલે તારે અંતરંચારી (Subjective) થવાનું છે.**

જ્યારે અન્યના નાના નાના દુર્ગુણ પર વાત કરવાની, ટીકા કરવાની કે નિંદા કરવાની મરજી થઈ આવે કે જીભડીને ચળ થઈ આવે, ત્યારે એના ઉપર બ્રેક (કમાન) દબાવવાની જરૂર છે અને પોતે કયાં ઊભો છે, પોતામાં એ જ બાબતને અંગે કેટલી નબળાઈ છે, એનો બારિકીથી અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે જ્યારે આ આત્મપરિક્રમા કરવાની ટેવ પડશે, જ્યારે પોતાની જાતની આસપાસ ફેરા ખાતા આવડશે, જ્યારે હૃદયપરીક્ષા કરવા પ્રદક્ષિણા કરવામાં આનંદ આવશે, ત્યારે આખી વાત નવીન આકારે સમજાશે, અંતરના ઓજસ પ્રસરશે અને પછી જણાશે કે આપણી પાસે અન્યની તુલના કરવાના ત્રાજવા છે જ નહિ, અને હોય તો પણ તેનો વિનાપ્રસંગે કે અકારણે ઉપયોગ કરવાની જરૂર

છે જ નહિ બધી વાત કરતા અને ખૂબ વિચાર કરતા પોતાને જ લાગશે કે આપણામા કોઇ જાતની વિશેષતા નથી કે વિશિષ્ટતા નથી કે જેને લઇને આપણે અન્યની વાત કરવાની યોગ્યતા પણ ધરાવી શકીએ એના અનેક કારણો છે નજરે દીઠેલ વાત પણ ખોટી પડે છે, દેખવા-ફેર થાય છે, બાજુ ફેર થાય છે અથવા પ્રકાશ છાયાના ફેરથી હકીકત ફરી જાય છે, તે આપણા દરરોજના અનુભવનો વિષય છે બીજી હકીકત એ છે કે આપણે બાહ્ય વસ્તુ કદાચ સારી રીતે જોઈ પણ શકીએ, પણ અંદરના આશય હેતુ કે બીજા અનેક વિચારો, તરંગો અને પ્રેરક તત્ત્વો કદી જાણી શકતા નથી, જાણવા માટે જે વિશિષ્ટ જ્ઞાન જોઈએ તે આપણામા નથી અને માત્ર અનુમાન ઉપર આધાર રાખીએ, ત્યા તો આપણી અક્કલ, આવડત, અનુભવ આદિ અનેક મુદ્દાએ આપણો નિર્ણય મર્યાદિત અથવા બાધિત થઇ જવાનો ઘણો સભવ છે

સર્વથી મહત્વની વાત તો એ છે કે અન્યની બાબતમા તારો **મત આપવાનો તને અધિકાર શો?** તે કાંઇ આખી દુનિયાને માટે મત આપવાનો ઇજારો લીધો છે? તુ તારી પોતાની સભાળ લે, **તારી જાતને ઉન્નત કર અને** રસ્તે ચઢાવ, રસ્તો મળ્યા પછી એને સન્માર્ગે આગળ ધપાવ એ દિશાએ તારે ઘણુ કરવાનુ છે, તને એ કરતા સમય મળે તેમ નથી, ત્યારે નકામી બીજાની વાત કરી વગર સમજ્યે કયા હાકયે રાખે છે?

તુ વિચારજે કે દુનિયામા અનેક પ્રકૃતિના માણસો

છે કોઇમા કોઇ વિકૃતિ હશે, નબળાઇ હશે, તુચ્છતા હશે, અનિષ્ટતા હશે, તો કોઇમા બીજા પ્રકારની હશે, પણ તારામા કઇ કઇ છે તે શોધ અને શોધીને તેને માટે યોગ્ય નિર્ણય કર બાકી ચોક્કસ માનજે કે દુનિયામા કોઇના નળીઆ ચૂતા હશે તો કોઇના નેવા ચૂતા હશે, પણ તારે તેની પચાત શી? નાગ નળીઆ કયા ચૂએ છે અને તુ કયા બેઠો છે તે વિચાર તો ખબ ઠે તુ કદી એમ ન ધારતો કે તારૂ છાપરુ તદ્દન સલામત જ છે તારા ઘરમા તો ચારે બાજુએ આબોચીઆ પડી રહેલા છે અને પાણીની બાલદીઓ ભરી ભરીને કાઢ તોપણ ઘર સાફ થઇ શકે તેમ નથી, ત્યા તુ **પારકા નળીઆ** તપાસવા કયા જાય છે? તારે તો ખુબ વિચારવાનુ છે જરા આખો ઉઘાડીને નામે જોવાને બદલે અતર ચક્ષુ ઉઘાડીને અદર નજર કર અરે! તને એમા એવા ગોટાળા, ખાડા અને ઘુચવાળા માલૂમ પડશે કે તુ અસાધારણ બુદ્ધિ શક્તિ અને આતરશૌર્યવાળો નહિ હો તો, તુ તેમા ગોથા ખાઇ જઇશ, ગૂચવાઇ જઇશ અને ગોટાળે ચઢી જઈશ.

તુ આમ **દોડયો દોડયો** કયા **ચાલ્યો** જઇશ? અને કેટલે વા પો જઈશ? અને શા માટે દોડયા કરે છે? જેને માટે તુ મત આપી રહ્યો છે, જેની ટીકા કરી રહ્યો છે, જેની નાની મોટી વાતને તુ અગત્ય આપી રહ્યો છે, તે સર્વે પખીના મેળા છે, આ તો એક રાતનો વિસામો છે, એમા કેટલાક ચડી ગયા, એ સર્વ પખીની અપેક્ષાએ અતિ અલ્પ છે અને તુ પણ અહી બેસી રહેવાનો નથી, માટે નિરર્થક માથાફોડ અને લમણાઝીક કરવાને બદલે

તારી જાતને તપાસ, તારી જાતને સભાળ અને તારી જાતને વિકસાવ.

વળી એ રીતે **પરલક્ષી** થવાને બદલે **અતરલક્ષી** થઈશ, ત્યારે આગળ જણાવ્યું છે તેમ પ્રથમ તો તને ઘણી ગૂચવણો દેખાશે, પણ પછી અતરના અજવાળા પડશે અને ત્યારે તે નહિ અનુભવેલુ દેખાશે, નહિ જાણેલુ જણાશે, નહિ સૂણેલુ સભળાશે એ અનાહત નાદના ગૌરવ ઓર છે, એના અતર તેજ અનેરા છે, એની અદ્ભુત સુગધ અનનુભૂતપૂર્વ છે બે ઘડીના મેળાના તુ શુ રાચી રહ્યો છે ? તારુ એ કામ નથી, તારુ એ સ્થાન નથી, તારુ એ માન નથી તુ કઈ ભૂમિકાનો પ્રાણી ! અને ક્યા અથડાઈ પડયો છે ! અને કેવામા ભરાઈ પડયો છે ? તારા ગૌરવને એ વાત શોભે નહિ, તારા સાચા ઉદ્દેશને એ અનુરૂપ ન હોય, તારા તેજને એ વિકસાવનાર ન હોય

માટે તારી જાતની ફરતી **પ્રદક્ષિણા** લે, તારા અતરમા ઊતર, આત્મનિરીક્ષણ કર અને ત્યા સુવર્ણસિહાસને બેઠેલા તારા નટરાજને જો અને એની ફરતો કચરો લાગ્યો છે અને લીલ લાગી ગઈ છે તથા એના ઉપર ધૂળ ચઢી ગઇ છે એને દૂર કર તું તારામા જ છે, તુ તારામય છે, તુ એક અને અદ્વિતીય છે અને તારો વિકાસ તારા હાથમા છે, તારે કુલસ્વાધીન છે, તારા અતરમા છે તારી પોતાની આસપાસ એકાગ્રપણે એકવાર પ્રદક્ષિણા કરીશ તો તારી **પરાવલબી** કે પરકીય ભૂમિકા ઊડી જશે અને એ ગઈ એટલે કાર્ય સફળ થઇ ગયું સમજજે એ વાતમા બે મત પડે તેમ નથી, માટે આત્મલક્ષી થઈ આત્મપ્રદક્ષિણા કર

અને સ્વનો જ વિચાર કરી એને વિકસાવ

સામાન્ય રીતે આપણને એવી ટેવ જ પડી ગયેલી છે કે આપણે બીજાની બાબતોનો જ વિચાર કરીએ છીએ જીદગીમા ફતેહ મેળવવી હોય તો તેની ચાવી એ જ છે આપણે કોણ છીએ ? આપણે અહી શા માટે છીએ ? અને આપણે શુ કરી શકીએ તેમ છીએ ? તેનો વિચાર કરવો, ખૂબ વિચાર કરવો, વારવાર વિચાર કરવો, જુદાં જુદા દૃષ્ટિબિંદુઓથી વિચાર કરવો

અહી એક બાબત વિચારવા જેવી છે ઉપરના સૂત્ર પર તારુ પોતાનુ આત્મચરિત્ર લખવા માડ શરૂઆતમા તને મજા પડશે, તુ થોડો આગળ વધીશ એટલે તને પોતાને જ મુઝવણ થશે લખતા લખતા "પણ પણ " થતુ જશે, અને આખરે તારે લખવુ પડશે કે 'હુ જાણતો નથી, હુ સમજતો નથી વિગેરે જાતે પ્રયોગ કરીશ ત્યારે તને તારા આત્મચરિત્રમા અનેક ગૂચવણો લાગશે, તુ પ્રમાણિકપણે એ ચિત્ર તારી જાતમાહિતી માટે જ માત્ર રાખીશ તો પણ તને સમજાશે કે એ ચિત્ર રાખવુ મુશ્કેલ છે અને આખર તારો નિષ્ફળ પ્રયત્ન તુ છોડી દઈને, કટાળીને થાકી જઈશ અને ગૂચવણમા ચકડોળે ચઢી જઈશ

આટલુ કબૂલ કરી શકીશ ? કબૂલ કરવા જેટલુ ખમીર છે ? કદી વિચાર કર્યો છે ? પોતાનુ આતર ચિત્ર દોરવામા આટલી બધી મુઝવણ થાય એ તે કેવી વાત ? આ શરીર અને આત્માથી તૈયાર થયેલી નૌકા શી ચીજ છે ? એ કયા ઘસડાઈ જાય છે ? એને ક્યા બદરે લઈ જવી છે ? અને લઈ જવામા કયા ધોરણો અને નિયમો છે ? એની

કોઈ વાતનો તે નિર્ણય કર્યો છે ? અને ન કર્યો હોય તો કેવી વાત ગણાય ? એ તુ જ વિચાર બીજાની સાથે ગમે તેમ વર્તજે, પણ પોતાની જાતની સાથે એકાત વિચારણામા તો આ મસચના કરતો નહિ કયા અદરે જવુ છે એનો ખ્યાલ પણ ન હોય અને વહાણને ભરદરિયે હકારી મૂકવુ એના જેવી અક્કલ તે કોની હોય ? છતા એ દશા તારી છે એ વાત જ્યારે તુ ખૂબ વિચાર કરીશ ત્યારે તને સમજાશે

થોરો (Thoreau) નામનો એક મહાન સાહિત્યકાર થયો છે તે કહે છે કે " તારી પોતાની જાતને બરાબર ઓળખવી હોય તો તુ **તારી પોતાની ઉપર એક પત્ર** (કાગળ) લખ તેમા તારી પોતાની શક્યતાઓ, તારૂ વર્તન અને તારા ઉદ્દેશો (Abilities, Character and Aim) ના સબધમા તુ પોતે ખાચે સાચુ શુ માને તે તુ જણાવ, એટલે તુ કયા છે તેનો તને ખરેખરો ખ્યાલ આવશે. એ જાતની વિચારણાને પરિણામે થયેલા લેખનથી તુ રાજી તો નહિ જ થાય એમ ચોક્કસ જણાય છે, છતા એક વાત એમ પણ છે કે એ વિચારણાને પરિણામે તારામા કેટલાક ગુણો પ્રચ્છન્ન હશે તેનુ પણ તને ભાન થશે

જીવનની ફતેહ આવા પ્રકારની **વિચારણામા** છે ગમે તે પ્રકારે જીદગી પૂરી કરવી અને સસારસમુદ્રમા પોતાની નૌકા ગમે તેવો પવન આવે તેને અનુસારે ધમકાવા દેવી એમા કાઈ મોજ નથી, એમા કાઈ આનદ નથી, એમા કાઈ તેજ નથી જીવનની મોજ માણવી હોય તો જીવનને અદરથી તપાસવુ, પોતાની ધારણા સમજવી,

પોતાના ઉદ્દેશોનો નિર્ણય કરવો, પોતાના ઉદ્દેશને વિરોધ થાય તેવા પ્રસગો આવે ત્યા અટકી પડવુ અને જેમ બને તેમ બહાર ન જોતા અદર જોતા શીખવુ, સામે ન જોતા પગ તરફ જોતા શીખવુ અને ચકળવકળ આખે નિરીક્ષણ કરી અન્યની આસપાસ દગફૂદડી ફરવાને બદલે પોતાના શરીરની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરવી એનુ નામ સાચુ જીવન છે, બાકી તો અનેક ફેરા ખાધા, એક ખાડા-નાથી બીજામા પડયા અને બહારને ધક્કે ચઢયા એવા ફેરાઓ અને ધક્કાઓની ઘણી મોટી સખ્યામા એકનો વધારો થશે એમ જરૂર લાગશે.

આપણા જીવનરહસ્યની ચાવી આત્મવિચારણામા છે, અદર ઉંડા ઊતરવામા છે, સાધ્યના સુનિશ્ચયમા છે અને તે નિશ્ચયને ગમે તેટલી અગવડે વળગી રહેવામા છે અત્યારે એ સર્વ મુદ્દા સમજી શકાય તેટલી તાગમા આવલ છે, સયોગો અનુકૂળ કરી લેવાની તારામા શક્તિ છે અને સાધ્યને માર્ગે ચાલવાની તાગમા ઘણા છે નિશ્ચય કરીશ તો રસ્તો સરળ થઇ જશે, બાકી ચક્રભ્રમણની ફેર ફૂદડીના આંટા મારવા હોય તો તારી મરજીની વાત છે ચાલુ પ્રવાહથી જરા ઊંચો આવ અને આત્મરમણતાની મજા જો એનો આનદ અનુપમેય છે, એની લીજ્જત અવર્ણનીય છે, એનો રસ અન્યત્ર અપ્રાપ્ય છે

જૈ ધ પ્ર પુ ૫૩ પૃ ૨૦૪ } સં ૧૯૮૩

સમેતશિખરને માર્ગે[1]

(૭૫)

ઋજુવાલુકા (બરાકર) થી આગળ વધ્યા સૂર્યોદય થઈ ગયો હતો પક્ષીઓ ચારે તરફ ઊડી રહ્યા હતા વૃક્ષની ઘટાઓ પોતાની છાયા સડક પર નાખતી હતી આખો રસ્તો બાંધેલો અને સાફ જણાતો હતો પછવાડે ગાડાની હાર લાગી હતી પોષ માસનુ આકાશ તદ્દન નિર્મળ હતુ બે દિવસ પહેલા વરસાદ થઈ ગયો હતો, તેથી જમીનમા ઠડક અને પોષ માસની ટાઢ બન્નેનો સહયોગ થયો હતો ગરમ ઓવરકોટથી શરીરને ઢાકી લઈ મૈત્ર ગગમા 'ચલના જરૂર જાકુ, તાકુ કૈસા સોવના' બોલનાર મુમુક્ષુ સાથે પાદગમન કરવા માડ્યુ બેસવાની જરૂર હોય તો ગાડાની સગવડ હતી, પણ પ્રભાતના આનદનો લાભ લેવા અને વિચાર પથમા ચાલી રહેલી ચર્ચાને સ્પષ્ટ સ્વરૂપ આપવા મન તરવરી રહ્યુ હતુ મુમુક્ષુ જિજ્ઞાસુ હતા અને કાઈક અભ્યાસી પણ હતા તેમણે પણ 'ઘડી ઘડીકા–પલ પલકા–લેખા લીયા જાયગા' એ સદેશો સાભળ્યો ત્યારથી કાઈક વાત કરવાની ઉત્સુકતામા પડી ગયા હતા યાત્રાળુસમુદાયને પછવાડે રાખી અમે બન્ને સમેતશિખરને માર્ગે આગળ વધ્યા સામે પાર્શ્વનાથના શિખરો અને બન્ને બાજુની વૃક્ષઘટા–એકને

---

૧ પૃ ૭૩ મા શરૂ થતો 'ઋજુવાલુકાને તીરે' નો લેખ ન ૬ વાચ્યો હશે, તેના અનુસધાનમા આ લેખ વાચવો

ચક્ષુ સન્મુખ રાખી, બીજાનો આશ્રય કરી, શાંત નિર્જન સ્થાનમાં અમે આગળ વધ્યા તે પ્રસંગે અમારી વચ્ચે કેટલીક વાતચીત થઇ તેનો સાર અત્રે નોંધી લીધો છે સગવડ ખાતર આપણે ગાન કરનારને **મુમુક્ષુ** અને માર્ગ જાણનાર વિચારકને **પથી**ના નામથી ઓળખશું તેઓ બન્ને વચ્ચે થયેલી વાત નીચેની મતલબની હતી —

પથી —'આ માર્ગ બહુ સુંદર છે વનરાજી વિકસી રહી છે પક્ષીઓ શાંત મધુર અવાજ કરે છે સૂર્ય પ્રકાશી રહ્યો છે પણ ગરમી જણાતી નથી ભૂમિની પવિત્રતા મનને પ્રમોદ કરાવે તેવી છે આપણે આગળ ચાલ્યા જઇએ અને અન્તરાત્માની શાંતિનો અનુભવ કરીએ'

મુમુક્ષુ —'આપ કહો છો તે તદ્દન સત્ય છે યોગમાં સ્થાન પસંદ કરવાની જે વાત કહી છે, તેનો આંતર હેતુ આપણે અનુભવીએ છીએ મને લાગે છે કે આપણે જેમ જેમ આગળ વધશું તેમ તેમ યોગના ત્રીજા અંગ આસનને અંગે સ્થાનની વિશિષ્ટતા સ્પષ્ટ થતી જશે આપના ધ્યાનમાં હશે કે યોગસાધનામાં સિદ્ધક્ષેત્રો, પર્વત ઉપરના શાંત ભાગો, દરિયાના કાંઠાઓ, અરણ્યના જીર્ણ પ્રદેશો, મોટા ઉદ્યાનો, નદીઓના સંગમસ્થાનો વિગેરેનું શાંત વાતાવરણ પસંદ કરવા પર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે શાંત વાતાવરણ આત્માને બહુ અસર કરે છે એમ લાગે છે'

પથી —'આપનું કહેવું યોગ્ય છે શાંત સ્થાન અને અનુકૂળ હવા યોગસાધનામાં બહુ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે હું તો તમારા પ્રભાતના કીર્તન પર જ વિચાર કર્યા કરું છું તમે 'ચરના જરૂર બનકુ, તાકુ કૈસા સોવના' એમ બોલી

મને મોટા વિચારમા નાખી દીધો છે એ પદ આપે જેમ જેમ વારવાર ગાયું તેમ તેમ મને નવા વિચારો આવતા ગયા અને હજુ પણ તેજ વાત મારા મનમા ઘોળાયા કરે છે'

સુમુક્ષુ —'આપ એટલા બધા શુ વિચારમા પડી ગયા? મે તો એક મહાત્મા યોગીના પદનુ ગાન કર્યું હતુ આપના મનમા જે વિચારો આવ્યા હોય તે જણાવો તો મને પણ આપના વિચારોનો લાભ મળે.'

પથીએ મનમા ઘોળાતા વિચારોનો સાર કહી સભળાવ્યો, તેણે 'ચલન' નો ખ્યાલ આપ્યો, આખુ વિશ્વ ચાલ્યુ જતુ હોય એ વાત જણાવી, કેટલાકના ચલનો સાધ્યના ઠેકાણા વગરના અને કેટલાકના ચાલી દોડીને ગોળ વર્તુળમાં ફરનારા જણાવ્યા, થોડા પ્રાણીના ચલનો સાધ્યને લક્ષીને થતા બતાવ્યા અને કેટલાકના ચલનો સાધ્યને જાણ્યા છતાં પાછા પડી જતા હોય, રસ્તાની આજુબાજુના આકર્ષક તત્ત્વોમા લપટી જતા હોય અને સાધ્યને વિસરી જતા હોય તેવા જણાવ્યા, પોતાનુ સાધ્ય તુરત માટે અને અતિમ શુ છે તે જણાવ્યું અને પછી તે પર વિચારણા ચાલી

સુમુક્ષુ —'બધુ! આવા એક ચાલુ પદ પર તમે તો ઘણો વિચાર કર્યો સાર ગ્રહણ કરવો અથવા સાર શોધી કાઢવો એ કર્તવ્યપ્રેરણા બતાવે છે ત્યારે આપના કહેવા પ્રમાણે આપણે તો ચાલ્યા જ કરીએ છીએ, એટલે આપણે તો આપણા સાધ્યે પહોચી જવાના-એમ નક્કી થયુ કે નહિ ?'

પથી —'એમ ચોક્કસ ન કહી શકાય. સાધ્યને લક્ષ્યમા રાખી તે તરફ સીધુ પ્રયાણ થાય, માર્ગમા આવતી લાલચોમા ફસી ન જવાય, તો સાધ્યે જવાનો માર્ગ ટૂકો થતો જાય

એમ મને લાગે છે આપણુ અત્યારનું સાધ્ય મધુવન અને પાર્શ્વનાથનું શિખર છે એ તો સ્થૂળ સાધ્ય છે, તેની તો નજીક આપણે જતા જઈએ છીએ, પણ આપણું અંતિમ સાધ્ય તો અભ્યતર છે તેની નજીક પહોંચવા માટે બાહ્ય દૃષ્ટિ અને આંતર દૃષ્ટિની જરૂર છે'

સુમુક્ષુ —'ત્યારે ભાઇ ! બાહ્ય દૃષ્ટિ અને આંતર દૃષ્ટિમા તફાવત ખરો ?'

પથી —'એ બે વચ્ચે ઘણો મોટો તફાવત છે બાહ્ય દૃષ્ટિએ સાંસારિક કાર્ય કરનાર જો આત્મામાં મગ્ન હોય, સાક્ષી ભાવે ફરજ બજાવતો હોય તો બહુ ઓછો બંધ કરે, ત્યાગભાવનો બાહ્યાડંબર કરનાર કષાયપરિણતિનો ત્યાગ ન કરે તો તીવ્ર કર્મબંધ કરે આથી બાહ્ય નજરે એક સરખી ક્રિયા કરનાર કર્મબંધનને અંગે મોટો ફેરફાર પ્રાપ્ત કરે એ આપણો દીર્ઘ વિચારને પરિણામે સ્થાપિત થયેલ સિદ્ધ નિયમ છે'

સુમુક્ષુ —'તમારી વાત બરાબર સમજાણી નહિ આપણે અત્યારે ચરનો પર વિચાર કરીએ છીએ ચલનમા બાહ્ય નજરે સરખા ચલન હોય, છતા અંદરથી ભેદ કેમ હોઇ શકે ? અને દૃષ્ટિવાન્ એ જ હોય પછી એમા બાહ્ય અને આંતરને અંગે તફાવત હોવો કેમ સભવે ?'

પથી —'આપ વિશિષ્ટ જ્ઞાતા હોઇ આવો સવાલ કેમ કરો છો ? બાહ્ય દૃષ્ટિ અને અંતરાત્માનું સામ્રાજ્ય એ તદ્દન જૂદી જ બાબત છે આંતર રાજ્યમા પાચ ઇન્દ્રિયો, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, અનેક પ્રકારની લાગણીઓ, -ઓ, અભિલાષાઓ, મતભેદો, લોલુપતા, રસિકતા

વિગેરે હૃદયના ભાવો પ્રાણીને તદ્દન ગમાર સન્મુખ એ ચી જાય છે, એનુ ચિત્ત એને તદ્દન જૂદે જ માર્ગે લઇ જાય છે, બાહ્ય નજરે ક્રિયા કરતા હોય તેનાથી તદ્દન જૂદા જ વિચારો મનમા ઘોળાતા હોય છે, એ તો આપણને દરરોજનો અનુભવ છે આથી બાહ્ય દૃષ્ટિ અને આતર દૃષ્ટિ વચ્ચે તો ઘણો તફાવત છે સુજ્ઞ પુરુષો બાહ્ય ક્રિયા કે આચાર જોઇને ગજી થાય છે, એની અવગણના કરતા નથી, પણ એના ઉપર કોઇ પ્રકારનો મદાર બાધતા નથી કે તોલ કરતા નથી. આતર દૃષ્ટિના માર્ગો તદ્દન જૂદા જ છે'

સુમુક્ષુ —'પણ ભાઈ! આતર અને બાહ્ય એક બીજાથી ઊલટા જ હોય એવો કાઈ નિર્ણય છે?'

પથી —'નહિજ, કોઇવાર બાહ્ય અને આતરની એકતા પણ હોય છે, પણ સર્વદા હોવીજ જોઈએ એવો નિયમ નથી બાહ્ય નજરથી ફસાઈ જવા જેવુ નથી, એટલુ જ મારુ કહેવુ છે'

સુમુક્ષુ —' ત્યારે ચલનોમા પણ એજ વાત આવશે બાહ્ય નજરે ચલન થતુ દેખાય તે ખરેખર હાર્દિક છે એમ કહેવાય નહિ એ સાધ્યને અનુલક્ષીને હોય પણ ખરુ, અને ન પણ હોય ત્યારે જો એમ હોય તો પછી અન્યની પરીક્ષા આપણે કેવી રીતે કરી શકીએ?'

પથી —'તમારુ કહેવુ સાચુ છે ચલનો હાર્દિક હોય તેજ વિચારના યોગ્ય કહેવાય ઉપર ઉપરના સ્થૂળ અથવા સાધ્ય વગરના પૌદ્ગલિક પિપાસાથી કે સાસારિક અપેક્ષાથી અથવા માનની ઇચ્છાથી કે માયાના ફાસાથી થયેલા ચલનો નકામા છે, એટલુ જ નહિ પણ એ ધાર્મિક

બાબતોને અંગે હોય તો કેટલીક વાર ઊંચી સમજ વગરના પ્રાણીને બિના કારણ ધર્મિષ્ટ મ ણવાનો દાવો કરાવનારા થાય છે, સંસાર વધારનારા થાય છે અને પરિણામે અત્યંત નુકશાન કરનારા નીવડે છે અન્યની પરીક્ષામાં મુશ્કેલી કહી તે ખરી છે, પણ તે નબધી એક વાત વિચારવાની છે. અન્યની પરીક્ષા કરવાની આપણને જરૂર શી ? આપણો અધિકાર કયો ? આપણે આપણી પોતાની પરીક્ષા કરીએ તો બસ છે, અને તેને માટે જુદા જુદા સાધનો છે, એ આત્મદશામાપકયંત્ર (inner berometer) નો ઉપયોગ કરી આપણું સભાળીએ તો ઘણું છે વિશિષ્ટ અધિકારીઓ અન્યને સભાળી લેશે'

સુમુક્ષુ —'પણ ભાઈ ! વ્યવહારમાં એમ તો કેમ ચાલે ? આપણને ધાર્મિક તેમજ સાંસારિક બાબતમાં અન્યના સંસર્ગમાં તો આવવું પડે જ આપણે કાંઈ હજુ સર્વ સંગ ત્યાગ કર્યો નથી, તો પછી આપણે અન્યની પરીક્ષા કરવાના પ્રસંગો અને સાધનો લક્ષ્યમાં રાખવા જોઈએ '

પંથી —'તમે કહો છો તેના જરૂરી સવ્યવહાર માટે પરીક્ષા કરવાના ઘણા સાધનો છે આત્મદશા કેવી છે તે પ્રસંગે જણાઈ આવે છે ખાસ કરીને રાગદ્વેષની પરિણતિ કેવી છે તે જોવાથી, જરા વધારે પરિચયથી સામાની પરીક્ષા થાય છે, પરંતુ એ પરીક્ષા છેવટની તો નજ હોઈ શકે કારણકે કેટલાક પ્રાણીઓ માયાના જોરથી છેતરપીંડીને (પરવચનાને) પણ પરાકાષ્ઠા સુધી લઈ જઈ શકે છે જરૂર પૂરતી પરીક્ષા કરવા માટે સામાની આતર દશા તપાસવી, આત્મચિન્તા જોવી, સ્વાર્થ અને ત્યાગ વચ્ચે વિસવાદ

આવે ત્યારે તે કયો માર્ગ આદરે છે તે તપાસવો અને બાકી તો પોતાનો જ બહુ વિચાર કરવો કેમકે પોતાને માટે ઘણુ વિચારવાનુ છે, બહુ તપાસવાનુ છે, ઘણો ખ્યાલ કરવાનો છે અન્યની ચિંતા કરવાનો વખત (ટાઇમ) પણ નથી, ફુરસદ પણ નથી અને ખાસ કારણ વગર જરૂર પણ નથી જીવનકાળ બહુ ટૂંકો છે અને કર્તવ્યો બહુ છે આત્મોન્નતિ માટે બહુ કરવા જેવુ છે, તેમા પારકી પચાત તે ક્યા કરી શકાય? તમારુ પ્રભાતનુ પ્રેરક વાક્ય યાદ કરો'

મુમુક્ષુ—'ત્યારે તમને એમ લાગે છે કે આપણે આપણો પોતાનો જ વિચાર કરવો, અન્યની દરકાર કરવી નહિ, તેઓના સુખદુખ પર ખ્યાલ કરવો નહિ, તેઓને આપણી સાથે ચલન કરાવવાનો પ્રયત્ન પણ કરવો નહિ?'

પથી—'આપ મારા શબ્દો બરાબર સમજ્યા નથી અથવા જાણીને ખોટી રીતે ખેચી જાઓ છો મારા કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે આપણે આપણા વિકાસ માટે ઘણુ કરવાનુ છે, તેથી અન્યની પરીક્ષા માટે બહુ સમય વ્યતીત કરવાની કે તદ્વિષયે ચિંતા કરવાની જરૂર કે અવકાશ નથી, બાકી અન્યને ચલન કરાવવા, તેઓ પર ઉપકાર કરવા, તેઓને વાસ્તવિક સુખી કરવા પ્રયત્નો કરવા, એ તો આપણા વિકાસના પ્રબળ સાધનો છે, આત્મા અમુક હદે ન પહોંચે ત્યા સુધી જરૂરના છે, એટલુ જ નહિ પણ અનિવાર્ય છે સજ્જન પુરુષોની વિભૂતિઓ પરોપકાર માટે જ હોય છે'

મુમુક્ષુ—'ત્યારે તો આપણા અભિપ્રાયે વર્તન મળતા આવે છે મારુ કહેવુ પણ

અને તેટલો પગેપગાર ક ને અને લક્ષ્ય આત્મા તરફ—આતર દશા તરફ ગણવુ હવે મારે તમને એક બીજી જ વાત પૂછવાની છે તમે 'ચલન' અને 'સોવન'ને અંગે જે લબાણુ વિચારો જણાવ્યા, તેની અતિમ હદ ક્યા આવે છે ? ક્યા સુધી ચાલ્યા કરવુ અને પછી શુ ?'

પથી —'આપની વિચારણા ઘણી સુદર છે ચલનનો ઊલટો ભાવ સોવન (સુવાનુ) નથી, પણ સ્થિરતા છે ચલનને અતે સ્થિરતા આવે ત્યા ચલનની અન્તિમ હદ આવે છે, અને ચલનને અતે 'સોવન' આવે ત્યા માત્ર ટુક સમય માટે ચલનનો અટકાવ છે, અને તે પસદ કરવા લાયક નથી સ્થિરતા અતિમ સાધ્ય છે, જ્યારે 'સોવન' એ માત્ર બ્રેક છે રેલ્વેના એન્જીનને બ્રેક દરેક વખતે અટકાવે ત્યારે શુ થાય છે અને સ્ટીમ (વરાળ) કાઢી નાખે ત્યારે તેના ચક્રોની શી સ્થિતિ થાય છે તે વિચારશો તો ચલન, સ્થિરતા અને સોવન વચ્ચેનો તફાવત ખ્યાલમા આવી જશે '

મુમુક્ષુ —'આપની એ વાત તો સમજાણી, પણ એ રીતે ક્યા સુધી ચાલ્યા કરવુ અને પછી શુ ? એ મારા પ્રશ્નનો જવાબ નથી નહિ '

પથી —'આપના એ સવાલનો જવાબ પણ આવી ગયો અતિમ સાધ્ય શાશ્વત સ્થિરતા છે, એ પ્રાસવ્ય છે, એ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે આત્માની સાથે લાગેલી સ્ટીમ તદ્દન નીકળી ગયેલી હોય છે, આત્મા સ્વત શુદ્ધ સ્ફટિક દશામા આવી જાય છે, અને પછી એ દશામા કાયમ રહે છે રેલ્વેના એન્જીનમા અને આત્મામા પછી સામ્ય રહેતુ નથી એન્જીનમા ફરીવાર સ્ટીમ તૈયાર કરાય છે, પણ આત્માને સ્થિરતા

મળ્યા પછી મ્હીમ ચઢતી નથી, એ એની સાધ્ય દશામા સ્થિર રહે છે, પરમ શાંતિનો અનુભવ કરે છે અને સર્વ પ્રકારના સુખ, દુ ખ, પ્રપચ અને ખટપટીને દૂર કરે છે આ કાયમની સ્થિતિ છે, એને માટે ચલનો બહુ જરૂરી છે, માત્ર તે યોગ્ય પ્રકારના અને સાધ્ય તરફ લઈ જનાર હોવા જોઇએ '

મુમુક્ષુ —'એક બીજી વાત કરુ ચલનો તદ્દન અટકી જાય અને પછી તો એમાં રહેવાનુ, એટલે એમા મજા શી આવતી હશે ? મને તો ચલનોમા એક જાતનો આનદ આવે છે '

પથી —'એજ સાંસારિકતા છે સ્થિરતામા જે આનદ છે, શાંતિ છે, સુખ છે, અવિનાશીતા છે, તેનો ખ્યાલ સસારીજીવને આવવો અશક્ય છે, અને આખો વખત ચાલ્યા કરવામા પણ શો આનદ છે ? તમે ચલનોમા મજા કરો છો તે તો તદ્દન સ્થૂળ છે અને ઘણીખરી મજા તો પૌદ્ગલિક છે ખાવાપીવામા, વખત ગમાવવામા, ઇન્દ્રિયના ભોગો ભોગવવામા કે માનપ્રતિષ્ઠા મેળવવામા તો જરાપણ દમ જેવુ નથી એને માટે ચલન થાય તેને તો આપણી વાસ્તવિક ચલનની વ્યાખ્યામા સ્થાન પણ નથી એવા ચલનો તો આત્માને પાછા પાડનાર છે, અધ પાત કરાવનારા છે, સસાર તરફ લઇ જનારા છે એ ચલનોને પરિણામે તો ક્ષણિકવાર ઉપર ઉપરના ભોગો મળે ત્યારે મન સુખ માને, બાકી એનો વિયોગ થાય એટલે મહા આતર કષ્ટ થાય, મોટો કચવાટ થાય અને મન અસમજસામા પડી જાય. એવા ચલનોનો તો

ચલનોનો વિચાર કરીએ તો એમ ને એમ ક્યાં સુધી આ-આ કરવું? આ યા કરનારું જ હોય અને સાધ્ય ન હોય તો કોઈને તે પસંદ આવેજ નહિ મૂકી રહેવાની વાત તો ચલનની સરખામણીમાંજ ગમે તેવી છે, કામ કર્યાની આખરે સૂવું પસંદ આવે, બાકી સાદાને તેનો અનુભવ પૂછીએ તો સૂઈ રહેવામાં પણ કંટાળો જ છે આથી આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા થાય તે સાધ્યે યોગ્ય ચલનો થાય તેમાં જ મજા છે અને એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ તેનો ખરો અનુભવ થાય તેમ છે'

મુમુક્ષુ—'ચલનો બે પ્રકારના છે, તે વાત તો સમજાય છે, પણ સંસારના ચલનો તરફ આત્મા કેમ પ્રેમ બતાવતો હશે? સમજીને નુકસાન થાય તેવા માર્ગ ગ્રહણ કરનારને ડહાપણવાળો તો ન જ કહી શકાય?'

પ્રજ્ઞા—'એ તો સ્પષ્ટ વાત છે કષાય અને રાગ-દ્વેષની અસર તળે અને મોહનીય કર્મના પ્રબળ જોરથી આ માની શુદ્ધ દશા તદ્દન અવરાઈ ગયેલી છે, અને તેને પરિણામે એના ચલનો સાધ્ય તરફ રહેવાને બદલે સંસાર તરફ વાય છે અને દુ:ખના સંયોગોમાં ફેરવાઇ જાય છે સંસારના ચલનો જો નીચે લઈ જનારા ન હોય તો પ્રત્યેક દોડાદોડ કરનાર આખરે સ્થિર થઈ જાય અને તેથી વધારે દોડાદોડ કરનાર જલ્દી સાધ્યે પહોંચી જાય. આથી મને તો એક લાગે છે કે સાધ્યને અનુલક્ષીને જે દોડાદોડ કરે છે તે સાધ્યને નજીક કરે છે, જે લોગ માન કે મોજની ઇચ્છાથી કે અસરથી ચલનો કરે છે તે સંસાર તરફ જાય છે, સાધ્યથી જાય છે આવી દોડાદોડી ક્યાં સુધી ચાલવે? બહુ

વિચારવા જેવુ છે, ઘણું સમજવા જેવુ છે આપણા શરીર સામે જોઈને, શરીરની અદર જોઈને, હૃદય-મગજની પરીક્ષા કરીને શુદ્ધ રસ પીવા લાયક છે'

મુમુક્ષુ —'ત્યારે સર્વ પ્રાણીઓ ડહાપણથી દોરાય છે એમ તો ન જ કહી શકાયને ?'

પથી —'નહિજ ! ઘણા પ્રાણીઓ રાગ દ્વેષ કે મોહની અસર તળે તદ્દન મૂર્ખાઇ ભરેલા કાર્યો કરે છે, આત્માને પાછા હઠાડનાર માર્ગો આદરે છે અને બાળ જીવાને યોગ્ય વર્તન કરે છે એમા શુદ્ધ સાધ્યને માર્ગે માત્ર સાધ્ય-પ્રાપ્તિના એકજ અતિમ સાધ્યથી, મન કે મોહની ગણના કર્યા વગર કાર્ય અકિત કરનારા તો વીરલા જ નીકળે છે અને આ માર્ગ વીરલાઓ માટેજ છે, શરવીરો માટેજ છે નરકમા ખદબદ કરતા, ઉંઘમા લહેર માનનારા, વિષ્ટામા લપટાઈ રહેલા માટે આ માર્ગ નથી વીરનો માર્ગ વીરો માટે જ છે'

મુમુક્ષુ —'તમે વાત કરતા પાછા અલકારિક શબ્દોમા ઊતરી જાઓ છો, ઝનૂનમા આવી જાઓ છો આપણે શાત રીતે ચર્ચા કરવાની છે મારે તમારી પાસેથી ઘણા વિચાર ચર્ચા દ્વારા જાણવા છે, સ્પષ્ટ કરવા છે આપ આપણી વ્યવહારુ ભાષામા જ વાત ચલાવવા કૃપા કરશો આ ચલનના વિષયમા મને બહુ મજા આવી છે આપણે આવતી કાલે ગિરિરાજની યાત્રા કરશુ ત્યારે ડારવીનનો વિકાસવાદ (Theory of Evolution) અને તમે કહેલા ચલન-સ્થિરતા અને ચોવનમા શો તફાવત છે અને મસારરસિકતા અને સાધ્યલક્ષ્યમા કેટલો અતર રહેલો છે તે પર વિચાર કરશુ આપ જરા સર્વથી છૂટા પડી મારી સાથે ચાલશો ?'

પ થી—'મે અલકારિક ભાષામા વાત ન કરવા નિર્ણય જ રાખ્યો છે ઠે-વા બે ચાર વાક્યો કહ્યા તે સ્પષ્ટાર્થ વાળા છે, છતા તમે ચેતવણી આપી તે બહુ ઠીક કર્યું આવા તત્ત્વચિંતનના વિચારો અલકારમા ઉતારી દેતા ઘણી વાર નઠામી અ યવસ્થા અથવા અસ્તવ્યસ્તતા થઇ જાય છે, અથવા ખોટા વાદવિવાદ ઉત્પન્ન થાય છે દૃષ્ટાન્તની તો જરૂર પડશે જ, દાખલા તરીકે મારે આજે એન્જીન-સ્ટીમ-બ્રેક વિગેરેની વાત કરવી પડી હતી, પણ ભાષા સાદી રાખવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે અને ચીવટ રાખવાથી તેમ થઇ પણ શકે છે આપે ડારવીનના સિદ્ધાન્તને આગળ કરી જે વાત શરૂ કરી તે બહુ સુદર છે આપની અનુકૂળતા પ્રમાણે કાલે તે વિષય પર વાત કરશુ અને આ આત્મ ચલનના વિષય પર તમારી સાથે વાત કરતા મને પણ ઘણુ જાણવાનું મળશે આપણી સાથે જે ચર્ચામા રસ લઇ શકે તેનેજ સાથે લેશુ અથવા આપણે જુદા જ ચાલશુ આ ભૂમિની શાંતિ આપણને ઘણો આનદ આપે છે, મગજને પ્રફુલ્લિત બનાવે છે અને કેટલીક અતરની ગૂચવણોના નિકાલ કરાવી નાખે છે'

આમ વાત ચાલતી હતી તેટલામા પછવાડેના યાત્રાળુઓ આવી પહોચ્યા એક નાના ગામડાનું પાદર દેખાવા લાગ્યું, શ્રી પાર્શ્વનાથની જયઘોષણા ચારે તરફ થઇ રહી અને ગાડીઓના શબ્દની અદર તેમજ ચાલનારથી ઉડતી ધૂળની અદર અનેરી વાર્તા શમી ગઈ અમારે આ સ્થાન પર આવવાનું હતું, તેથી તેને યોગ્ય તૈયારીઓ ચાલી અને ઉન્નતભાવનાભાવિત જીવો દેહચિંતામા પડી ગયા.

{ જૈ ધ. પ્ર પુ ૩૬ પૃ ૮૨ } વિ સ ૧૯૭૬

આ લેખકની અન્ય કૃતિઓ

—(૦)—

શ્રી અધ્યાત્મકલ્પ-દ્રુમ

મુનિસુંદરસૂરિ રચિત કર્તાના જીવન ચરિત્ર, અધ્યાત્મની વ્યાખ્યા અને ઉપયુક્તતા, ચોપાઇ અને વિસ્તૃત વિવેચન સાથે રૂા ૭-૮-૦

પંડિત વીરવિજય જીવન અને કૃતિઓ

તે પર ઉપલબ્ધ થયેલા સાધનો દ્વારા વિવેચન ૦-૨-૦

શ્રી ઉપમિતિ ભવ પ્રપંચા કથા

ભાગ ૧-૨-૩ પ્રસ્તાવ ૧ થી ૮ ગુજરાતી ભાષા વતરણ વિસ્તારથી નોટ વિવેચન સાથે. ત્રણે ભાગ મળી લગભગ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૪૦૦ આખા સંસારને ચિત્ર રૂપે રજુ કરનાર, જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર-રત્નત્રયથી ભરેલ અસાધારણ તત્ત્વજ્ઞાન અને નીતિ દર્શાવનાર અપૂર્વ ગ્રંથ. ત્રણે ભાગની કિ રૂા ૯-૮-૦

શ્રી સિદ્ધર્ષિ

શ્રી ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા ગ્રંથનું મહત્વ, ગ્રંથકાર શ્રી સિદ્ધર્ષિગણિનું જીવનવૃત્ત અને દશમી શતાબ્દમાં જનતાની પરિસ્થિતિ દર્શાવનાર ઉપોદ્ઘાત રૂપે યોજાયેલ ગ્રંથ. મૂલ્ય રૂા ૩-૦-૦ શ્રી ઉપમિતિ કથા ભાષાંતરના ત્રણ ગ્રંથો અને આ ગ્રંથને સાથે લેનારને રૂા ૧૦) પડે છે

શ્રી શાંત સુધારસ

વિનયવિજય ઉપાધ્યાયકૃત બારભાવના, મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા તથા માધ્યસ્થ્ય પર વિસ્તારથી વિવેચન ગ્રંથકર્ત્તાના ચરિત્ર સાથે બે વિભાગમાં પ્રત્યેક વિભાગનો રૂ ૧-૦-૦

વ્યવહાર કૌશલ્ય

ભાગ ૧-૨ સો લેખોનો સંગ્રહ પૃષ્ઠ ૨૦૦ બન્ને વિભાગની સાથે કિંમત રૂ ૦-૬-૦

આનંદઘન પદ્ય રત્નાવળી

શ્રી આનંદઘનજી ૫૦ પદ પર વિવેચન અને લેખક યોગીનું ચરિત્ર અને તે પર વિચારણા હાલ અનુપલબ્ધ. રૂ ૩-૦-૦

જૈન દૃષ્ટિએ યોગ

યોગની ભૂમિકા પર વિવેચન આઠ દૃષ્ટિ. હેમચંદ્રાચાર્યાદિના યોગગ્રંથોનો વિભાગ પ્રથમ ૦-૮-૦

ઉપરના સર્વ પુસ્તકો ઉપર ટપાલ કે રેલ્વે પાર્સલ ખર્ચ અલગ સમજવું

એ સર્વ ગ્રંથો શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભા ભાવનગર અને પ્રસિદ્ધ બુકસેલરોને ત્યાં મળે છે